

Národní
zemědělské
muzeum

58 | prameny
a studie

NZM Čáslav
Muzeum
zemědělské
techniky

NZM Kačina
Muzeum
českého
venkova

NZM Ohrada
Muzeum lesnictví,
myslivosti
a rybářství

NZM Valtice
Muzeum vinařství,
zahradnictví
a životního prostředí

Prameny a studie

58

Národní zemědělské muzeum, s.p.o.
2016

ISSN 0862-8483

Časopis vychází za finanční podpory Ministerstva zemědělství na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace.

Periodikum vychází 2x ročně

Zařazeno do Seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v ČR

Evidenční číslo: MK ČR E 18799

© Národní zemědělské muzeum, s.p.o., 2016
ISSN 0862-8483

Obsah

Zemědělství v ekonomickém myšlení pozdních kameralistů <i>Jaroslav Krameš</i>	6
Z historie konárovického zámku a panství <i>Jana Jírovcová</i>	25
Jan Baptista Lambl – zpracování archivních materiálů Národního zemědělského muzea <i>Dana Strnadová</i>	42
Počátky německého venkovského úvěrového družstevnictví v Rakouském Slezsku v druhé polovině 19. století: organizační základna a aktéři <i>Jitka Balcarová</i>	56
Na pomezí sociální péče a (a)sociálního podnikání – sirotci a další handicapované děti na Čáslavsku počátkem 20. století <i>Pavel Novák</i>	76
Pozapomenutá kapitola z dějin sociálního podnikání v zemědělství na příkladu hospodářských spolků Kutná Hora a Čáslav <i>Pavel Novák</i>	87
Zemědělská mechanizace v poválečném období <i>Jan Lázníčka</i>	96
Království lahůdek JOSEF LIPPERT <i>Rudolf Píša</i>	117
Zemědělská škola v Loutí, Josef Zeman a Ludvík Vaculík <i>Martin Slaba</i>	132
Management ve veřejné správě: zážitková funkce muzea ve vazbě na cestovní ruch <i>Milan Jan Půček, Michal Plaček, Antonín Šimčík, Jiří Houdek</i>	149
MATERIÁLY A ZPRÁVY	
Orba – kulturní inspirace i téma výzkumu <i>Jan Lázníčka</i>	161
Významní historici a znalci umění spojení se Šrobárovou sbírkou <i>Martin Vlček</i>	181
Expozice lesnictví Národního zemědělského muzea – historie a současnost <i>Jana Melcrová</i>	197

JOSEF LIPPERT

VINA A
LAHODKY
V PRAZE.

PRAG
WEINE U
DELIKATESSEN.

Josef Lippert 1907

Zemědělství v ekonomickém myšlení pozdních kameralistů se zaměřením na české země

Agriculture in Economic Thinking of Late Cameralists with Focus on the Czech Lands

JAROSLAV KRAMEŠ

Abstrakt: Kameralisté vnímali v rámci ekonomiky dvě oblasti, které se vyvíjely od středověku specifickým způsobem: ekonomiku venkova a ekonomiku města. Jako takové byly zachyceny i v rámci kamerálních věd, zejména vědy obchodní. Ačkoli tyto oblasti podléhaly stejnému účelu politiky – principu populace, prostředky k jeho naplnění byly v obou oblastech odlišné. Kameralisté navrhovali parcelaci zemědělských pozemků za účelem zvýšení daňových výnosů, zvýšení zemědělské produkce a růstu populace. Navrhovali také narovnání ekonomických vazeb mezi městem a venkovem odstraněním „nedostatku peněz v oběhu“ a posilováním stran poptávky a nabídky na dílčích trzích zemědělských produktů, aby tak umožnili tvorbu průměrných cen, které by garantovaly rentabilitu hospodaření v zemědělství. K realizaci opatření byli odborně připravováni úředníci. Museli za tímto účelem vystudovat obor univerzitního studia – politické vědy.

Summary: This article focuses on the way in which late cameralists in the Czech Lands viewed the issue of agriculture. The main representatives of late or enlightened cameralism, i.e., Johann Gottlob von Justi (1707–1771), Joseph von Sonnenfels (1733–1817), and their students and followers (Josef Ignatz Butschek, Leopold Ludwig Schulz, and others) assumed a clear distinction between rural and urban economy. Rural economy suffered from low productivity of serf labour and certain disadvantageous social relations. It was subjected to urban economy. To redress this situation, cameralists proposed a division of agricultural units (a land reform) and a redefinition of economic relations between towns and countryside. A land reform was intended to bring about an increase of agriculturally active population, growth of agricultural production, and subsequently also higher tax income to the state. Changes in economic relations were supposed to deal with the issue of ‘shortage of money in circulation’ and guarantee an efficient management of land. The abovementioned shortage of money in circulation was due to money being diverted into high taxes and high incomes of large landowners, that is, the nobility. Taxes were then often used as financial resources outside the Czech Lands and outside agriculture. The proposed reform was based on a physiocratic conception of a single tax. Cameralists disagreed with the physiocratic theory of productivity and theory of value. In connection with the proposed measures, administrative officials received special training and a newly established course of study, political sciences, was also intended to facilitate the introduction of these changes. In the first half of the 19th century, Adam Smith’s theories and classical economy spread to the Czech Lands, economic thinking changes and cameralist theories fell out of favour.

Keywords: agriculture, cameralism, political sciences, enlightened reforms, domestic economy.

Motto

Nezakládá-li se síla státu na kvetoucím zemědělství, je celá jeho síla jen vypůjčena a závisí na jiném státě.¹

Joseph Ignaz Butschek,

profesor politických věd na pražské univerzitě

Úvod

Ekonomie venkova (Landesökonomie, Wirtschaft auf dem Lande) představovala odborný termín v učení kameralistů. Ekonomie venkova tvořila součást ekonomie (Oekonomie) a ekonomie byla součástí kamerálních věd. Označení ekonomie se později změnilo na obchodní vědu (die Handlungswissenschaft). Také věda o obchodu byla považována za jednu z kamerálních věd a kamerální vědy spolu s „vědou policejní“ vytvářely skladbu politických věd.

Cílem statě je přiblížit kameralistický obraz ekonomie venkova současným. Zaměřit se na pohled pozdních kameralistů v období poslední třetiny 18. a první poloviny 19. století, na postavení a význam ekonomiky venkova. Stať je zacílena na objasnění pojmu ekonomie venkova, vztah ekonomie venkova k ekonomice celé země i k jejím dalším oblastem. Zaměřuje se na charakteristiku zemědělství jako součásti systému, který tvořila policejní věda spolu s kamerálními vědami, systému později nazvaného systémem politických věd. Dále popisuje zemědělství jako předmět navrhovaných reforem rakouských kameralistů. Základní pramenné zdroje ke zpracování statě tvoří dochované spisy kameralistů.

Stať si nečiní nároky na komplexní zpracování dané problematiky, což v omezeném rozsahu ani nelze.

1. Ekonomie venkova a pozdní, osvícenská fáze kameralismu

Teoretický obraz ekonomie venkova je nedílně spojen s kameralismem. Zprvu učiňme několik poznámek k této kategorii, abychom mohli problematiku ekonomie venkova lépe uchopit. Kameralismus se v Rakousku vyvíjel ve dvou fázích, rané a pozdní. Pozdní fáze pak naplňovala období vlády císařovny Marie Terezie (1740–1780) a Josefa II. (1780–1790) a zahrnovala také „vyhasínání“ kameralismu v období první poloviny 19. století. Uvedených období se časově dotýká problematika statě. Kameralismus – zvláštní středoevropská forma merkantilismu – se lišil od západoevropského merkantilismu mimo jiné právě důrazem na zemědělství a na veřejnou správu země.

Pozdní fáze kameralismu se od rané fáze liší především tím, že ekonomické myšlení zde nabylo vnější podoby univerzitních disciplin. Vznikl nový obor

1 Srov. BUTSCHEK, Joseph Ignaz – SWIETETZKY VON CZERNICZ, Ignaz, Versuch über die Absichten der Landesregierung bei Leitung der Landwirtschaft, Prag 1768, s. 10.

univerzitního studia, který se v Rakousku nazýval politické vědy (die politische Wissenschaften). První katedry ovšem vznikaly v Německu² a na základě německého příkladu se rozšířily i do Rakouska.³ Policejní věda a kamerální vědy byly původně začleněny do výuky na filozofických fakultách. Roku 1784 byly přeneseny na fakulty právnické. Problematika zemědělství se vyvinula také ve zvláštní vědu.⁴ Hlavní představitele pozdní, osvícenské fáze reprezentovaly dvě osobnosti, Johann Heinrich Gottlob von Justi⁵ (1707–1771) a Joseph von Sonnenfels⁶ (1733–1817), se svými žáky.⁷ V přeneseném slova smyslu byli tyto žáci nazýváni „ekonomickou školou“.⁸ Všichni žáci vystudovali u Sonnenfelse

- 2 Pruský král dal roku 1727 podnět k založení první katedry pro ekonomickou, policejní a kamerální vědu (Lehrstühle für Ökonomie-, Polizei- und Kameralwissenschaft) v Halle a ve Frankfurtu nad Odrou, které tvořily vzor pro zřízení podobných kateder na dalších univerzitách v Německu i v dalších zemích (Rakousko, Švédsko – v Uppsale, Sasko – přednášky v Lipsku 1740–1745). Blíže o tom STIEDA, Wilhelm, Die Nationalökonomie als Universitätswissenschaft, Leipzig, Teubner, 1906. Ve Frankfurtu nad Odrou se prvním profesorem se stal Justus Christof Dithmar (1688–1737). Jeho učebnice Einleitung in die Ökonomische-, Polizei-, und Kameralwissenschaft (Úvod do ekonomické, policejní a kamerální vědy) byla uveřejněna již roku 1731. První oficiální učebnicí kamerální vědy se ovšem stal spis profesora Simona Petera Gassera z Halle Einleitung zu den Oeconomischen, Politischen und Cameralwissenschaften (Úvod k ekonomickým, politickým a kamerálním vědám), vydaný roku 1729. Mezi rané spisy učebnicového charakteru patří také Anfangsgründe der Cameralwissenschaft z roku 1755 od Georga Heinricha Zinckeho a učebnice Joachima Georga Darjese Erste Gründe der Kameral-Wissenschaft (první vydání 1756, druhé 1768).
- 3 Za vlády císařovny Marie Terezie (1740–1780) bylo roku 1746 založeno Theresianum a roku 1749 Savojská rytířská akademie zaměřené na přípravu šlechticů ve státní službě.
- 4 Od roku 1774 do roku 1871 existovala katedra zemědělství na Filozofické fakultě pražské univerzity. Po tahanicích byla katedra svěřena profesorovi Butschekovi. Ten se ve výuce střídal s Janem Mehlerem (1739–1809). O výuku byl malý zájem. Srov. HANZAL, Josef, Studium zemědělství na pražské univerzitě. AUC-HUPC IV/2, s. 138–159.
- 5 Roku 1750 se stal jako první „öffentlichen Lehrer der deutschen Beredsamkeit und Landes-Oeconomie am Theresianum“. Justi opustil Rakousko již roku 1754 z důvodu náboženské intolerance – nebyl totiž katolík. Nicméně zahájil éru, ve které se ekonomické myšlení v Rakousku etabloje v novém vysokoškolském oboru výuky. Reaguje v něm přímo na praktické úkoly, který vyplynuly z reformy veřejné správy Fridricha Viléma Haugwitze z roku 1749.
- 6 Joseph von Sonnenfels se narodil roku 1733 v židovské rodině v Mikulově na Moravě. Byl polyhistor, znalcem řady jazyků, podílel se na zrušení tortury, zasáhl do rozvoje divadla, literatury, soudnictví. V Rakousku zavedl nový univerzitní obor – politické vědy.
- 7 Sonnenfels se stal skutečným zakladatelem výuky politických věd v Rakousku. Z podnětu císařovny Marie Terezie zavedl jejich výuku na Filozofické fakultě vídeňské univerzity. Podle vídeňského vzoru pak byly zakládány stolice politických věd i na provinciálních rakouských univerzitách včetně univerzity pražské a olomoucké. Také se přednášely v Brně a krátce i při hejtmanství v Opavě. Vyučující byli žáky profesora Sonnenfelse.
- 8 V Praze obsadil katedru profesor Joseph Ignaz Butschek, rytíř z Heraltic (1741–1821), a roku 1807 jej nahradil Wenzel Gustav Kopetz (1784–1857), který roku 1848 odešel do důchodu na svůj statek v Sukoradech a roku 1857 zemřel. V letech 1772–1788 s přestávkou, kdy působil v Brně, přednášel v Olomouci politické vědy Leopold Ludwig Schulz (1743–1814). Následovali po něm Christoff de Passy (1789–1815), původně asistent Sonnenfelsův na katedře policejní vědy a kamerálních věd ve Vídni, J. Rohrer (1816–1819), G. Schreiner (1820–1828), H. Scari (1829–1843) a Jan Koppel (1843–1855). Roku 1855 byla vysoká škola včetně katedry politických věd v Olomouci zrušena. Leopold Ludwig Schulz von Strasznitzki (1743–1814) obsadil roku 1763 katedru v Celovci (Klagenfurtu). Roku 1772 byl přeložen na nově založenou katedru policejní vědy a kamerálních věd olomoucké univerzity a poté, co byla univerzita přenesena v letech 1778–1782 do Brna, působil opět v Olomouci. V roce 1787 jej císař Josef II. jmenoval

na nově založené katedře policejní vědy a kamerálních věd vídeňské univerzity a posléze byli rozmísťováni na regionální vysoké školy, aby zde přednášeli nově zaváděný univerzitní obor.⁹ Přednášeli podle Sonnenfelsem sepsané a státem předepsané učebnice.¹⁰ Profesori politických věd na univerzitách byli povinni se držet jejího obsahu a nesměli se od něj odchýlit. Tato skutečnost závazně ideové jednoty vytvářela ze skupiny rakouských pozdních kameralistů ekonomickou školu, ovšem školu v přeneseném významu. Mistrem školy byl J. Sonnenfels a jeho žáci (profesori politických věd na rakouských univerzitách) se doktriny museli povinně držet. To, co Sonnenfelsovu školu odlišuje od standardní ekonomické školy, byla skutečnost, že její učení nebylo originální, ale záviselo na zahraničních autoritách. Řadí se do ní kromě jiných Ignatz de Luca, Joseph Ignaz Butschek (Praha), Leopold Ludwig Schulz (Olomouc), Franz Joseph Bob, Franz Giurkowitz a Anton Dobokai.¹¹

Do Rakouska přinesl výuku policejní vědy a kamerálních věd (Polizei- und Kameralwissenschaften) výše zmíněný J. H. G. Justi. Byl to také Justi, který vytvořil moderní obraz ekonomie, včetně charakteristiky ekonomie venkova jako teoretického odrazu této kategorie. Justi sestavil systematiku disciplin, vymezil předmět oboru i jednotlivých disciplin, vytyčil úkoly oboru. Později, pod vlivem Sonnenfelse, soustava disciplin přijala název politické vědy (die politische Wissenschaften).

Justi kromě jiného přenesl obraz ekonomie z úrovně individuálního hospodářství na úroveň hospodářství celé země.¹² Do centra ekonomického systému byl položen stát.¹³ Vzniká tak obraz ekonomiky venkova jako součást ekonomie, jako součást učení o správě „velkého domu“ (státu, resp. země); předmětem je správa státního hospodářství (Staatswirtschaft), zde ve smyslu hospodářství celé země.

Ekonomie se skládá podle Justiho ze tří částí. Zahnuje všobecná pravidla pro řízení domu, ekonomii města (die Stadtkonomie) a ekonomii venkova

moravsko-slezským guberniálním radou a hejtmanem brněnského kraje. Schulz byl příkladným úředníkem působícím v osvícenském duchu.

- 9 První katedry na německých i na rakouských univerzitách se nazývaly Lehrstühle für Polizei- und Kameralwissenschaften.
- 10 Grundsätze der Polizei- und Finanzwissenschaft. Učebnice byla předepisována jako povinná na rakouských univerzitách celých zhruba osmdesát let – do roku 1848. První vydání se datuje do roku 1767 (první díl – Polizeiwissenschaft), poslední vydání pochází z roku 1807.
- 11 Srov. DEUTSCH, G., Joseph von Sonnenfels und seine Schüler, Osterreichisch-Ungarische Revue, 1888, s. 69.
- 12 Pojetí není nové. První, kdo s ním přišel, byl Francouz Antoine de Montchrétiene (1575–1621), který postavil koncepci „l'économie politique“ proti Aristotelově koncepci „l'économie domestique“ ve spise Traité de l'Oeconomie politique (1615).
- 13 Vysvětlení, proč tomu tak je, nás odkazuje na přirozenoprávní základy, o které se kameralismus opíral. Touto problematikou se nebudeme zabývat. Samotný pojem „kameralismus“ byl odvozen od úřadu zvaného lat. camera – komora, resp. od vysokého úřadu „Kammerkollegium“, v jehož kompetenci byla správa majetku panovníka, regály a domény.

(die Landesökonomie).¹⁴ Ekonomie venkova byla učením o správě ekonomiky venkova a ekonomie města byla učením o správě ekonomiky města. Panovník je správcem, hospodářem, pečovatelem onoho velkého hospodářského celku – státního hospodářství.¹⁵ Cílem hospodaření uvedeného celku je růst politické a ekonomické moci panovníka. Je nutno zdůraznit, že hospodářské procesy byly vnímány kameralisty jako procesy správní. Správu realizují úředníci. Ti musí být k takové úloze odborně vyškoleni.¹⁶ Právě v tom spočíval smysl výuky ekonomie venkova jako součásti systému policejní vědy a kamerálních věd.¹⁷ Správa země, která reprezentovala politiku absolutistického panovníka, splývala až do doby, než se na politickém systému začaly podílet politické strany, zcela s vnitřní politikou. Úředníci představovali „prodlouženou ruku“ osvíceného panovníka a měli sehrát jednu z podstatných rolí v centralizačním procesu vytváření moderního státu a formování jednotného hospodářského celku. Součástí byla také odborná příprava úředníků pro řešení otázek správy ekonomiky venkova. Tento úhel pohledu u současníků formoval názory na zmíněnou kategorii. Teoretické východisko k identifikaci pojmu ekonomie venkova se opírá především o spis J. G. Justiho.¹⁸ Státní hospodářství je podle Justiho pouze hospodářstvím většího rozsahu ve srovnání s individuálním hospodářstvím a za druhé zahrnuje všeobecná pravidla, jimiž se panovník, resp. jeho úředníci musí při správě země řídit.

2. Problematika zemědělství v systému politických věd

Politické vědy se skládaly z vědy policejní (die Polizeiwissenschaft), vědy obchodní (die Handlungswissenschaft) a vědy finanční (die Finanzwissenschaft). Obchodní věda a finanční věda tvořily kamerální vědy. Finanční věda byla chápána jako kamerální věda v užším slova smyslu.

14 Srov. JUSTI, Johann Heinrich Gottlob von, Staatswirtschaft oder systematische Abhandlung aller oeconomischen und Cameral-Wissenschaften, die zur Regierung eines Landes erfordert werden, 2 Bd., Wien 1755, Předmluva, s. XXXVIII.

15 Spis Staatswirtschaft byl stěžejním Justiho dílem. Plnil úlohu učebnice, dokud nebyl nahrazen učebnicí Sonnenfelsovou.

16 SCHULZ, Leopold Ludwig, Von den Pflichten eines angehenden und wirklichen Staatsbeamten. Gedruckt mit Swobodischen Schriften, Brünn 1777. Je nutno poznamenat, že se jedná o disertační práci studenta profesora Schulze. Obvykle bohatší studenti s ambicemi na vysoká úřednická místa své práce vydávali. Neběželo o původní práce. Za obsah odpovídal výhradně profesor. Student měl prokázat, že téma výtečně ovládl.

17 Podle Gustava Schmollera (1838–1917), čelného představitele mladší německé historické školy, představovalo vytváření moderního státu (Staatsbildung) totéž co vytváření moderního jednotného hospodářství (Wirtschaftsbildung). Tento proces by byl bez centralizované správy a úředníka vzdělaného v problematice správy hospodářství nemyšlitelný.

18 Srov. JUSTI, Johann Heinrich Gottlob von, Staatswirtschaft oder systematische Abhandlung aller oeconomischen und Cameral-Wissenschaften, die zur Regierung eines Landes erfordert werden, Ester Theil, Dritter Abschnitt, Von der Wirtschaft auf dem Lande, Wien 1755, s. 522–560; Von dem Ackerbaue, Von der Viehzucht, Wien 1755, s. 560–606.

Cílem vnitřní politiky i přípravy úředníků na výkon správních funkcí byl růst politické a ekonomické moci panovníka. Cíl byl konkretizován v tzv. konečném účelu. Byl vytyčen „konečný účel“ politických věd, kterým měl být naplňován účel státu.¹⁹ Kameralisté formulovali konečný účel jako „die Vermehrung der Bevölkerung“.²⁰ Profesor Butschek později používal měkčí výraz „die Förderung der Bevölkerung“ (podpora obyvatelstva). Je to uvedeno v kompendiu Martina Kopetze, staršího bratra profesora politických věd W. G. Kopetze na pražské univerzitě, ve kterém byl zachycen obsah Butschekových přednášek.²¹ Ke stejnému účelu jako politické vědy se vázala i vnitřní politika (správa). Konečný účel se stal svorníkem, společným konečným účelem vnitřní politiky a politických věd, který spojoval teoretické zázemí a výkon správy ve sféře ekonomiky venkova i v celé ekonomice země. Konečný účel a prostředky k jeho naplňování v jednotlivých částech politických věd, včetně problematiky zemědělství, se někdy v literatuře nazývá principem populace a jeho zastánci populacionisty. Prostředky k naplňování účelu byly v různých částech politických věd různé. Například jiné prostředky k naplňování principu byly voleny při řešení problematiky zemědělství a jiné v případě problematiky manufaktur.

Politické vědy tedy byly používány jako soustava zásad, principů a maxim, která poskytovala odbornou přípravu na výkon správy zeměpanských, vrchnostenských, magistrátních aj. úředníků.²² Na profesory policejní vědy a kamerálních věd bylo pohlíženo spíše jako na osvícené státní úředníky než jako na učitele a vědce. Těšili se vysokému společenskému statusu, který je společensky stavěl nad všechny odborně vychovávané. Tento pohled se změnil po roce 1848.

19 Pojetí kameralistů naráželo na nesouhlas jiných skupin rakouských osvícenců. Například Karel Jindřich Seibt (1735–1806), řádný profesor „krásných nauk morálky“ na filozofické fakultě pražské univerzity, mistr jiné skupiny rakouských osvícenců, tzv. krasoduchů, nesouhlasně uvádí, že účel státu se naplňuje mravností. Základním prostředkem naplňování je proto výchova a nikoli růst populace, jak se mylně podle Seibta domnívají kameralisté. Vrcholnou disciplinou je tedy pedagogika a nikoli politické vědy. Seibt publikoval v Praze roku 1771 akademickou přednášku pod názvem Rede von dem Einfluß der Erziehung auf die Glückseligkeit des Staats (Řeč o vlivu výchovy na blaho státu). Na pojetí reagoval anonymní spis Untersuchung, ob die Erziehung für das Grundgesetz aller Staate angenommen hatte (Zkoumání, zda by výchova měla být přijata za základní princip všech států). Ve spise byl obhajován princip populace. Autorství lze připisat Butschekovi. Sonnenfels kladl politické vědy do čela předmětů a přírodních věd, etiku, matematiku a další předměty vnímal jako pomocné disciplíny.

20 Doslovně v překladu „vzrůst populace“. Účel spojoval teorii politiky s její úřednickou praxí. Kameralistickému pojmu „obyvatelstvo“ snad nejvíce odpovídá dnešní pojem ekonomicky aktivní obyvatelstvo.

21 Srov. KOPETZ, Martin Adolf, Leitfaden zu dem von Sonnenfelschen Lehrbuche der Politischen Wissenschaften. Zweiten Teil, Prag und Leipzig 1788.

22 Absolutorium a zkoušky z „policejní vědy a kamerálních věd“ byly předepsány pro úředníky správy od šedesátých let 18. století a za císaře Františka II. přibýly i zkoušky pro soudnictví z tzv. těžkých přestupků policejních.

3. Obraz zemědělství v očích odborníků v období pozdního kameralismu

Ekonomii člení Justi na dvě velké části²³ – na „ekonomii města“ (die Stadtökonomie) a „ekonomii venkova“.²⁴ Později po příchodu Sonnenfelse, kdy se označení ekonomie změnilo na obchodní vědu (die Handlungswissenschaft), je logika problematiky zachována, ale pojmy ekonomie venkova a ekonomie města jsou zastupovány termíny zemědělství a manufaktury. Třetí specifickou součástí tvořil – obchod. Zemědělství se lišilo postavením v ekonomice. Zdrojem poznatků o názorech na zemědělství byl spis, který je v literatuře připisován profesoru Butschekovi.²⁵

Pojem ekonomie města byl termín, s nímž tvořila ekonomie venkova jednotu v tom smyslu, že bez pojmu ekonomie města nebylo možno ekonomii venkova teoreticky vymezit a opačně. Oba pojmy se vzájemně předpokládaly.

Na druhé straně byly ekonomie venkova, resp. zemědělství, a ekonomie města, zejména manufaktury, od sebe ostře odděleny. Systém obchodní vědy byl následující. Zemědělství „dodává látku“²⁶ a manufaktury ji proměňují na hotové výrobky, které jsou realizovány v tuzemsku nebo vyváženy do zahraničí.²⁷ Ekonomika venkova vytváří potraviny a suroviny. Potraviny tvoří prostředek obživy pro pracovníky manufaktur, řemesel aj a suroviny jsou dále zpracovávány a zušlechťovány. Vytváření hotových výrobků zušlechťováním prostředků, které dodává ekonomika venkova, patří svým předmětem do ekonomiky města. Ekonomie města podle Justiho se skládá z řady oborů, např. manufakturních měst, obchodních měst, horních měst apod. Rozšiřováním dalších oborů a odvětví zpracování roste i zaměstnanost (resp. populace). Manufaktury prospívají zemědělství růstem poptávky po surovinách (a potravinách).

Tyto dvě „třídy“ ekonomie (podle Justiho) nejsou pouhým umělým rozdělením ekonomie, ale odrážejí reálné ekonomické procesy. Již od středověku se dělba práce projevila v oddělení řemesel a obchodu od zemědělství. Rozvíjejí se intenzivněji zbožně peněžní vztahy. Vztahy směnné se transformují ze vztahů podružných a doplňujících do vztahů hlavních. Roste počet hospodářství, která vyrábějí nikoli pro vlastní potřebu, ale pro směnu. V průběhu historického vývoje význam měst ve srovnání s venkovem roste a v 17. a 18. století již převládá a přebírá plně hlavní roli. Město se odděluje od venkova nejen hospodářsky, ale i politicky a tvoří společenství s vlastními právy. Vedle zemědělství vzniká a rozvíjí se nová sféra ekonomiky. Obraz ekonomiky se rozšiřuje. Vedle venkovské

23 Podle Justiho tvoří ekonomie venkova v rámci ekonomie „erste Hauptclasse“ a ekonomie města pak „zweite Hauptclasse“. Srov. např. JUSTI, J. H. G., c. d., s. XXXVIII.

24 Ekonomie venkova se člení na dva hlavní předměty uspokojování obživy, a to na zemědělství (Ackerbau) a dobytčářství (Viehzucht). Přehledně o vztahu těchto částí pojednal např. HOCH, Karel, Čechy na prahu moderního hospodářství, Praha 1936, s. 45–50.

25 BUTSCHEK, Joseph Ignaz – SWIETETZKY VON CZERNICZ, Ignaz, Versuch über die Absichten der Landesregierung bei Leitung der Landwirthschaft, Prag 1768.

26 KOPETZ, M. A., c. d., s. 7.

27 Tamtéž, s. 7.

ekonomie, na kterou se vázalo učení o domu v pojetí Aristotela, vzniká a rozvíjí se ekonomie města.

4. Postavení zemědělství

Tradiční obraz ekonomiky venkova svými kořeny tkvěl v názorech Aristotela ze Stageiry (384–322 př. n. l.) a byl udržován po celá staletí v předmětech výuky na středověkých univerzitách. V rámci praktické filozofie (etiky) byla přednášena ekonomika. Ta se chápala jako správa domu v čele s hospodářem, který se při řízení a rozhodování má řídit etickými normami. Jednalo se zejména o zemědělskou jednotku v podmínkách naturální výroby, která byla v zásadě samozásobitelná. Tato forma byla doprovázena nevolnictvím, robotou apod.

Merkantilismus takové představy narušoval. Opíral se o zbožně-peněžní vztahy, a tedy odrážel problematiku chrematistiky,²⁸ která byla ve středověku zejména teologicky z pozic etických kritizována. Odtud i východisko kritiky politických věd (především vědy policejní) představiteli katolické církve.²⁹

Nárokům státu na výkonnost zemědělství, daňovou schopnost a populační růst nemohla zemědělská výroba založená na vztazích osobní závislosti, robotě atd. dostát. Ze zemědělství byly odčerpávány značné částky peněz ve formě daní, důchodů velkostatkářů a jiných plateb a zpět ve formě jiných výdajů se tam nevracely. Ve svém důsledku to vedlo k výrazné deformaci vnitřního trhu (resp. tržních vztahů mezi městem a venkovem). Deformace se projevily nedostatečnou poptávkou po zemědělských produktech a realizačními cenami zemědělských produktů, které neumožňovaly generovat zisk, vytvářet investice, ohrožovaly tvorbu zásob na příští rok. Druhý komplex problémů kameralisté vnímali jako „nedostatek peněz v oběhu“.

Zemědělství trpělo vztahy s ostatními sférami, zejména s ekonomikou města. Trpělo jednak výrazným daňovým břemenem, jednak odlivem daní jako zdrojů financování ze země a dále nerovností v postavení venkova vůči městům. Memorandum Karla Egona knížete Fürstenberga,³⁰ v letech 1771–1782 nejvyššího purkrabího, umožňuje kvantifikaci „úniků z výdajového proudu“. Spis uvádí, že z celkové sumy 15,8 mil. zlatých důchodů uniká z Čech 7,5 mil. zlatých. Roční příjem z Čech do státní pokladny činí 12 milionů zlatých, ale v zemi zůstává

28 Aristotelés byl autorem pojmového páru ekonomika – chrematistika.

29 Představitelé katolické církve se nemohli smířit s řadou tezí, které byly obhajovány na veřejných disputacích z politických věd. Například to byla teze o principu populace a teze, která tvrdila, že náboženství je prostředkem růstu moci absolutistického státu. Proto se kromě jiného zavádění politických věd na univerzity neobešlo bez obtíží. J. I. Butschek v Praze i Leopold Ludwig Schulz v Olomouci byli nuceni přednášet politické vědy mimo univerzitu ve svých bytech a jejich výuka byla i jinak narušována. V Olomouci byla dokonce policejní věda prohlášena za kacířství. Teze z politických věd určených k disputacím byly seškrtávány, a tím znemožňováno absolvování oboru. Oporou proti osobnostem katolické církve na filozofických fakultách byl Joseph Sonnenfels, ke kterému se profesori při nesnázích odvolávali.

30 Srov. PROKEŠ, J., Memoriály o hospodářském stavu Čech před selskou bouří z r. 1775, Časopis pro dějiny venkova, 1924–1925, roč. XII., s. 66.

z nich pouze 7 milionů a 5 milionů se realizuje mimo Čechy. Šlechtičtí velkostatkáři obdrží ročně 3,2 mil. zlatých, ale 2 miliony z toho utratí mimo Čechy. 0,5 milionu zlatých uniká z Čech ve formě úroků. To vše představuje únik výdajů a snížení celkové poptávky.

Uvedená fakta se projevovala v deformaci vztahů ekonomik města a venkova. Byl to venkov, z něhož peníze unikaly do měst. Způsob, kterým se to dělo, byly daně, příjmy velkostatkářů apod. Drobní zemědělci nemohli vozit zemědělské produkty do měst a s odlivem poptávky vydělávali na zemědělské produkci obchodníci (spekulanti) na diferencovaných cenách. Na venkově ceny neumožňovaly mnohdy ani základní obživu rolnických rodin a nestačily k uhrazení výrobních nákladů. Naopak ve Vídni se koncentrovaly daně a byly zde utráceny, po většinu roku zde žila šlechta, která zde své důchody realizovala. Nedostatek peněz v oběhu, resp. nedostatečná poptávka se projevovala především na venkově jako nedostatek poptávky po surovinách a potravinách.

Malé množství peněz (nedostatečná agregátní poptávka) se promítalo do nižších cen zemědělských produktů. Takové ceny znemožňovaly rentabilitu zemědělského hospodaření. Ceny jen obtížně zajišťovaly obživu rolnických rodin, tvorbu zásob, zisku.

Rozdíl mezi ekonomikami města a venkova byl také důvodem různých hospodářských politik vůči různým částem ekonomiky. K růstu populace, potažmo růstu zaměstnanosti, přispívaly především manufaktury. Byl to vznik nových výrobních oborů, který se realizoval především prostřednictvím rozvoje manufakturní výroby, přispíval k růstu zaměstnanosti (růstu populace) a naplňoval konečný účel vnitřní politiky a politických věd. V zemědělství mohla vést k růstu počtu zemědělského obyvatelstva jen reforma. Tyto skutečnosti ukazují na to, že oběma částem ekonomiky přináležela různá hospodářská politika. Jako příklad může sloužit politika, kterou prováděl Jean Baptiste Colbert (1616–1683), ministr financí francouzského krále Ludvíka XIV. Podle něj byla forma francouzského merkantilismu nazývána colbertismem. Tento příklad je vybrán proto, že právě spisy anticoltbertistů³¹ se staly inspirací pro pozdní rakouské kameralisty. Již bylo výše uvedeno, že aktivní obchodní bilance země povede *ceteris paribus* k přílivu peněz do ekonomiky země. Politika tak podle merkantilistů zaktivizuje hlavní pramen bohatství. Takový cíl je nutno dosahovat například podporou vývozu zboží. Toto zboží by mělo být konkurenceschopné na zahraničních trzích. Aby toho bylo dosaženo, je nutno na výrobu hotového a vyváženého zboží snižovat náklady. V celkových nákladech v uvedeném období hlavní složku tvoří zejména náklady mzdové. Ty je třeba snížit. Mzda byla podle soudobých představ určena existenčním minimem. Mzdy musí být tak vysoké, aby bylo možné za ně koupit

31 Nejvýznamnějším anticoltbertistou byl François Louis Véron-Duverger de Forbonnais (1722–1800), autor spisu *Éléments du commerce* (Leyden 1754). Forbonnais pocházel ze zámožné rodiny vlastníka manufaktury a později sloužil jako generální inspektor mincovnictví. Dále je třeba zmínit Jeana François Melona (16??–1738), který napsal *Essai politique sur le commerce* (1734), a C. de F. Dutota.

potřebné množství potravin. Pokud by ceny potravin, potažmo ceny obilí, klesly, snížilo by se také existenční minimum pracovníků. Snížení cen obilí tak snižuje náklady na mzdy pracovníků manufaktur. Ke snížení cen obilí volil Colbert cestu zákazu vývozu obilí a plně liberalizovaného dovozu obilí. Důsledkem bylo skutečně snížení cen obilí a zvýšení konkurenceschopnosti francouzských manufaktur na zahraničních trzích. Bylo zapláceno ovšem „zruinováním“ francouzského zemědělství. Z uvedeného plynou závěry. Politiky vůči ekonomice města a ekonomice venkova jsou rozhodně rozdílné, byť podléhají stejnému účelu. Zemědělství ale nesmí být obětováno. S devastací zemědělství rakouští kameralisté nesouhlasili. Naopak. Jedině kvetoucí zemědělství je základem prosperující ekonomiky země. Oporou učení kameralistů se staly myšlenky anticoltbertistů.

5. Reakce kameralistů – zemědělství a osvícenské reformy

Kvetoucí zemědělství je základem zdravé ekonomiky země a moci státu. Rakouské (či české) zemědělství se za kvetoucí v žádném případě považovat nedalo. Situace v ekonomice se pro kameralisty nejevila dobře. Po třicetileté válce došlo k populačnímu poklesu, který byl v první polovině 18. století vystřídán populační stagnací. Během sedmileté války (1756–1763) nastal opět populační pokles. Šedesátá léta 18. století byla ve vývoji populace dobou výkyvů.

Ekonomiku venkova bylo nutno reformovat. Cíl reformem měl být zaměřen na zvýšení počtu zemědělského obyvatelstva, zvýšení zemědělské produkce a zvýšení daňového výnosu.

Dále se musely vyrovnat vztahy mezi zemědělstvím a manufakturami. Ekonomiku venkova a ekonomiku města spojoval vnitřní obchod. Posun pozornosti od zahraničního k vnitřnímu obchodu byl posunem myšlení rakouských merkantilistů. Reformu potřebovalo nejen zemědělství, ale také vnitřní obchod. Bylo nutno vybudovat fungující vnitřní trh. Vztahy mezi oběma částmi ekonomiky byly deformované a odstranění deformací vyžadovalo zásahy státu do nabídkové i poptávkové strany trhu.

6. Parcelace a první pozemková reforma v českých zemích

Z uvedeného období se zachovala výše uvedená disertační práce Ignatze Swieteczského von Czernczicz. Předmětem spisu je problematika ekonomie venkova a jejím jádrem je reforma zemědělství ve formě parcelace zemědělské půdy na menší celky. Swieteczky se chystal obsadit vysokou úřednickou pozici. Na své veřejné disputaci před císařovnou a dalšími vysokými úředníky říše měl právě uvedenou reformu a způsob jednání obhájit, a osvědčit tak schopnost stát se úředníkem. Teze i obsah práce však sestavoval profesor

Joseph Ignaz Butschek³² a byl i za teze a obsah práce přímo odpovědný. Obsah je ideově závislý na Justiho spise *Staatswirtschaft*. Nejvýznamnější partii disertační práce jsou úvahy o parcelaci zemědělských celků jako prostředku ke zvýšení zemědělské produkce, daňové výkonnosti zemědělců a růstu zemědělské populace. Uznávaným odborníkem na tyto otázky byl v oné době Johann Peter Süßmilch (1707–1767). Ve svém proslulém spise³³ se mimo jiné zabýval vztahem mezi růstem počtu obyvatelstva a dělením velkých zemědělských celků. Poukazoval na skutečnost, že dělení domén vede přímo k růstu počtu zemědělského obyvatelstva a nepřímo k růstu nezemědělského obyvatelstva. Byl tvůrcem zvláštní vědy nazvané *Ackerverteilungswissenschaft*. J. P. Süßmilch doporučoval parcelovat velké zemědělské celky na zemědělská hospodářství o výměře 30–35 jiter půdy (7,5–8,5 ha). Své návrhy parcelace opíral o představy P. Süßmilche i Justi.

Ačkoli Butschek myšlenkovou konstrukci kameralistů přejímal a odvolával se v tomto ohledu na Süßmilche, Justiho, Sonnenfelse a další, v jednom významném bodě se od autorit lišil. Parcelace měla postihnout nejen velké zemědělské celky, ale i selské statky o střední velikosti. Měly být děleny na malá hospodářství založená na dlouhodobé držbě. Cílem parcelace v jeho pojetí bylo rozšíření vrstvy chalupníků. Podle Butscheka se v Čechách může chalupník nejen uživit na výměře 3–5 jiter půdy, ale přinese státu i vyšší daňový výnos. Připojuje jednoduchou úvahu. Zemědělská usedlost o 60 jitrech půdy a šesti osobách zaplatí státu 30 zlatých na daních. Pokud by podle Butscheka rodina chalupníková čítala čtyři členy, potom by chalupníci státu zaplatili ze 60 jiter půdy na daních 240 zlatých. Chalupník podle Butscheka také státu přinese více dětí (potažmo vojáků) než sedlák. Butschek se nechal inspirovat dělením domén v Meklenbursku a Holštýnsku. Butschek dále uvádí, že Čechy by namísto současného jednoho milionu lidí mohly uživit až pět milionů.

V roce 1770 vystoupil polemicky proti Butschekovu návrhu Karel František Zauschner.³⁴ Podle Butscheka se jednalo o „zdejšího vrchnostenského

úředníka“, podle profesora politických věd Ignatze de Luca z Innsbrucku to byl profesor přírodních věd pražské univerzity. O osobnosti tohoto jména jinak nic bližšího nevíme. Zauschner uvádí, že na třech jitrech půdy chalupník vypěstuje stěží obilí pro vlastní potřebu, ale žádný přebytek pro trh. Nevytvoří žádné zásoby pro případ neúrody a nemůže být ani vhodným základem ke zdanění. Kolik lidí pozemek užívá, závisí na úrodnosti půdy a na výtěžku, který se řídí polohou pozemku. Čím blíže je pozemek situován k městu či k hranicím země, tím je výtěžek vyšší. Dělení usedlostí na malá hospodářství sice zvýší počty chalupníků, ale sníží produkci obilí; důsledkem bude pokles počtu obyvatelstva a moci státu. Polemika F. K. Zauschnera je zaměřena proti dělení zemědělských celků. Za stabilizující element v zemědělství považuje dvorce či panské dvory.

Butschek Zauschnera napomenul³⁵ z pozice učitele a člověka, který stojí na společenském žebříčku mnohem výše než „zdejší vrchnostenský úředník“.³⁶ V jedné věci však měl Butschek pravdu. S dělením domén a dlouhodobým propachtováním pozemků by byla odstraněna tíživá roboty a zemědělci by získali větší míru osobní svobody. Proto návrhy na dělení domén narážely na nezáměrem šlechty. Ve skutečnosti pak proběhly reformy ve formě tzv. raabizace, která zasáhla pouze domény koruny. V důsledku raabizace vznikly v ekonomice dvě enklávy. Jedna zahrnovala relativně svobodnou práci na rozparcelovaných pozemcích a na druhé přetrvávaly poměry nevolnické práce. Taková situace byla dlouhodobě neudržitelná. Císař Josef II. cestou dělení velkých zemědělských celků nešel a reagoval roku 1781 vydáním patentu o zrušení nevolnictví a roku 1785 vydáním patentu o reformě berní a urbaniální. Císař parcelaci nezavrhoval, ale ani jí nijak nepodporoval.

7. Vztah zemědělství k manufakturám a celková poptávka

Pozemková reforma sama o sobě k nápravě poměrů nestačila. Bylo nezbytné ji doplnit úpravou vnitřního obchodu a zbavit se deformovaných tržních cen. Zemědělci byli nuceni prodávat svoji produkci za ceny, které jim nejen neumožňovaly tvořit zisk, ale mnohdy ani neuhrazovaly náklady. Takový stav byl dlouhodobě neudržitelný a vyžadoval změny ve vnitřním obchodu, který spojoval ekonomiku venkova s ekonomikou města.

32 Joseph Ignaz Butschek, rytíř z Heraltic (1741–1821), se narodil v Příboru na Moravě, absolvoval studium filozofie v Olomouci a posléze vystudoval politické vědy na univerzitě ve Vídni u prof. Sonnenfelse. Stal se profesorem politických věd na nově založené stolici policejní vědy a kamerálních věd na pražské univerzitě. Rok zavedení nového univerzitního oboru není znám. Stalo se to s velkou pravděpodobností mezi léty 1764 až 1768. Albin Bráf uvádí, že to byl Butschek, který se přičinil, aby byly politické vědy začleněny mezi doktorské zkoušky a teze byly připuštěny mezi ty, které museli kandidáti obhajovat ve veřejných disputacích, předcházejících promócím. Srov. BRÁF, Albin, Politické vědy v Čechách na sklonku věku osmnáctého a v první polovici devatenáctého. In: Bráf, Albin, Život a dílo, díl druhý, vydali dr. Josef Gruber – dr. Cyril Horáček, Praha 1923, s. 8.

33 SÜSSMILCH, Johann Peter, Die Göttliche Ordnung in den Veränderungen des menschlichen Geschlechts, aus der Geburt, dem Tode und der Fortpflanzung desselben erwiesen, 2 Teile, Berlin 1775.

34 ZAUSCHNER, Franz Karl, Praktische Untersuchung, ob es dem Staate vortheilhafter wäre, wann man die Damainen oder andre herrschaftliche und Bauer Güter, besonders in Königreich

Böheim zertheilen möchte? Prag 1770 (Praktické zkoumání, zda by bylo pro stát výhodnější, kdyby domény nebo jiné vrchnostenské a selské statky, zvláště v Království českém, byly rozděleny).

35 Na Butschekovu aroganci upozornil významný český národohospodář přelomu 19. a 20. století Albin Bráf. Srov. BRÁF, Albin, Politické vědy v Čechách na sklonku věku osmnáctého a v první polovici devatenáctého, in: BRÁF, A., c. d., s. 9–10.

36 Prager Gelehrte Nachrichten, 1772, číslo 18 (18. 1.), s. 278.

Základy deformovaných cen výstupu zemědělské produkce byly spatřovány v „nedostatku peněz v oběhu“ a v procesu tvorby tržních cen. Nejprve k prvnímu problému.

Pozdní kameralisté (Sonnenfels a po něm Butschek, Schulz aj.) byli v některých otázkách ideově závislí na Davidu Humovi (1711–1776).³⁷ Ten hodnotil stav hospodářství podle výše úrokových sazeb. Jejich nízká úroveň signalizovala nízkou cenu kapitálu, jeho dostatek v ekonomice a dobře fungující ekonomiku. Vysoká úroveň úrokových sazeb naopak byla vnímána jako znak špatně fungující ekonomiky. V českých zemích byla cena kapitálu – úroková míra – vysoká. Svědčí o neuspokojené poptávce po kapitálu. Výjimkou nebyla ani existence lichvy. Protože v oběhu kapitál na sebe bere podobu peněz, jevil se kameralistům uvedený problém nedostatku kapitálu jako „nedostatek peněz v oběhu“. Podle kameralistů vysoký úrok „vytahuje“ peníze z oběhu. „Nedostatek peněz v oběhu“ vede k relativně vysokým úrokovým sazbám v ekonomice.

Řešení bylo spatřováno v úvěrové expanzi pomocí státního úvěru přes předem zvolenou banku jako zprostředkovatele.³⁸ Toto řešení bylo umožněno posunem názorů pozdních kameralistů na základní ekonomické kategorie, jako jsou peníze a bohatství.

Bohatství představovalo již sumu statků a nikoli jen drahé kovy. Kovová podoba peněz nebyla nutná. Funkce peněz mohly naplňovat i peníze neplnhodnotné. Sonnenfelsovo stanovisko se blížilo stanovisku Johna Lawa (1671–1726).

Řešení vycházelo z představy, že pomocí úvěrové expanze prostřednictvím státního úvěru je možné odstranit „nedostatek peněz v oběhu“ a snížit úrokovou míru. Kameralisté naráželi při řešení na jisté dilema. Zvýšení peněz v oběhu na jedné straně povede k poklesu nominální úrokové míry, ale na druhé straně k růstu cen a poklesu kupní síly peněz. Úvěrová expanze bude tedy neúčinná, protože se oba peněžní procesy vzájemně eliminují a reálná úroková míra se nezmění. Kameralisté byli však především lidé praktických zkušeností, odborníci znalí konkrétních podob hospodářské politiky a jako takoví měli zkušenosti, že peníze nejsou neutrální a reálné veličiny skutečně ovlivňují. V terminologii kameralistů „peníze oživují obchod“. Představa „nedostatku peněz v oběhu“ vedla u nich k názoru, že pokud tento nedostatek peněz existuje, není třeba se růstu cen obávat. Úvěrová expanze sníží úrokové sazby

37 David Hume, filozof a ekonom, ovlivnil kameralisty kvantitativní teorií peněz. Hume vycházel z teze, že hodnota peněz závisí na jejich množství. Peníze reprezentují veškeré zboží v zemi. Zvyšuje-li se množství peněz v zemi, rostou také ceny a kupní síla peněz klesá a naopak. Pojetí přejímá Joseph von Sonnenfels a jeho žáci. Představa se stala východiskem pro reformní návrhy kameralistů.

38 Kameralisté i kníže Fürstenberg navrhovali podobná řešení. Kameralisté ovšem navrhovali emisi z Vídně, kdežto kníže Fürstenberg, stoupenec českých stavů, navrhoval zřízení stavovské banky v Praze pod patronátem českých stavů. Ve své podstatě navrhoval posílení postavení českých stavů zřízením nezávislé české měny.

a omezí „nedostatek peněz v oběhu“. Také mezinárodní autorita v uvedených otázkách, David Hume, byl pro ně oporou.³⁹

Jinou možností, jak množství peněz v oběhu ovlivnit, byla politika aktivní obchodní bilance. Tradiční a standardní možností bylo ovlivňování zahraničního obchodu. Kameralisté rozlišovali „*die numerische Bilanz*“ (číslnou bilanci) a „*die Bilanz des Vorteils*“ (užitkovou bilanci).⁴⁰ Číslná bilance je bilancí přílivu a odlivu peněz pro zemi za určité období. Užitková bilance je bilancí zaměstnanosti. Užitková bilance byla číselné bilanci nadřazená.⁴¹ Přesto zohledňování účelu číselné bilance, které vedlo stát k dlouhodobé politice aktivní obchodní bilance, mělo zajišťovat relativně trvalý příliv peněz do ekonomiky. Ten pak měl ovlivnit úrokovou míru a její pokles.

Jistou možností byla i zahraniční půjčka. K ní se však státní autority stavěly skepticky, protože vedla k hospodářské a politické závislosti státu na cizině.

Druhou příčinou deformovaných vazeb mezi venkovem a městem byla deformace tvorby tržních cen. Stát tedy musí do cenotvorného procesu zasahovat. Sonnenfels se opíral o teorii průměrné ceny (der Mittelpreis). Od „spravedlivé ceny“ (pretium justum), která byla předmětem úvah teologů ve středověku, se lišila tím, že průměrná cena nebyla stanovována administrativním zásahem autority, ale působením tržních sil nabídky a poptávky. Od přirozené ceny klasické školy ji však odlišovala skutečnost aktivní regulace strany nabídky i strany poptávky při utváření tržní ceny ze strany státu. Uvedené změny měly zajistit rentabilitu zemědělských hospodářství.

Od daňových požadavků stát nehodlal ustupovat, ale hledal jiné prostředky jak posílit strany poptávky i nabídky. Stranu poptávky ekonomiky venkova hodlal stát posílit řadou opatření. Jednak panovnícký dvůr by měl po zemi cestovat a utrácet příjmy z daní zejména na venkově. Soudní případy měly být přerozděleny ve prospěch soudů v provinciích. Na venkov (do venkovských měst) měly přesídlit i univerzity. Šlechta by byla zavazována k příslibu, že velkou část roku prožije na svých statcích, bude zde utrácet své důchody a může tak kontrolovat i chod svých hospodářství. Koupěschopnost poptávky ve Vídni by se snížila a na venkově zvýšila.

Strana nabídky ekonomiky venkova měla být regulována výstavbou státních sýpek, zásobáren obilí. Stát měl tak zabránit tvorbě monopolních cen a spekulaci.

39 Například Karel Egon kníže Fürstenberg, svými názory blízký kameralistům, uvádí: „Hume ve své knize o penězích dokázal jasně, že zvýšení oběhu peněz dlouho nemá za následek zvyšování cen a že v téže době zvýšený oběh působí blahodárně na obchod.“ Citováno dle PRO-KEŠ, J., c. d., s. 54.

40 Uvedený překlad použil významný český ekonom přelomu 19. a 20. století Albín Bráf. Srov. BRÁF, A., c. d.

41 Sonnenfels uvádí tento příklad: Doveze-li Rakousko z Portugalska diamanty v hodnotě 2,5 milionu zlatých a vyveze-li do Portugalska plátno v hodnotě 2 milionů zlatých, je sice číselná bilance pro Portugalsko příznivější, ale užitková bilance je příznivější pro Rakousko, protože vývoz hotového výrobku byl podložen zvýšením zaměstnanosti v Rakousku. Vyvážet produkci, která obsahuje zušlechťenou práci, je výhodnější než vyvážet suroviny.

Regulace stran nabídky a poptávky by ovlivnila ceny potravin a surovin nato-lik, že realizační ceny umožní standardní fungování tržní ekonomiky, resp. vnitř-ního trhu. Byly by tak nastaveny parametry pro racionální hospodaření (nejen) v zemědělství.

8. Epilog

Po roce 1780 se situace poněkud změnila, protože císař Josef II., ač zastával ná-zory merkantilistů, byl daleko více zasažen idejemi školy fyziokratů. Kameralisté některé prvky učení fyziokratů přejali, ale lišili se od nich rozdílným přístupem k teorii hodnoty a produktivity.

Císař Josef II. (1780–1790) a jeho bratr Leopold, velkovévoda toskánský, byli přesvědčenými fyziokraty. Císař po sobě nezanechal žádné ekonomické analý-zy, pouze výroky, které svědčí o jeho přesvědčení a činy v podobě politicko-eko-nomických opatření.⁴² Rozhodl se zasáhnout přímo srdce fungování ekonomické soustavy a řešit jeden z jeho klíčových problémů – soustavu daňovou. Roku 1785 vydal patent o reformě berní a urbaniální. Robotní renta byla převedena na rentu peněžní a robota tak měla být zrušena.

V pozadí berní a urbaniální reformy císaře Josefa II. stojí „l'impôt unique“ – fy-ziokratická koncepce jediné daně, jež měla postihnout všechny majitele půdy, šlechtu i drobné „vlastníky“, na rozdíl od Francie (vlastníky půdy byli míněni ti, kterým je placena renta). Podle fyziokratů hospodářský růst (čistého produk-tu) bude rychlejší v případě, že společnost nebude zatížena daněmi. To je dů-vod ke zdanění čistého produktu. Zdrojem čistého produktu je totiž příroda. Zasadí-li například hospodář zrno, vyklíčí a vzroste mu po čase klas s „x“ zrna, či na jaře se dobrému hospodáři rozplemení stádo dobytka. To dokáže pouze příroda. Člověk přidá svoji práci.⁴³ V manufakturách žádná hmota navíc nevzní-ká, protože se pouze změní forma přírodní látky. V případě obchodu dojde jen k přemístění zboží, ale „navíc“ nic příroda neposkytuje.⁴⁴ To je také důvod, proč manufakturní řemesla a obchod nemají být zdaněny a zdanění má směřovat hlavně do zemědělství.

42 Například v dekretu o základech všeobecné daňové reformy z roku 1783 vysvětluje: „*Der Grund und Boden, den die Natur zu des Menschen Unterhalt angewiesen hat, ist die einzige Quelle, aus welcher alles kommt, und wohin alles zurückfließt, und dessen Existenz trotz aller Zeit läufige beständig verbleibet*“ (Pozemky, na které je svoji povahou odkázána obživa lidí, jsou jediným pramenem, ze kterého všechno vychází a kam se vše zase navrácí a jehož existence, přes veš-kerý běh času, stále přetrvává). Citováno podle DAMASCHKE, Adolf, *Geschichte der National-ökonomie, dreizehnte Auflage*, I. Band, Jena 1922, s. 313–314.

43 Čistý výnos potom měl být v průměru asi 12 a 2/9 % určen pro stát a nejvýše 17 a 7/9 % na pozemkovou rentu pro vlastníky. Od roku 1783 uvažoval Josef II. o jediné dani z čistého výnosu půdy, odstupňované podle bonity, vzdálenosti pozemku od trhu a velikosti pozemku dle desetiletého průměru sklizni se zřetelem k tržním cenám. Postihovala všechny držitele půdy bez ohledu na stavy.

44 Představy mohou dnes vyloučit pouze úsměv, ale odkaz fyziokratů ohledně dopadu výrazně-ho zjednodušení daňové soustavy na hospodářský růst je pro současnost nanejvýš aktuální.

Dle fyziokratů je produktivní především práce v zemědělství, zatímco podle kameralistů je produktivní práce spojena s principem populace. Pojetí obou skupin se rozcházela a rozcházela se i pojetí teorie hodnoty a nejen teorie pro-duktivity.

Dopad reforem navrhovaných kameralisty na zemědělství i dopad fyziokra-tických opatření měly obdobný charakter. Měly umožnit zemědělským hospo-dářstvím tvořit kapitál, odstranit roboty a vrchnostenské panství, snížit význam stavů a dokončit centralizaci, neboť by odpadl důvod ke svolávání stavů z důvo-dů daňových. Zavedení jediné nové daně měla předcházet katastralizace všech statků, které byly povinovány daní. Katastralizace byla taktéž výrazně ovlivněna učením fyziokratů.

Práce byly skončeny již roku 1789. Všechny nepřímé daně měly být postupně zrušeny a měly zůstat jen tak dlouho, dokud by nebyl jednotný daňový systém zaveden. Pro odpor stavů byla reforma následně odvolána.

V první polovině 19. století se mění ideové prostředí. Do Rakouska proní-ká učení Adama Smitha (1723–1790). Podle profesora politických věd WENZE-la Gustava Kopetz (1781–1857)⁴⁵ získává toto učení půdu po roce 1805,⁴⁶ a to v podobě podání německých epigonů, jako byli Jakob Sartorius či Lueder.⁴⁷ Překlad Smithova díla budí zájem.⁴⁸ Ve srovnání s kameralismem zprostředko-vává nové učení odlišný pohled na ekonomickou vědu včetně problematiky ze-mědělství. Profesor Kopetz je nazývá „novou vědou“. Zatímco učení kameralistů bylo podřízeno populačnímu principu, předmětem klasické školy je odhalování objektivních, univerzálních přirozených zákonů, podle nichž se řídí výroba, roz-dělování, směna a spotřeba statků. Teprve z těchto odhalených zákonů se od-vozují pravidla pro hospodářskou politiku.⁴⁹ Rodí se i nový název oboru – ná-rodní hospodářství. V teorii to vede ke zkoumání takových jevů jako pozemková renta (absolutní, diferenciální), vývoj obyvatelstva v souvislosti s vývojem po-travin atd. Plně se prosazuje klasická škola ve spise Josefa Kudlera *Grundlehren der Volkswirtschaft* (Viedeň 1846). Odtud i stále ostřejší kritika Sonenefelsovy

45 Žák profesora politických věd na vídeňské univerzitě Watterotha, který vítal učení Adama Smit-ha a kritizoval Sonnenfelsovu učebnici. Kopetz Watterotha ve výuce politických věd zastupoval a zastupoval i Butscheka. Roku 1808 Butscheka nahradil na katedře v Praze.

46 Tento rok uvádí a situaci popisuje profesor politických věd pražské univerzity W. G. Kopetz. Pře-klad slavného díla Adama Smitha do němčiny byl zrealizován v letech 1776 (první díl) a 1778 (druhý díl). Tento překlad v Rakousku nenalezl odezvu. Teprve překlad Johanna Friedricha Gar-veho (1742–1798), pořízený roku 1794, vyvolal polemiku.

47 KRAUS, Christian Jakob, *Die Staatswirtschaft*, 5 Bd., Königsberg 1808–1811; SARTORIUS, Georg, *Handbuch der Staatswirtschaft*, 1796; LUEDER, August Ferdinand, *Ueber Nationalindus-trie und Staatswirtschaft*, 3 Bd., 1800–1804. Roku 1807 přeložil Jakob spis J. B. Saye z francouz-štiny do němčiny.

48 Překlad do němčiny byl pořízen dokonce dříve než překlad do francouzštiny (roku 1777), ale narazil v Rakousku na naprostý nezáměr. Ten byl oživen až po roce 1805.

49 Teoretické východisko z dané situace nalezl K. H. Rau (1792–1870), kterému se podařilo učení A. Smitha a kameralismus spojit do společné syntézy.

učebnice,⁵⁰ zejména jejího populačního principu. Úkolem ekonomie podle kritiků není „vymýšlení“ pravidel, ale odhalování přirozených zákonů, ze kterých jsou pravidla odvozována. Populační princip se dostal do rozporu s reálnými ekonomickými procesy. Princip populace naráží ve společenské praxi na problém relativního přelidnění a učení kameralistů v podobě politických věd se vyučuje pouze s ohledem na autoritu jeho tvůrce Josefa von Sonnenfelse v první polovině 19. století.⁵¹

Závěr

Příspěvek poskytuje teoretický obraz o tzv. hospodářství venkova v podmínkách rozvíjejících se zbožně-peněžních vztahů. Proniká do podoby předmětů univerzitního studia v rámci policejní vědy a kamerálních věd (politických věd). Politické vědy včetně ekonomie venkova sloužily jako odborná příprava na výkon správních funkcí zeměpanských, magistrátních a stavovských úředníků. Politické vědy i vnitřní politika byly podřízeny populačnímu principu. Jako prostředek sloužila koncepce parcelace velkých a středních zemědělských celků na malá domkářská hospodářství a reformy deformovaných tržních vztahů mezi ekonomikou venkova a ekonomikou města. Příčina byla spatřována mimo jiné v nedostatku peněz v oběhu, který byl způsoben odlivem peněz prostřednictvím daní, příjmů velkých vlastníků půdy, které byly vynakládány jinde. Náprava by nebyla úspěšná bez odstranění deformací vnitřního trhu, které byly zapříčiněny zejména značným daňovým zatížením společnosti a odlivem peněz z venkova do měst. Dvůr reagoval různými opatřeními na podporu strany poptávky (cestování panovnického dvora, stěhování vysokých škol na venkov, dislokace soudů na venkov, šlechta má prožít část roku na svých statcích aj.). Regulace strany nabídky zahrnovala také některá opatření (například zřizování zásobáren obilí) a snahu vytvořit tzv. průměrnou cenu, kolem níž by ceny oscilovaly. Průměrná cena by po intervencích vlády do stran poptávky a nabídky umožňovala uhrazovat náklady zemědělců, tvořit zásoby na příští rok, realizovat zisk, tvořit investice – tedy racionálně hospodařit v zemědělství v podmínkách zbožně-peněžních vztahů. Za vlády Josefa II. měla venkovský život ovlivnit realizace fyziokratické koncepce jediné daně. V první polovině 19. století populační princip vyhasíná, učení kameralismu ztrácí na efektu a je postupně substituováno klasickou školou.

50 Například veřejné disputace za vlády Marie Terezie, pro potencionální úředníky tak přísné, změnily v první polovině 19. století povahu. Konaly se, protože byly předepsány. Avšak byly zaměřeny pouze na teatrální efekt.

51 Z ekonomické vědy vychází jen minimum publikací. Publikují je především odborníci mimo akademickou sféru.

Prameny a literatura:

- AEHRENTHAL, Johann Lexa von, Staatswirtschaft nach Naturgesetzen, J. M. Brockhaus, Leipzig 1819.
- BRÁF, Albin, Politické vědy v Čechách na sklonku věku osmnáctého a v první polovině devatenáctého, in: Bráf, Albin, Život a dílo, díl druhý, edd. GRUBER, Josef – HORÁČEK, Cyril, Vesmír, Praha 1923.
- BRÄUNER, František, O robotě a vykoupení z roboty, Praha 1848.
- BUQUOY, Georg, Die Theorie der Nationalwirtschaft nach einem neuen Pläne und mehreren eigenen Ansichten dargestellt, Breitkopf und Härtel, Leipzig 1815.
- BUTSCHEK, Joseph Ignaz – SWIETETZKY VON CZERNICZ, Ignaz, Versuch über die Absichten der Landesregierung bei Leitung der Landwirtschaft, J. J. Clauser, Prag 1768.
- ČERNÝ, Václav, První habilitace ze zemědělství v Praze (r. 1776). Sborník Československé akademie zemědělské 10, 1935, s. 577–585.
- DAMASCHKE, Adolf, Geschichte der Nationalökonomie, dreizehnte Auflage, I. Band, Gustav Fischer, Jena 1922.
- DEUTSCH, G., Joseph von Sonnenfels und seine Schüler, Österreichisch-Ungarische Revue, 1888, s. 65–85.
- GRUBER, Josef, Agrární zřízení, Český čtenář, Praha 1914.
- TÝŽ, Josef Sonnenfels. Obzor národohospodářský, roč. XXII, 1917, s. 224–226.
- TÝŽ, První čeští universitní učitelé národního hospodářství, Památník Všeherdu, Praha 1918.
- TÝŽ, Josef Ignác Buček, Obzor Národohospodářský, ročník XXIX, 1924, s. 65–69, 111–116.
- HANZAL, Josef, Studium zemědělství na pražské univerzitě, AUC-HUPC IV/2, s. 138–159.
- HOCH, Karel, Čechy na prahu moderního hospodářství, A. Neubert, Praha 1936.
- JUSTI, Johann Heinrich Gottlob von, Staatswirtschaft oder systematische Abhandlung aller oeconomischen und Cameral-Wissenschaften, die zur Regierung eines Landes erfordert werden, 2 Bd., Bernhard Christoph Breitkopf, Wien 1755.
- KOPETZ, Martin Adolf, Leitfaden zu dem von Sonnenfelschen Lehrbuche der Politischen Wissenschaften. Zweiten Teil. Handlung, Kaspar Wibermann, Prag und Leipzig 1788.
- KRAMEŠ, Jaroslav, Ekonomie jako předmět výuky na vysokých školách v českých zemích do roku 1918, Typograf, Praha 2012.
- KUDLER, Josef, Die Grundlehren der Volkswirtschaft, Braumüller und Siedel, Wien 1846.
- OSTERLOH, K. H., Joseph von Sonnenfels und die österreichische Reformbewegung im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus, Historische Studien. Heft 409, Matthisen Verlag, Lübeck und Hamburg 1970.
- Prager Gelehrte Nachrichten, 1772, číslo 18 (18. 1.), s. 278.
- PROKEŠ, J., Memoriály o hospodářském stavu Čech před selskou bouří z r. 1775, Časopis pro dějiny venkova, 1924–1925, roč. XII.
- SCHULZ-MADROWSKI, Leopold Ludwig, Von den Pflichten eines angehenden und wirklichen Staatsbeamten, Gedruck mit Swobodischen Schriften, Brünn 1777.
- SOMMER, Louise, Die österreichischen Kameralisten in dogmengeschichtlicher Darstellung, I–II, Studien zur Sozial-, Wirtschafts- und Verwaltungsgeschichte 13, C. Konegen, Wien 1920, 1925.

SONNENFELS, Joseph, Grundsätze der Polizey-, Handlungs- und Finanzwissenschaft, Fünfte, vermehrte und verbesserte Auflage. Bey Joseph Edlen von Kurzdeck k. k. Hofbuchdrucker Gross- und Buchhandler, Wien 1787.

STIEDA, Wilhelm, Die Nationalökonomie als Universitätswissenschaft, Teubner, Leipzig 1906.

Anonym (připisovaný Butschekovi), Untersuchung, ob die Erziehung für das Erste Grundgesetz aller Staaten angenommen werden könne? Franz Jelinek, Prag 1771.

Z historie konárovického zámku a panství

On the History of Konároveice Chateaux and Estate

JANA JÍROVCOVÁ

Abstrakt: Předkládaný článek si klade za cíl prezentovat historii zámku v Konárovicích a panství k němu náležícímu. Za celou řadu let se zde vystřídalo mnoho majitelů, z nichž za zmínku rozhodně stojí hraběnka Alžběta Quasco de Claviers či Jan Nepomuk hrabě Harrach, významný český politik, mecenáš umění a podporovatel českého hospodářského rozvoje. Doposud žádná studie se nevěnovala rodině Götzlů, která panství vlastnila od roku 1872 až do příchodu éry komunismu.

Summary: This article's aim is to briefly present the history of Konároveice Chateaux and of the estate belonging to it. Over time, the estate had numerous owners. Especially noteworthy was Alžběta Countess Quasco de Claviers and Jan Nepomuk, Count Harrach, an important Czech politician, patron of arts, and supporter of economic development in the Czech Lands. This study is also the first to describe the Götzl family, which owned the estate from 1892 until the arrival of communism.

Keywords: Konároveice, Jan Nepomuk Count Harrach, manor farm.

První zmínky o konárovické tvrzi nalezneme již v 15. století. Za několik století se na konárovickém panství vystřídalo mnoho majitelů. Článek se zaměřuje zejména na období 19. století a první poloviny 20. století, kdy zámek s velkostatkem patřil významnému českému politikovi a podporovateli umění hraběti Janu Nepomuku Harrachovi. Ten jej prodal v roce 1872 Josefu Götzlvi. Rodina Götzlů kolárovické panství vlastnila až do roku 1946, kdy byl velkostatek a pozemky k němu náležející zkonfiskovány státem.

„Asi v polou cesty mezi Kolínem a Týncem n. L. leží na straně zálabské ves Konároveice. V místech, kde u silnice je dvůr Labuť s několika jinými staveními, odbočuje k severu dobrá vozová cesta, po jejíž obou stranách kupí se stavení vesská se zahrádkami. Cesta zdvihá se prudčeji, až staneme na výšině 236 m nad moře zdvižené.“¹ Tak popisuje Konároveice ve své knize kolínský pedagog Josef Tůma na začátku 20. století.

Podle historika Josefa Vávry první zmínky o původních Koňarovicích či Konárovicích pocházejí z 10. století z doby panování Boleslava II., který obce v okolí Kolína daroval svému nejmladšímu synovi Oldřichovi. Tvrdí se, že tu tehdy sídlil koňar, patřící mezi knížecí úředníky blízkého hradu a na velkých labských lukách choval pro knížete koně.²

1 TŮMA, Josef, Kolínsko a Kouřimsko, 2., Paměti osad na Kolínsku, Kolín 1915, s. 38.

2 VÁVRA, Josef, Dějiny královského města Kolína nad Labem, 1., Kolín 1878, s. 10.

Nejstarší písemná zmínka o vsi se dochovala z roku 1352 v registru desátků papežských. Tehdy již Konárovice byly rytířským sídlem a tvrzí při poplužním dvoře. V průběhu 14. století byla ves rozdělena mezi několik majitelů, aby se opět mohla sjednotit v roce 1419, kdy Vaněk Sekera z Choltic koupil zbylé části obce.³

Konárovičská tvrz byla poprvé doložena až roku 1453. Toho času připadla jako odúmrť po Vítu Sekerkovi z Choltic králi Ladislavu Pohrobkovi. Byla postavena s největší pravděpodobností v gotickém stylu a rozšířena v 16. století za rodu Hášů z Újezda. Když roku 1588 koupil zadlužené Konárovice od Jana Jiřího Háší z Újezda hornický podnikatel jihlavského původu Sigmund Strejšek, zvaný Freusichselbst z Freudenbachu, v popise statku se uvádělo: „Ves Konárovice s poplužním dvorem, pivovarem, sladovnou a spilkou, vinice, štěpnice, chmelnice, pole, louky, háje, lesy, vrbiny, pustý rybník a menší rybníčky, Labe bystré a Labe staré s ostrovem, ves Malé Ohařice s krčmou a lesem Chrastem, pustá ves Soušek s krčmou a podací kostela v Konárovicích.“⁴

V průběhu třicetileté války byly Konárovice několikrát vydrancovány a tvrz vypálena: „Tehdáž byla tvrz Konárovičská na krovu spálena, zdi její se bořily a osýpaly, dvůr poplužní se stodolami, sýpkou a ovčínem byl úplně spálený, pivovar zkažený, mlýn při Labi svalený, vinice pustá, rybníky prázdné, vsi Konárovice a Ohařičky byly plně ohněm zkažené a bez obyvatel, a grunty selské byly chrastím zarostlé.“⁵

Nové podoby se tvrz dostalo roku 1661, kdy Konárovice koupil Adam Schofmann z Hammerles a vypálenou tvrz přestavěl na raně barokní zámek. Tehdy vznikla čtyřkřídlá budova kolem nepravidelného nádvoří. Adam Schofmann zároveň obnovil hospodářské budovy statku i s pivovarem. Jelikož vlastnil současně i obec Hlízov ležící na opačné straně Labe, obnovil přívoz u Soušky, aby spojení z Konárovic do Hlízova bylo rychlejší.⁶

V roce 1772 koupila Konárovice ve veřejné dražbě Alžběta Quasco de Claviers, rozená Netolická z Eisenberga, manželka tehdejšího vojenského velitele Prahy hraběte Petra Alexandra Quasco de Claviers. Právě ona roku 1775 nechala zámek přestavět do současné podoby. Přestavbu provedl architekt J. J. Wirch, jenž zámku vtiskl rokokový charakter.⁷ Úpravy se týkaly zejména východního vstupního křídla, jehož fasády byly ozdobeny pilastry a římsami. Tehdy byly pravděpodobně zřízeny na jižním křídle i sluneční hodiny. V interiéru

3 ŠIMEK, Tomáš a kol., Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, 6., s. 203.

4 TŮMA, J., c. d., s. 42.

5 Tamtéž, s. 44.

6 Ves Soušky se nacházela poblíž Konárovic u řeky Labe. Zanikla po třicetileté válce. Stával zde mlýn a krčma, kde se stácelo konárovičské pivo. Tamtéž, s. 45.

7 Jan Josef Wirch byl český pozdně barokní a rokokový architekt, navazující na dienzenhoferovské tradice a vídeňskou architekturu. V Praze přestavěl Arcibiskupský a Bretfeldský palác, v Čáslavi radnici, v Českém Brodě kostel, podle jeho plánů byl postaven nový zámek v Bečvárech. Vedle A. Luraga patří mezi nejvýznamnější představitele české rokokové architektury vycházející z domácích tradic. Wirch, Jan Josef, dostupný online: <<http://abart-full.artarchiv.cz/osoby.php?Fvazba=heslo&i=&Fmistoumrti=&Fprijmeni=Wirch&Fjmeno=&FnarozDen=&FnarozMes=&FnarozRok=&FumrtiDen=&FumrtiMes=&FumrtiRok=&Fmisto=&Fobor=>> [2016-05-25].

1. Pohlednice Konárovic – v levém dolním rohu rybárna v Souškách, vpravo nahoře zámecký park. Zdroj: <http://www.aukce-pohlednic.com>

2.1. Pohled na Konárovice z roku 1824. V pozadí zámek a kostel. Zdroj: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/7b/Schloss_und_Dorf_Konarowitz%2C_Czaslauer_Kr._nachgemahlt_v._J._Venuto_1824.jpg

3. Zámek Konárovice z východní strany.

Zdroj: <http://www.turistika.cz/fotogalerie/6316/konarovice>

byly opraveny místnosti prvního patra, přičemž stropy byly ozdobeny štukami.⁸ Nová majitelka nechala současně vybudovat na jihozápad od zámecké budovy zámecký park, kam vysázela dnes již velmi vzácné dřeviny.⁹ Pro svou velkou zálibu v hedvábnictví podporovala sázení moruší a chov bource morušového.¹⁰ Podle přírodovědného časopisu *Živa* patřily v té době Konárovice mezi několik velkostatků v zemi, kde se bourec morušový choval velmi vzorně.¹¹

Po hraběncině smrti roku 1813 se majitelé zámku často střídali. Německý topograf Johann Gottfried Sommer ve své publikaci z roku 1843 uváděl, že se v Konárovicích v roce 1837 kromě zámku s kanceláří a pivovaru nacházel také mlýn a hájenka s bažantnicí, k velkostatku náležela také vinice s červenou i bílou vinnou révou. Chovali se zde ovce, krávy, koně, kozy, včely atp.¹² Velký hospodářský rozvoj velkostatku v Konárovicích nastal v padesátých letech 19. století, kdy koupil celé panství Jan Nepomuk hrabě Harrach.

Jan Nepomuk Harrach pocházel ze starého šlechtického rodu, jehož rodokmen můžeme sledovat v českých zemích od 13. století. Jako majitel rozsáhlých statků v severních Čechách, na Hradecku, v Dolních Rakousích a Uhrách

8 ŠIMEK, T. a kol., c. d., s. 204.

9 Např. metasekvoj, jírovec červený, katalpa obecná, platan javorolistý, jinan dvojlaločný, moruše bílá a další. HIEKE, Karel, České zámecké parky a jejich dřeviny, Praha 1984, s. 184.

10 V roce 1812 docílila 200 liber zámoťků. TŮMA, J., c. d., s. 49.

11 ŠPATNÝ, František, Stručný dějepis hedvábnictví se zvláštním ohledem na dějepis hedvábnictví v Čechách a na Moravě, *Živa. Časopis přírodnický* 11, 1863, s. 90.

12 SOMMER, Johann Gottfried, *Das Königreich Böhmen: statistisch-topographisch dargestellt*, 1843, sv. 11, s. 336.

4. Jan Nepomuk hrabě Harrach.

Zdroj: <http://sklarnaharrachov.cz/sklarna/historie>

patřil k nejvýznamnějším představitelům aristokratické společnosti druhé poloviny 19. století. Aktivně se podílel nejen na politickém a kulturním, ale zejména na hospodářském životě v českých zemích.

Narodil se 2. listopadu 1828 ve Vídni Františku Arnoštu Harrachovi a Anně, princezně z Lobkovicz, původem ze starého českého rodu. Od svých šlechtických vrstevníků té doby se však lišil. Již od mládí byl obklopen vynikajícími českými vychovateli, kteří jej učili nejen českému jazyku, ale prohlubovali v něm zájem také o českou historii a kulturu. Asi největší podíl na výchově Jana měl český profesor archeologie na Karlo-Ferdinandově univerzitě Jan Erazim Vocel. Později v jeho vzdělávání pokračoval český advokát a dlouholetý poslanec Českého zemského sněmu Vendelín Grünwald. Nesmíme zapomenout ani na Antonína Jaroslava Vrtátka, pozdějšího knihovníka Muzea království českého, jenž byl s Janem v kontaktu až do své smrti roku 1892. Dá se předpokládat, že díky vlivu těchto tří českých vlastenců se později Jan Nepomuk Harrach stal významným českým patriotem a věrným spojencem staročechů v tehdejší politickém životě.¹³

Roku 1856, po ukončení téměř osmileté aktivní služby u armády, koupil hrabě Harrach za 190 000 zlatých velkostatek v Konárovicích. Téhož roku se oženil s českou šlechtičnou Marií Markétou Lobkoviczovou,¹⁴ s níž později na zdejší zámku trávil spoustu času, a mohl se tak věnovat hospodaření na svém

13 GEORGIEV, Jiří, *Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázka samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*, Praha 2011, s. 303.

14 Z manželství s Marií Markétou vzešlo celkem 6 potomků: Karel (1857), Anna (1858), Gabriela (1859), Otto (1863), Marie (1866) a Markéta (1870). Manželství však nemělo dlouhého trvání, neboť Marie Markéta zemřela v roce 1870 ve věku 33 let. MENČÍK, Ferdinand, Jan hrabě Harrach. K sedmdesátiletým narozeninám, Praha 1898, s. 25.

5. Pohled na zámeckou terasu z období, kdy byl majitelem konárovicického panství hrabě Jan Harrach. Zdroj: Krkonošské muzeum v Jilemnici.

6. Pohled na zámek v Konárovicích v době, kdy byl jeho majitelem hrabě Jan Harrach. Zdroj: Krkonošské muzeum v Jilemnici.

velkostatku.¹⁵ Mezi lety 1856 a 1860 hrály Konárovice v životě hraběte Harracha významnou roli. Když se roku 1860 Jan ujal správy zděděných majetků po svém otci Františku Arnoštovi, Konárovice zvolna ztrácely pro hraběte svou výlučnost.¹⁶

Ovlivněn svými vlasteneckými učiteli zavedl hrabě Harrach na svém novém velkostatku jako úřední jazyk češtinu. Interiéry zámku nechal zmodernizovat a terasu na nádvoří dal zakrýt dřevěnou přístavbou s okny. V podstatě tím ukončil stavební vývoj zámku.¹⁷ Jak se můžeme dočíst v knize Ferdinanda Menčíka,

15 TŮMA, J., c. d., s. 49.

16 LUŠTINEC, Jan, Jan Nepomuk hrabě Harrach, Krkonoše, 2, 2006, s. 36.

17 ŠIMEK, T. a kol., c. d., s. 204.

7. Český spolek pro pěstování moruší a hedvábnictví v Praze jmenuje hraběte Jana Nepomuka Harracha zakládajícím členem. Zdroj: Krkonošské muzeum v Jilemnici.

Harrachova životopisce, koncipoval Jan konárovicický velkostatek podle představ Františka Horského, tehdejšího zemědělského odborníka a propagátora nové metody hospodaření v Čechách v polovině 19. století.¹⁸ Z hrstky dokumentů a plánek, jež se nacházejí ve Státním oblastním archivu v Praze, si můžeme udělat pouze částečnou představu o tom, jak byl zdejší velkostatek za hraběte Jana budován. Je jen velkou škodou, že archivní materiál není kompletní a z doby Harrachova vlastnictví velkostatku v Konárovicích se jedná pouze o torzo dokumentů. Nicméně z plánek zjistíme, že Jan nechal v Konárovicích zrekonstruovat pivovar v zámeckém parku. Dodnes se zde dochovaly pивní sklepy, které byly jeho součástí.¹⁹ Dále zde nechal vybudovat lihovar, jehož výrobky (líh, slivovice) byly oceněny na čáslavské výstavě konané v květnu roku 1863.²⁰ Nechyběla ani vinice. V budovách situovaných přímo před zámkem umístil konírny. Na velkostatku zavedl také chov nových plemen ovcí, a to plemeno přímořské a rambouilletské.²¹ Chov krav, psát a slepic byl samozřejmostí.

Janův přínos českému průmyslu nelze přehlédnout. Krátce po koupi velkostatku v Konárovicích byl díky svým hospodářským úspěchům zvolen předsedou Hospodářského spolku kolínského, později krajského spolku čáslavského a poté i královohradeckého.²² Jako předseda České hedvábnické jednoty nemohl jinak než zachovat v Konárovicích tradici pěstování moruší. Zavedl zde i novou odrůdu bourců japonských. Nezapomínal ani na prezentaci svých produktů, proto objížděl mnoho hospodářských výstav. Na jedné z nich byly dokonce jeho hedvábnické výrobky vyznamenány. V sedmdesátých letech však začalo české hedvábnictví ztrácet svůj vliv, až postupem času zaniklo úplně.²³

18 MENČÍK, F., c. d., s. 13.

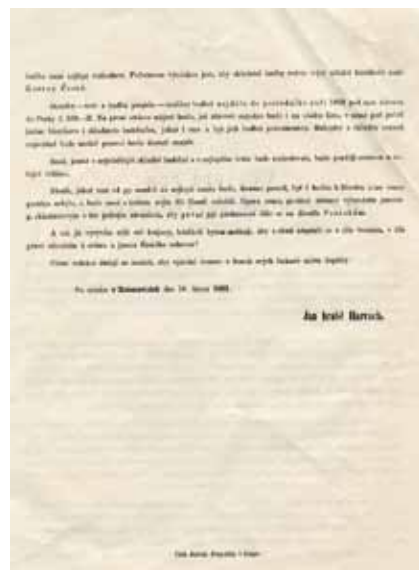
19 Státní oblastní archiv Praha (dále jen SOA Praha), fond Velkostatek Konárovice, inv. č. 313.

20 Kromě slivovice a líhu na této výstavě byly oceněny další produkty z konárovicického velkostatku – víno, švýcarský sýr a zelený hrách. MENČÍK, F., c. d., s. 20.

21 Tamtéž, s. 17.

22 LUŠTINEC, J., c. d., s. 36.

23 MENČÍK, F., c. d., s. 20.

8., 9. Vypsání cen za dvě nejlepší české opery. Autorem Jan Nepomuk hrabě Harrach
Zdroj: Krkonošské muzeum v Jilemnici.

Roku 1868 bylo Harrachovi povoleno vysázet v Konárovicích malé tabákové pole, aby tak podpořil zdejší rolníky. Výsledek pěstování ale nebyl příliš dobrý a v pěstování se pravděpodobně na zdejším velkostatku nepokračovalo.²⁴ Hrabě Harrach se angažoval také v oboru včelařství. V roce 1861 stál u zrodu prvního včelařského spolku v Chrudimi a díky svým zásluhám byl v roce 1865 zvolen jeho předsedou. Své znalosti v tomto oboru se snažil uplatnit i na konárovicském velkostatku, kde nechal upravit budovy tak, aby v nich mohl být umístěn velký počet úlů podle Dzierzonova vzoru.²⁵

Ke konárovickému panství se váže jedna velmi významná kulturní událost, kterou podnítil právě Jan Nepomuk Harrach. V roce 1861 v Konárovicích zformuloval text, jímž se vypisovala soutěž o nejlepší českou operu – ta měla zahájit provoz Národního divadla v Praze. První cena a odměna ve výši 600 zlatých byla udělena se zpožděním až v roce 1866, a to Bedřichu Smetanovi a jeho operě „Braniboři v Čechách“.²⁶

Nedlouho po smrti své první manželky Marie Markéty Lobkowiczové roku 1872 prodal hrabě panství v Konárovicích tehdejšímu pražskému průmyslníkovi a dlouholetému karlínskému starostovi Josefu Götzlovi za 373 000 zl.²⁷ Nový majitel velkostatku Josef Götzl (1820–1892) pocházel ze skromných poměrů, ale

24 Tamtéž, s. 6.

25 Tamtéž, s. 24.

26 LUŠTINEC, J., c. d., s. 36.

27 SOA Praha, fond Rodinný archiv Götzlů, k. č. 1, inv. č. 3.

10. Josef Götzl (1820–1892).
Zdroj: https://cs.wikipedia.org/wiki/Josef_G%C3%B6tzl

postupem času se vypracoval ve vlivného průmyslníka. Společně s Vincencem Daňkem založil v roce 1854 továrnu *Daněk & Co*, která vyráběla stroje pro cukrovary.²⁸ V šedesátých letech 19. století se aktivně zapojil také do politiky. V letech 1862–1885 působil jako starosta Karlína, zároveň byl též s přestávkami od roku 1865 poslancem Českého zemského sněmu. Politicky byl stoupencem Národní strany (staročeské), později v osmdesátých letech vstoupil do Strany konzervativního velkostatku. Nezapomínal ani v kulturní oblasti. Byl činný v mnoha kulturních a uměleckých spolcích. O jeho zálibě v umění svědčí i okolnost, že karlínskému chrámu Cyrila a Metoděje věnoval tři bronzové portály s reliéfy svatých apoštolů, které byly odlity v jeho továrně v Praze.²⁹ V Konárovicích se podílel na novogotické přestavbě kostela Povýšení sv. Kříže, jež probíhala v letech 1882–1888. Za své zásluhy byl prohlášen čestným občanem Konárovic. Josef Götzl zemřel roku 1892 a pohřben byl na Olšanských hřbitovech v Praze.³⁰

Z kupní smlouvy mezi hrabětem Janem Harrachem a Josefem Götzlem zjistíme, že velkostatek Konárovice zahrnoval rozsáhlá území táhnoucí se od Konárovic až k cca 5 km vzdáleným Lžovicím. Velkostatek měl dva hospodářské dvory, tzv. Horní dvůr nacházející se u zámku, a dvůr Labuť, ležící poblíž Konárovic

28 Jelikož bylo potřeba větší množství investic, rozhodl se Götzl spolu s Daňkem roku 1871 svou firmu prodat. HOŘEJŠ, Miloš, Daňkové. Vincenc Daněk a jeho rodina, in: Fenomén ČKD: příspěvek k dějinám pražského strojírenského koncernu Českomoravská-Kolben-Daněk, Praha 2014, s. 48.

29 Také předchozí majitel konárovickeho panství hrabě Jan Nepomuk Harrach tomuto kostelu v Karlíně daroval se svou rodinou kazatelnu a zpovědnici. KULHÁNEK Ludvík, Chrám sv. Cyrila a Metoděje v Karlíně, Praha 1906, s. 15–16.

30 SOA Praha, fond Rodinný archiv Götzlů, k. č. 7, inv. č. 32.

11. Vincenc Götzl s manželkou Ludmilou Götzlovou Odkolkovou a jejich dcerou Ludmilou.
Zdroj: <http://media0.webgarden.cz/images>

při státní silnici mezi Kolínem a Týncem nad Labem. Oba dvory si Götzlovi až do roku 1922 obhospodařovali sami, později od roku 1928 byl dvůr Labuť pronajímán pachtýřům. K velkostatku náležela také rybárna v Souškách s právem převozu přes řeku Labe a rybařením.³¹ Götzlovi současně pronajímali hospodu „Na vinici“ a dva ze čtyř rybníků, které vlastnili.³²

Po smrti Josefa Götzla přešel velkostatek Konárovice do správy jeho potomků. Josefův syn Vincenc Götzl společně se svým bratrem Vilémem a sestrou Emou trávili v Konárovicích spoustu času. Vincenc byl dokonce v Konárovicích pohřben spolu se svou ženou Ludmilou, rozenou Odkolkovou. Dodnes můžeme nalézt poblíž zdejšího kostela Povýšení svatého kříže jejich bohatě zdobené hroby, ovšem dnes již příliš neudržované.³³

Za časů Götzlů byl velkostatek využíván nejen jako hospodářské zázemí rodiny, ale Götzlovi zámek využívali zejména na pořádání honů a poté probíhajících hostin pro politickou i kulturní „smetánku“ té doby. Jak život na zámku vypadal a kdo jej navštěvoval, si můžeme přečíst v pamětní knize Konárovic. Tato rodinná kronika, uložená v Oblastním archivu v Praze, zaznamenávala důležité životní události odehrávající se v rodině Götzlů, jako bylo narození potomků, jejich sňatky a také úmrtí. Götzlovi zde pečlivě zapisovali výsledky jednotlivých honů

31 SOA Praha, fond Rodinný archiv Götzlů, k. č. 1, inv. č. 3.

32 SOA Praha, fond Velkostatek Konárovice, k. č. 3, inv. č. 28-30.

33 Většina členů rodiny je pochována na Olšanských hřbitovech, kde se nachází rodinná hrobka Götzlů.

12

13

14

15

12. Jaroslav Kocián, český houslový virtuos a hudební skladatel. Zdroj: SOA Praha, fond Rodinný archiv Götzlů, kniha č. 1, inv. č. 1, s. 47.

13. Věnování Josefa Pauknera, českého hudebního skladatele, vepsané do pamětní knihy Götzlů. Zdroj: SOA Praha, fond Rodinný archiv Götzlů, kniha č. 1, inv. č. 1, s. 11.

14. Skica českého malíře Karla Liebschera z roku 1888 zachycená v pamětní knize Götzlů. Zdroj: SOA Praha, fond Rodinný archiv Götzlů, kniha č. 1, inv. č. 1, s. 23.

15. Báseň Otty Pinkase, kterou vepsal do pamětní knihy Götzlů při příležitosti konání honu v roce 1887. Zdroj: SOA Praha, fond Rodinný archiv Götzlů, kniha č. 1, inv. č. 1, s. 23.

16. Josef Richard Vilímek na terase konárovičského zámku.
Zdroj: SOA Praha, fond Rodinný archiv Götzlů, Praha.

– kolik zvířer bylo uloveno a kdo se honů účastnil. Návštěvníci těchto honů či samotného zámku se pak do knihy podepisovali, popřípadě vpisovali do kroniky svá věnování. Pamětní knihu začal psát roku 1883 Jindřich Odkolek, který byl s rodinou Götzlů příbuzensky provázán.³⁴ Kronika byla vedena až do válečného roku 1942, po válce zmizela a znovu byla objevena roku 1955 na půdě Sovových mlýnů v Praze.³⁵

S rodinou Götzlovou byl spjat a často Konárovice navštěvoval Zdeněk Štrobach, český právník a politik. Ten se oženil roku 1887 s Emou Götzlovou, dcerou Josefa Götzla. V osmdesátých letech 19. století byl pravidelným zámeckým hostem Otto Pinkas, český dramatik a spisovatel, a jeho bratr Ladislav.³⁶ Zámeckých dýchánek se účastnili též významní čeští hudební skladatelé Karel Weis,³⁷ Jaroslav Kocián³⁸ či Josef Paukner.³⁹ Opomenout nelze ani sochaře Albína Poláška, tvůrce sochy Radegasta na Radhošti, či známého českého krajináře a ilustrátora Karla Liebschera. Roku 1898 navštívil konárovičský zámek tehdejší ministr financí Předlitavska a významný český ekonom prof. Josef Kaizl. V roce 1916 se do pamětní knihy zapsal pozdější český diplomat a politik Jan Masaryk, syn prvního československého prezidenta. Váženým a častým zámeckým hostem

býval známý český gynekolog a porodník prof. Karel Pawlík či významný chirurg a průkopník v oboru anesteziologie prof. Karel Maydl. Ve třicátých letech 20. století se na zámku scházeli i představitelé starých šlechtických rodů, zejména členové rodiny Kinských, Lobkowiczů a Czerninů.⁴⁰

V roce 1922 Götzlovi zámek prodali Ervínovi a Martě Eisnerovým z Rokycan. Z jakého důvodu k prodeji došlo, bohužel archivní prameny neuvádějí. V roce 1927 však rodina Götzlů koupila velkostatek v Konárovicích zpět. Novou majitelkou konárovičského velkostatku se stala Milena Götzlová-Odkolková, dcera pražského nakladatele Josefa R. Vilímka a zároveň manželka Josefa Götzla -Odkolka, syna Vincence Götzla. V té době čítal velkostatek Konárovice zhruba 700 ha půdy, přičemž Götzlovi sami obhospodařovali zhruba 600 ha a zbytek převážně zemědělské půdy byl propachtován.⁴¹

Počátkem roku 1928 prošel zámek velkou rekonstrukcí, kterou prováděl kolínský architekt a stavitel Viktor Levin podle nákrešů a návrhů majitelů. Tehdy byla zbořena stará dřevěná veranda nacházející se na jižní straně objektu a byla nahrazena novou verandou zděnou, na níž byl vybudován balkon mající vstup z prvního patra. Jižní strana zahradní terasy byla opatřena novou zděnou balustrádou se zdobnými prvky. Byl obnoven vjezd na východní straně zámku. Do místností byla zavedena elektřina a zároveň byl obnoven vodovod podle starého vzoru.⁴²

Manželé Götzlovi udržovali také zámecký park. Nechali zde vybudovat tenisový kurt. Nad bývalými pivovarskými sklepy postavili pergoly, u nichž vysázeli vinnou révu. V zámeckém parku se nacházel a stále nachází rybník zvaný Strašák, nad kterým se tyčilo krásné alpinum.⁴³ V západní části byl přestavěn tzv. mlýnek na zámeckou lednici.⁴⁴

V roce 1942 byla uvalena na dvůr Labuť německá nucená správa, na konci roku 1943 se do správy Němců dostal také Horní dvůr poblíž zámku a nedlouho poté i lesní pozemky. Manželé Götzlovi ztratili právo jakkoliv se svým majetkem v Konárovicích nakládat.⁴⁵

Ihned po ukončení války byl v květnu 1945 majetek Götzlů zabezpečen a 24. května 1945 převzat do národní správy. Někteří zaměstnanci, kteří v době okupace pracovali pro velkostatek, sepsali proti manželům Götzlovým stížnost, v níž vylíčili jejich přátelské vazby k německým okupantům.⁴⁶ Na základě této stížnosti, která byla postoupena národnímu soudu, byli Josef i Milena v červnu 1945 zatčeni a vězněni po několik měsíců u Okresního soudu v Kolíně. Milena

34 Významný český mlynář a tehdejší majitel Sovových mlýnů v Praze na Kampě. Syn Josefa Götzla Vincenc si vzal za ženu Ludmilu Odkolkovou, sestru Jindřicha Odkolka.

35 SOA Praha, fond Rodinný archiv Götzlů, kniha č. 1, inv. č. 1.

36 Ladislav Pinkas (1863–1936), český právník, finančník a šermíř, zároveň propagátor česko-francouzských vztahů. Dostupný online: <<https://cs.wikipedia.org>> [25. 5. 2016].

37 Karel Weis (1862–1944), český hudební skladatel a sběratel lidových písní, folklórista. Dostupný online: <<https://cs.wikipedia.org>> [10. 10. 2016].

38 Jaroslav Kocián (1883–1950), český houslový virtuos, hudební skladatel a pedagog pražské konzervatoře. Dostupný online: <<https://cs.wikipedia.org>> [10. 10. 2016].

39 Josef Paukner (1847–1906), jeden z nejznámějších a nejoblíbenějších českých skladatelů na přelomu 19. a 20. století. Dostupný online: <<https://cs.wikipedia.org>> [10.10. 2016].

40 SOA Praha, fond Rodinný archiv Götzlů, kniha č. 1, inv. č. 1.

41 Obecní úřad Konárovice, Správní archiv, Dokument Vyšetřovací komise při ONV v Kolíně z 8. 10. 1945.

42 SOA Praha, fond Rodinný archiv Götzlů, kniha č. 1, inv. č. 1.

43 SOA Praha, fond Rodinný archiv Götzlů, k. č. 3, inv. č. 22.

44 SOA Praha, fond Velkostatek Konárovice, k. č. 2, inv. č. 27.

45 Archiv bezpečnostních složek Praha, fond Taktický svazky – centrála, inv. č. T-1232 MV, s. 42.

46 Obecní úřad Konárovice, Správní archiv, Protokol o prohlášení zaměstnanců velkostatku Konárovice č. j. 149/45.

17. Pohlednice Konárovice – v dolní části zámecká terasa se starou dřevěnou verandou.
Zdroj: <http://media0.webgarden.cz/images>

18. Zámecká terasa se zděnou verandou a balkónem. Výstavba proběhla v roce 1928. Zdroj: SOA Praha, fond Rodinný archiv Götzlů, Praha.

19. Pohled na opravenou zděnou balustrádu. V pozadí stojí Josef Götzl Odkolek. Zdroj: <http://media0.webgarden.cz/images>

20. Bývalý mlýnek v zámeckém parku, který byl ve třicátých letech 20. století přestavěn na lednici a v padesátých letech 20. století zbourán. Zdroj: Obecní úřad Konárovice, Správní archiv, Kronika obce Konárovice.

21. Milena Götzlová Odkolková a Josef Götzl Odkolek (vpravo) na zámecké terase v Konárovicích. Zdroj: Obecní úřad Konárovice, Správní archiv.

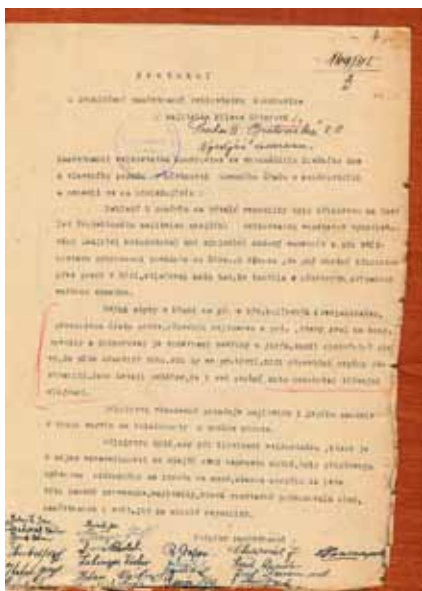
Götzlová-Odkolková byla odsouzena k trestu vězení v trvání 7 měsíců a pokutě 100 000 Kč „za udržování společenských styků s Němci, přesahující nezbytně nutnou míru. Těchto styků používala ve svůj prospěch a ke škodě svých zaměstnanců [...], v těžce době záměrně a aktivně podporovala německé okupanty za tím účelem, aby uchránila od okupantských zásahů svůj nemovitý majetek v Konárovicích.“⁴⁷ Z vazby byla Milena Götzlová propuštěna v prosinci 1945 stejně jako její manžel Josef. Ten byl odsouzen k trestu vězení v trvání 6 měsíců a pokutě 20 000 Kč z podobných důvodů.⁴⁸ Později byli oba amnestováni.

V době, kdy byli ještě oba manželé v kolínské vazbě, jejich přátelé a příbuzní poslali Ministerstvu vnitra dopis, v němž žádali propuštění Mileny i Josefa z vazby a jejich případné vyšetřování na svobodě. Mezi podepsanými byl například Rudolf a Bedřiška Czerninovi, František hrabě Kinský, Ladislav a Zdeňka Pinkasovi a mnoho dalších.

„Podepsaní a známí přátelé hořeji uvedených, kteří znají manžele Götzlovi po celou řadu let případně desetiletí, nedovedou ve svých myslích srovnati, že tito by se dopustili činů tak těžkých, že by byla nutna jich vazba. [...] Podepsaní vznášejí

⁴⁷ Obecní úřad Konárovice, Správní archiv, Trestní nálezy Nálezací komise trestní při okresním národním výboru v Kolíně z roku 1946.

⁴⁸ Archiv bezpečnostních složek Praha, fond Taktické svazky – centrála, inv. č. T-1232 MV, s. 44.

22. Protokol o prohlášení zaměstnanců velkostatku Konárovice č.j. 149/45.
Zdroj: Obecní úřad Konárovice, Správní archiv.

uctivou a úpěnlivou prosbu, aby manželé Götzlovi byli propuštěni a jejich vyšetřování se dělo na svobodě, a tak oba zachráněni od nejtěžší poruchy na zdraví. Není pochyby, že spravedlnosti musí být dán průchod, ale zajisté neleží v intencích spravedlnosti našeho státu, aby někdo po smrti, neb s tou nejvážnější poruchou na zdraví byl shledán nevinným, neb že se dopustili malých poklesků pod bestialním nacistickým nátlakem."⁴⁹

Majetek byl Götzlům zkonfiskován v prosinci roku 1946 podle Dekretu presidenta republiky č. 12/1945 o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa a měl být posléze rozparcelován.⁵⁰ Milena a Josef Götzlovi emigrovali v lednu 1948, pravděpodobně do Švýcarska či Velké Británie, a zpět do Čech se již zřejmě nevrátili.⁵¹

Počátkem roku 1947 Ministerstvo zemědělství předalo budovu zámku, park s obytnými domy a bývalou zelinářskou zahradu Spojeným farmaceutickým závodům v Praze (SPOFA), které zde zřídily farmu pro chov králíků, morčat, myši, holubů a později také opic na pokusné účely. V devadesátých letech 20. století se zámek dostal opět do soukromého vlastnictví a dnes je bohužel pro veřejnost uzavřen.⁵²

49 Archiv bezpečnostních složek Praha, fond Odbor politického zpravodajství MV, inv. č. 11224, s. 196–197.

50 Obecní úřad Konárovice, Správní archiv, dokument č. j. 62/1955, 1955.

51 Archiv bezpečnostních složek Praha, fond Taktické svazky – centrála, inv. č. T-1232 MV, s. 44.

52 Obecní úřad Konárovice, Správní archiv, Kronika obce Konárovice, díl III., s. 34.

Prameny a literatura:

Archiv bezpečnostních složek Praha:

- fond Odbor politického zpravodajství MV
- fond Taktické svazky – centrála
- fond Ústředna státní bezpečnosti

Obecní úřad Konárovice:

- Správní archiv

Státní oblastní archiv Praha:

- fond Rodinný archiv Götzlů
- fond Velkostatek Konárovice

GEORGIEV, Jiří, Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázka samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848, Lidové noviny, Praha 2011, s. 301–310.

HIEKE, Karel, České zámecké parky a jejich dřeviny, Státní zemědělské nakladatelství, Praha 1984, s. 184–185.

KULHÁNEK Ludvík, Chrám sv. Cyrila a Methoděje v Karlíně, Storch, Praha, 1906, s. 15–16.

LUŠTINEC, Jan, Jan Nepomuk hrabě Harrach, Krkonoše 2, 2006, s. 36–37.

MENČÍK, Ferdinand, Jan hrabě Harrach. K sedmdesátiletým narozeninám, Fr. Hovorka, Praha 1898.

SOMMER, Johann Gottfried, Das Königreich Böhmen: statistisch-topographisch dargestellt. Caslaver Kreis, sv. 11, J. G. Calve'sche Buchhandlung, Praha 1843, s. 335–337.

ŠIMEK, Tomáš, Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, 6. díl, Svoboda, Praha 1989, s. 204–205.

ŠPATNÝ, František, Stručný dějepis hedvábnictví se zvláštním ohledem na dějepis hedvábnictví v Čechách a na Moravě, Živa. Časopis přírodnický, 1863, 11, s. 84–94.

TŮMA Josef, Kolínsko a Kouřimsko II. Paměti osad na Kolínsku. Obraz poměrů přírodních, života obyvatelstva i paměti časů minulých, Učitelstvo školního okresu kolínského, Kolín 1915, s. 38–53.

VÁVRA, Josef, Dějiny královského města Kolína nad Labem, díl I., knihupectví Františka Hoblíka, Kolín 1878.

Předkládaný článek vznikl za podpory Ministerstva zemědělství na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace.

Jan Baptista Lambl – zpracování archivních materiálů Národního zemědělského muzea

Jan Baptista Lambl: Processing Archive Materials of the National Museum of Agriculture

DANA STRNADOVÁ

Abstrakt: Článek je zaměřen na osobnost významného zakladatele novověké zemědělské literatury – Jana Baptisty Lambla. Při získávání informací o tomto významném pedagogovi, profesoru chemie a fyziky, propagátorovi a budovateli zemědělského školství byl jako hlavní zdroj informací použit archiv NZM, Praha. Sběrka písemných dokumentů zahrnuje především bohatou publikační činnost Jana Baptisty Lambla. Mimořádná pozornost je věnována také zemědělské osvětě.

Summary: This article focuses on Jan Baptista Lambl, an important personage and founder of modern writing on agriculture. The main source we used to gain information about this notable teacher, professor of chemistry and physics, promoter and organiser of agricultural education, was the archive of the National Museum of Agriculture in Prague. Its collection of written documents related to Lambl contains mainly his own publications. Attention is also paid to Lambl's efforts to train and educate farmers.

Keywords: Jan Baptista Lambl, pedagogy, Archive of the National Museum of Agriculture, farmers' instruction.

Jan Baptista Lambl se narodil 9. srpna 1826 v obci Letiny u Přeštic. Jeho otec, František Lambl, byl hospodářský správce na panství hrabat Schönbornů,¹ matka Marie, rozená Jelínková z Chudenic, byla sestrou matky našeho významného pedagoga Karla Slavoje Amerlinga.² Jan Baptista pocházel z početné rodiny. Měl bratry Františka Sudimíra a Viléma Dušana a stejně jako oni studoval na gymnáziu v Plzni. František se stal významným hospodářským úředníkem. Vilém Dušan byl známým lékařem a další bratr Karel Milan byl uznávaným hospodářským pedagogem. Dospělosti se dožilo sedm Lamblových sourozenců, čtyři sestry (Anna Cardová – Lamblová, Eliška Lamblová, Barbora Lamblová, Marie Lamblová) a tři bratři (František Sudimír Lambl, Karel Milan Lambl, Vilém Dušan Lambl). Všichni Lamblovi sourozenci se čile angažovali v českém vlasteneckém životě, sestry v ženském hnutí. Vzhledem k tomu, že byl Jan Baptista živější

1 Archiv NZM, Praha, Sběrka písemných dokumentů NZM, pozůstalost dr. J. B. Lambla, inv. č. 6635, sign. P4058.

2 Karel Slavoj Amerling (18. 9. 1807 – 2. 11. 1884), český pedagog, filozof a lékař, byl synem Anny Jelínkové, sestry Lamblovy matky. Dostupný online: <https://cz.wikipedia.org/wiki/Karel_Slavoj_Amerling> [2016-10-15]; Archiv NZM, Praha, Sběrka písemných dokumentů NZM, pozůstalost dr. J. B. Lambla, inv. č. 4015–4018, sign. P2311–P2312.

povahy a byl členem rozvětvené rodiny, byl vychováván poněkud spartánsky. V této široké rodině se udržovaly velmi vřelé rodinné vztahy, členové se vzájemně podporovali a i v dospělosti zůstávali v úzkém kontaktu. Ještě než bylo Janovi šest let, přesídlil jeho otec s celou rodinou do Lužan. Školu Jan Baptista navštěvoval v Přešticích. V deseti letech chodil po škole ještě k přeštickému kaplanovi Richterovi a pak nastoupil gymnazijní studia v Plzni. Při studiích na zdejší gymnáziu si oblíbil klasické jazyky a zeměpis, kterým se pak věnoval po celý život. Často své profesory klasických jazyků překvapoval přesnými citáty latinských autorů. Po třiletém studiu v Plzni se odebral do Prahy na akademické gymnázium. Zde byl jeho spolužákem Vojtěch Náprstek, se kterým se přátelil do pozdního věku. I když Lamblovi nebylo dopřáno strávit příliš času na gymnáziu, vždy na tento čas rád vzpomínal a byl vděčný za podněty a zkušenosti, které si odtud odnesl do života. Jelikož mu v létě roku 1841 zemřel otec, „rodinná rada“ rozhodla, jakým směrem se má ubírat budoucnost nedospělých členů rodiny. Bylo rozhodnuto dát nejmladšího syna Jana na lékárnictví. Poslali ho do učení v lékárně A. Novotného v Brandýse nad Labem, odkud se spolu s majitelem přestěhoval do Panenské Týnice, kde setrval až do vyučení v roce 1845. Ačkoliv se zodpovědně věnoval svému povolání, našel si čas i na soukromé sebevzdělávání, především na studium francouzského, anglického, italského jazyka i slovanských jazyků. Po vzoru bratra Viléma se také zajímal o cestopisnou literaturu, což využil při svých cestách.

Po vyučení přijal místo pomocníka v jihlavské lékárně a o rok později přešel do lékárny „U modrého lva“ na Karlově náměstí v Praze, kde setrval další rok. Ještě před zápisem do farmaceutického kurzu v Praze podnikl s bratrem Vilémem první delší cestu na Moravu, do Uher a do Haliče. Na cestě se jim naskytla možnost se na Slovensku seznámit s buditeli národa, Hodžou, Hurbanem, Kuzmánym a dalšími. Ze setkání si mladí cestovatelé odnesli mnohé rady do života. Na tyto osobnosti v pozdější době Lambl velice rád vzpomínal. V letech 1847 až 1849 absolvoval lékárnický kurz na univerzitě v Praze a v říjnu roku 1849 promoval jako magistr farmacie. Při tomto studiu si osvojil teoretické i praktické znalosti chemie a s mladickým elánem a nadšením se v oboru dále vzdělával. Chemii studoval pod vedením známého učitele, profesora Redtenbachra. Lambl na něho vzpomínal s vřelostí, vážil si jeho podpory a přikládal mu významný vliv na svůj další život. Horlivost a nadšení pro chemii vnímal nejen u profesora, ale i u jeho asistentů, což ovlivnilo jeho rozhodnutí vzdát se do budoucna praktické dráhy a zvolit si povolání, které by mu umožňovalo širší pole působnosti ve veřejném životě. Národnostní a politické události roku 1848 Lambla silně ovlivnily, stejně jako každého jiného uvědomělého studenta. Jeho vychování a sklony ho nesměřovaly k tomu, aby se věnoval politické dráze a prospěl zemi tou činností, jaké se učil od svých učitelů Jungmanna, Presla aj. Pro jeho vlastenecké smýšlení byl významný moment, kdy při skládání zkoušek z mineralogie byl prvním studentem, který je absolvoval v českém jazyce. Svým vlasteneckým působením měl učitel Presl na Lambla podstatný vliv, a Jan Baptista,

učinil heslo svého učitele „*Vlasti, kteráž ti dána, budiž ozdobou!*“ heslem svého života.³ Po získání titulu magistra farmacie nepřijal místo v lékárnické praxi, ale nastoupil do závodu J. B. Batky v Praze, v té době jediného výrobce vzácných lučebnin⁴ a chemických přístrojů. Zde však nebyl spokojen a zjistil, že pouze učitelská dráha je pro něj tou pravou profesí. Proto se v tomto oboru vzdělával, aby mohl svůj sen uskutečnit. Příležitost mu nabídl sám zemský školní rada Mareš, který vyzval Lambla, aby pro kandidáty učitelského ústavu připravil a uspořádal cyklus přednášek z experimentální chemie na stavovské polytechnice. Po úspěchu těchto přednášek ho Mareš vybídl, aby se ucházel o místo učitele chemie na reálné škole v Liberci. Před nástupem do tohoto místa mu oznámil dr. František Brauner, že vláda Srbského knížectví hledá kandidáta na vyučování chemie a fyziky při Vojenské technické škole v Bělehradě. Lambl se rozhodl, že tomuto místu dá přednost. Aby se na svůj „učitelský úřad“ zodpovědně připravil po stránce jazykové, ale i věcné, dostal za úkol absolvovat cestu po západní Evropě. Tehdy dal za pravdu svému otci, který potomkům stále zdůrazňoval potřebu znát cizí jazyky.

Jako učitel v Bělehradě se rychle aklimatizoval. Dostalo se mu zde vlídného přijetí a setkával se zde s krajany. Jako učitel připravoval pro své studenty učební látku a napsal pro ně publikace „Rukověť obecné lučby“ a „Návod k chemickému rozboru“, které sice měly jen formu rukopisu, ale byly využívány i jeho nástupcem. Tím potvrdil, že je rozeným učitelem, protože „učitel, který si nevymezí v učebních předmětech sobě svěřených učební látku učebnou, nemůže dospět cíle, který jest vyučování vytyčen“.⁵ Těto zásadě zůstal Lambl věrný i v pozdějším svém působení, a kdykoli mohl, naléhal na sepsání učebnic pro studenty. V Bělehradě pobýval v letech 1851–1855, tj. po dobu, kterou byl vázán smluvně. Do Čech se vrátil v roce 1856. Na krátkou dobu vstoupil jako společník do obchodu svého pozdějšího tchána. V roce 1858 se v Praze oženil s Jindřiškou, dcerou J. B. Batky, se kterou žil až do své smrti ve šťastném manželství. Manželka Jindřiška, tak jak bylo zvykem, stála oddaně za svým manželem a podporovala ho v jeho náročné práci a při jeho dalších aktivitách. V roce 1856 přijal místo učitele na německé hospodářské škole v Libverdě, kde působil do roku 1862. Bratr Karel zde vyučoval hospodářskou nauku a byl správcem školního statku. Aby mohl Lambl učit, musel se prokázat vysvědčením učitelské způsobilosti pro střední školy. Příslušné zkoušky absolvoval v roce 1858 ve Vídni a získal aprobaci z chemie pro vyšší a z přírodopisu pro nižší reálné školy a také pro školy hospodářské. V Libverdě vyučoval chemii, technologii a přírodopis. Lambl záhy ještě více přilnul k učitelskému povolání. Počátky jeho prvních spisů spadají do období, kdy vyučoval

3 Archiv NZM, Praha, Sběrka písemných dokumentů NZM, pozůstalost dr. J. B. Lambla, inv. č. 6635, sign. P4058.

4 Lučebniny jsou chemické látky vyrobené chemicko-technologickým pochodem. Dostupný online: <<https://leporelo.info/chemikalie>> [2016-11-16].

5 Archiv NZM, Praha, Sběrka písemných dokumentů NZM, pozůstalost dr. J. B. Lambla, inv. č. 6635, sign. P4058.

1. Dopis hraběte Harracha, zasláný z Hrádku u Nechanic a adresovaný Dr. Johanu Lamblu. Archiv NZM Praha, Sběrka písemných dokumentů NZM, pozůstalost Dr. J. B. Lambla, inv. č. 7437, sign. P 4352.

v Libverdě. Jednalo se o materiály s hospodářským obsahem a rukojeti pro žáky, pojmenované „Leitfaden zum Studium der Agriculturchemie“, „Leitfaden zum Studium der Mineralogie und Geognosie“ a „Leitfaden zum Studium der Zoologie für Landwirte“. Ty byly při škole vydány tiskem, ovšem nebyly součástí veřejného prodeje. Poté u Calvého v Praze vydal roku 1859 „Oesterreichische Feldbausysteme v. agriculturchemischen Standpunkte“.⁶ Tento spis s rozmanitým pojednáním o věcech hospodářských zveřejnil v několika německých periodických listech, stejně poskytoval svoje příspěvky do Živy, Hospodářských novin, Obecního listu naučného a do Riegrova slovníku naučného. Upozornil tak na sebe hospodářské kruhy a českou veřejnost. V roce 1862 hospodářskou školu v Libverdě opustil, vstoupil do služeb Jana Harracha a stal se ředitelem nově zřízené školy ve Stěžerách u Hradce Králové, kde se měli vzdělávat synové zřízců z velkostatků a rolníků synové. I nadále se pečlivě věnoval studiu a pro své žáky vypracoval vlastní studijní skripta. V roce 1866 škola zanikla v důsledku bitvy u Sadové.

Lambl se v roce 1866 habilitoval na docenta hospodářství na Českém stavovském polytechnickém ústavu v Praze. V letech 1867–1882 zde působil jako mimořádný profesor, v roce 1882 byl ustanoven profesorem řádným. S jeho

6 Archiv NZM, Praha, Sběrka písemných dokumentů NZM, pozůstalost dr. J. B. Lambla, inv. č. 3641–3644, sign. P2026–P2029.

činností je spojena snaha o zřízení zemědělského vysokého učení v Praze. V roce 1874 vypracoval návrh na vytvoření hospodářského odboru při Českém polytechnickém ústavu. Návrh byl profesorským sborem přijat a doporučen, ale vídeňské úřady ho zamítly, stejně jako návrh podaný v roce 1881. Po rozdělení Polytechniky na německou a českou část zůstal Lambl na českém ústavu a v letech 1891–1892 byl zdejším rektorem. O jeho přednášky z polního hospodářství a ze spravovedy, které přednášel od roku 1867 do roku 1897, byl mezi studenty značný zájem. Studenti vzpomínali na klidné a věcné přednášky, jejichž cílem bylo podnítit mladé k práci ve prospěch a povznesení tehdejšího zemědělství. Ve svých přednáškách se profesor neomezoval jen úzce na obor, ale probral a praktickými radami doložil vše, co vyškolený hospodář potřeboval znát nejen z teorie, ale i z praxe. Jeho názory a osobitý přístup způsobovaly nemalé názorové roztržky. Prosazoval reformu zásad hospodářské spravovedy (nauka o spravování statků), což bylo podnětem k četným rozpravám a výměně názorů. Utvořily se dva tábory. Jeden tvořili stoupení Lambla a druhý jeho odpůrci, kteří upřednostňovali stávající způsob organizace, reformu považovali za zbytečnou, popř. důležitou, ale neproveditelnou.⁷ Dr. Lambl poukazyval na skutečnost, že hnojení, které probíhalo podle zažitých zásad, je ekonomicky náročné a že hospodářům tak zůstává malý čistý výnos. Jako příčinu uvádí snahu co nejvíce hnojit chlévskou mrvou. Z těchto důvodů chovají hospodáři co nejvíce dobytka, který spotřebuje jako krmivo podstatnou část úrody, a tím snižuje zisk hospodáře. Ve svých přednáškách dr. Lambl připomínal „otázku fekální“, která znamenala využití lidských výkalů pro hnojení polí. Připomínal zásady a pravidla, jak se má hospodařit, aby to vedlo k co největšímu prospěchu a zisku. Poukazyval na staré a zažité postupy a zásady, které již neodpovídaly dané době. Pozornost se věnovala hlavně chemii, kdy chemický výzkum znamenal pro zlepšení půdní úrodnosti a chov hospodářských zvířat velký přínos. Dr. Lambl býval učitelem hospodářské chemie a této vědě věnoval spoustu času. Téma jeho přednášek lze považovat za výsledek jeho víceletých výzkumů v oblasti hospodářsko-chemické a částečně také statistické.⁸

Prof. dr. tech. Jan Baptista Lambl byl významným českým chemikem a prvním profesorem, vyučujícím zemědělství na Českém vysokém učení technickém v Praze. Celý svůj život zasvětil vyučování zemědělských oborů na této vysoké škole. Problematikou vysokého školství se zabýval v pojednání „O založení vysokého učení zemědělského v království Českém“ z roku 1893.⁹ Velké zásluhy mu patří v otázce hospodářského školství, neboť zde sledoval úroveň zemědělského školství v Čechách. Upozorňoval, že v roce 1848 nebylo žádné zemědělské učení, kde by se vyučovalo v českém jazyce. V roce 1862 navštívil na podnět

7 Archiv NZM, Praha, Sběrka písemných dokumentů NZM, pozůstalost dr. J. B. Lambla, inv. č. 4015–4018, sign. P2311–P2312.

8 Tamtéž.

9 Archiv NZM, Praha, Sběrka písemných dokumentů NZM, pozůstalost dr. J. B. Lambla, inv. č. 6635, sign. P4058.

2. Královská česká akademie v Táboře v roce 1904. Archiv NZM Praha, Sběrka písemných dokumentů NZM, pozůstalost dr. J. B. Lambla, inv. č. 7437 sign. P 4352.

zemského výboru přední hospodářské ústavy v Německu, Francii, Belgii a na základě získaných zkušeností podal ve sněmovní komisi návrhy na vypracování statutu nižších i vyšších českých hospodářských škol. J. B. Lambl měl zásadní podíl na založení hospodářské školy v Táboře, která byla zřízena na základě intervence zemského sněmu. Sněm v roce 1866 udělil zakladatelům školy zemskou podporu. Tato škola byla založena jako jedna z prvních zemědělských škol na území tehdejšího mocnářství a šlo o první vyšší hospodářskou školu, která své studenty vyučovala v českém jazyce. Od počátku měla také vysokou úroveň. Její řízení bylo svěřeno do rukou kuratoria, složeného ze zástupců zemského výboru, zakladatelů a členů Vlastenecko-hospodářské společnosti. Za společnost byl do kuratoria tábořské školy zvolen i dr. Lambl, který v něm pak zastával úřad referenta a od roku 1869 až do své smrti úřad vrchního ředitele. Dr. Lambl měl neocenitelné zásluhy na rozvoji této školy. Město Tábor mu dalo najevo své uznání, když byla škola povýšena na akademii a on jmenován čestným občanem města. K Lamblovým osmdesátým narozeninám byl profesorským sborem tábořské akademie založen fond, z jehož úroků se podporovali nemajetní posluchači při větších exkurzích. Stejnou péči věnoval Lambl i škole v Chrudimi, kde chtěl mít druhou českou hospodářsko-průmyslovou školu, podporovanou ze zemských peněz. Když se tento úmysl nezdařil, spolu s dalšími poslanci se přičinil o zemské subvence.

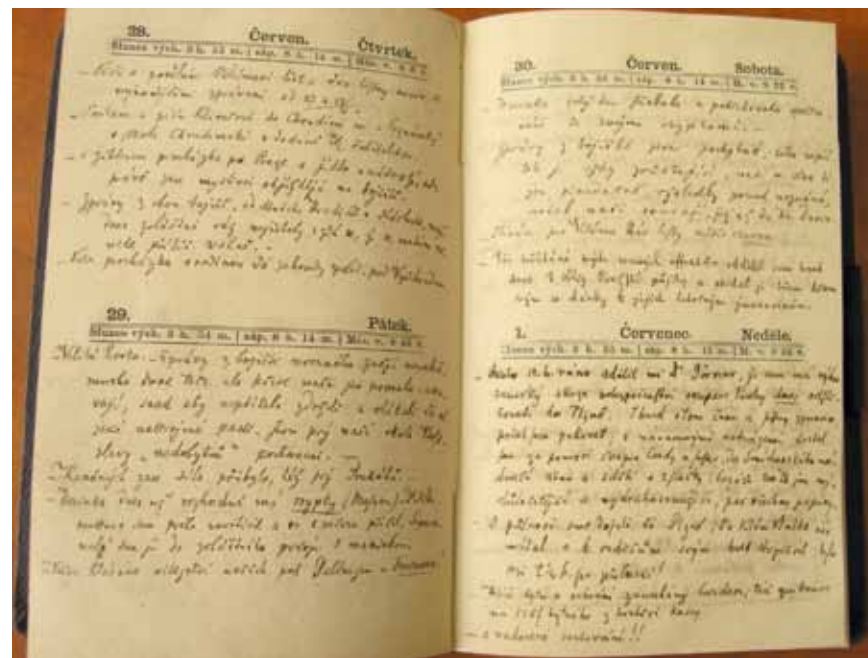
Další z ústavů, který může Lamblovi vděčit za své založení, je Zemský pomologický ústav v Troji z roku 1870. Jako starosta pomologického komitétu při Vlastenecko-hospodářské společnosti zřídil Lambl na pozemku zakoupeném k tomuto účelu školu a zahradu, jež měly přispět k povznesení ovocnictví v Čechách. Hlavním cílem bylo vychovávat zahradníky – vinaře, zelináře a ovocnáře, kteří by propagovali nejnovější trendy a nové výnosné odrůdy. I v případě trojské školy byl nedostatek studentů, proto byly použity stejně jako na hospodářských školách motivační metody pro zvýšení návštěvnosti školy (stipendia atd.). Tak došlo k tomu, že za doby Lamblova řízení se škola obešla bez zvláštních veřejných příspěvků. Když se stal J. B. Lambl státním inspektorem hospodářských

škol, byl jmenován v pomologickém odboru rady zemědělské zástupcem vlády a přijal referát o didaktických záležitostech této školy, čímž se o ni mohl postarat. V dalších letech došlo k jejímu rozvoji a zvýšení počtu žáků. Lambl měl bohaté zásluhy na získání finančních prostředků.

Prof. Lambl neměl v úmyslu věnovat se politické kariéře, ale v roce 1861 byl navržen a zvolen za poslance venkovských obcí okresu Rychnovského a Kosteleckého do sněmu království Českého. Tento mandát přijal z důvodů, aby se postaral o zákonnou úpravu hospodářského školství v Čechách. Ještě v témže roce podal zemskému sněmu, podporován knížaty J. Lobkowiczem a K. Schwarzenbergem, návrh na zřízení speciálních škol pro polní hospodářství a hospodářský průmysl. Komise znalců vyzvala Lambla k vypracování zprávy pro zemský výbor. Dříve než tak učinil, vykonal spolu se svými bratry Karlem a Vilémem cestu na londýnskou světovou výstavu, na níž poznal významné hospodářské školy západní Evropy, navštívil je a načerpal nové poznatky z oboru. Poté zhotovil zprávu pro zemský výbor. Spolu s prof. Janem Krejčím se snažil přimět některá česká města ke zřízení hospodářských škol, bohužel byli úspěšní jen v Chrudimi. Mezitím zemský sněm projednal Lamblůvu zprávu a přijal v roce 1864 pravidla, podle kterých měly být zřizovány hospodářské školy v Čechách. Jednalo se o školy rolnické, školy hospodářsko-průmyslové a hospodářské akademie (vysoké školy).

Pro svůj organizační talent a znalost problematiky v oblasti hospodářského školství byl Lambl všeobecně uznávaný a v případě založení nové zemědělské školy, případně její reorganizaci ho žádali o radu a zasvěcený názor. Byl též důvěrníkem zemského výboru a později i ministerstva orby, které mu svěřilo roku 1883 stálou inspekci nad všemi českými hospodářskými školami v Čechách a nad zemskou střední hospodářskou školou přerovskou na Moravě. Lambl byl v roce 1883 ministerstvem orby pověřen sestavením zkušební komise, a byl zároveň jmenován jejím předsedou. Tato komise posuzovala odbornost a způsobilost českých kandidátů „učitelství hospodářského“.

Vedle svého pedagogického působení se věnoval rozsáhlé publikační činnosti. Publikoval odborné spisy nejen v českém, ale i v německém a francouzském jazyce. Starost a zájem řešit otázky budoucnosti české techniky vypsal v pojednáních „Zemědělství na technice a na akademii táborské“ a „Ve prospěch naší zemědělské fakulty na technice“. Mezi jeho významné spisy patří „Nauka o kameni a zeminách rolních“, „Nauka o hnojivech“ a dále „O pracech a nářadí k nim sloužící“. V roce 1863 přišel se spisem „Nauka o vzdělávání země a nářadí orebném“ a v roce 1864 ho doplnil texty „Nauka o plemenitbě, chovu a krmení bravu vepřového“ a „Nauka o setbě a sklizení plodin a jaké k tomu nářadí nejlépe slouží“. V roce 1880 vydal v českém a německém jazyce spis „Důchod pozemkový co účel všeho hospodářství i chovu dobytka“, kde se zabýval reformou zásad správy, účetnictví a taxace výnosů. Nato byl Lambl vyznamenán rakouským

3. Zápisy z deníku J. B. Lambla. Archiv NZM, Praha, Sbírká písemných dokumentů NZM, pozůstalost dr. J. B. Lambla, inv. č. 7437, sign. P 4352.

řádem železné koruny III. tř. „za zásluhy, získané mnoholetým zdokonalováním vědy hospodářské s nejlepším úspěchem“.¹⁰

Svoji publikační činnost zaměřoval na zemědělskou osvětu. Již Lamblůvy první pokusy byly jakousi průpravou k povolání učitele hospodářské nauky. Bylo to především pět svazků napsaných v letech 1861–1864 pro „Rolníka nového věku“, jež se svým bratrem Karlem redigoval. Po odchodu bratra do Chorvatska zůstal redaktorem sám, ale shromáždil kolem sebe hospodářské odborníky, a zpřístupňoval tak veřejnosti odbornou literaturu, která byla srozumitelná nejširším vrstvám rolnictva a kterou zakončil padesátým třetím svazkem.

J. B. Lambl publikoval své názory a zkušenosti v tisku, k němuž měla přístup široká veřejnost (především nové informace pro hospodáře). Pravidelné příspěvky mu vycházely např. v Českých listech hospodářských, kde uveřejnil stať s názvem „Rady starého učitele hospodářského učitelům mladším“.¹¹ Upozorňuje v ní na fakt, že do hospodářské nauky se vloudil jistý formalismus, který má negativní účinek na její vývoj. Cílem tohoto článku byla snaha poradit mladším učitelům a upozornit je na některé zvláštnosti, se kterými se setkával

10 Archiv NZM, Praha, Sbírká písemných dokumentů NZM, pozůstalost dr. J. B. Lambla, inv. č. 4015–4018, sign. P2311–P2312.

11 České listy hospodářské, 1897, ročník V, číslo 3, s. 1.

od dob, co mu byla svěřena vládní inspekce nad zemědělskými českými školami. Jeho bývalí žáci oceňovali Lamblův učitelství přístup, jeho pokrokové názory a metody, které byly přínosem pro jejich praxi. Ve článku „Slovo včas o cukrovarenských kartelech“ věnoval velkou pozornost problematice cukrovarnických kartelů a snažil se dopátrat příčin nesouladu ve směru agronomickém a národohospodářském, mezi rolníky a cukrovary. Vracel se a zároveň odvolával na dřívější uveřejněné články v tisku, ve kterých nazval největším zlem v hospodářství 19. století podvojný účetnictví, které je podle autora pramenem omylů a chyb v hospodářských výpočtech, stejně jako je příčinou sporů mezi hospodáři a cukrovary. Lambl nebyl protivníkem podvojného účetnictví – toliko protivníkem jeho chybného použití v hospodářství.¹² Svě příspěvky publikoval i v „Moravském hospodáři“, což byl úřední věstník českého odboru zemědělské rady pro markrabství moravské. V červenci 1919 vyšel článek s titulem „Ještě slovo o dvojitých účtech“.

Pojednání „O kupování býků ve Švýcařích roku 1871“ bylo zveřejněno v Hospodářských listech v roce 1872. Lambl se v něm zabýval nákupem původních švýcarských plemenných býků, k němuž přistoupila Vlastenecko-hospodářská společnost v království Českém na podzim roku 1869, a býky rozdala mezi české hospodářské spolky, což se projevilo pozitivními výsledky. Když se v praxi přesvědčil, že přibývá hospodářských škol a rozšiřuje se okruh čtenářů, kteří se zájmem čtou vědeckěji podané spisy, založil novou „Bibliotheku polního hospodářství“, do které sám přispěl významným svazkem „Důchod pozemkový“. V knihovně vyšlo celkem dvacet svazků.

Zmínku zasluhuje vydávání „Kapesního hospodářského kalendáře“, jež založil Lamblův bratr Karel v roce 1861. Dr. Lambl spolu s profesorem Bělohoubkem iniciovali vznik časopisu „Archiv zemědělský“ – prvního vědeckého zemědělského periodika, které ovšem po vydání pátého ročníku, v roce 1891, zaniklo. Dr. Lambl byl zaměstnán vrchní redakcí nejstaršího a nejrozšířenějšího týdeníku „Hospodáře Československého“. Pomáhal mu přitom jeho zeť, Jan Tomeš, ředitel rolnicko-chmelařské školy v Rakovníku. V roce 1887 byl Lambl pověřen úkolem shromáždit zemědělské spisovatele a na památku čtyřicetiletého panování císaře a krále Františka Josefa I. vydat encyklopedický spis „Rukověť zemědělství“.¹³ Těmito a mnoha dalšími, někdy i příležitostnými spisy (např. „O ruchadle“ či „Letní projížďka na Krymu“) se stalo Lamblovo jméno v Čechách, na Moravě i v dalších slovanských zemích velice populárním. Výrazné proslulosti, nejen v Evropě, dosáhl reformátorským zásahem do spravovědné nauky, což učinil po několikaleté přípravě veřejnou přednáškou, konanou 14. března 1876 v budově vysoké školy technické. Lambl ji vydal vlastním nákladem pod titulem „Ein volkswirtschaftlicher Vortrag“.

12 Archiv NZM, Praha, Sběrka písemných dokumentů NZM, pozůstalost dr. J. B. Lambla, inv. č. 4015–4018, sign. P2311–P2312.

13 Archiv NZM, Praha, Sběrka písemných dokumentů NZM, pozůstalost dr. J. B. Lambla, inv. č. 6635, sign. P 4058.

Lambl byl autorem teorie o depekoraci, v níž kladl do souvislosti nárůst počtu obyvatel a úbytek dobytka. Soudil, že nárůst počtu obyvatel na Zemi má za následek celkový pokles stavů dobytka. Teorie vyšla knižně v roce 1877 pod názvem „Theorie o depekoraci“ jako podnět k nové šetrnější hospodářské politice. V roce 1878 vydal v Lipsku spis „Depocoration in Europe“, ve kterém znovu upozorňuje na souvislost mezi ubýváním dobytka a narůstáním počtu obyvatel. V časopise „Pokrok“ vyšel článek s názvem „Depekorace krajín čili ubývání dobytka, způsobené přibýváním lidstva a její vliv na polní hospodářství“. Vydané byly i zvláštní otisky pod názvem „Theorie o depekoraci krajín a naučení z toho pro hospodáře“ a „Theorie o depekoraci co podnět k nové, šetrnější hospodářské soustavě“. Lambl publikoval nejen v českém, ale i v německém jazyce a jeho práce byly v hospodářských kruzích hojně rozšířeny. Zabýval se mimo jiné hnojením polí a zlepšováním půdní úrodnosti. Do jeho prací se promítla i problematika živočišné výroby, kterou zkoumali již řadu let statistikové i agronomové. Lambl poukazyval na to, že daný stav se netýká jen situace v Čechách, ale i dalších evropských zemí, což bylo potvrzeno úředními výkazy. Pro svoji teorii depekorace (ubývání dobytka a nárůst počtu obyvatel) byl svými protivníky osočován a bylo mu kladeno za vinu, že tato teorie je jen „bludný náhled“. V knižní podobě, ale i v tisku publikoval články o hospodářském učení, např. „Slovo o mém novém učení hospodářském“, které vycházelo v roce 1877 na pokračování. Ve svých článcích poukazyval na skutečnost, že chemie, především důkladné rozborů úrody, dává odpověď na otázku potřebného množství dodávaných minerálních látek do půdy. Z mnoha studií, prováděných v minulosti, podle něj vyplývá, že vlivem depekorace více nežli hospodář nařiká občan nakupující potraviny, neboť depekorace má za následek, že maso je dražší a mléko umělým rozmnožováním vodnatější.¹⁴ Lambl zdůrazňuje, že v hospodářství stejně jako v řemesle musí platit zdravá zásada: „Co možná lacině vyráběti a draze prodávati“.¹⁵ V otázce využívání chlévské mrvy za účelem hnojení polí zastával názor, že „vyráběti hnůj není úlohou dobytka, k tomu ho nekrmíme, neboť vykoná-li svou úlohu, dává-li nám mléka, vlny atd., tak při tom bude také hnůj, tento má však vždy zůstatí vedlejší věcí a nikdy hlavním účelem chovu dobytka!“¹⁶

Lamblovy rady nabádají ke spořivosti, k přirozenému využití domácích levných hnojivých látek, a tím ku levné výrobě.¹⁷ Jeho hlavní myšlenkou bylo, že v první řadě je potřeba zlepšit vlastnosti půdy jako první podmínku existence zvířat. Úbytek dobytka je podle Lambla třeba nahradit postupným množením, nikoliv bezhlavým nakupováním, bez zajištění krmivové základny nebo

14 Archiv NZM, Praha, Sběrka písemných dokumentů NZM, pozůstalost dr. J. B. Lambla, inv. č. 4015–4018, sign. P2311–P2312.

15 Tamtéž.

16 Archiv NZM, Praha, Sběrka písemných dokumentů NZM, pozůstalost dr. J. B. Lambla, inv. č. 6635, sign. P4058.

17 Archiv NZM, Praha, Sběrka písemných dokumentů NZM, pozůstalost dr. J. B. Lambla, inv. č. 4015–4018, sign. P2311–P2312.

s reálným rizikem velkého zadlužení hospodářství. Lambl vystupuje proti násilnému množení dobytka, jehož hlavním cílem je výroba hnoje, který se následně používá ke zlepšení kvality půdy. Vzhledem k tomu, že nové názory a myšlenky se často setkávají s odporem, i v případě Lamblova učení se zvedla vlna negativních hlasů. Zčásti to bylo z důvodu, že jeho odpůrci dostatečně neporozuměli jeho výkladům, a zčásti proto, že jim ani rozumět nechtěli. Cílem jeho publikační práce bylo, aby jeho spisy získaly hodně čtenářů a odpůrci byli přinuceni k přemýšlení. Musel znovu a znovu vyvracet tvrzení druhé strany, doplňovat a vysvětlovat vlastní pojetí, a z toho vznikla celá řada nových publikací a pojednání v hospodářských časopisech, např. v „Kodymu“. K nejdůležitějším patří „Co jest čistý užitek pozemkový?“ (Hospodářské listy, 1888) a „Důchod pozemkový ve světle pravém a poměr jeho k dosavadní dani pozemkové“ (zpracováno v upomínku na sjezd středočeských hospodářských spolků v Českém Brodě, 28. září 1889). Zásadní význam měly i publikace „Taxace pozemková, její překážky a jejich odstranění“ (1892) a „Pokus několika zásad pro učení o hospodářské spravovědě a taxaci“ (1893). Z dalších textů se jedná o práce „Kterak vyvážnou-ti z labyrintu výrobních nákladů hospodářských“ a „Plodiny zemědělské a jejich ceny“.

V roce 1898 byla v Praze vydána publikace „O hospodářském čistém výnosu koncem devatenáctého století“. Následovala sbírka drobných spisů hospodářských vydaná v Chrudimi v roce 1901, jež obsahovala pojednání s názvem „Osudy účetnictví hospodářského“. V roce 1904 zveřejnil Lambl v Praze práci „Substance statková a účetnictví hospodářské, odkaz starého učitele mladším spoludruhům a praktickým hospodářům“. Ta se zdála francouzskému hospodářskému publicistovi tak významná, že ji přeložil do francouzštiny.

J. B. Lambl byl velice činný a vedle své pedagogické a publikační činnosti byl členem různých spolků – např. Spolku pro průmysl chemický v království Českém. V roce 1894 ho jmenovali jeho čestným členem. I Jednoty učitelstva českých škol zemědělských v Čechách a na Moravě zařadily dr. Lambla mezi čestné členy a k osmdesátému výročí narození vydaly jeho životopis, sepsaný prof. B. Masalíkem v Přerově. K tomuto výročí byl zvolen čestným členem Ústřední hospodářské společnosti pro království České.

Na vysoké škole technické i po odchodu J. B. Lambla na zasloužený odpočinek jedna věc zůstala – nadace, kterou založil Janův starší bratr Vilém Dušan Lambl. Ten věnoval na podporu „mladých učenců českých“ kapitál 20 tisíc zlatých.¹⁸ Po bratrově smrti v roce 1895 byla polovina prostředků připsána české fakultě lékařské a polovina vysoké škole technické. Tímto počinem byl úmysl bratra-zakladatele realizován.¹⁹ Lambl byl velice zcestovalý, absolvoval mnoho cest po Evropě. Velkou předností na cestách byla jeho znalost cizích jazyků

18 Archiv NZM Praha, Sběrka písemných dokumentů NZM, pozůstalost dr. J. B. Lambla, inv. č. 3597–3615, sign. P1982–P2000.

19 Archiv NZM, Praha, Sběrka písemných dokumentů NZM, pozůstalost dr. J. B. Lambla, inv. č. 7437, sign. P4352.

– angličtiny, francouzštiny, ruštiny, polštiny a srbochorvatštiny. S přibývajícím věkem se stupňovaly jeho zdravotní potíže, přesto se dál věnoval své práci. Především mezi lety 1876 a 1878 byly jeho zdravotní problémy takového rázu, že byl nucen i předčasně skončit přednášku.²⁰ O této době se sám zmiňuje v předmluvě ke knize „Depecoration“ z roku 1878.²¹ V roce 1897 se pro pokročilý věk vzdal svého místa. Za své úspěšné působení byl jmenován dvorním radou. Na základě velkých zásluh a řešení problematiky nejen vysokých škol byl J. B. Lamblovi v roce 1908 udělen čestný titul doktora technických věd Českého vysokého učení technického v Praze.

I v posledních letech svého života, přestože ho sužovaly zdravotní problémy (trpěl migrénami, onemocněním žaludku a střev, zdravotní problémy se stupňovaly a provázely je značné bolesti), pokračoval ve svých inspekčních cestách. Jeho poslední cesta, v červenci 1909 směřovala do Tábora, kam jezdil nejraději. Zastupoval kuratorium při komisi, která jednala o nových hospodářských budovách v hospodářské akademii.

Po celý svůj život věnoval denně mnoho hodin společenským povinnostem a péči o rodinu. Od roku 1871 mu přibyla starost o trojskou usedlost. Spravoval také majetek svých bratrů a sester, s čímž bylo spojeno mnoho starostí, zvláště v dobách hospodářských krizí. Vlastnil akcie průmyslových závodů rodiny a zastupoval příbuzné při schůzích správních rad.²² Kromě povinných přednášek na pražské technice dával i soukromé hodiny synům ze šlechtických rodin. Hodně času věnoval nejen vlastní přípravě veřejných přednášek, vlastnoručnímu kreslení diagramů, ale i „aranžování svých vystoupení“, rozesílání článků redakcím k otištění. Věnoval velkou pozornost zajištění míst jak vysok školským posluchačům, tak i absolventům hospodářských škol v Táboře a Chrudimi a Pomologického ústavu v Troji. Jan Baptista Lambl zemřel 7. listopadu 1909 v Praze ve věku 83 let. Pochován byl 10. listopadu 1909 na Olšanských hřbitovech.

Přínosná práce J. B. Lambla, poznamenaná láskou k vlasti, byla vzorem pro další generace studentů a hospodářů. Sám rád citoval slova básníka: „*S chutí usilovnou na národu roli dědičné, cesty mohou býti rozličné, jenom vůli mějme všichni rovnou.*“²³ Jeho život dokazuje, že pevná vůle překoná i zdánlivě nepřemožitelné překážky. Zásada, kterou se řídil celý život, byla, že „*jen tam podával pomocné své ruky, kde bylo co stavěti, a nikoli, kde se jednalo o boření stávajících osvědčených*

20 Archiv NZM, Praha, Sběrka písemných dokumentů NZM, pozůstalost dr. J. B. Lambla, inv. č. 3597–3615, sign. P1982–P2000.

21 Archiv NZM, Praha, Sběrka písemných dokumentů NZM, pozůstalost dr. J. B. Lambla, inv. č. 6635, sign. P4058.

22 Archiv NZM, Praha, Sběrka písemných dokumentů NZM, pozůstalost dr. J. B. Lambla, inv. č. 7437, sign. P4352.

23 Archiv NZM, Praha, Sběrka písemných dokumentů NZM, pozůstalost dr. J. B. Lambla, inv. č. 6635, sign. P4058.

zavedení:²⁴ Lambl byl příkladem člověka, který se pevnou vůlí a pracovitostí vypracoval z lékárnického učně až na profesora vysoké školy. Přestože se původně věnoval studiu chemie, důsledným sebevzděláváním se stal vyhledávaným hospodářským učitelem. Díky talentu a zkušenosti se postavil do popředí hospodářského vzdělávání, organizování hospodářského školství a vytyčení nových směrů hospodářské nauky. I díky Lamblovi bylo naše zemědělské školství na vysokém stupni rozvoje, stálo na pevných základech a hospodářské písemnictví dosahovalo vysoké úrovně. Dožil se zaslouženého uznání za obohacení hospodářské nauky a jeho životní dílo bylo oceňováno i na vyšších postech – byl vyznamenán udělením komturního kříže řádu Františka Josefa.²⁵

Prameny a literatura:

Archiv NZM, Praha, Sběrka písemných dokumentů NZM, fond pozůstalosti dr. J. B. Lambla.

DOKOUPIL, Antonín, Základní myšlenky Dr. J. B. Lambla a D. F. Aereboea o taxaci dobytka důchodkového, Praha 1903.

FARSKÝ, František, PhDr. Jan B. Lambl, Chemické listy pro vědu a průmysl, 1910, IV, s. 1–8.

HANUŠ, Josef, Dr. J. B. Lambl, Chemické listy pro vědu a průmysl, 1909, III, 10, s. 1.

LAMBL, Jan Baptista, Nauka o hnojivech čili látkách živočišných, rostlinných a nerostných, Rolník nového věku, 1862, s. 1–5.

TÝŽ, Knihy naučné a promyslné, Rolník nového věku, 1863, s. 1–5.

TÝŽ, Nauka o hnojivech čili látkách živočišných, rostlinných a nerostných, I. L. Kober, Praha 1863.

TÝŽ, Nauka o vzdělávání země a náradí ořebné, I. L. Kober, Praha 1863.

TÝŽ, Nauka o setbě, pěstování a sklizni plodin a jaké k tomu náradí nejlépe slouží, I. L. Kober, Praha 1864.

TÝŽ, Kalendář a hospodářské zápisky, Rolník nového věku, 1866, III., s. 2–10.

TÝŽ, O kamení a zeminách rolných, Rolník nového věku, 1867, IV, 1, s. 1–5.

TÝŽ, O kamení a zeminách rolných a důležitosti jejich v hospodářství, I. L. Kober, Praha 1867.

TÝŽ, Výroční zpráva o hospodářské škole v Chrudimi za školní rok 1874, Chrudim 1875.

TÝŽ, Přednáška národohospodářská dne 14. března 1876, Praha 1876.

TÝŽ, Teorie o depekoraci co podnět k nové šetrnější hospodářské soustavě, Praha 1877.

TÝŽ, Katastrální čistý užitek před zákonem o dani pozemkové, Praha 1886.

TÝŽ, Důchod pozemkový co účel všeho hospodářství i chovu dobytka, I. L. Kober, Praha 1888.

TÝŽ, Rukověť zemědělství, Praha 1888.

TÝŽ, Taxace pozemková, její překážky a jejich odstranění, Edv. Beaufort, Praha 1892.

TÝŽ, Pokus několika zásad pro učení o hospodářské správovědě a taxaci, Praha 1893.

TÝŽ, Substance statková a její význam, Edv. Beaufort, Praha 1893.

TÝŽ, Rady starého učitele hospodářského učitelům mladším, České listy hospodářské, 1897, V, č. 3, s. 1.

TÝŽ, Rady starého učitele hospodářského učitelům mladším, České listy hospodářské, 1897, V, č. 4, s. 18.

TÝŽ, Osudy účetnictví hospodářského, Ad. Eckert, Chrudim 1901.

TÝŽ, Substance statková a účetnictví hospodářské, nákladem vlastním, Praha 1904.

TÝŽ, Král italský a depekorace, Hlas národa, 1905, s. 1.

TÝŽ, K obraně zemědělcův, Praha 1906.

TÝŽ, Ještě slovo o dvojitých účtech, Moravský hospodář, 1909, XI, č. 14, s. 1.

TÝŽ, Čistý výnos pozemkový ve dvacátém století, České listy hospodářské, 1909, VI, č. 3, s. 1.

TÝŽ, Plodiny zemědělské a jejich ceny, nákladem vlastním, Tábor 1909.

TÝŽ, Kapesní kalendář hospodářský pro rok 1913, Praha 1913.

SCHNEIDER, Viktor, Kritická studie o názorech J. B. Lambla, Politika, Praha 1941.

Předkládaný článek vznikl za podpory Ministerstva zemědělství na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace.

24 Archiv NZM, Praha, Sběrka písemných dokumentů NZM, pozůstalost dr. J. B. Lambla, inv. č. 3597–3615, sign. P1982–P2000.

25 Archiv NZM, Praha, Sběrka písemných dokumentů NZM, pozůstalost dr. J. B. Lambla, inv. č. 3641–3644, sign. P2026–P2029.

Počátky německého venkovského úvěrového družstevnictví v Rakouském Slezsku v druhé polovině 19. století: organizační základna a aktéři

The Beginnings of German Credit Unions in Austrian Silesia in the Second Half of the Nineteenth Century: Organisational Basis and Actors

JITKA BALCAROVÁ

Abstrakt: Článek analyzuje německé venkovské úvěrové družstevnictví z hlediska jeho organizační struktury a lidských aktérů na území Rakouského Slezska jako jeden se segmentů zemědělského družstevnictví před rokem 1894, tj. před založením svazu *Verband der Spar- und Darlehenskassen in Schlesien* (Svaz úvěrních družstev ve Slezsku). Ten představuje předěl ve vývoji družstevnictví na sledovaném území, směřující k integraci všech zemědělských družstev v roce 1901 v podobě svazu *Verband der landwirtschaftlichen Genossenschaften in Schlesien* (Svaz zemědělských družstev ve Slezsku). Výsledky analýzy představují potenciál družstevní struktury jednoho z významných nacionálních aktérů v Rakouském Slezsku a mohou se tak stát podkladem k následné komparaci s českým družstevnictvím.

Summary: This article analyses German rural credit unions from the perspective of their organisation structure and human actors in the territory of Austrian Silesia. Their existence is seen as one of the segments of agricultural cooperative movement before 1894, i.e., prior to the foundation of the *Verband der Spar- und Darlehnskassen in Schlesien* (Association of credit unions in Silesia). Its establishment marked a turning point in the development of German cooperative movement in this territory, a unifying trend which eventually resulted in the integration of all agricultural cooperatives in 1901, when the *Verband der landwirtschaftlichen Genossenschaften in Schlesien* (Union of Agricultural Cooperatives in Silesia) was formed. The findings of analysis presented the potential of the cooperative structure of one important national actors in the Austrian Silesia and they can constitute the basis for follow comparison to the Czech cooperative structures.

Keywords: Austria-Hungary, Austrian Silesia, 19th century, countryside, cooperative movement, credit cooperatives, rural banking, agricultural cooperative.

Rakouské Slezsko ve druhé polovině 19. století a na počátku 20. století procházelo dynamickými změnami souvisejícími s postupující industrializací (proměna z oblasti agrární v oblast agrárně průmyslovou) a rovněž týkajícími se agrárního sektoru.¹ Proces sociálně ekonomické změny na slezském venkově zasáhl

1 Ke komplexu změn související s tzv. agrární revolucí srov. JAKUBEC, Ivan – JINDRA, Zdeněk, Dějiny hospodářství českých zemí: od počátku industrializace do konce habsburské monarchie, Praha 2007; KUBAČÁK, Antonín – BERANOVÁ, Magdalena, Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě, Praha 2010.

1. Die Raiffeisen-Hilfe war vielen Trost und Rettung vor Not und Untergang. – Raiffeisenova pomoc byla mnohým útěchou a spásou před útrapami a záhubou. Propagace družstev I. Zdroj: Gedenkbuch des Verbandes landwirtschaftlicher Genossenschaften in Schlesien 1894–1929, Troppau 1930, s. 22.

téměř všechny oblasti života.² Pro střední a drobná zemědělská hospodářství, rovněž tak jako pro drobné řemeslníky a živnostníky a rostoucí počet dělnictva přinesla druhá polovina 19. století modernizační prvek, který onu změnu urychloval. Bylo jím tzv. družstevnictví či družstevní hnutí.

Družstevní hnutí se začalo formovat jako spotřební družstevnictví v Anglii v první polovině 19. století. Představovalo sociální hnutí k řešení sociálních problémů spjatých s procesem industrializace a rozvojem kapitalismu.³ V českých zemích vznikala spotřební družstva zprvu pro dělníky. Pro řemeslníky a samostatné obchodníky se od padesátých a šedesátých let 19. století zakládala městská úvěrová družstva (občanské záložny Schulze-Delitzschova typu⁴)

2 Geografické, geomorfologické a klimatické podmínky rozdělovaly území do tří výrobních oblastí: horské, bramborářské a řepařské. Celkový rozsah zemědělské půdy činil kolem 515 000 ha. Téměř polovinu představovala pole, zhruba třetinu lesy. RODAN, Kamil, Dějiny zemědělství v Rakouském Slezsku v letech 1848–1914. (Základní vývojové tendence), Ostrava 2008, s. 295, 304; GAWRECKI, Dan a kol., Dějiny Českého Slezska 1740–2000, I., Opava 2003, s. 194.

3 GERŠLOVÁ, Jana – SEKANINA, Milan, Heslo „Družstvo“, in: Lexikon našich hospodářských dějin. 19. a 20. století v politických a společenských souvislostech, Praha 2003, s. 89–90.

4 Hermann Schulze-Delitzsch, vlastním jménem Franz Hermann Schulze (1808–1883), byl německým národohospodářem, právníkem a liberálním politikem. Vedle Friedricha Wilhelma Raiffeisena, Wilhelma Haase a jiných patří mezi zakladatele německého družstevnictví, přičemž byl nejdůležitějším protagonistou živnostenských družstevních organizací. Jedna z jeho nejvýznamnějších knih *Kapitel zu einem deutschen Arbeiterkatechismus* (1863) obsahuje šest jeho přednášek pronesených v berlínském dělnickém spolku. Podle slov Schulze-Delitzsche se tato jeho práce měla stát učebnicí pro řemeslníky a dělníky s cílem odvrátit je od programu Ferdinanda Lassalla, který prosazoval státem zakládaná a podporovaná dělnická výrobní družstva za účelem změny charakteru kapitalistické společnosti směrem dělnicko-socialistickým. BAŽANTOVÁ, Ilona, Bastiatův vliv na české ekonomické myšlení, dostupné online: <<http://bastiat.cz/ilona-bazantova-bastiatuv-vliv-na-ceske-ekonomicke-mysleni/>> [2016-08-01]; heslo:

a od osmdesátých let 19. století pro venkovské obyvatelstvo, zejména rolníky, venkovská úvěrová družstva (německé raiffeisenky⁵ a české kampilčky⁶), přičemž jejich klientela se vzájemně prolínala.⁷

Ústřední ideu družstevnictví představuje „sociálně profilovaná solidární svépomoc“.⁸ Družstevní modernizaci lze označit za fenomén s cílem zlepšení životních a produkčních podmínek středních, zejména pak nižších sociálních vrstev. Toto bylo úkolem zprvu teritoriálně vymezených peněžních družstev, na která postupně navazoval vznik družstev dalších, jako byla družstva meliorační, strojní, odbytová aj. Teritoriální členění družstev zajišťovalo veřejnou kontrolu a bezpečnost při poskytování prostředků „známému hospodáři“ v regionu. Postupná centralizace družstevnictví a stírání regionálních hranic tuto bezpečnost potlačuje a celkově přispívá vzrůstající zadluženosti venkova.⁹ Peněžní družstva představovala východisko pro začínající podnikatele, nástroj zefektivnění drobného podnikání a získání levného úvěru a zároveň umožňovala efektivní

Hermann Schulze-Delitzsch, dostupné online: <http://de.wikipedia.org/wiki/Hermann_Schulze-Delitzsch> [2016-08-01].

- 5 Ladislav Karel Feierabend (1891–1969) výstižně postihuje principy úvěrních družstev podle Friedricha Wilhelma Raiffeisena (1818–1888): „Každý člen Raiffeisenovy skupiny ručil veškerým svým majetkem za dluhy všech ostatních. Své členy si skupina pečlivě vybírala se zvláštním ohledem na jejich morální charakter a půjčky poskytovala jen na některé, přesně specifikované účely. [...] Členové řídili družstvo na dobrovolné bázi a výši úroků si stanovovali sami. Každý člen měl jen jeden hlas, bez ohledu na velikost podílu.“ (FEIERABEND, Ladislav Karel, Zemědělské družstevnictví v Československu do roku 1952, Volary 2007, s. 22, cit. podle JAKUBEC, I. – RÁKOSNÍK, Jakub, Ústřední jednota hospodářských družstev (1896–1938). Charakteristika vedoucích činitelů, in: KUBŮ, Eduard – ŠOUŠA, Jiří (edd.), Finanční elity v českých zemích (Československu) 19. a 20. století, Praha 2008, s. 346.) Raiffeisenky začaly v českých zemích sporadicky vznikat ve druhé polovině osmdesátých let, zprvu v národnostně německých oblastech slezského a moravského severu a v pohraničí Čech. Na přelomu osmdesátých a devadesátých let byly založeny i první národnostně české ústavy tohoto typu. Od konce století do počátku první světové války zažívaly raiffeisenky nebyvalý rozmach. V tomto období v českých zemích vznikalo každoročně na 200 nových úvěrových družstev Raiffeisenova typu. Zatímco v roce 1897 zde působilo necelých 600 raiffeisenek, v roce 1912, tedy po patnácti letech, jich na stejném území bylo 3700. Hustá síť raiffeisenek příznivě ovlivnila peněžní zajištění venkova. VENCOSKÝ, František – JINDRA, Z. – NOVOTNÝ, Jiří – PŮLPÁN, Karel – DVOŘÁK, Petr a kol., Dějiny bankovníctví v českých zemích, Praha 1999, s. 172.
- 6 V národnostně českém prostředí se drobná peněžní družstva Raiffeisenova typu označovala jako kampilčky, a to na památku jednoho z českých průkopníků svépomocného lidového peněžnictví, lékaře Františka Cyrila Kampilíka. Tamtéž.
- 7 Úvěrní družstvo bylo družstevní institucí založené soukromými podnikateli, živnostníky, obchodníky nebo rolníky s cílem podporovat jejich činnost. Hlavními zdroji úvěrových družstev jsou vklady členů, které se používají zejména na spotřební a hypoteční úvěry, zpravidla opět členům úvěrového družstva, ale i jiným klientům. GERŠLOVÁ, J. – SEKANINA, M., Heslo „Úvěrní družstva“, c. d., s. 404.
- 8 Obecně k družstevnictví srov. práce autorů Lidmily Němcové a Václava Průchy. Dobový tištěný materiál německé proveniencí považoval za družstevní principy svépomoc, zodpovědnost za sebe sama a samosprávu. Übersicht über die Zahl der Mitglieds-genossenschaften 1894–1929, in: Gedenkbuch des Verbandes landwirtschaftlicher Genossenschaften in Schlesien 1894–1929, Troppau 1930 (dále jen Gedenkbuch 1894–1929), s. 155; WENZELIDES, Otto, Genossenschaft und Schutzarbeit, Bundeskalender 1935, Teplitz-Schönau [1934], s. 120.
- 9 K problematice zadluženosti venkova vč. jeho vzniku srov. LACINA, Vlastislav, Zadlužení kapitalistického zemědělství v českých zemích v letech 1918–1938, Praha 1978.

2. Dank an Raiffeisen. Die genossenschaftliche Hilfe brachte Wohlstand und Segen. – Poděkování Raiffeisenovi. Družstevní pomoc přinesla blahobyt a štěstí. Propagace družstev II. Zdroj: Gedenkbuch des Verbandes landwirtschaftlicher Genossenschaften in Schlesien 1894–1929, Troppau 1930, s. 23.

uložení peněz. Průkopníci družstevního hnutí sledovali cíl zajistit hospodářský rozvoj a začlenit do ekonomiky marginalizaci ohrožené živnostenské a zemědělské malovýrobce. Zavedení a rozvoj družstevního podnikání často pomohlo drobným a středním rolníkům v jejich přežití.¹⁰

Jedním ze základních prostředků družstevnictví bylo svázání kupní síly a tržního potenciálu, spolu s koordinací hospodářských aktivit. Své uplatnění zemědělská družstva tak našla ve financování, nákupu, výrobě a odbytu.¹¹ Vedle toho plnila osvětovou a kulturní roli a roli nacionalizační.¹² Nutno zdůraznit zásadní rozdíl mezi českou a německou společností v českých zemích, které se nacházely v odlišné fázi vývoje své sociální stratifikace. Němci disponovali bohatými elitami, které vytvořily soukromé a akciové banky a spořitelny.¹³ Pro nacionálně českou společnost je charakteristická nižší míra akumulace kapitálu, a proto zde sehrálo peněžní družstevnictví klíčovou roli. Dokonce nejstarší a také nejvýznamnější česká obchodní banka – Živnostenská banka,

10 JAKUBEC, I. – RÁKOSNÍK, J., c. d., s. 375.

11 První družstva na území Rakousko-Uherska v městském prostředí vznikají relativně souběžně s těmi zřizovanými v sousedním Německu (1847 *Gewerbliche Aushilfskasse* v Aši/Asch, 1851 *Aushilfskassenverein* v Klagenfurtu, 1852 *Spar- und Vorschussverein* v Ústí nad Labem/Aussig, 1853 *Sparverein* na Děčínsku v Krásné Lípě/Schönlinde). NAGEL, Lambert, Das deutsche ländliche Genossenschaftswesen in der Tschechoslowakischen Republik, in: Gedenkbuch 1894–1929, s. 229.

12 Např. raiffeisenka ve Vlastovičkách/Wlastowitz byla motivována nacionálními důvody. Das landwirtschaftliche Genossenschaftswesen Schlesiens vor der Gründung des Verbandes, in: Gedenkbuch des Verbandes landwirtschaftlichen Genossenschaften in Schlesien 1894–1914 (dále jen Gedenkbuch 1894–1914), Bielitz 1914, s. 4.

13 Srov. BALCAROVÁ, Jitka, Finanční elity německých nacionálních peněžních ústavů a jejich aktivity v tzv. regionálních svazech Němců v českých zemích, in: Finanční elity, c. d., s. 191–226.

byla zřízena jako centrála občanských záložen v Praze.¹⁴ Družstva se stala sloupem české nacionální hospodářské emancipace a jejich počet znatelně převyšoval počet družstev německých. Družstva ztělesňovala úsilí po ekonomické soběstačnosti a nacionálně politické autonomii (Němci) a nacionálně politické emancipaci (Češi).¹⁵

Družstva jako hospodářský spolek sdružující zejména střední a nižší vrstvy střední třídy (spotřební družstva pak vrstvy nižší třídy) se v době politizace veřejného prostoru druhé poloviny 19. století stávají předmětem zájmu formujících se masových politických hnutí a stran, které se je snaží získat za členy nebo alespoň za své sympatizanty (nacionalismus, sociální demokracie). Skutečnost, že vedení družstev se do značné míry prolínala s lidry jak českého, tak německého nacionálního hnutí a jejich spolkových i stranických organizačních složek, potvrzuje vzájemnou provázanost nacionálních a středostavovských hospodářských struktur.¹⁶

Prosazování družstevních forem v prostředí německého venkova českých zemí bylo spojeno s kritikou kapitalismu jako produktu liberálního ducha 19. století. Hospodářská koncepce kapitalismu a „družstevní duch“ se označovaly za dva vzájemně zápolící světy a za dva zásadně se lišící životní postoje. Kapitalismus údajně vytvořil skupinu spekulantů a obchodních zprostředkovatelů, kteří vydělávali na pasivním transferu financí a zboží. Proti nim se stavěl pracující člověk, který si vlastním úsilím a pílí a každodenní tvrdou prací zajišťuje živobytí a budoucnost svých potomků – německý sedlák. Na ochranu jeho hospodářských zájmů proti neomezenému trhu a proti úvěrové lichvě nastoupily služby svépomocných korporací zemědělců – venkovská úvěrová družstva.¹⁷

Německá družstva pracovala s motivy „pocitu ohrožení“, „nebezpečí zániku stavu“, „nutností ochrany na svépomocném základě“, přičemž s rozvojem nacionální ideje se tyto motivy nacionalizovaly – stav nahrazen národem, který se údajně nachází ve velkém nebezpečí, v nejkrajnějším případě hrozí zánik národa a jediná možná ochrana je svépomoc mezi soukmenovci. Družstvo se začalo považovat za nezbytnost nacionálně definované ekonomiky a za projev „nacionální svépomoci“. Peněžní družstevnictví Němců v českých zemích se nacionalizovalo později než české, a to intenzivněji od druhé poloviny osmdesátých let 19. století. V nacionalizované společnosti devadesátých let stavělo zřizování

14 ŠOUŠA, J., Samospráva a české banky druhé poloviny 19. a první poloviny 20. století, in: Mezi brázdou a bankovním úvěrem. O agrárních a peněžních dějinách 19. a 20. století. Výbor prací k 60. narozeninám, KAHUDA, Jan – KUBŮ, E. – JUNĚCOVÁ, Jiřina – NOVOTNÝ, J. (edd.), Praha – Pelhřimov 2012, s. 414.

15 LORENZ, Torsten, Genossenschaft im Nationalitätenkampf, in: KUBŮ, E. – SCHULTZ, Helga (edd.), Wirtschaftsnationalismus als Entwicklungsstrategie ostmitteleuropäischer Eliten. Die böhmischen Länder und die Tschechoslowakei in vergleichender Perspektive, Praha – Berlin 2004, s. 125. Ekonomické výsledky či úspěšnost družstevních podniků zřizovaných na principu nacionální segregace však byly limitovány právě tímto, v jejich působení zásadním východiskem.

16 BALCAROVÁ, Jitka, Finanční elity, c. d., s. 191–226.

17 Genossenschaftsgeist, Bundeskalender 1932, Troppau [1931], s. 113–114.

úvěrních ústavů na přesvědčení o nutnosti „zabránit přechodu majetku do jinonárodního vlastnictví“ a na ideji, že udržení „podstaty německého národa“¹⁸ je v první řadě závislé na zachování pozemkového vlastnictví.¹⁹

Zemědělské družstevnictví představovalo uzavřený a vnitřně provázaný hospodářský celek, kdy venkovská úvěrní družstva se svojí „čistě“ finanční úlohou byla jen jedním z jeho segmentů.²⁰ Na konci první světové války bylo v Rakousko-Uhersku 11306 zemědělských družstev,²¹ z toho patřilo 8376, tj. 74,1 %, k venkovským úvěrním ústavům (37,3 % z nich tvořily německé raiffeisenky a 25,2 % české ústavy, převážně kampeličky).²² Vyjdeme-li ze znalostí pro české země, pak počet českých kampeliček převyšoval počet německých raiffeisenek, což bylo dáno rozdílností úvěrové soustavy obou národností vycházející z rozdílnosti sociálních struktur a bohatství jednotlivých společností.²³ Drobné rolnictvo a živnostnictvo na venkově strádalo nedostatkem provozního a investičního kapitálu, přičemž ve městech se rozvíjelo od padesátých let záloženské hnutí. Jeho smyslem byla vedle shromáždění a zhodnocení úspor úvěrová činnost, především poskytování krátkodobého provozního úvěru.²⁴ Rychlá návratnost zapůjčených relativně malých částek umožňovala uspokojení značného počtu zájemců, nicméně krátkodobé úvěry nevyhovovaly zemědělským hospodářstvím. Zřizování družstevních úvěrových ústavů pro venkovské obyvatelstvo (pro rolníky zejména) se opožďovalo za vznikem městských záložen pro živnostnictvo. Příčina tkvěla mimo jiné v tradičním konzervatismu a nedůvěře venkovské mentality vůči novinkám jakéhokoli druhu.

18 K problematice německé „národní myšlenky“ srov.: RÁDL, Emanuel, O německé revoluci. K politické ideologii sudetských Němců, Broklová, Eva (ed.), Praha 2003, s. 99–102; BALCAROVÁ, Jitka, „Jeden za všechny, všichni za jednoho!“ Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření „sudetoněmecké identity“, Praha 2013, s. 49–51.

19 Na této vlně založil nacionální „obranný“ spolek *Bund der Deutschen in Böhmen* (Svaz Němců v Čechách) před první světovou válkou dva významné peněžní družstevní ústavy, které rozhodně hájily nacionální zájmy Němců: *Deutsche Volksbank für Böhmen* (Litoměřice/Leitmeritz, zal. 1898) a *Kreditanstalt der Deutschen* (Praha, zal. 1911). KIESEWETTER, Anton, Das genossenschaftliche Geldwesen, in: Heimatruf. Volkstumsarbeit im Bundesgau Ostböhmen, Trautenuau 1934, s. 35–36; BEHM, Max Richard, Die Kreditgenossenschaft als Typus der an Volk und Raum gebundenen Regionalbank. Dargestellt am Beispiel der Kreditanstalt der Deutschen, Amsterdam – Berlin – Wien 1943, s. 60; Deutsche Gesandtschaft Prag, 1. 4. 1928, Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Berlin, R 30501.

20 JAKUBEC, I. – RÁKOSNÍK, J., c. d., s. 343.

21 Z celkového počtu družstev bylo 4150 německých, tj. 36,7 %. HILMER, Franz, Zehn Jahre genossenschaftliche Arbeit in Mitteleuropa, in: Gedenkbuch 1894–1929, s. 223.

22 Tamtéž.

23 K vývoji nacionálně české peněžní soustavy v českých zemích srov. práce Petra Dvořáka, Zdeňka Jindry, Eduarda Kubů, Jiřího Novotného, Karla Pulpána, Jiřího Šouši a Františka Vencovského.

24 Záloženské hnutí počátku stavělo na spolkovém zákoně. Od zákonné úpravy v sedmdesátých letech 19. století pracovaly některé záložny na principu spolkovém, některé na principu družstevním, v zásadě beze změny jejich hospodářské role. KUBŮ, E. – ŠOUŠA, J., Peněžnictví – směrodatný činitel ekonomické emancipace, in: JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, E. (edd.), Nacionalismus zvaný hospodářský. Střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859–1945), Praha 2011, s. 85.

Za hlavní příčiny vedoucí k postupnému a stále intenzivnějšímu zakládání raiffeisenek na venkově lze považovat neutěšené úvěrové poměry na venkově, chybějící úvěrovou peněžní soustavu, závislost venkova na úvěrových ústavách ve městech nevyhovující venkovským poměrům rolníků, drahý a krátkodobý úvěr městských ústavů, zdoluhavé vyřízení úvěru a problematické výběry nastřádaných prostředků. Pro drobné střadatele neexistovala možnost uložení prostředků v místě bydliště (nechávali je doma), vedle městských peněžních ústavů se využívalo služeb lichvářů a místního bohatého obyvatelstva.²⁵ Poskytování levného a tudíž dosažitelného úvěru se stalo hlavním smyslem raiffeisenek. S vtáhnutím venkova do procesů nacionální konfrontace začaly figurovat nacionální motivy a docházelo k posilování stereotypního vnímání obyvatelstva odlišné národnosti či „krve“. Vyzývalo se k osvobození od českého peněžnictví a k zamezení hospodářské závislosti na nacionálně českých peněžních ústavách.²⁶ Fungování družstev na zásadě „Jeden za všechny, všichni za jednoho!“²⁷ mělo vést v nacionální rétorice k utužování německého společenství a „záchrana selského stavu jako podstaty německého národa, který z něho čerpal svou krev a sílu“.²⁸

Rozvoj venkovského úvěrního družstevnictví v Rakousko-Uhersku úzce souvisel se sociální péčí jednotlivých zemských výborů. Ty sestavovaly studijní komise, které se účastnily školení přímo u F. W. Raiffeisena v německém Neuwiedu am Rhein.²⁹ V zemském výboru Slezského zemského sněmu mělo družstevnictví velkou oporu v přisedícím zemském výboru, hraběti Zdenku Stanislavovi Sedlnitzkému,³⁰ který veřejné prostředky cíleně směřoval do zemědělství.

25 Lichva byla zpravidla v německých pramenech spojována s židovským obyvatelstvem („städtische jüdische Wucher“). Das landwirtschaftliche Genossenschaftswesen Schlesiens vor der Gründung des Verbandes, in: Gedenkbuch 1894–1914, s. 1–2; Das landwirtschaftliche Genossenschaftswesen Schlesiens vor der Gründung des Verbandes, in: Gedenkbuch 1894–1929, s. 27.

26 Die III. Hauptversammlung des Bundes der Deutschen Ostböhmens, Mittheilungen des Bundes der Deutschen Ostböhmens, 1896, 3, s. 2–3; Das landwirtschaftliche Genossenschaftswesen, in: Gedenkbuch 1894–1929, s. 27.

27 Klíčovou zásadu družstevního hnutí ve formě hesla „Einer für alle und alle für Einen!“ – „Jeden za všechny, všichni za jednoho!“ prosazovala v rámci národního proudu hospodářství německá historická škola ekonomie. Ta družstevní formu vyzvedávala kvůli jejímu významu pro vývoj národního hospodářství. Srov. práce jednoho z jejích hlavních představitelů Gustava Friedricha von Schmollera: Grundriß der allgemeinen Volkswirtschaftslehre, 2 Bd. (1900, 1904). Heslo bylo převzato německým nacionálním hnutím, které jeho prostřednictvím vyjadřovalo nezbytnost uplatnění zásad „nacionální svépomoci a solidarity“ pro zdárný rozvoj národa.

28 WENZELIDES, O., Genossenschaft und Schutzarbeit, c. d., s. 120.

29 NAGEL, L., c. d., s. 229.

30 Zdenko Stanislaus Sedlnitzký-Odrowaz z Choltic (11. 9. 1836, Lipník nad Bečvou/Leipník – 10. 1. 1913 Opava/Troppau) byl říšským a zemským poslancem, vojákem a velkostatkářem. V roce 1908 mu byl udělen hraběcí stav. Jeho otcem byl Moritz baron Sedlnický a Marie, roz. Burgaller. Po otcově smrti v roce 1886 převzal statky Bílovec a Bítov v okrese Nový Jičín/Neutitschein. (Posledním majitelem Bílovce z rodu Sedlnitzkých byl do konce druhé světové války Zdenkův syn Sigismund. Jeho potomci dnes žijí v Německu.) Od roku 1870 byl zemským poslancem za ústavověrný velkostatek, resp. za *Deutsche Fortschrittspartei* (Německá pokroková strana). Od roku 1892 působil ve funkci zástupce zemského hejtmána pro Slezsko, v letech

Z jeho popudu zemský výbor vyhotovil vzorové stanovy pro úvěrní družstva zřizovaná na základě principů Raiffeisena, pro něž se vžil název raiffeisenky.³¹ Rozvoj venkovského úvěrového družstevnictví v Rakouském Slezsku před první světovou válkou, resp. v českých zemích obecně, byl dále úzce svázán s rozvojem hospodářských či zemědělských spolků a v další fázi svého vývoje spolků nacionálních, konkrétně tzv. nacionálních hospodářských „obránných“ spolků – svazů Němců (ve Slezsku spolek *Nordmark*). Ty své působení v regionech často zahajovaly právě zřizováním raiffeisenek.³² Tak jako se zakrátko objevila tato drobná venkovská družstva v každé větší obci, tak i místní odbočky spolků postupně nechyběly v žádné německé obci a v národnostně smíšené obci se silnou německou pozicí. Shledával se v nich jeden z nosných pilířů zachování došavadní „nacionální državy“³³ a prosperujícího národního hospodářství.

Západní a východní oblast Rakouského Slezska vykazovala rozdílné podmínky pro rozvoj družstevnictví. Západ obecně patil za prostředí s příznivým hospodářským životem, s přebytkem peněz napojeným na městské úvěrové ústavy a s jednotlivými hospodářstvími usilujícími o svébytnou existenci. Naproti tomu východ Rakouského Slezska vykazoval nedostatek finančních prostředků,

1870–1902 ve funkci zástupce ministra zemědělství v komisi pro řízení chovu koní ve Slezsku, od roku 1898 byl členem komise zemského sněmu pro daň z příjmu osob, v letech 1878–1897 zasedal v zemské školní radě, členem panské sněmovny říšské rady byl od roku 1902. ŠŮSTKOVÁ, Hana, Biografický slovník Slezska a severní Moravy, seš. 8. (20.), Supplementum, Biografický slovník poslanců slezského zemského sněmu v Opavě (1861–1916), Ostrava 2006, s. 95–96; Heslo „Sedlnitzky-Odrowas von Choltic“, dostupné online: <http://www.biographien.ac.at/oebl?frames=yes> [2016-05-16]; MAŠEK, Petr, Heslo „Sedlnitzky-Odrowaz z Choltic“, in: Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, II., N–Ž, Praha 2008–2010, s. 353; TÝŽ, Heslo „Sedlnitzky-Odrowaz z Choltic“, Modrá krev. Minulost a přítomnost 445 šlechtických rodů v českých zemích, Praha 2003, s. 125.

31 Das landwirtschaftliche Genossenschaftswesen, in: Gedenkbuch 1894–1929, s. 33.

32 K jejich zakládání je zmocňovaly stanovy. (*Satzungen für die „Nordmark“*, Troppau 1894, s. 1–2). Např. v letech 1886–1896 založil *Bund der Deutschen Nordmährens* (Svaz Němců severní Moravy) pod vedením nacionálního politika, obchodníka a průmyslníka v textilu Hermanna Brasse, na 12 peněžních ústavů s dominancí raiffeisenek. Podobně tomu bylo v Rakouském Slezsku, kde se zakládání raiffeisenek ujal spolek *Nordmark*, v meziválečném období *Bund der Deutschen Schlesiens* (Svaz Němců Slezska). Jeho předsedovi Dr. Otto Wenzelidesovi byla za jeho zásluhy o raiffeisenky udělena zlatá medaile „*Raiffeisenmedaille*“. Ve východních Čechách zakládal raiffeisenky v posledním desetiletí 19. století *Bund der Deutschen Ostböhmens* (Svaz Němců východních Čech) pod vedením Dr. Eduarda Langer, zemského poslance za německé liberály (1892–1901) a spolujeditele firmy Benedict Schrolls Sohn, Leinen- und Baumwollfabriken a závodů v Broumově/Braunau, Králíkách/Gulich a Meziměstí/Halbstadt (okr. Náchod). Handbuch der sudetendeutschen Volksbildung. Kulturpolitisches Handbuch in Selbstdarstellung der sudetendeutschen Verbände. LEHMANN, Emil (ed.), Reichenberg 1931, s. 39–61; SCHULTHEISS, Franz Guntram, Der Kampf um das Deutschtum. Deutschnationales Vereinswesen. Ein Beitrag zur Geschichte des deutschen Nationalgefühls, München 1897, s. 34, 58–59; WENZELIDES, O., Tagebuch (rkp. uložen v soukromém majetku Wenzelidesových v Německu), s. 228; VENCOSKÝ, F. – JINDRA, Z. – NOVOTNÝ, J. – PŮLPÁN, K. – Dvořák, P. a kol., c. d., s. 172.

33 Pojem „nacionální država“ – „*nationaler Besitzstand*“ označoval mocenské, hospodářské, sociální a kulturní pozice Němců. V době pokročilé nacizace společnosti se jako ekvivalent k „nacionální državě“ používal výraz „životní prostor – *Lebensraum*“.

nízkou úvěruschopnost, závislost na lichvě a hospodářství byla z velké části chudá a těžce udržitelná.³⁴

Průkopníci myšlenek F. W. Raiffeisena na severozápadě Slezska byli prof. August Kaiser a Dr. Adam Kulisz,³⁵ oba spjatí s působením zemědělské odborné školy v Horních Heřmanicích/Ober Hermsdorf. Kaiser se v Německu osobně na začátku osmdesátých let 19. století školil u F. W. Raiffeisena v Neuwiedu. Z titulu funkce „putujícího učitele“ následně objížděl slezské obce a přednášel o zemědělském družstevnictví. Údajně všechny starší raiffeisenky severozápadu Slezska vděčí za svůj vznik právě Kaiserovi. Zastával funkci předsedy dozorčí rady bílského družstevního svazu *Verband der landw. Genossenschaften in Schlesien* (Svaz zemědělských družstev ve Slezsku) a byl členem předsednictva vídeňského svazu *Allgemeiner Verband landw. Genossenschaften in Österreich* (Všeobecný svaz zemědělských družstev v Rakousku). Kaiser výrazně zasáhl nejen do vývoje slezského zemědělského družstevnictví, ale i do rodícího se politického německého agrarismu. Jako agrárně smýšlející politik se zasazoval o zřízení jednotné organizace pro všechny agrární poslance. V roce 1907 se stal předsedou *Deutscher agrarischer Verband* (Německý agrární svaz). Po jmenování poslance Franze Peschka ministrem se Kaiser stal předsedou *Deutsche Agrarpartei* (Německá agrární strana). Nesl výrazný podíl na vzniku volného agrárního sdružení *Oesterreichische Zentralstelle zur Wahrung der land- und forstwirtschaftlichen Interessen* (Rakouská ústředna k hájení zemědělských a lesnických zájmů při uzavírání obchodních smluv, zal. 1898), jehož ústředního výboru byl členem.³⁶ Ve střední

34 Das landwirtschaftliche Genossenschaftswesen, in: Gedenkbuch 1894–1914, s. 5.

35 Dr. Adam Kulisz byl ředitelem školy v Horních Heřmanicích a prvním předsedou dozorčí rady svazu *Verband landwirtschaftlicher Genossenschaften in Schlesien*. *Verband landwirtschaftlicher Genossenschaften in Schlesien*, in: Gedenkbuch 1894–1929, s. 31.

36 Prof. August Kaiser (28. 6. 1850, Vídeň/Wien – 7. 4. 1908, Javorník/Jauernig), propagátor zemědělského družstevnictví, určující osoba německého agrarismu ve Slezsku, poslanec říšské rady a místopředseda rakouské poslanecké sněmovny. Narodil se v rodině ředitele měšťanské školy. Ve Vídni studoval filozofii a práva. Již během svých studií se angažoval v německém nacionálním hnutí. Dosáhl osvědčení učit na gymnáziích a v roce 1878 byl jmenován profesorem zemské zemědělské střední školy v Horních Heřmanicích.

V letech 1883–1885 byl členem obecního zastupitelstva v Bernarticích/Barzdorf. V období 1888–1908 usedl v říšské radě (za volební okres Javorník/Jauernig – Vidnava/Weidenau – Frývaldov/dnes Jeseník/Freiwaldau). V době 22. zasedání říšské rady byl místopředsedou poslanecké sněmovny (1901). V říšské radě se zpočátku připojil ke stoupencům Georga von Schönerera a v roce 1890 vstoupil do německého nacionálního sdružení poslanců. V roce 1897 se stal předsedou *Deutsche Volkspartei* (Německá národní strana) a vedl boj proti Badenovým jazykovým nařízením, obstrukci klubu a stavěl se za definitivní oddělení strany od všenečků. Jako agrárník spolupracoval na zákoně o profesní organizaci zemědělců a vystupoval za zákaz terminovaného obchodu obilnárským vším. Stavěl se proti zavedení všeobecného práva. Znám byl svým negativním postojem vůči vyrovnání s Maďary.

Na úrovni Rakouského Slezska byl členem zemské hospodářské rady, delegátem v Zemědělském subvenčním výboru pro Slezsko, místopředsedou spolku *Land- und forstw. Verein für das nordwestlichen Schlesien* (Zemědělský a lesnický spolek pro severozápadní Slezsko), čestným předsedou *Bund der deutschen Landwirte Schlesiens* (Svaz německých rolníků Slezska), čestným občanem Lichnova na Bruntálsku/Lichten aj. *Verband landwirtschaftlicher Genossenschaften in Schlesien*, in: Gedenkbuch 1894–1929, s. 31; Biographisches Lexikon zur Geschichte der

části Slezska (Opavsko, Krnovsko) rozvíjel zemědělské družstevnictví tajemník *K. K. österreichisch-schlesische Land- und Forstwirtschafts-Gesellschaft* (C. k. Rakousko-slezská zemědělská a lesnická společnost³⁷) A. W. Kollatschek. Nejvýrazněji se do celkového vývoje družstevnictví v Rakouském Slezsku, zvláště pak peněžního, zapsal Dr. Eduard Türk. Spolu s Kaiserem stál u zrodu prvních raiffeisenek ve Slezsku. Prameny uvádějí, že v roce 1894 ve slezských obcích působil především jeho zásluhou již 46 peněžních družstev převážně Raiffeisenova typu. Na základě jeho projevu na shromáždění společnosti *K. K. österreichisch-schlesische Land- und Forstwirtschafts-Gesellschaft* ve Vrbně/Würbenthal se rozhodlo o zřízení jednotného svazu *Verband der Spar- und Darlehenskassen in Schlesien* (1894). Türk pak více než 30 let zastával funkci jeho advokáta. Z jeho iniciativy byl zřízen zemědělský družstevní svaz *Verband landwirtschaftlicher Genossenschaften in Schlesien* (1901), jemuž následně předsedal. Türkův význam pro rozvoj tehdejšího družstevnictví dokládá i jeho členství v předsednictvu vídeňského *Allgemeiner Verband landw. Genossenschaften in Österreich*.³⁸

böhmischen Ländern, Bd. 2, I–M, STURM, Heribert (ed.), München 1984, s. 87; heslo „Kaiser August“, dostupné online: <<http://biographien.ac.at/oebl?frames=yes>> [2014-04-16].

37 Společnost *K. k. österreichisch-schlesische Land- und Forstwirtschafts-Gesellschaft* (zal. 1870) se sídlem v Opavě vznikla reorganizací spolku *Österreichisch-schlesischer landwirtschaftlicher Verein* (Rakousko-slezský zemědělský spolek, zal. 1862, stanovoy schváleny zemskými orgány roku 1863). Společnost měla veřejnoprávní charakter jako Zemědělský úřad Slezska (*Landeskulturstelle Schlesiens*) a jako taková byla poradním orgánem Zemské vlády ve Slezsku, Zemského sněmu slezského, resp. jeho výboru a měla rozhodující hlas v Zemědělském subvenčním výboru pro Slezsko. C. k. ministerstvo orby společnost jako c. k. uznalo v roce 1902. SULGER, Felix, Zum 75jährigen Bestande der Deutschen Land- und Forstwirtschafts-Gesellschaft, Troppau, in: Festschrift zum 70jährigen Bestande des land- und forstwirtschaftlichen Vereines für das nordwestliche Schlesien 1867–1937, Weidenau 1937, s. 8; RODAN, K., c. d., s. 33.

38 Dr. Eduard Türk (7. 4. 1852, Bílsko/Bielitz/Bielsko, Polsko – ?) byl propagátorem a organizátorem zemědělského družstevnictví, advokátem, zemským a komunálním politikem. Navštěvoval evangelickou obecní školu v Bílsku, nižší reálku tamtéž a evangelické c. k. gymnázium v Těšíně/Teschen. V letech 1872–1876 studoval práva ve Vídni. Na podzim 1876 nastoupil praxi u krajského soudu v Těšíně, roku 1880 vstoupil do advokátní kanceláře Dr. Demela a Drösslera tamtéž. V roce 1881 se odstěhoval do Bílska a stal se koncipientem u Dr. Karla Winklera. O dva roky později byl zvolen do bílské městské rady, kde setrval 12 let. V roce 1884 si v Bílsku otevřel vlastní advokátní kancelář. Poslancem Slezského zemského sněmu se stal v roce 1896 za venkovskou kurii Bruntál/Freudenthal (1896–1918, resp. 1916). Od roku 1899 byl členem Zemědělského subvenčního výboru pro Slezsko. Od roku 1899 byl vyslancem sněmu ve státní železniční radě a zemský výbor zastupoval v radě všeobecné živnostenské školy v Bílsku. Ve sněmu byl poradcem pro přípravu rybářského zákona (1901) a rovněž působil ve funkci náhradníka komise pro osobní daň (1904). Od roku 1890 byl členem ústředního výboru *K. k. österreichisch-schlesische Land- und Forstwirtschafts-Gesellschaft*. V letech 1898–1901 byl správním radou *Öster.-schles. Bodenkreditanstalt* (Rakousko-slezský pozemkový úvěrní ústav), mezi lety 1900 a 1901 zastával funkci druhého zástupce ředitele.

Türk byl jedním z vedoucích funkcionářů nacionálních spolků *Nordmark* a *Deutscher Volksverein*, jejichž prostřednictvím dával najevo své nacionálně vyhraněné stanovisko vůči slovan-ským národům ve Slezsku. V roce 1898 byl vyznamenán propůjčením rytířského kříže Řádu Františka Josefa. ŠŮSTKOVÁ, H., Biografický slovník, c. d., s. 103–104; Dr. Eduard Türk, Rechtsanwalt in Bielitz, der Begründer des Verbandes landwirtschaftlicher Genossenschaften in Schlesien, in: Gedenkbuch 1894–1929, s. 38–39.

3. Dr. Eduard Türk. Zdroj: *Gedenkbuch des Verbandes landwirtschaftlicher Genossenschaften in Schlesien 1894–1929, Troppau 1930, Beilage II, mezi s. 38 a 39.*

Osvětová, nacionální a všestranně buditelská role učitelského stavu ve veřejném životě venkova je v literatuře obecně známá. Jeho aktivní účast se však výrazně projevila i v podněcování a zakládání úvěrových družstev Raiffeisenova typu. U 22 raiffeisenek vzniklých v Rakouském Slezsku před rokem 1894 (u nichž máme odpovídající údaje) bylo celkem 14 zakladatelů buď ředitelem školy, vrchním učitelem, profesorem, nebo učitelem. Pouze dva náleželi ke statkářům a rolníkům.³⁹

Venkovské úvěrní družstevnictví Němců v Rakouském Slezsku, vyjma moravských enkláv, mělo své počátky na severozápadě pod vedením zmiňovaného prof. Augusta Kaisera. V roce 1888 zde založil nejstarší raiffeisenku v Kobylí nad Vidnávkou/Jungferndorf (na území moravské enklávy ve Slezsku v Horním Vražném/Klein-Petersdorf byla raiffeisenka založena již v roce 1886).⁴⁰ Jejím dlouholetým předsedou se stal významný říšský, zemský a komunální politik Adolf Latzel, velkostatkář a dlouholetý místopředseda vidnavského spolku *Land- und forstwirtschaftlicher Verein für das nordwestliche Schlesien* (Zemědělský a lesnický spolek pro severozápadní Slezsko, zal. 1867).⁴¹

39 Das landwirtschaftliche Genossenschaftswesen, in: *Gedenkbuch 1894–1914*, s. 2–4.

40 Aktivně při zřizování raiffeisenek vystupoval zemědělský spolek *Deutschnationaler Verein für das nordwestliche Schlesien* (Německo-nacionálního spolek pro severozápadní Slezsko) v Bernarticích/Barzdorfu. V druhé polovině osmdesátých let často žádal Zemský slezský sněm o podporu při jejich zřizování.

41 Latzel Adolf (16. 1. 1840, Skorošice/Gurschdorf – 13. 9. 1891, Javorník/Jauernig) se narodil v rodině podnikatele v textilním a potravinářském průmyslu Ernesta Latzela. Studoval v Šumperku/Mährisch Schönberg, dnes v polském Szczytně a Opavě. V Proskau v Pruském Slezsku absolvoval zemědělský ústav. Na Jesenicku vlastnil statek Tomíkovice/Domsdorf, kde byl i členem obecního výboru. V zemském sněmu zastupoval v letech 1870–1889 II. kurii velkostatku,

4. Zakládající členstvo raiffeisenky Kobylá nad Vidnávkou/Jungferndorf. Zdroj: *Gedenkbuch des Verbandes landwirtschaftlicher Genossenschaften in Schlesien 1894–1929, Troppau 1930, Beilage I, zu 178.*

Raiffeisenky na slezském venkově vznikaly postupně. Jejich boom podle pramenů nastal roku 1893,⁴² kdy opavská společnost *K. k. österreichisch-schlesische Land- und Forstwirtschaftsgesellschaft* se svými filiálkami jako ústředí dobrovolných profesních spolků, tedy zemědělských okresních spolků, kasin a klubů, silně rozvinula svou osvětovou a veřejnou činnost, jejíž stěžejní oporou byl Dr. Eduard Türk.⁴³ Jeho půldruhý hodiny dlouhý veřejný projev (3. září

v letech 1873–1878 byl poslancem říšské rady. Mezi lety 1873 a 1882 byl členem jesenické okresní školní rady, rovněž byl členem zdejšího silničního výboru. Zároveň byl zástupcem předsedy *Deutschnationaler Verein für das nordwestliche Schlesien*. V Kuratoriu zemědělské střední školy v Horních Heřmanicích vykonával funkci předsedy. Do roku 1889 byl správním radou akciového cukrovaru v Bernarticích. *Gedenkbuch 1894–1914*, s. 22; ŠÚSTKOVÁ, H., *Biografický slovník*, c. d., s. 67; *Biographisches Lexikon*, c. d., s. 390.

42 Das landwirtschaftliche Genossenschaftswesen, in: *Gedenkbuch 1894–1929*, s. 33.

43 SULGER, F., c. d., s. 8.

1893) ve Vrbně/Würbenthal údajně zahájil novou etapu rozvoje družstevnictví ve Slezsku, která spěla k integraci dosavadních venkovských úvěrových družstev – raiffeisenek. Jeho přednáška se považovala za „*vlastní semeno slezského zemědělského družstevnictví*“. Türekovým vzorem byly svazy peněžních ústavů Raiffeisenova typu v Německu. Konstantou jeho „verbování“ k založení ústředního svazu raiffeisenek, potažmo zemědělských družstev, byly projevy o hospodářském nacionalismu. Ten údajně selskému stavu přinesl takové rány, které uzdraví právě a jen avizovaný družstevní svaz.⁴⁴ Družstva jsou tedy postupně stylizována do prostředku nacionálního boje a nejednou ztrácejí na své hospodářské úloze.

Tabulka 1: Registrované raiffeisenky v Rakouském Slezsku 1888–1894

Rok	Místo založení raiffeisenky
1886	Horní Vražné/Klein-Petersdorf (moravská enkláva)
1888	Heřmanice u Oder/Dörfel, Kobylá nad Vidnávkou/Jungferndorf
1889	Bravantice/Brosdorf, Sosnová/Zossen, Staré Heřminovy/Alterbersdorf, Svobodné Heřmanice/Freiherrmersdorf
1890	Široká Niva/Breitenau
1891	Stare Bielsko/Altbielitz, Velké Albrechtice/Gross-Olbersdorf (mor. enkláva)
1892	Bernartice/Barzdorf, Fulštejn/Füllstein, Jindřichov/Hennersdorf, Karlovice/Karlsthal, Krasov/Kronsdorf, Luboměř pod Strážnou/Liebenthal (mor. enkláva), Úvalno/Lobenstein, Vápenná/Setzdorf
1893	Brantice/Bransdorf, Dolní Domašov/Nieder-Thomasdorf, Horní Domašov/Ober-Thomasdorf, Kružberk/Kreuzberg, Milotice nad Opavou/Wockendorf, Osoblaha/Hotzenplotz (mor. enkláva), Sádek/Zattig, Staré Město/Altstadt, Supíkovice/Saubsdorf, Světlá/Lichtewerden, Velká Kraš/Grosskrosse, Velké Kunětice/Gross-Kunzendorf, Velký Klokočov/Gross-Glockersdorf, Velký Valštejn/Gross-Wallstein, Vidnava/Weidenau, Zátor/Seifersdorf
1894	Bukovice/Buchelsdorf, Dobešov/Dobischwald, Dolní Lipová/Nieder-Lindewiese, Miedzzyrzec, dnes Międzyrzecze Górne/Ober-Kurzwald, Mikulovice u Jeseníku/Niklasdorf, Rudná pod Prádem/Altvogelseifen, Skorošice/Gurschdorf, Svatoňovice/Schwansdorf, Široká Brod/Breitenfurt, Velké Heraltice/Gross-Herrlitz, Vlaštovičky/Wlastowitz, Vlčice/Wildschütz

Zdroj: *Das landwirtschaftliche Genossenschaftswesen Schlesiens vor der Gründung des Verbandes, in: Gedenkbuch des Verbandes landwirtschaftlichen Genossenschaften in Schlesien 1894–1914, Bielitz 1914, s. 7.*

Tabulka zřetelně ukazuje na počátek devadesátých let 19. století jako na léta zvýšeného a systematického zřizování raiffeisenek. Celkem z 46 raiffeisenek (4 v tzv. moravské enklávě) jich 36 vzniklo v letech 1892–1894. Zásluhy prameny připisují intenzivní činnosti opavské společnosti *K. k. österr.-schles. Land- und Forstwirtschaftsgesellschaft* a Dr. E. Türekovi, který byl od roku 1890 členem jejího ústředního výboru.

44 Der Verband landwirtschaftlicher Genossenschaften in Schlesien, in: Gedenkbuch 1894–1914, s. 19, 33.

Tabulka 2: Statistické údaje k vývoji raiffeisenek v Rakouském Slezsku do 1893

Rok.	Počet raiffeisenek	Počet členů.	Stav podílů v zl.	Vložené vklady v zl.	Vrácené vklady v zl.	Stav vkladů v zl.	Poskytnuté půjčky v zl.	Vrácené půjčky v zl.	Stav půjček v zl.	Zisk v zl.	Ztráta v zl.	Režijní náklady v zl.	Rezervní fond v zl.	Obrát v zl.
1886	1	42	-	-	-	-	2 990	-	-	-	-	-	-	-
1887	1	72	-	-	-	6 508	-	-	-	-	-	-	-	-
1888	2 (3)	67 (145)	520	9 473,10	490	8 983,10	8 549	803	7 746	48,66	92,50	21,02	-	20 784,30
1889	5 (7)	142 (247)	1 515	16 513,96	5 981,89	19 515,17	8 712,02	4 694	11 764,02	-	210,79	10,35	24	67 348,62
1890	7 (8)	258 (386)	3 003	38 852,36	14 919,15	43 448,41	35 276,89	9 809,40	37 231,51	523,98	17,50	68,38	270,88	163 657,83
1891	8 (10)	364 (474)	4 275,70	65 849,77	21 248,94	88 049,24	63 787,52	20 370,56	80 648,47	985,37	-	446,77	919,30	198 055,48
1892	12 (18)	607 (918)	6 576,80	63 748,67	34 881,87	116 916,04	64 059,35	28 933,02	115 774,80	1 018,62	0,85	700,51	1 462,73	239 545,93
1893	18 (34)	963 (1 458)	10 924,01	120 137,14	38 854,90	198 198,28	118 448,88	41 156,24	193 067,45	1 565,81	290,45	1 139,77	1 952,68	403 339,72
celkem														1 092 731,88

Zdroj: Gedenkbuch des Verbandes landwirtschaftlicher Genossenschaften in Schlesien 1894–1929, Troppau 1930, s. 36–37; data v pramenech ke stejným rokům se liší; údaje v závorce převzaty z: Gedenkbuch des Verbandes landwirtschaftlichen Genossenschaften in Schlesien 1894–1914, Bielitz 1914, s. 8–9.

Tabulka 3: Průměrné údaje ke slezským raiffeisenkám před 1894

Rok	Průměrný počet členů na jednu raiffeisenku	Prům. vklad na jednu raiffeisenku v zl.	Prům. úvěr na jednu raiffeisenku v zl.	Prům. obrát na jednu raiffeisenku v zl.	Prům. počet obch. podílů na jednu raiffeisenku v zl.
1888	33	4 491	3 873	10 392	260
1889	28	3 903	2 353	13 469	303
1890	37	6 207	5 446	23 379	429
1891	45	11 006	10 081	24 757	534
1892	50	9 743	9 648	19 962	548
1893	53	11 011	10 726	22 407	606

Zdroj: Gedenkbuch des Verbandes landwirtschaftlicher Genossenschaften in Schlesien 1894–1929, Troppau 1930, s. 34–35.

Tabulka 4: Bilance raiffeisenek v Rakouském Slezsku 1886–1893

Rok	Počet uzavřených smluv	Pasiva v zl.	Aktiva v zl.
1886	1	2 740	2 740
1887	1	12 158	12 158
1888	3	24 163	24 163
1889	6	46 430	46 430
1890	8	95 287	95 287
1891	9	139 142	139 142
1892	17	226 716	226 716
1893	25	393 910	393 910

Zdroj: Gedenkbuch des Verbandes landwirtschaftlichen Genossenschaften in Schlesien 1894–1914, Bielitz 1914, s. 8–9.

Z uvedených tabulek je patrný pozvolný vzestupný rozvoj raiffeisenek ve všech sledovaných ukazatelích s kumulací v letech 1892 a 1893, tedy těsně před jejich sjednocením v roce 1894. Nicméně tento vývoj byl doprovázen i jistými, dle pramenů v dané době častými neduhy, a to nedostatkem finančních prostředků, nedostatečnou právní ochranou a místním zpolitizováním, projevujícím se tím, že za služby ústavu se mimo jiné žádala i politická loajálnost. Integrační akt v podobě svazu *Verband der Spar- und Darlehenskassen in Schlesien* měl tyto nedostatky pomoci odstranit.

5. Raiffeisenka Heřmanice u Oder/Dörfel. Zdroj: Gedenkbuch des Verbandes landwirtschaftlicher Genossenschaften in Schlesien 1894–1929, Troppau 1930, Beilage II, zu 179.

6. Raiffeisenka Staré Heřminovy/Alterbersdorf. Zdroj: Gedenkbuch des Verbandes landwirtschaftlicher Genossenschaften in Schlesien 1894–1929, Troppau 1930, Beilage III, zu 180.

7. Raiffeisenka Velký Klokočov/Groß-Glockersdorf. Zdroj: Gedenkbuch des Verbandes landwirtschaftlicher Genossenschaften in Schlesien 1894–1929, Troppau 1930, Beilage VII, zu 188.

Závěr

Původně se myšlenka venkovského úvěrového družstevnictví orientovala na nižší vrstvy střední třídy a na nižší třídu s cílem poskytovat drobné peněžní služby. V pokročilejší fázi svého vývoje se z družstevnictví stává programový nástroj hospodářské modernizace a nacionální emancipace (zde v českém prostředí dříve než v prostředí německém, přičemž u Němců se jednalo o politickou autonomii). Venkovská úvěrní družstva měla původně dvě hlavní funkce – získávat vklady a zajišťovat jejich bezpečné uložení a poskytovat zápůjčky na provoz zemědělského hospodářství ve svém obvodu působnosti. Úkoly spojené s potřebou efektivně spravovat svěřené prostředky bývaly již nad síly těchto malých ústavů. Část raiffeisenek také rozšiřovala své služby a podílela se podobně jako skladištní družstva na výkupu obilí, luštěnin, brambor a osiva.

Nejpočetněji zastoupený typ venkovského úvěrního družstva na německém venkově ve Slezsku – raiffeisenky – vznikaly zejména ve druhé polovině osmdesátých let a v devadesátých letech 19. století, přičemž léta devadesátá se považují v jejich vývoji za rozhodující. V tomto období se také družstevnictví stává majetkem širokých vrstev venkovského obyvatelstva. Zároveň dochází k procesu družstevní integrace a vzniku družstevních svazů s centralizační funkcí. Vývoj šel v roce 1894 k založení svazu peněžních družstev, zejména raiffeisenek, s názvem *Verband der Spar- und Darlehenskassen in Schlesien*, který představoval integrační předstupeň ústředního svazu zemědělských družstev z roku 1901 *Verband der landwirtschaftlichen Genossenschaften in Schlesien*.

Personálně se v první fázi vývoje stavěné na svépomoci vysoce uplatnily osoby s pedagogickým vzděláním a místní podnikatelské elity, často i ze šlechtických rodů, které novému typu organizací a hospodaření dodávaly na prestiži a věrohodnosti. Na jistou sociálně profesní obměnu družstevních vedoucích pozic se dá usuzovat v další fázi rozvoje a profesionalizace družstevního hnutí, kdy se do jeho struktur ve větší míře dostávají stavovskými, tj. zemědělsky zakotvené osoby.

Prameny a literatura:

Archivní prameny

Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Berlin:

- fond Geheimakten der Tschechoslowakei 1920–1936.

Zemský archiv Opava:

- fond Zemská vláda slezská v Opavě.

Pozůstalost Dr. O. Wenzelidese v soukromém majetku rodiny Wenzelidesových v Německu.

Wenzelides Otto, Tagebuch.

Dobový tištěný materiál

Bundeskalender für das gemeine Jahr 1915, Verlag des Bundes der Deutschen in Böhmen, Prag 1915.

Bundeskalender 1935, Bund der Deutschen, Teplitz-Schönau [1934].

Festschrift zum 70jährigen Bestande des land- und forstwirtschaftlichen Vereines für das nordwestliche Schlesien 1867–1937, Weidenau 1937.

Gedenkbuch des Verbandes landwirtschaftlichen Genossenschaften in Schlesien 1894–1914, Bielitz 1914.

Gedenkbuch des Verbandes landwirtschaftlicher Genossenschaften in Schlesien 1894–1929, Troppau 1930.

Handbuch der sudetendeutschen Volksbildung. Kulturpolitisches Handbuch in Selbstdarstellung der sudetendeutschen Verbände, LEHMANN, Emil (ed.), Franz Kraus, Reichenberg 1931.

Heimatruf. Volkstumsarbeit im Bundesgau Ostböhmen, Bundesgau Ostböhmen d. B.d.D., Trautenau 1934.

Mitteilungen des Bundes der Deutschen Ostböhmens, 1896, 3.

Satzungen für die „Nordmark“, Troppau 1894.

SCHULTHEISS, Franz Guntram, Der Kampf um das Deutschtum. Deutschnationales Vereinswesen. Ein Beitrag zur Geschichte des deutschen Nationalgefühls, J. F. Lehmann, München 1897.

Literatura

BALCAROVÁ, Jitka, Finanční elity německých nacionálních peněžních ústavů a jejich aktivity v tzv. regionálních svazech Němců v českých zemích, in: KUBŮ, Eduard – ŠOUŠA Jiří (edd.), Finanční elity v českých zemích (Československu) 19. a 20. století, Dokořán, Praha 2008, s. 191–226.

TÁŽ, „Jeden za všechny, všichni za jednoho!“ Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření „sudetoněmecké identity“, Karolinum, Praha 2013.

BEHM, Max Richard, Die Kreditgenossenschaft als Typus der an Volk und Raum gebundenen Regionalbank. Dargestellt am Beispiel der Kreditanstalt der Deutschen, Amsterdam – Berlin – Wien 1943.

Biographisches Lexikon zur Geschichte der böhmischen Länder, Bd. 2, I–M, STURM, Herbert (ed.), Oldenbourg, München 1984.

FEIERABEND, Ladislav Karel, Zemědělské družstevnictví v Československu do roku 1952, Stehlík, Volary 2007.

GAWRECKI, Dan a kol., Dějiny Českého Slezska 1740–2000, I., Slezská univerzita, Opava 2003.

GERŠLOVÁ, Jana – SEKANINA, Milan, Lexikon našich hospodářských dějin. 19. a 20. století v politických a společenských souvislostech, Libri, Praha 2003.

JAKUBEC, Ivan – JINDRA, Zdeněk, Dějiny hospodářství českých zemí: od počátku industrializace do konce habsburské monarchie, Karolinum, Praha 2007.

JAKUBEC, Ivan – RÁKOSNÍK, Jakub, Ústřední jednota hospodářských družstev (1896–1938). Charakteristika vedoucích činitelů, in: KUBŮ, Eduard – ŠOUŠA, Jiří (edd.), Finanční elity v českých zemích (Československu) 19. a 20. století, Dokořán, Praha 2008.

JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard (edd.), Nacionalismus zvaný hospodářský. Střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859–1945), Dokořán, Praha 2011.

KAHUDA, Jan – KUBŮ, Eduard – JUNĚCOVÁ, Jiřina – NOVOTNÝ, Jiří (edd.), Mezi brázdou a bankovním úvěrem. O agrárních a peněžních dějinách 19. a 20. století. Výbor prací k 60. narozeninám, Nová tiskárna Pelhřimov, Praha – Pelhřimov 2012.

KUBAČÁK, Antonín – BERANOVÁ, Magdalena, Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě, Libri, Praha 2010.

KUBŮ, Eduard – SCHULTZ, Helga (edd.), Wirtschaftsnationalismus als Entwicklungsstrategie ostmitteleuropäischer Eliten. Die böhmischen Länder und die Tschechoslowakei in vergleichender Perspektive, Skřivan, Praha – Berliner Wissenschaftsverlag, Berlin 2004.

KUBŮ, Eduard – ŠOUŠA, Jiří (edd.), Finanční elity v českých zemích (Československu) 19. a 20. století, Dokořán, Praha 2008.

TÍŽ, Peněžnictví – směrodatný činitel ekonomické emancipace, in: JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard (edd.), Nacionalismus zvaný hospodářský. Střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859–1945), Dokořán, Praha 2011, s. 81–124.

LACINA, Vlastislav, Zadlužení kapitalistického zemědělství v českých zemích v letech 1918–1938, Academia, Praha 1978.

LORENZ, Torsten, Genossenschaft im Nationalitätenkampf, in: KUBŮ, Eduard – SCHULTZ, Helga (edd.), Wirtschaftsnationalismus als Entwicklungsstrategie ostmitteleuropäischer Eliten. Die böhmischen Länder und die Tschechoslowakei in vergleichender Perspektive, Skřivan, Praha, Berliner Wissenschaftsverlag, Berlin 2004, s. 121–133.

MAŠEK, Petr, Modrá krev. Minulost a přítomnost 445 šlechtických rodů v českých zemích, Mladá fronta, Praha 2003.

TÝŽ, Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, II., N–Ž, Argo, Praha 2008–2010.

RÁDL, Emanuel, O německé revoluci. K politické ideologii sudetských Němců, BROKLOVÁ, Eva (ed.), Karolinum, Praha 2003.

RODAN, Kamil, Dějiny zemědělství v Rakouském Slezsku v letech 1848–1914. (Základní vývojové tendence), Ostravská univerzita v Ostravě, Ostrava 2008.

ŠÚSTKOVÁ, Hana, Biografický slovník Slezska a severní Moravy, seš. 8. (20.), Supplementum, Biografický slovník poslanců slezského zemského sněmu v Opavě (1861–1916), Ostravská univerzita, Ostrava 2006.

VENCOVSKÝ, František – JINDRA, Zdeněk – NOVOTNÝ, Jiří – PŮLPÁN, Karel – DVOŘÁK, Petr a kol., Dějiny bankovníctví v českých zemích, Bankovní institut, Praha 1999.

Internetové zdroje

BAŽANTOVÁ, Ilona, Bastiatův vliv na české ekonomické myšlení, dostupné online: <<http://www.bastiat.cz/ilona-bazantova-bastiatuv-vliv-na-ceske-ekonomicke-mysleni/>> [2016-08-01].
 Heslo: Hermann Schulze-Delitzsch, dostupné online: <http://de.wikipedia.org/wiki/Hermann_Schulze-Delitzsch> [2016-08-01].
 Heslo: Kaiser August, dostupné online: <<http://www.biographien.ac.at/oebl?frames=yes>> [2014-04-16].
 Heslo: Sedlnitzky-Odrowas von Choltic, dostupné online: <<http://www.biographien.ac.at/oebl?frames=yes>> [2016-05-16].

Předkládaný článek vznikl v rámci Dlouhodobé koncepce rozvoje výzkumné organizace Národního zemědělského muzea, s. p. o., financované Ministerstvem zemědělství pro rok 2016.

Na pomezí sociální péče a (a)sociálního podnikání – sirotci a další handicapované děti na Čáslavsku počátkem 20. století

In-Between Social Care and (A)Social Entrepreneurship: Orphans and Other Handicapped Children in Čáslavsko Region in Early 20th Century

PAVEL NOVÁK

Abstrakt: Příspěvek se zabývá osudy sirotků a handicapovaných dětí na Čáslavsku počátkem 20. století. Osířelé či zdravotně handicapované děti byly v mizivém počtu dávány do sirotčinců. Naprostá většina dětí byla umístěna do pěstounské péče. Mezi pěstouny převažovali zemědělci ze středních vrstev. Děti byly v rodinách do ukončení školní docházky, mnohé však zůstávaly u pěstounů i nadále. Tzv. schovanci museli pomáhat v hospodářství a v domácnosti stejně jako vlastní děti venkovanů. Hlavním důvodem, proč si lidé brali sirotky do pěstounské péče, nebyla zjištěná, ale nábožensky motivovaný altruismus a sociální kontrola, která neumožňovala nechat někoho nezaviněně trpět. U sirotků z širšího příbuzenstva hrály rozhodující roli pro přijetí do pěstounské péče rodinné důvody. Venkov se tak dokázal o své handicapované děti v naprosté většině případů postarat sám, přestože se pokoušel získat na péči o ně i prostředky zvenčí.

Summary: This contribution deals with the lives of orphans and handicapped children in the Čáslavsko region in early 20th century. Orphaned or handicapped children were placed in orphanages only in very rare cases. Great majority of these children was placed in foster care, whereby most foster parents were middle-class farmers. Children stayed in foster families until they finished schooling but many remained longer. These foster children or 'wards' had to help on the farm and in the house in the same way the biological children of the foster parents did. The main motivation why people accepted orphans and other disadvantaged children in foster care was not financial gain but religiously motivated altruism and social control, which did not allow persons to suffer needlessly. In orphans fostered by someone from extended family, the main motivation was a sense of mutual family obligations. And though it tried to receive help also from outside, rural society in great majority of cases managed to take care of orphaned or handicapped children using its own resources.

Keywords: orphans, countryside, social care, social entrepreneurship.

Článek se snaží nalézt odpověď na dvě otázky: Je pravda, že se venkov dokázal o své potřebné postarat sám? A dále: Je pravda, že sirotci na venkově byli zneužíváni jako levný zdroj pracovní síly? Obě otázky se týkají dějin sociální péče, případně sociálního podnikání na českém venkově. Sociální péči zde chápeme jako činnost komunity směřující k uspokojení (nejen) základních životních potřeb lidí, kteří jsou nějakým způsobem znevýhodněni vůči ostatním členům komunity. Pod pojmem sociální podnikání pak rozumíme výdělečnou činnost,

jejímž primárním účelem není tvorba zisku, ale poskytnutí obživy či vytvoření možnosti pro handicapované postavit se na vlastní nohy, žít se sám a nebyt odkázán na pomoc druhých.¹

Osudy sirotků se stávají předmětem historického bádání spíše výjimečně. Zatím bylo na toto téma napsáno pouze několik diplomových prací, z nichž sledovaného období se týká pouze jedna.² Obecné poznámky o historii sociální práce a sociálního podnikání v českých zemích obsahuje především práce D. Janáka a E. Ševčíkové.³

Problematiku sirotků a dalších handicapovaných dětí řešila dobová legislativa jen nedostatečně. Podle domovského zákona č. 105 ř. z. z 3. 12. 1863, který doplňoval obecní zákon č. 18 ř. z. z 5. 3. 1862 museli být sirotci podporováni domovskou obcí. Podle chudinského zákona č. 59 ř. z. z 3. 12. 1868 nemajetným obcím měly pomáhat vyšší územní celky, konkrétně země. Domovské obce, případně země, měly chudým, mezi nimi i sirotkům, poskytovat výživu, ošacení, byt a ošetření v nemoci a v případě dětí i vzdělání.⁴ V roce 1900 vznikly obecní sirotčí rady postavené na roveň obecním radám, které vybíraly pěstouny, pravidelně je kontrolovaly a vedly sirotčí knihy.⁵

Předmětem tohoto příspěvku jsou sirotci a další skupiny znevýhodněných dětí v bývalém čáslavském politickém okrese na počátku 20. století.⁶ K tématu se dochovalo jen velmi omezené množství archivních dokladů. Ve fondu Okresní zastupitelstvo Čáslav se nachází korespondence s obcemi, které navrhovaly sirotky s domovským právem v jejich obci na podporu ze Zemského sirotčího fondu, vzácně i na přijetí do sirotčince. Ve fondech obecních úřadů by měly být materiály sirotčích rad a fondů. Bohužel v čáslavském okrese se nedochoval ani

- 1 Zatímco sociální péče vztahující se na venkovské sirotky je patrná na první pohled, u sociálního podnikání je vztah složitější. Janák uvádí jako základní principy sociálního podnikání: 1. obecně prospěšný cíl či účel vyjádřený ve statutu nebo stanovách, 2. participaci členů na demokratickém rozhodování v samosprávě a posilování sociálního kapitálu podniku i místních komunit, 3. specifické financování a použití zisku pro rozvoj podniku, 4. místní rozměr, tj. přednostní využívání místních zdrojů a uspokojování místních potřeb. Definice sociálního podnikání se nemíjí s osudy sirotků počátkem 20. století, jak by se na první pohled mohlo zdát. Podnikajícím subjektem, který demokraticky rozhoduje, je obec či přesněji obecní sirotčí výbor nebo obecní výbor. Obecně prospěšným cílem je zaměstnanost a sociální začlenění sirotků do života venkovské společnosti. Zisk v podobě příspěvku, ať již obce nebo Zemského sirotčího fondu, je využíván pro sirotky samotné, tj. vrací se zpět, a sirotčí výbory disponují pouze místními (pracovními) zdroji, tj. sirotky a pěstouny. Sirotci jsou využíváni k uspokojování místních potřeb – tj. pomáhají při rozvoji usedlosti pěstounů a později jako zemědělci či řemeslníci pracují v prospěch celé obce.
- 2 MUČKA, Aleš, Kam s nimi, císaři pane, aneb péče o sirotky v Brně a okolí v letech 1848–1918. Nepublikovaná bakalářská diplomová práce, Filosofická fakulta Masarykovy university, Brno 2012.
- 3 JANÁK, Dušan – ŠEVČÍKOVÁ, Eva, Historie sociální práce a sociálního podnikání. Studijní opora k modulu, Fakulta sociálních studií Ostravské univerzity, Ostrava 2010.
- 4 TÍŽ, s. 186.
- 5 MUČKA, A., Kam s nimi, c. d., s. 39.
- 6 Politický okres Čáslav zanikl v roce 1960, kdy byla jeho převážná část začleněna do okresu Kutná Hora. Čáslavský politický okres se skládal ze soudních okresů Čáslav a Habry.

v jediném obecním úřadu nějaký doklad týkající se sirotků. V sousedním kutnohorském okrese se zachoval deník sirotčího fondu v jediné obci – městysu Malešov.⁷ Informace o sirotcích neobsahují ani zápisy obecních zastupitelstev, kterých se dochovalo poměrně značné množství, a to i přesto, že v okresním zastupitelstvu jsou žádosti jednotlivých obecních úřadů o podporu ze zemského sirotčího fondu. Bylo proto nutno využít doplňkového archivního pramene, kterým byly sčítací archy jednotlivých domovních čísel ze sčítání lidu v letech 1900 a 1910. Ty byly využity pro obce, v kterých žili podle nedatovaného seznamu dochovaného v okresním zastupitelstvu Čáslav sirotci. Dohledat všechny sirotky ze seznamu, pocházejícího zřejmě z roku 1906, se nepodařilo. Důvod je prostý: ani počátkem, ani koncem sledovaného desetiletí nemuseli být sirotci v pěstounské péči. Dokonce nemuseli být ani sirotky, případně již překročili čtrnáctý rok a sirotčí péče se jich již netýkala.

Přestože oba prameny neobsahují velké množství informací, umožňují získat řadu zajímavých poznatků o sirotcích a dalších handicapovaných dětech z čáslavského okresu na počátku 20. století.

Agenda se sice týká sirotků, zahrnuje ale i jiné osoby, které můžeme nazvat handicapovanými a sociálně potřebnými. Zcela běžně jsou mezi oboustrannými sirotky uváděni i ti, jejichž jeden rodič stále žije. Tento rodič bývá sociálně natolik slabý, že není schopen se o své dítě postarat. Týkalo se to zejména matek samoživitelek, které samy vychovávaly své děti. Jejich otec se „toulal po světě“, s rodinou nežil, ani se jinak nestaral o výživu dětí. O mnoho lépe na tom nebyly ani děti z rodin, kde oba dva rodiče žili, ale byli natolik sociálně slabí, ať již z důvodu nemoci, zmrzačení, alkoholismu, vězení apod., že nebyli schopni vydělat tolik, aby zajistili dětem výživu. V těchto případech se většinou jednalo o velmi početné rodiny s pěti až osmi dětmi. Mezi sirotky byly zařazeny i děti psychicky, fyzicky či kombinovaně postižené, které se samy nedokázaly o sebe postarat, a rodiče péči o ně z nejrůznějších důvodů nezvládali.

Pouze se dvěma výjimkami se jednalo o děti do čtrnáctého roku jejich věku. Spodní hranice věku sirotků byla velmi různorodá. Prameny mlčí o tom, v jakém věku osiřely, a víme pouze, kdy byly dány do pěstounské péče. Nejmladšímu dítěti byly v době předání pěstounům dva roky, naprostá většina dětí byla však mladšího školního věku. Naopak děti těsně před dokončením školní docházky bývalo do rodin předáváno málo. Po dovršení školní docházky byly děti považovány již za samostatné. V Hraběšíně žila churavá dívka Marie Liberská, poloviční sirotek slabé tělesné konstrukce. Na žádost obce byla ponechána u své pěstounky dalšího tři čtvrtě roku po dovršení 14. roku.⁸ Druhou výjimkou byla jednatřicetiletá Marie Málková ze Žlebských Chválovic, která byla od narození

7 Vypovědicí hodnota deníku je nízká. Obsahuje pouze jména sirotků a poručníků a neumožňuje nahlédnout do sociálních poměrů sirotků ani poručníků či pěstounů.

8 Státní okresní archiv (dále jen SOKA) Kutná Hora, fond OZ Čáslav, k. č. 42, inv. č. 118, žádost Obecního úřadu Hraběšín z 16. 4. 1910.

slepá. Obec ji podporovala tím, že ji nechávala „chodit po prosbě“ a žebráním si vydělávat na skrovné živobytí.⁹

Dobová chudinská legislativa znala dvě formy péče o sirotky a o ostatní handicapované. První formou bylo předání dětí do sirotčince, případně do jiného ústavu (pražského ústavu pro slepce, ústavu pro choromyslné apod.). Druhou formou bylo umístění dětí do pěstounských rodin. Zákon upřednostňoval rodinnou péči před péčí ústavní. Obě formy byly vzájemně prostupné. Preferováno bylo i umístění dětí ze sirotčinců do rodin.

V čáslavském evangelickém sirotčinci Královce Rudolfa žily ve sledovaném období vedle městských dětí i tři děti pocházející z venkova. Sirotčinec byl podporován ze Zemského sirotčího fondu. Tentýž fond podporoval i sirotky v pěstounských rodinách. Jednotlivé obce každoročně žádaly tento fond prostřednictvím okresního zastupitelstva o podporu na jednotlivé sirotky a někdy rovněž zažádaly i o umístění sirotka do sirotčince. Seznam podpořených sirotků se téměř neměnil. Pouze přibývali sirotci noví a odcházeli staří po ukončení školní docházky. Dnes již těžko určíme důvod, proč bylo vyhověno pouze některým obcím, zatímco jiné, byť s dokonale vyplněnou žádostí, nebyly vyslyšeny. Dokonce se poměrně často stávalo, že když jedno z podporovaných dětí dosáhlo 14 let, okresní zastupitelstvo samo obec vyzvalo, aby na jeho místo navrhla jiného sirotka. Obvykle se jednalo o sourozence z početných rodin, méně často o jiného sirotka z dané vesnice. Obdobně to bylo i s místy v sirotčinci.¹⁰

Při podání žádosti musely obecní úřady vyplnit poměrně obsáhlý formulář, seznamující Zemský sirotčí fond s dítětem, jeho školním prospěchem, chováním a zdravotním stavem, s jeho rodiči, majetkovými poměry, poručníkem, pěstounem, jeho rodinou a s domovskou obcí. Obec musela uvést svůj rozpočet a částku, kterou pravidelně vynakládá na chudinské účely, i způsob, kterým zajišťuje péči o sociálně potřebné. Řada žádajících obcí poslední dvě kolony nevyplňovala a ani nedostávala podporu. Naopak řada obcí uváděla částky do výše 10–15 % svého rozpočtu.¹¹ Nejčastější formou péče o nezaopatřené děti bylo poskytnutí stravy a ošacení. Tento údaj však nebyl nijak konkretizován. Mezi sirotky zachycenými v archivních pramenech nebyl zaznamenán jediný případ, že by děti zdědily nějaký majetek, který by spravoval obecní sirotčí výbor. Vždy se jednalo o děti „zcela nemajetné“. V údajích o rodičích bylo uvedeno,

9 SOKA Kutná Hora, fond OZ Čáslav, k. č. 42, inv. č. 118, hlášení Obecního úřadu Žlebské Chválovice z 25. 8. 1904.

10 V Krchlebech žila neúplná rodina Votápkova se čtyřmi dětmi, jejichž otec odešel do Ameriky a matka se o děti nestarala, takže chodily špinavé a hladové. V obci si nikdo nechtěl žádně z těchto dětí vzít do pěstounské péče. Naopak o jiné dva další sirotky byl v této obci zájem. SOKA Kutná Hora, fond OZ Čáslav, k. č. 42, inv. č. 118, hlášení obecního úřadu Krchleby z 21. 8. 1904.

11 Extrémní výši chudinských výdajů vykazuje Heřmanův Městec, domovská obec jednoho ze sirotků, ležící již za hranicemi okresu, v okrese Chrudim. Zde bylo vynakládáno na chudinství 48 % rozpočtu obce. SOKA Kutná Hora, fond OZ Čáslav, k. č. 42, inv. č. 118, hlášení obce Heřmanův Městec z 16. 9. 1908.

zda jde o jednostranného nebo dvoustranného sirotka či dítě s oběma rodiči. Je zde uveden i důvod, proč se rodič či rodiče o dítě nestarají. Co se týče školního prospěchu, většinou se jednalo u dívek o děti s velmi dobrým prospěchem, u chlapců byl prospěch horší. Chování bylo krom jediného případu uspokojivé. Mezi zdravými dětmi se občas našlo dítě často churavější. V jediném případě je zaznamenáno úmrtí schovance.¹² Rodina poté již o další dítě nezažádala. Příčiny úmrtí uvedeny nejsou.

Pravidelným dovětkem žádosti je věta, v níž obec konstatuje, že má dostatek vhodných lidí, kteří by si rádi v případě příspěvku vzali do péstounské péče nějakého sirotka. Naopak poznámek, že v obci není nikdo, kdo by se postaral o problémového sirotka, je velmi málo.

Sirotci a další děti, o něž se neměl kdo postarat, žili v domovských obcích v rodinách, které projevíly ochotu se o ně starat. Obec jim za tuto péči byla povinna platit. Platila však málo a často nepravidelně. Obvyklý příspěvek na dítě a den činil 20 haléřů. Pokud neprojevil nikdo zájem si sirotka vzít do péče, pak tato povinnost zůstala na tzv. otci sirotků, což byl předseda sirotčí rady a často současně i starosta obce. Ten zpravidla usiloval o získání podpory ze Zemského sirotčího fondu nebo žádal o umístění sirotka do sirotčince.¹³ Výše příspěvku Zemského sirotčího fondu se pohybovala v rozmezí 20–40 haléřů na den. Takovýto příspěvek byl z finančního hlediska zajímavý pouze pro nejhudší rodiny. Děti v čáslavském sirotčinci dotoval Zemský sirotčí fond 75 haléři na dítě a den.¹⁴

Sirotci domovskou obcí v obcích čáslavského okresu nežili pouze zde, ale i v jiných místech monarchie. Obce dostávaly pravidelně nabídky od Zemského sirotčího fondu, zda by se v dané obci nenašel někdo, kdo by odkojil kojence z pražské či vídeňské porodnice. Kojné pak příslušela odměna 40 haléřů za den. V městských porodnicích porodily a odložily své děti ženy patřící domovským právem do některé z obcí čáslavského okresu, které odešly do měst za prací. O kojence však byl malý zájem a představují mezi sirotky výjimku.¹⁵ Místy se však podařilo umístit do rodin jako služku či děvečku mladou kojící matku, která se sama starala o své dítě. Ani o ně však nebyl velký zájem.

12 SOKA Kutná Hora, fond OZ Čáslav, k. č. 42, inv. č. 118, nedatovaný (1906) seznam sirotků v jednotlivých obcích okresu Čáslav s poznámkou o úmrtí dvouletého Josefa Pavlíčka v Čejkovicích.

13 Starosta Zbyslavi žádal o podporu na sirotka Annu Stilipcovou, kterou vychovával na náklad obce za 20 haléřů denně ve své rodině. SOKA Kutná Hora, fond OZ Čáslav, k. č. 42, inv. č. 138, žádost Obecního úřadu Zbyslav z 26. 8. 1904.

14 Motivace umístit co nejvíce sirotků do péstounských rodin měla stránku morální, sledující cíl vytvořit dětem náhradní rodinu, i finanční. Zemský fond přišla podpora péstounských rodin mnohem levněji než podpora sirotčinců. SOKA Kutná Hora, fond OZ Čáslav, k. č. 42–44, inv. č. 118, pravidelná čtvrtletní hlášení sirotčince.

15 Výjimečný je příběh Anny Kutilové, sirotka žijícího u sedláka Josefa Tetřeva v Bílém Kameni. Ten Annu našel jako dvou až třídní dítě odložené za vsí, ponechal si ji na vychování a získal na ní od Zemského sirotčího fondu podporu 12 K měsíčně. SOKA Kutná Hora, fond OZ Čáslav, k. č. 42, inv. č. 118, hlášení Obecního úřadu z 30. 8. 1904.

Do jakých rodin bývaly děti umísťovány? Velmi často mimo rodinu zákonného poručníka. Nebylo vzácností, že děti vyrůstaly v jiné vesnici, než žil jejich poručník. U velké části sirotků, a to i zcela nemajetných, i početných sourozenců, kteří přišli o rodiče, býval ustanoven poručníkem někdo z příbuzenstva. U jednostranných sirotků to býval zbývající rodič, u ostatních prarodiče, strýc či někdo jiný. Nepříbuzných pěstounů bylo u dvoustranných sirotků v archívním materiálu jen málo. Je to dáno především malým rozsahem vzorku a do jisté míry i skutečností, že na příbuzenský vztah můžeme usuzovat pouze podle shody jmen. Skutečný počet příbuzných pěstounů tak bude zřejmě o něco vyšší.

Jaké byly rodiny pěstounů z hlediska profesního? Nepřekvapí, že nejčastějšími pěstouny byli zemědělci, což odpovídá profesní skladbě vesnice. Najdeme však mezi nimi i řemeslníky, obchodníky i jednoho učitele.

Po sociální stránce máme k hrubému zařazení rodin pěstounů do sociální stratifikace vsi základní informace v domovních sčítacích arších ze sčítání lidu z let 1900 a 1910. Zde je kolonka hlavní povolání a kolonka profesní postavení. Podle ní se jednalo mezi zemědělci většinou o samostatné zemědělce. Pokud byli v povolání nesamostatní, tak šlo v případě mužů o čeledíny, nádeníky, u žen o děvečky, služky a nádenice. Prarodiče bývali označeni jako samostatní zemědělci nebo výměnkáři. Matky samoživitelky byly obvykle zaměstnankyněmi, tj. nádenicemi, děvečkami či služkami.

Detailnější zařazení rodin pěstounů do velikostních skupin zemědělských závodů, počínaje selskými a konče malorolnickými usedlostmi, je na základě sčítacích operátů velmi obtížné a je nutné počítat s určitým zkreslením. Řemeslníci, obchodníci i učitelé patřili na venkově ve své většině ke střední třídě požívající ve venkovské komunitě určité vážnosti. U zemědělců je to složitější. Operáty poskytují jediný údaj, podle kterého můžeme usoudit na jejich postavení. S lidmi se totiž sčítalo současně i hospodářské zvířectvo. Se značnou mírou pravděpodobnosti můžeme zemědělce, kteří měli koně, většinou hned celý pár, zařadit mezi sedláky.¹⁶ Zpravidla měli současně i větší počet hovězího dobytka a prasat. Pokud měli pouze několik málo nebo jen jedinou krávu, několik prasat a žádného koně, šlo pravděpodobně o střední rolníky. Jestliže měli jen kozu a jedno prase a k tomu drůbež, šlo se značnou pravděpodobností o malorolníky. Rozsah vlastněné půdy, který tvoří základní diferenační hledisko

16 K vymezení jednotlivých kategorií zemědělců blíže: NOVÁK, Pavel, Rolník – Vysočina. Příklad Viléma Rychlého a rodin z Miřejova a Dušejova, in: FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (edd.), Člověk na Moravě v 19. století, Brno 2004, s. 185–186. Dále JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard, „Arizace“ a arizátoři. Drobný a střední židovský majetek v úvěrech Kreditanstalt der Deutschen (1939–45), Praha 2005, s. 9. Zemědělce lze dělit takto: velkostatkář (100 a více ha půdy), statkář (25–100 ha půdy), sedlák (16–25 ha půdy), střední rolník (9–15 ha půdy), malorolník (2–8 ha půdy), majitelé trpasličích venkovských hospodářství (neúživná hospodářství do 2 ha).

umožňující zařazení zemědělců podle sociálního statusu, sčítací operáty vůbec neobsahují.

Rodiny, jež si vzaly handicapované dítě, patřily do všech výše uvedených vrstev zemědělců. Pokud z nich vyloučíme rodiny příbuzných, kde určující roli hrála širší rodinná solidarita, pak mírnou převahu mezi nimi měli sedláci, následovaní maloročníky a středními rolníky. U sedláků a středních rolníků můžeme jen těžko předpokládat motivaci v podobě získání sociální podpory na dítě, kterou by zneužili pro jiný účel.

Venkovští sirotci, byť pouze jednostranní, jsou podle literárního stereotypu dětmi odstrkovanými, týranými a pracovně, případně i jinak zneužívanými. K nejznámějším příkladům patří Šlejharovo *Kuře melancholik* nebo Preisové *Vlčí jáma*. Bylo tomu opravdu tak? Na základě výše uvedených pramenů se to posuzuje obtížně. Nicméně existují určité náznaky, na jejichž základě lze s poměrně velkou pravděpodobností usoudit na postavení sirotků a dalších handicapovaných v rodinách pěstounů. Nejdůležitějším z nich je údaj v kolonce postavení v hlavním zaměstnání ve sčítacích operátech. Jako hlavní povolání schovanců a schovaneček je v naprosté většině případů uváděno žák – žákyně. U menší části z nich je vyplněna i kolonka postavení v hlavním zaměstnání. Zde bývá často u chlapců vyplněno „pomáhá v hospodářství“ a u děvčat „pomáhá v domácnosti“. Ojedinele se objevuje i označení čeledín – služka. Vždy se však jedná o děti ve věku blízcím se čtrnáctému roku, kdy končily školní docházku.

Zajímavým dokladem o postavení dětí a jejich pracovním využití počátkem 20. století jsou dvojce paměti z Čáslavska a Kutnohorska. Těmi prvními jsou vzpomínky Josefa Paštiky z Chotusic, který vyrůstal v úplné rodině.¹⁷ Od mládí musel pomáhat v domácnosti i v hospodářství. Druhými paměťmi jsou vzpomínky Josefa Macha z Libenic, kterému postupně umřeli oba rodiče, a starala se o něj babička.¹⁸ Té obec Hlízov poskytovala týdně 2–3 koruny na obživu. Od osmi let musel Josef pracovat, nejprve jako pasák krav a později jako obecní pasák prasat. V průběhu sezóny si vylepšoval jídelníček pravidelně polním či přesněji zahradním pychem. Jelikož po určitou dobu ho vychovávala macecha, můžeme posoudit i vztah venkovské matky k vlastním a vyvdaným dětem. Mach si nestěžoval, pouze konstatoval, že vlastní děti dostaly občas něco lepšího k jídlu, ale rozhodně nebyl nějak odstrkován a macechu měl rád. Z hlediska práce zde nebyl žádný rozdíl.¹⁹

V dotazníku je i kolonka vedlejší povolání, kterou vyplňovali zpravidla jen hospodští, provozující současně zemědělství, případně i někteří řemeslníci. Výjimečně se však objevují i sirotci žijící u větších zemědělců, kteří zde uvedli jako vedlejší živnost síťování, tj. zhotovování sítěk z lidských vlasů. Spíše než

o zneužívání dětské práce šlo o to, aby se děti učily samy hospodařit s penězi a měly svůj, byť nepatrný příjem, s nímž mohly disponovat podle vlastního uvážení.²⁰

Výše uvedené údaje potvrzují, že i handicapovaní byli pracovně využíváni. Abychom však mohli tvrdit, že byli zneužíváni, museli bychom mít více informací. Ty bohužel nemáme. Určitým náznakem by byly zprávy, že schovanci museli pracovat, zatímco vlastní děti nikoliv. To však sčítací operáty vylučují. Děti po desátém roce v zemědělských rodinách pracovaly zcela běžně a rozhodující byl věk a schopnost vykonávat určitou práci a nikoliv to, zda šlo o dítě vlastní nebo pouze svěřené do péče. Děti měly úlevy ze školní docházky, což v praxi mnohdy vypadalo tak, že na venkově chodily do školy pouze přes zimu.²¹ Méně jak čtrnáctileté čeledíny či děvečky nebo služky běžně nenacházíme ani v pěstounských rodinách, ani mimo ně.

Určitým náznakem zacházení se sirotky a dalšími handicapovanými je hodnocení jejich zdraví, prospěchu a chování v žádostech o podporu. Do jisté míry totiž vyjadřovaly spokojenost či nespokojenost pěstounů s nimi. Mírné, vždy ochotné a pracovitě děvče bylo zřejmě svými pěstouny oblíbeno, zatímco vzpurný a neochotný chlapec příliš oblíben nebyl. Lze předpokládat, že k hodným pracovním dětem se jejich pěstoun choval lépe a v rámci svých omezených možností se jim snažil dopřát víc než dětem zlobivým a práci se vyhýbajícím. Pouze v jediném případě se podařilo zjistit případ, kdy dítě změnilo pěstouny.²²

O vztahu pěstounů a schovanců a schovaneček svědčí i to, co se stalo po jejich čtrnáctém roce. Dovřením čtrnáctého roku končila pěstounská péče a děti odcházely na venkově buď do služby jako čeledíni či děvečky, nebo šly do učení k některému z venkovských řemeslníků.²³ Mezi sirotky z čáslavského okresu nebyl doložen případ, kdy by sirotek šel dále do školy. Nejčastěji sirotci zůstávali v zemědělství, z chlapců se stali čeledíni a z děvčat děvečky. U venkovské čeledi bylo pravidlem, že koncem roku mohla svobodně změnit svého

17 PROCHÁZKA, Milan (ed.), *Vzpomínky Josefa Paštiky, rodáka z Chotusic na dětství a dospívání*, Vrdu 1996.

18 JELÍNEK, Zdeněk (ed.), *Paměti Josef Macha z Libenic*, Kolín 1983.

19 TÝŽ, s. 15.

20 Doklad o vlastních příjmech lze najít i ve dvou pamětech dochovaných z regionu. V pamětech Josefa Paštiky z Chotusic, ktery pocházel z chudých rolnických poměrů, autor uvádí, že každoročně sbíral chrousty, za něž pak dostávali odměnu. Stejně tak sbíral i staré železo (PROCHÁZKA, Milan, *Vzpomínky J. Paštiky*, c. d., s. 9). Josef Mach z Libenic uvádí ve svých pamětech, že vedle platu pasáka prasat si přivydělával např. tím, že zaháněl svině až do chléva a snažil se udělat o něco více nad své povinnosti, aby si přivydělal (JELÍNEK, Zdeněk, *Paměti Macha z Libenic*, c. d. s. 22).

21 Blíže NOVÁK, Pavel a kol., *Dějiny hmotné kultury a každodennosti českého venkova v 19. a v první půlce 20. století*, Praha 2007, s. 139.

22 Marii Jarolímovou si vzal do pěstounské péče v Hostovicích sedlák Antonín Špiner, který žil bez oddacího listu se svojí služkou Kateřinou Jarolímovou, s níž měl dceru Marii. Ta mu byla odebrána z pěstounské péče a svěřena do péče matky Kateřiny Jarolímové. SOKA Kutná Hora, fond Okresní zastupitelstvo Čáslav, k. č. 42, inv. č. 118, hlášení obecního úřadu z 6. 10. 1909.

23 Josef Mach byl dán k příbuznému do učení na ševce. Toto období považoval za nejhorší ze svého života, protože se musel starat o děti, pást kozy, uklízet a téměř nic se naučil. Později své znalosti řemesla využil na vojně, ale v dospělém životě se ševcovským řemeslem neživil a stal se z něho horník a po zavření dolů studnař. JELÍNEK, Z., c. d., s. 22.

zaměstnavatele. U sirotků a jinak handicapovaných se setkáváme mnohem častěji s tím, že zůstali v rodinách pěstounů, místo aby je opustili a odešli si hledat práci jinde. I to je nepřímý doklad dobrých vztahů pěstounů a schovanců svědčící o tom, že nebyli pracovně vytěžováni nad obvyklou míru.

Z výše uvedeného vyplývá, že hlavní motivací pěstounské péče na venkově nebyly zjištěné důvody. Pouze u nejchudších můžeme předpokládat, že příspěvek na obživu dětí posloužil do jisté míry i ostatním členům rodiny. S velkou pravděpodobností to je však pouze v rodinách matek samoživitelek, kde i obec doporučovala některé z dětí přijmout do sirotčince.²⁴ V ostatních archivním výzkumem zachycených případech rodin drobných zemědělců se nejedná o početné rodiny, kde by měl pěstounský příspěvek větší význam. Co tedy bylo hlavní motivací péče o sirotky a další handicapované? Pramenů je nedostatek, můžeme se jen domýšlet. Zřejmě to byl přirozený altruismus, náboženské cítění, které nedovolily venkovskému společenství nechat někoho ze svých členů napospas jeho osudu. Sociální kontrola na venkově byla v této době ještě velmi silná a neslušelo se, aby někdo, kdo se nezaviněně ocitl ve svízelné situaci, trpěl. Soudržnost venkovské komunity vedla k tomu, že se řešení sociálních problémů přednostně hledalo uvnitř komunity. To nevyklučovalo možnost využít prostředků Zemského sirotčího fondu či některého ze sirotčinců. Tam se však dostalo z venkova jen velmi málo schovanců. V čáslavském sirotčinci, jak již bylo uvedeno výše, maximálně tři a v archivních dokladech je doložen jeden případ chovance v sirotčinci v Potštátě a druhý ve Vídni. Velký význam měla i rodinná soudržnost. To je případ tří dětí, které si po osiření vzal blízký příbuzný z Čáslavi. Je to jeden ze dvou případů, kdy odešly osiřelé děti z venkova do města. Druhý případ představuje úřednická rodina z Prahy, která si vzala osiřelé děvčátko. Jedno z osiřelých dětí z Čáslavska se zřejmě dostalo i za hranice monarchie, a to do saských Drážďan.²⁵

Rodinná situace byla dalším pravděpodobným motivem pěstounské péče o sirotky na venkově. Prokazuje se velmi obtížně a opět je nutno se spolehnout pouze na náznaky. V jediném případě byla doložena rodina s jedním dítětem, která si vzala do péče sirotka. Zde můžeme předpokládat, že již nemohli mít další děti a nechtěli vychovávat jedináčka. Zcela převažovaly rodiny s třemi a více dětmi, kde motiv péče o sirotka nebyl snahou o doplnění rodiny. Rodinné důvody však byly hlavním motivem péče o sirotky pocházející z příbuzenstva. Byly velmi časté, nikoliv však univerzálně platné. Lze najít vesnice, kde žilo pět šest

24 Obec Krchleby se tímto způsobem chtěla zbavit čtyř dětí Votápkových, které nikdo nechtěl. Starší děti zřejmě kradly, aby neměly hlad, a musely se postarat o sourozence a pravděpodobně i o matku, která o ně nejevila zájem. SOKA Kutná Hora, fond Okresní zastupitelstvo Čáslav, k. č. 42, inv. č. 138, hlášení obecního úřadu Krchleby z 20. 8. 1904.

25 Na péči o Marii Koutovou přispíval manželům Wilkovým z Drážďan Zemský sirotčí fond. Schází však jakékoliv další podrobnosti. SOKA Kutná Hora, fond OZ Čáslav, k. č. 42, , inv. č. 118, hlášení okresního výboru z 17. 6. 1906.

rodin stejného jména, které byly různě vzdálenými příbuznými, ale žádná z nich si nevzala do pěstounské péče sirotka ze stejnojmenné rodiny.²⁶

Závěrem můžeme konstatovat, že venkov se počátkem 20. století dokázal postarat o většinu svých handicapovaných dětí včetně sirotků. Pokud se mu naskytla možnost, tak využil i možnosti různých dotací na pěstounskou péči či umístění dětí v sirotčinci. Základem péče o handicapované děti však byla pěstounská péče. Mezi pěstouny převažovali zemědělci, a to především střední vrstvy. Pěstounská péče trvala do 14. roku věku dítěte, tedy do doby ukončení jeho školní docházky. Část dětí v pěstounské péči musela stejně jako vlastní děti pomáhat v hospodářství a domácnosti pěstounů. Péče o sirotky se zřejmě nelišila nijak výrazně od péče o vlastní děti. Část z nich po 14. roce zůstávala nadále jako čeledín či děvečky nebo služky v domácnosti svých pěstounů. I když zjištěné motivy péče o handicapované děti nelze zcela vyloučit zejména u početných rodin drobných chudých rolníků, ve své většině převažovaly důvody jiné. Jednalo se především o nábožensky motivovaný altruismus, který, stejně jako sociální kontrola, na venkově nedovoloval, aby někdo nezaviněně trpěl. Rodinné důvody převažovaly u pěstounů z příbuzenstva a vzácně se jednalo o doplnění rodiny s malým počtem dětí. Obecní sirotčí rady, resp. obecní úřady jako celek, se jako „sociální podniky“ zajišťující integraci handicapovaných dětí do komunity jednotlivých obcí osvědčily. Nejlépe to dokázala léta první světové války, která již leží vně časového horizontu sledovaného v tomto příspěvku. Tehdy se venkov o své handicapované děti včetně sirotků dokázal z velké části postarat sám.

Prameny a literatura:

Státní oblastní archiv Praha – Státní okresní archiv Kutná Hora:

- fond Okresní úřad Čáslav
- fond Okresní zastupitelstvo Čáslav

JANÁK, Dušan – ŠEVČÍKOVÁ Eva, Historie sociální práce a sociálního podnikání. Studijní opora k modulu, Fakulta sociálních studií Ostravské univerzity, Ostrava 2010.

JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard, „Arizace“ a arizátoři. Drobný a střední židovský majetek v úvěrech Kreditanstalt der Deutschen (1939–45), Praha 2005.

JELÍNEK, Zdeněk (ed.), Paměti Josefa Macha z Libenic, Okresní muzeum, Kolín 1983.

MUČKA, Aleš, Kam s nimi, císaři pane aneb péče o sirotky v Brně a okolí v letech 1848–1918. Nепublikovaná bakalářská diplomní práce, Filosofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2012.

NOVÁK, Pavel, Dějiny hmotné kultury a každodennosti českého venkova v 19. a v první polovině 20. století, Národní zemědělské muzeum, Praha 2007.

26 Případ obce Kraskov, kde žilo šest rodin Fialů, z nichž žádná si nevzala být jen jednoho ze tří sirotků Fialových do pěstounské péče. SOKA Kutná Hora, fond Okresní úřad Čáslav, Sčítací archy obce Kraskov 1910.

NOVÁK, Pavel, Rolník – Vysočina. Příklad Viléma Rychlého a rodin z Miřejova a Dušejeva, in: FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (edd.), Člověk na Moravě v 19. století, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2004, s. 192–201.
PROCHÁZKA, Milan (ed.), Vzpomínky Josefa Paštiky, rodáka z Chotusic na dětství a dospívání, Vrdy 1996.

Předkládaný článek vznikl za podpory Ministerstva zemědělství na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace.

Pozapomenutá kapitola z dějin sociálního podnikání v zemědělství na příkladu hospodářských spolků Kutná Hora a Čáslav

A Half-Forgotten Chapter from the History of Social Entrepreneurship in Agriculture Based on the Example of Agricultural Associations Kutná Hora and Čáslav

PAVEL NOVÁK

Abstrakt: Příspěvek je věnován pozapomenuté kapitole z dějin sociálního podnikání v zemědělství – hospodářským spolkům. Zabývá se hospodářskými spolky v Kutné Hoře a Čáslavi koncem 19. století a zaměřuje se na jejich obchodní aktivity. Ty měly zajistit jejich členům výhodný přístup k trhu potřeb pro zemědělce. Předjímalý tak činnost hospodářských družstev minimálně jedno desetiletí před jejich vznikem. Činnost hospodářských spolků měla charakter sociálního podnikání. Jejich primárním účelem bylo šíření osvěty v zemědělství, které mělo pozvednout jeho úroveň a přinést zrovnoprávnění zemědělců s ostatními vrstvami společnosti. Tomuto cíli sloužily i obchodní aktivity hospodářských spolků. Do spolků měli volný přístup všichni samostatní zemědělci daného regionu. Spolky byly do značné míry nezávislé a byly řízeny volenými výbory, do nichž měli přístup všichni členové. Výbory vykonávaly svoji činnost zdarma a spolky neměly žádný placený správní aparát. Hospodářské spolky iniciovaly vznik hospodářských škol, řady podniků potravinářského průmyslu a také hospodářských družstev. Jim posléze svoji obchodní činnost předaly.

Summary: This contribution maps a half-forgotten chapter in the history of social entrepreneurship in agriculture: the agricultural associations. It focuses on agricultural associations in Kutná Hora and Čáslav, especially their business activities, which were supposed to provide their members with easy access to market with agricultural implements for farmers. In this manner, agricultural associations were the forerunners of agricultural cooperatives at least a decade before the first cooperatives were established. Activities of agricultural associations followed the principles of social entrepreneurship: their main aim was to educate farmers, improve the situation in agriculture, and bring about equality of farmers with other social groups. Economic activities of agricultural associations also aimed at these goals. Associations were open to all farmers from a particular region. They were fully independent and managed by committees to which any member of the association could be elected. Committee members executed their functions free of charge and agricultural associations did not have any paid administrative apparatus. Agricultural associations initiated the establishment of agricultural schools, various food production companies, as well as agricultural cooperatives, which eventually took over their economic activities.

Keywords: agricultural associations, social entrepreneurship, joint provision for needs, agricultural cooperatives.

Sociální podnikání v českém zemědělství má velmi dlouhou tradici. V studiích věnovaných sociálnímu podnikání je vždy věnována kapitola československému

zemědělskému družstevnictví jako vzoru sociálního podnikání, jež započalo v poslední třetině 19. století a bylo násilně ukončeno socializací zemědělství.¹ Zdůrazňován je zejména jeho demokratický charakter. Johanisová připomíná i vznik obchodních společností jako obchodního orgánu družstev. Družstevnictví v zemědělství předcházela krátká kapitola podnikatelských aktivit hospodářských spolků, kde byl jejich svépomocný charakter zcela zásadním znakem. Ten později přehlušil obchodní ráz zemědělských družstev.²

Považujeme-li hospodářské spolky za sociální podniky, musí vyhovět charakteristickým znakům sociálního podnikání. Podle Beka „v sociálním podniku **nedochází k rozdělování zisku** mezi jeho vlastníky a management, zisk je ponechán ve firmě a je použit k dalšímu rozvoji sociálního podniku. Sociální podnik primárně **vytváří trvale udržitelná místa** pro skupiny osob ohrožených sociálním vyloučením. V systému řízení sociálního podniku je uplatňován **princip demokratického podílu členů na samosprávě**, existence a činnost sociálního podniku **vytváří pozitivní externalitu** vůči okolí podniku. V sociálním podniku je uplatňován **vysoký stupeň autonomie**, což s sebou může nést také určitá rizika v oblasti řízení.“³ Na jiném místě V. Bek přidává k charakteristikám sociálních podniků i **otevřenost členství** a N. Johanisová **autonomii vůči veřejné správě a průhlednou strukturu podniku**.⁴

Dříve než posoudíme činnost hospodářských spolků z těchto hledisek, je nutné odpovědět na dvě základní otázky. Tou první je, zda tyto spolky vyvíjejí činnost ve prospěch sociálně ohrožených skupin. Druhou pak, zda se jedná o podnikatelskou činnost. Jinými slovy, zda hospodářské spolky představují podnikatelské subjekty.

Hospodářské spolky byly zakládány na podporu zemědělců, kteří do té doby neměli své vlastní zastoupení ani v politické, ani v ekonomické a tím méně v sociální oblasti. Jejich hlavní činností bylo šíření pokroku v zemědělství, a to zejména formou přednášek, exkurzí, výstav apod. Až do šedesátých let 19. století byly jediným reprezentantem zemědělců hospodářské společnosti budované na centralistickém principu a ovládané šlechtou. O nedostatečnosti

hospodářských společností, které měly své krajské filiálky, nejlépe svědčí nebyvalý rozvoj zemědělské spolkové činnosti po vydání spolkového zákona v roce 1867.

Naproti tomu řemeslníci i některé skupiny dělnictva již měli své zastoupení v podobě různých podpůrných spolků. Znevýhodnění zemědělců vůči nezemědělským vrstvám nebylo ještě v poslední třetině 19. století kvantifikováno. Prokázaly ho až agrární ankety Zemědělského ústavu účetnicko-správového, z nichž první zahrnuje i léta před první světovou válkou. Zde je vykázan zisk zemědělských závodů z okresů Čáslav a Kutná Hora v rozmezí 0,47–5,04 %.⁵ Podle v té době běžně známé poučky se podnikání v určitém oboru vyplatilo pouze v tom případě, když zúročení bylo vyšší než úrok v bance. Ten byl tehdy 2 %. Podnikání v zemědělství se tak v řadě podniků pohybovalo na hranici, kdy by bylo lépe nedělat nic a čekat na úrok z uložených peněz. To však bylo mentalitě venkovských vrstev cizí. Zde nejlépe vysvitne skutečnost, že v zemědělství nešlo o zisk, ale o to mít obživu, jež v některých letech přinášela i mírný zisk, zpětně investovaný do zemědělství.

Toto znevýhodnění vůči ostatním společenským skupinám zemědělci ve své většině nevnímali. Zato velice dobře viděli, jak jsou ožebračováni různými obchodníky s dobytčím, městskými velkoobchodníky s obilím, poskytovateli úvěru apod. Zejména jako ochrana proti lichvářům byla budována úvěrní družstva s neomezeným ručením nazývaná mezi německými zemědělci reifeisenky a mezi českými kampeličky. Teprve v druhé etapě vznikaly instituce, které řešily problematiku výhodného společného nákupu zemědělských potřeb s množstevní slevou a následně i prodej zemědělských produktů ve velkém, jakmile byly nejpříznivější ceny. A právě v této oblasti se ještě před vznikem hospodářských družstev uplatnily hospodářské spolky.

Byly hospodářské spolky podniky nebo jen veřejně prospěšnými společnostmi? Stanovy hospodářských spolků ukazují, že po řadu let byly pouze veřejně prospěšnými společnostmi, které zprostředkovávaly aktuální informace o pokroku v zemědělství. Veřejně prospěšnými společnostmi byly dokonce i v době, kdy iniciovaly vznik specializovaných podnikatelských subjektů. V nich totiž nevyvíjel činnost spolek jako celek, ale pouze jeho jednotliví členové. Teprve od druhé půle osmdesátých let začaly hospodářské spolky pro své členy nakupovat potřeby. Právě touto obchodní činností se přeměnily ve skutečný podnikatelský subjekt, a to i přesto, že ostatní činnosti zůstaly zachovány.

Podívejme se nyní blíže na historii Kutnohorského i Čáslavského hospodářského spolku. Oba vznikly v šedesátých letech jako jedny z vůbec prvních spolků v Kutné Hoře a Čáslavi, Kutnohorský v roce 1862, Čáslavský v roce 1863. To je zřejmě i důvod, proč ve výboru i mezi členstvem nacházíme příslušníky

1 JONÁK, Dušan – ŠEVČÍKOVÁ, Eva, Dějiny sociální péče a sociálního podnikání. Studijní opora k modulu, Ostrava 2010; JOHANISOVÁ, Nada, Alternativy podnikání v nerůstové ekonomice, Naše společná přítomnost II, 2013, 2, s. 59–77; BEK, Vojtěch, Sociální podnikání v praxi. Studijní opora k modulu, Ostrava 2010; MAŠATA, Jiří – BŘEZINOVÁ, Olga, Sociální podnikání a životní prostředí. Studijní opora k modulu, Ostrava 2010.

2 Johanisová se opírá o publikaci Ladislava FEIRABENDY (Zemědělské družstevnictví v Československu do roku 1952. New York 1952, Volary 2007), která byla psána s odstupem řady let v emigraci a má idealizovanou podobu. Obchodní společnosti, z nichž nejnámější byla agrární Kooperativa, nevznikly jako dobrovolné sekundární družstvo, ale v důsledku finančních zákonů, které zakazovaly družstvům obchodovat. V nich se družstevní demokracie neuplatňovala. Navíc družstevní centrály, budované na stranickém a národnostním principu, se na trhu chovaly dravě a sváděly mezi sebou ostrý konkurenční boj. Ten ukončila až nacistická okupace, kdy byla všechna družstva podřízena agrárníké supercentrále Centrokoperativy.

3 BEK, V., Sociální podnikání v praxi, c. d., s. 21.

4 Tamtéž; JOHANISOVÁ, N., Alternativy podnikání v nerůstové ekonomice, c. d., s. 62.

5 Agrární anketa 1909–1913, peněžní výsledky závodů č. 200, 202, 230, 367, 506, 525. Vynecháme-li extrémní, pak se zúročení pohybovalo mezi 2,5–3,4 % Výrobní podmínky, organizace a výsledky zemědělských závodů v Československu, 1. oddíl, Výsledky šetření v jednotlivých závodech, 1. svazek, Čechy, Zemědělský ústav účetnicko-správového, Praha 1926.

honorace obou měst. Jednalo se o lékaře, právníky, učitele, majitele měšťanských domů. Také první aktivity spolků se netýkaly pouze zemědělců, ale měly širší dosah a směřovaly k sociálnímu a kulturnímu povznesení všech vrstev v daném městě. Postupně, jak vznikaly další specializované spolky, převážila činnost hospodářských spolků v prospěch pouze zemědělských vrstev a městská honorace postupně jejich řady opustila.

Spolky se snažily především o zřízení hospodářských škol v Kutné Hoře a Čáslavi, iniciovaly a podporovaly vznik peněžních a pojišťovacích ústavů v obou městech. Velkou pozornost věnovaly osvětě. Zajišťovaly přednášející, především z řad profesorů hospodářských škol a také pracovníků zemědělské rady, kteří seznamovali rolníky s novinkami v dílčích zemědělských otázkách. Společně vyvíjely velkou snahu založit hospodářský časopis pro Kutnohorskou a Čáslavsko, ale zde nebyly úspěšné. Oba spolky zřídily spolkovou čítárnu, pro niž zajišťovaly odběr zemědělských novin a časopisů i nákup odborných publikací.

Dlouho se jim nedařilo založit hospodářskou školu. V Kutné Hoře se to podařilo až po patnáctiletém úsilí. Rané pokusy z konce šedesátých let dopadly špatně především pro politickou „neprůchodnost“ iniciátora a perspektivního mecenáše školy hraběte Rudolfa Karla Chotka.⁶ V Čáslavi hospodářský spolek zřízení školy neprosadil vůbec a škola zde byla založena až v meziválečném období. Oba spolky se výrazně podílely na pořádání okresních hospodářských výstav a účastnily se i výstav dalších spolků. V poslední třetině 19. století iniciovaly zakládání místních poboček, tzv. hospodářských besídek v jednotlivých obcích obou okresů.

Hospodářské spolky stály u vzniku řady hospodářských institucí a závodů, které výrazně ulehčovaly zemědělcům život. Již v sedmdesátých letech spolupůsobily při vzniku místních cukrovarů, v devadesátých letech se podílely na vybudování obilních skladů a na založení hospodářských družstev. Výraznou měrou se zasadily i o vznik plemenných a kontrolních spolků, pomohly se získáním dotace na plemenné stanice hospodářských zvířat, především skotu a prasat. Později tuto agendu převzalo Okresní sdružení chovatelů hospodářského zvířectva. Spolu s ním již v meziválečném období prosadily vznik družstevní mlékárny, a dosáhly tak zvýšení výkupních cen mléka. Zasluhou hospodářských spolků byla zřizována místní jednatelství pojišťoven a spolky poskytovaly svým členům informace o výhodnosti či nevýhodnosti pojišťování u jednotlivých pojišťoven.

Velká část členů hospodářských spolků byla současně i členy některého ze specializovaných zemědělských spolků, jako byly např. již výše uvedené chovatelské spolky nebo třeba místní řepařské jednoty. Vedle informací se hospodářské spolky zaměřily i na získávání peněz. Zprvu se jednalo o různé formy dotací a subvencí, které pocházely především od Vlastenekohospodářské společnosti

6 VANĚČKOVÁ, Jana, Rudolf Karel Chotek, první okresní starosta v Kutné Hoře, Cuthna Antiqua 5, Kutná Hora 2015, s. 20.

a poté od Zemědělské rady pro Čechy. Tyto dotace sloužily k zvelebení hospodářství členů spolku, ale za určitých podmínek je mohli využívat i nečlenové spolku. Tak např. kutnohorský spolek získal v roce 1876 podporu na zřízení lesní školky. Pozemek pro ni poskytl zdarma předseda – hrabě Chotek. Výpěstky školky získávali za zvýhodněné ceny členové spolku. Obdobně byla v roce 1887 zřízena, tentokráte při Rolnické škole, semenářská stanice. Zde se rolníci mohli seznámit s moderními výnosnými odrůdami zemědělských plodin, případně mohli získat kvalitní osivo za výhodné ceny.

V devadesátých letech také spolek konal odrůdové pokusy podpořené zemědělskou radou, aby členové věděli, které sorty mají nakupovat. Po roce 1900 se zájem obou spolků soustředil především na dosud zaostávající oblast živočišné výroby. Byla získána podpora na zakládání plemenných stanic a chována zvířata plemen s vysokou užitkovostí. Stanice sloužily jako vzor při pořizování dobytka do jednotlivých rolnických usedlostí. V případě plemeníků, kteří byli pro členy za zvýhodněné ceny připouštěni, se pozvolna dařilo zlepšovat užitkovost kříženců.

Tato činnost již představuje jednoduchou formu podnikání. Finanční zdroje byly získávány z dotací a subvencí, nebyly však využity k dosahování zisku, nýbrž k lepšímu uspokojování hospodářských potřeb členů spolku. Vzácně se objevila i vyšší forma podnikatelských aktivit – obchodní činnost, která byla rovněž sociálně motivována. Již v roce 1868 si spolek v Kutné Hoře pronajal od soukeníků stoupy, kde členové spolku drtili kosti, které poté použili jako hnojivo i jako přídavek do krmiva ve svých hospodářstvích. Spolek zajišťoval minimálně od roku 1887 i společný nákup některých potřeb, zejména hnojiv.⁷ V závěru osmdesátých let se v zemědělských kruzích široce rozebíral zamýšlený zákon o skladištních družstvech. V rámci kutnohorského hospodářského spolku byla utvořena pracovní skupina, která měla posoudit vhodnost zřízení družstev. Ta dospěla k názoru, že skladištní družstva je třeba zakládat pouze v případě, „pokud přinesou zemědělcům opravdový prospěch“.⁸ Za situace, kdy spolek pro své členy nakupoval zemědělské potřeby, je možné toto usnesení interpretovat i tak, že zde netoužili po konkurenci. V roce 1892 se ustavil dvacetičlenný výbor hospodářského družstva a za pomoci hospodářského spolku bylo toto družstvo ještě téhož roku uvedeno v život. Na základě žádosti byla nově ustavenému družstvu v témže roce předána obchodní agenda hospodářského spolku. Vzhledem ke skutečnosti, že klíčové osoby spolku a družstva byly do značné míry totožné a že posláním skladištních družstev bylo koncipováno mnohem

7 Státní oblastní archiv Praha – Státní okresní archiv Kutná Hora (dále jen SOA Praha, SOkA Kutná Hora), fond Hospodářský spolek Kutná Hora, kn. č. 1, inv. č. 1, zápis z 28. 1. 1887. Pro starší období se zápisy nedochovaly. Charakteristické je, že vedení spolku si dalo podmínku, aby úhrnný požadavek za spolek dosahoval minimálně 100 q hnojiv – jinak by se vedení v nákupu neangažovalo.

8 SOkA Kutná Hora, fond Hospodářský spolek Kutná Hora, kn. č. 1, inv. č. 1, zápis ze schůze 14. 2. 1888.

šířeji, nedošlo zřejmě ke třenicím ohledně předání této agendy. Spolu s družstvem hospodářský spolek bojoval za postavení nového hospodářského skladiště. Tato snaha byla korunována úspěchem a v roce 1899 bylo postaveno u nádraží hospodářské skladiště. Snaha zřídit podnik na zpracování ovoce, kde by členové spolku zpracovávali své produkty, nedošla naplnění.

Ještě aktivnější byl v obchodní činnosti hospodářský spolek Čáslav. V jeho činnosti měla snaha po zřízení podniků hospodářského průmyslu od počátku velký význam. Již v roce 1860 tu usilovali o založení akciové záložny. O dva roky později jednal spolek o založení spolkového cukrovaru v Dolních Bučicích. Ten vskutku jako společenský podnik vznikl a přinášel prospěch rolnictvu z širokého okolí. Nezdařilo se realizovat návrh na vybudování spolkové továrny na výrobu hospodářských strojů ani společných pekáren či spolkové olejny. V roce 1871 se podařilo na akciovém základě založit cukrovar v Močovicích. Čáslavský hospodářský spolek si i přes význam odborných přednášek a kursů, zakládání knihoven, odměňování věrné čeledi či vypisování cen za řešení vyhledávaných hospodářských problémů uvědomoval, „že základ prosperity zemědělství tvoří zpeněžení zemědělských produktů. Kdo měl v ruce obchod, ten měl v rukách i finanční kapitál.“⁹

Hospodářský spolek v Čáslavi proto doplnil do svých stanov ustanovení „o společném kupování a prodávání dokonalých semen, hospodářských strojů, umělých hnojiv a vůbec jiných potřeb v obor hospodářský sahajících“.¹⁰ Tyto stanovily byly s více jak desetiletým odstupem vystaveny na Národopisné výstavě československé v Praze. Spolek za aktivní spoluúčasti přední úvěrové zemědělské organizace Čáslavska – Okresní záložny hospodářské, zřízené v roce 1873 – nakupoval ve velkém pro své členy zemědělské potřeby. U kutnohorského hospodářského spolku nevíme, jakým způsobem obchod probíhal. Pravděpodobně to bylo na základě zálohových plateb jednotlivých členů, kteří si hnojiva hromadně objednali. V Čáslavi tomu bylo jinak. Zde poskytla Okresní záložna hospodářská úvěr, za nějž se hnojiva nakoupila a členové je zaplatili až v okamžiku jejich odběru. Zřejmě v roce 1887 nakoupil čáslavský hospodářský spolek pro své členy celkem 9 vagonů ledku a superfosfátu.¹¹

Již v roce 1873 chtěl spolek založit okresní hospodářský ústav pojišťovací. Vzorem mu byl obdobný ústav v nedalekých Plaňanech. V tomto roce se pojišťovací spolek nepodařilo zřídit, ale v roce 1884 byla snaha hospodářského spolku již úspěšná. Bylo zřízeno Okresní pojišťovací jednatelství, společenstvo s ručením obmezeným, které poskytovalo svým členům, kteří za něj ručili omezeně svým majetkem, pojistné plnění v případě ohně a krupobití. Počáteční kapitál do nového spolku vložila Okresní záložna hospodářská, která spolku poskytla

svůj celoroční výnos ve výši 3000 zlatých. V roce 1887 se rozeběhla široká diskuze o společném prodávání zemědělských plodin.

Aby bylo možno prodávat plodiny v době, kdy jsou ceny vysoké, tj. v zimě a na jaře a nikoliv ihned po sklizni, bylo nutno zřídit v Čáslavi obilní skladiště. 29. 6. 1887 bylo pojišťovací jednatelství transformováno společenskou smlouvou na Hospodářské jednatelství. Jeho poslání bylo vymezeno následovně: „Účelem společenstva bylo obstarávati koupi a prodej rozličných potřeb a plodin hospodářských, opatřovati úvěr a pojištění všeho druhu pro své členy a provádět obchody s tím spojené na účet jednotlivců i na účet společenstva samého.“¹² Nová instituce byla založena již na základě družstevního zákona ze dne 9. 4. 1873. Slučovala v sobě tři budoucí instituce – úvěrní družstvo – kampeličku, hospodářské družstvo skladištní a pojišťovací společenstvo. Jelikož nové jednatelství v prvních letech své činnosti ještě skladištěm nedisponovalo, omezovala se jeho činnost na nákup potřeb pro členy a na společný prodej zemědělských produktů byla činnost rozšířena až po koupi skladiště.

V roce 1895 Hospodářské jednatelství opět změnilo stanov, tentokrát na Hospodářské družstvo v Čáslavi. Rokem jeho vzniku je již rok 1887, byť se v té době jmenovalo pouze jednatelství, a je považováno za nejstarší české hospodářské družstvo. V následujícím roce družstvo získalo své první, byť zatím nepříliš vyhovující skladiště, a v roce 1897 postavilo v nedalekých Drobovicích družstevní sušárnu a povidlárnou. Nové, již vyhovující skladiště si družstvo postavilo v roce 1896. Jak pro čáslavské, tak i pro kutnohorské hospodářské družstvo platilo, že v počátcích své činnosti pouze kupovalo potřeby pro zemědělce a neuskladňovalo a neprodávalo své výpěstky, když se zvedly ceny. To se stalo až po ustavení Ústřední jednoty hospodářských družstev v Praze roku 1896, kdy objem družstevního obchodu již byl natolik velký, že mohl ovlivňovat ceny zemědělských produktů.

Podívejme se nyní na činnost hospodářských spolků z hlediska jednotlivých charakteristik sociálního podnikání. Jednou z jeho základních charakteristik je, že primárním cílem není zisk. To platilo i pro výše uvedené hospodářské spolky. Ty ve velkém za zvýhodněné ceny kupovaly zemědělské potřeby pro své členy. Drobným zemědělcům umožňovaly přežít, tj. zachovat jim práci i v dobách zostřující se konkurence. Jinými slovy řečeno, vytvářely trvale udržitelná sociální místa v zemědělství. Velkým sedlákům stojícím v čele družstev umožňoval výhodný nákup hnojiv a dalších potřeb zvýšení zisku, výnosy však stále zůstávaly na nižší úrovni než u podnikatelů působících v jiných odvětvích. Přispívalo to ke snižování sociálních rozdílů mezi jednotlivými profesními skupinami společnosti. Obchodní činnost hospodářských spolků tak měla sociální charakter.

Dalším významným znakem sociálního podnikání je, že zisk nezůstane ve společnosti (a není vyplacen manažerům) a místo toho je zpětně investován do výroby. To zde platilo stoprocentně. Objednané množství si odebraly

9 FOUSEK, Josef, 60 let ve službách zemědělství. Jubileum Hospodářského družstva skladištního a výrobního v Čáslavi, prvního v Čechách, Čáslav 1947, s. 12.

10 TÝŽ, s. 13.

11 HUDEC, Karel, 30 let Hospodářského spolku čáslavského, Čáslav 1893, s. 12.

12 FOUSEK, J., 60 let ve službách zemědělství. c. d., s. 24.

jednotlivé osoby na základě reálných potřeb svého hospodářství. Spolek neměl z prodeje potřeb pro své členy žádný rabat a nevytvářel se žádný zisk z prodeje.

Pro sociální podnikání je charakteristický demokratický způsob řízení. V hospodářských spolcích si byli všichni členové rovni. Neexistovaly zde žádné hospodářské podíly. V důsledku toho ani nemohl existovat jiný způsob rozhodování než na základě většiny hlasů, které si byly všechny rovny. Nic na tomto principu neměnila ani autorita některých členů spolku, jako byl v případě spolku čáslavského velkostatkář Václav Havelka a v případě spolku kutnohorského hrabě Rudolf Chotek.

Sociální podnikání vytváří pozitivní externality v okolí podniku. I toto platilo pro hospodářské spolky. Jejich činností vznikla v devadesátých letech hospodářská družstva, která od nich postupně sociální podnikání převzala. Spolky rovněž napomohly vzniku řady podniků potravinářského průmyslu, zasloužily se o vznik knihoven a filiálních spolků – hospodářských besídek, které se staly ohnisky společenského i hospodářského života na venkově.

Na rozdíl od svých následovníků – hospodářských družstev, kde došlo v následujícím půlstoletí k výrazné autonomii řízení družstev a jeho odtržení od členské základny družstev, v hospodářských spolcích k takovému odtržení nedocházelo. Důvod je prostý. Objem obchodů byl poměrně malý a průběžně ho kontrolovali členové spolku prostřednictvím výborových či členských schůzí. Těch se k jednotlivým řešeným bodům programu často účastnili i početní řadoví členové. V činnosti spolku tak mnohdy nelze odlišit, zda jde o schůzi výrovoú či členskou.

Hospodářské spolky měly otevřené členství pro samostatné zemědělce. Nikdo nebyl předem vyloučen, pokud pocházel z teritoria, pro něž byl spolek zřízen. Členové nemuseli mít žádné ručitele ani neprocházeli žádným zkušebním či kandidátským obdobím. I z tohoto pohledu tak spolky představovaly sociální podnik.

Obdobně byly hospodářské spolky zcela autonomní vůči veřejné sféře. Samozřejmě, jejich členy byli mnohdy i čelní představitelé místní a okresní samosprávy, vzácně zejména v počátcích jejich činnosti i státní správy. Ale ani to nemělo vliv na fungování spolku. Spolky měly jednoduchou, průhlednou organizační strukturu a pro svoji obchodní činnost nezakládaly žádné speciální odbory či jiné útvary, jak tomu bylo v následujících desetiletích u jejich nástupců – hospodářských družstev.

Hospodářské spolky představovaly jeden z prvních typů sociálního podnikání v zemědělství, zatím nepřilíši dokonalého a specializovaného, jak je známe z devadesátých let 19. století, již na půdě hospodářských družstev. Připomeňme, že podobnou úlohu měly zejména v první polovině 20. století i specializované zemědělské spolky. Ty v závěru 19. století teprve vznikaly a obdobně jako spolky hospodářské se věnovaly nejprve obecně prospěšné činnosti. I je později doplnila specializovaná družstva. V meziválečném období již převážnou část činnosti hospodářských spolků převzaly jednotlivé specializované zemědělské spolky

a jejich činnost obchodní již od sklonku 19. století vykonávala hospodářská družstva. Hospodářské spolky tak přišly o důvod své existence, skomíraly a postupně v průběhu meziválečného dvacetiletí zanikaly. Jejich odkaz však přežil v podobě nástupnických organizací do doby, než byly i ty zlikvidovány v procesu socializace po roce 1948.¹³

Prameny a literatura:

Státní oblastní archiv Praha – Státní okresní archiv Kutná Hora:

- fond Hospodářský spolek kutnohorský.

BEK, Vojtěch, Sociální podnikání v praxi. Studijní opora k modulu, Fakulta sociálních věd Ostravské univerzity, Ostrava 2010.

FOUSEK, Josef, 60 let ve službách zemědělství. Jubileum Hospodářského družstva skladištního a výrobního v Čáslavi, prvního v Čechách, Čáslav 1947.

HUDEC, Karel, 30 let Hospodářského spolku čáslavského, Čáslav 1893.

JANÁK Dušan – ŠEVČÍKOVÁ Eva, Historie sociální práce a sociálního podnikání. Studijní opora k modulu, Fakulta sociálních studií Ostravské univerzity, Ostrava 2010.

JOHANISOVÁ, Nada, Alternativy podnikání v nerůstové ekonomice, 2013, Acta universitatis carolinae, Philosophica et historica 2, Studia sociologica XIX, Naše společná přítomnost II., s. 59–77.

MAŠATA, Jiří – BŘEZINOVÁ, Olga, Sociální podnikání a životní prostředí. Studijní opora k modulu, Fakulta sociálních věd Ostravské univerzity, Ostrava 2010.

PRÁŠIL, František, Dějiny hospodářského spolku kutnohorského, Kutná Hora 1912.

VANĚČKOVÁ, Jana, Rudolf Karel Chotek, první okresní starosta v Kutné Hoře, Cuthna Antiqua 5, Kutná Hora 2015, s. 215–218.

Výrobní podmínky, organizace a výsledky zemědělských závodů v Československu, 1. oddíl. Výsledky šetření v jednotlivých závodech, 1. svazek, Čechy, Zemědělský ústav účetnicko-správoúvedný, Praha 1926.

Dobový tisk:

Pravda, politický list pro okresy Kutná Hora a Čáslav, ročníky II-X, Čáslav 1885–1893.

Předkládaný článek vznikl za podpory Ministerstva zemědělství na dlouhodobý koncepční rozvoú výzkumné organizace.

¹³ Hospodářské spolky představovaly typ zemědělského spolku, který se nespécializoval pouze na některou oblast zemědělské činnosti. V tomto směru byla hospodářským spolkům nejbliže Zemědělská jednota, která se zabývala širokou sférou problémů s jádrem v rostlinné výrobě. V oblasti živočišné výroby takto široce zaměřený spolek nevznikl a živočišná výroba byla ve spolkové oblasti roztržštěna na organizace chovatelů jednotlivých druhů hospodářského zvířectva.

Zemědělská mechanizace v poválečném období

Mechanisation in Agriculture in the Post-war Period

JAN LÁZNIČKA

Abstrakt: Autor článku se v úvodu věnuje společenským poměrům, které byly nastoleny po ukončení druhé světové války. Dále se v krátkosti zmiňuje o klíčových otázkách výroby zemědělské techniky v jednotlivých pětiletých plánech a stanovení vládních úkolů. V hlavní a nejrozsáhlejší části tohoto pojednání jsou pak výroba a nasazení zemědělské techniky detailněji zpracovány v návaznosti na jednotlivé agrotechnické operace včetně vývoje potažní síly. Závěrečná pasáž je tvořena stručným shrnutím dané problematiky do roku 1989.

Summary: The article starts by providing a description of the social conditions which had been introduced after the end of the Second World War. The author briefly describes the key issues related to the production of agricultural machinery in each of the five-year plans and the way in which government goals were defined. Production and implementation of mechanisation in agriculture is treated in more detail in connection with particular agrotechnical operations, including the developments in traction, which progressed from horse power to mechanical power, are in detail described in the main and most extensive part of this article. In the conclusion, the author presents a brief summary of these issues, including the impact of agriculture on ecology prior to 1989.

Keywords: mechanisation of agriculture, Second World War, 1945–1989, agricultural technology.

V poválečném přechodném období v letech 1945–1948 byla situace v zemědělství složitá. Jedním z nejdůležitějších úkolů bylo řešení mechanizace zemědělství. Výroba se rozvíjela pomalu vzhledem k počátečnímu nedostatku materiálu a zničeným výrobním zařízením. Po znárodnění těžkého průmyslu v roce 1945 byl s platností od 1. 1. 1946 zřízen národní podnik Agrostroj se sídlem v Brandýse nad Labem, do kterého byly začleněny základní závody s postupně se specializující výrobou zemědělské techniky. Pro závod Bächer v Roudnici nad Labem byl určen program výroby strojů na zpracování půdy a secích strojů, závod Melichar v Brandýse nad Labem vyráběl travní žací stroje, Knotek v Jičíně pak obilní žací stroje. Prostějovský závod Wichterle – Kovářik se specializoval na stroje pro zpracování a sklizeň obilovin, malotraktorů a stájovou mechanizaci, a na vývoj a výrobu spalovacích motorů se zaměřil závod Slávia Napajedla. Tyto podniky do roku 1949 vyráběly především stroje určené pro střední a malá hospodářství, s tím, že stávající typy byly do roku 1949 spíše zdokonalovány

a nové typy přicházely do výroby až od padesátých let 20. století. V tomto období se také úspěšně rozvíjela výroba traktorů v brněnském Zetoru.¹

Znárodnění v roce 1948 s sebou přineslo konec tržních principů a nástup centrálně plánovaného řízení hospodářství. Jeho budování se neobešlo bez dostatečné materiálně technické základny. Zde svoji nezastupitelnou úlohu plnily strojní a traktorové stanice. Počátkem roku 1949 bylo zákonem č. 27/1949 Sb. o mechanizaci zřízeno Ústředí pro mechanizaci zemědělské výroby s jednotlivými STS. Od konce čtyřicátých do poloviny sedmdesátých let proběhly tři fáze kolektivizace zemědělství, během nichž byly vytvářeny stále větší zemědělské podniky. Od šedesátých let začíná specializace zemědělských podniků a jejich kooperace. V následujících desetiletích dochází zpravidla k vertikální integraci zemědělských podniků. Celé období je charakteristické radikálními změnami, které jsou v průběhu padesátých let většinou importovány ze SSSR, v pozdějším období se zdrojem inspirací stávají i země západní Evropy a USA. Zvyšuje se mechanizace a chemizace a vznikají zcela nová konstrukční řešení strojů. Rychle postupující vědeckotechnický pokrok se odrážel i v oblasti zprůmyslnění zemědělství. Na straně druhé byla řada vynálezů pozastavena a následně nerealizována, případně se výrobní program v rámci RVHP přesunul do jiné lokality. Uskutečnění slučování podniků zemědělské prvovýroby bylo rovněž problematické, mnohdy neodráželo ekonomickou realitu, a bylo především motivováno politicky.²

Po schválení 1. pětiletého plánu se vývoj a konstrukce zaměřily na řešení strojů s větší výkonností a s automatizovanými funkčními celky. Již v roce 1945 byl vyvinut nový typ traktoru Zetor 25, jehož dvě modifikace se stavitelným rozchodem kol v rozsahu 1200–1900 mm, odpovídající normám vzdáleností řádků secích a sázecích strojů, se na tomto poli staly vlajkovou lodí 1. pětiletky.

Během 2. pětiletky byly dodávány traktory Zetor 35 a Super v kolovém i pásovém provedení. Na sklonku let padesátých pak byly zahájeny práce na unifikované řadě traktorů, která byla následně zaváděna do zemědělství. Uvedené traktory byly vybaveny závěsnou lištou a hydraulickým zařízením, dále byly vybaveny hnacím hřídelem a kolové typy ještě řemenicí a pneumatickým brzdícím zařízením s předstihem pro brzdění přívěsu. K traktorům s hnacím hřídelem byl v roce 1951 vyvíjen i hřídel kloubový, vyráběný v různých délkách. Samostatnou kapitolou je vývojová řada jednonápravových traktorů s bohatým sortimentem přídatného nářadí. V počátcích vývoje, který začal již v roce 1945, byl používán benzínový, vzduchem chlazený motor, který byl později nahrazen výkonnějším motorem naftovým. Výkonovým možností těchto traktorů byla přizpůsobena i vyvíjená zemědělská technika. Objevují se víceradličné pluhy nesené i závěsné, dále dvou a čtyřřádkové sazeče brambor, šestiřádkové plečky

1 Kolektiv autorů, Vývoj zemědělského nářadí, strojů a strojírenství u nás, Ústí nad Labem 1980, s. 26–31.

2 BERANOVÁ, Magdalena – KUBAČÁK, Antonín, Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě, Praha 2010, s. 373–414.

1. Traktor Zetor Super v pásovém provedení s buldozerovou radlicí. Rok výroby 1954.

a prosekávače řepy. Ze závěsných strojů je třeba zmínit jednořádkové vyorávače brambor s vibračními síty, dvouřádkové vyorávače s vytřásadlovými elevátory, dále rozmetadla průmyslových hnojiv a chlévské mrvy, močůvkovače, kombinovaný jednořádkový sklízeč řepy se zásobníky bulev i chrástu, žací stroje, shrnovače, lisy pro sběr slámy atd. Na přelomu čtyřicátých a padesátých let dochází v oblasti sklizně obilovin k vývoji tuzemského kombajnu, další nový stroj pak spatřil světlo světa v letech sedmdesátých. Již předtím však po zrušení plánu 3. pětiletky, která nebyla splněna zejména v zemědělské velkovýrobě, bylo v další pětiletce ke konci šedesátých let započato s vývojem strojů pro řezačkové technologie sklizně obilovin.

V rámci dalších pětiletok byly stanoveny úkoly technického rozvoje zemědělských strojů. Významnou skupinou úkolů 6. pětiletky tvořily samojízdné stroje, které byly zahrnuty do 3 tříd podle výkonu motoru. Při návrzích byla vytipována a zpracována možnost použití unifikace v těchto třídách: energetická jednotka, převodovka, hnací náprava, řídicí náprava, kabina, jednotné použití hydraulických a automatizačních prvků a elektroinstalace. Výzkumně i vývojově byly mimo jiné řešeny tyto státní úkoly:

P 19-124-235 „Samojízdná sklízecí řezačka II. generace“

P 19-124-236 „Samojízdný stroj pro mechanizaci pícninařských prací na svazích ŽTRS-310“

P 19-124-237 „Samojízdný ořezávač cukrovky II. generace“

Za 6. pětiletky byla tedy řešena řada nových samojízdných strojů II. generace, jejichž vývoj a osvojení přechází i do prvních let pětiletky následující. Proto se výzkum a vývoj v 7. pětiletce primárně zaměřuje na modernizaci výše uvedených strojů s cílem zlepšení jejich parametrů za současného snížení materiálové a energetické náročnosti. Zároveň probíhal vyhledávací průzkum nových principů zemědělských strojů, především v oblastech sklizně pícnin, cukrovky a brambor, setí a zpracování půdy. Stroje další generace byly řešeny během 8. pětiletky. Stručný vývoj těchto změn bude popsán v následujících řádcích podle agrotechnických operací rostlinné výroby.

V oblasti zpracování půdy bylo v souvislosti se zvyšující se trakcí traktorů přistoupeno k vývoji radličného podmiťáče rozděleného do dvou kloubově spojených sekcí. Traktorové pluhy se s kolektivizací zemědělství rozvíjejí úměrně se zvyšujícím se výkonem traktorů, který v sedmdesátých letech 20. století dosáhl hranice 60 kW u nejrozšířenějších traktorů kolových. V dalším desetiletí byl v souladu s příchodem silných trakčních prostředků do zemědělství a v souladu s požadavky na vyšší technickou úroveň pluhů zahájen vývoj unifikované řady návěsných radličných pluhů, reprezentovaných sedmi základními typy v provedení čtyř až sedmiradličném (např. 6-PHX-35-1-H nebo 7-PHX-30-1-H). Měly robustní provedení a jejich pracovní části kryla před poškozením pojistná hydropneumatická soustava. V probíhajícím bouřlivém rozvoji zemědělské velkovýroby a stále se zvyšujícím počtu používaných těžkých mechanizačních prostředků, jejichž častým přejížděním po poli docházelo k nežádoucímu utužování půdy, se do popředí dostávaly unifikované řady kombinátorů, což je vlastně spojený kypřič s prutovým válcem (56-KON-800-1, PB 6-021), kdy dochází k současnému kypření půdy a drčení hroud. Tyto kombinátory jsou určeny k předseťové a předsadbové přípravě půdy.³

V oblasti secích strojů byly potahové stroje s úzkým záběrem, které se vyráběly takřka beze změny do roku 1950, nahrazeny v roce 1970 novými typy nesených secích strojů, přičemž v průběhu výroby bylo využito nových vědeckých poznatků, které předznamenaly vznik nového typu secího stroje určeného k minimalizačnímu setí do nezorané půdy. Od počátku let šedesátých díky uplatnění nových návěsných či přívěsných secích strojů začíná druhé období této mechanizace. Na základě zkoušek anglického stroje pro rovnoměrný výsev Stanhay byla zahájena výroba přesných řeposecích strojů s děrovaným výsevním pásem. Objevil se pneumatický řádkovací secí stroj, který osivo do správné hloubky vpravoval pod tlakem, a v následujících letech byly v Roudnických strojárnách a slévárnách vyvinuty stroje pro bezorebné setí, které znamenaly úsporu lidské i traktorové práce a zvýšení hektarových výnosů. V osmdesátých letech byla připravena výroba dvanáctimetrového dvoudiskového secího stroje, avšak ve snaze maximálně urychlit nasazení nové techniky se montovala pouze jeho

3 Kolektiv autorů, Vývoj zemědělského nářadí, c. d., s. 30–57.

2. Moderní secí stroj 96 - SeXJ - 125 na výstavě zemědělských strojů v Mladé Boleslavi 1974.

levá polovina, což v objemu výroby představovalo více než dvojnásobek původně zamýšlených dvanáctimetrových strojů.⁴

V oblasti sklizně obilovin byly v poválečném období nejvíce využívány obilnicí žací stroje a samovazy. Největší počet žacích strojů různých typů u nás pracoval na přelomu čtyřicátých a padesátých let, kdy podle statistiky z roku 1947 bylo v českých zemích 151 371 žacích strojů potahových, 462 traktorových, 839 nesených a 1018 ručně vedených. V roce 1947 se u nás používalo takřka 20 tisíc samovazů potahových a 4,5 tisíc samovazů traktorových. S nástupem traktorů začala být žací lišta upevňována přímo na stroj. Vylepšení žacího mechanismu se pak datuje do šedesátých let 20. století, kdy po pokusech jak minimalizovat zanášení sekaček přichází Fahr se sekačkou rotační. V současné době trend představují žací kombinace nesené současně vpředu i vzadu na traktoru, pomíneme-li výkonné žací stroje samojízdné.

Jednou z nejdůležitějších prací v zemědělství je výmlat obilí, při kterém hrály v poválečných letech rozhodující úlohu obilní mlátičky. V roce 1947 je podle statistických šetření v českých zemích evidováno 37 238 ručních mlátiček a 125 605 mlátiček žentourových. Mlátičky patřily k nejvíce adaptabilním strojům jednotlivých velikostních skupin zemědělských závodů. Byla na ně rovněž přidávána zařízení, která původně sloužila jako samostatné stroje používané při sklizni. Mezi takové lze počítat vylušťovače jetele, které se od padesátých let stávaly součástí motorových mlátiček. Stacionární mlátičky tvořily nosnou část výrobního programu řady výrobců a sehrály zásadní úlohu v 1. etapě koncentrace poválečného zemědělství. Poslední klasická obilní mlátička byla vyráběna do roku 1962 v Prostějově.⁵

4 LÁZNIČKA, Jan – MICHÁLEK, Vladimír, *Historie zemědělské techniky v českých zemích*, Praha 2012, s. 52.

5 PÁTEK, Jaroslav, *Racionalizace zemědělské výroby mechanizací v českých zemích v první polovině 20. století*, Praha 1971, s. 135–145.

3. Mlátička MAR 90 z JZD Kněžmost na výstavě v Mladé Boleslavi v expozici vývoje strojů.

V poválečném období se zároveň při sklizni obilovin začínají prosazovat sklízecí rezačky, jejichž využití v třířázkové technologii předpokládalo zvýšení produktivity práce, snížení nákladů a optimální využití strojů. Od prvních sklízecích rezaček, které představovalo zařízení nesené traktorem, přes rezačky tažené, se v padesátých letech 20. století objevily v Severní Americe samojízdné sklízecí rezačky. Vlna těchto strojů se do Evropy rozšířila o 10 let později. Sklizeň slámy těmito stroji navazovala na předchozí zkušenosti ze sklizně řádkovacím vazáčem. Sklízecí rezačkou se sláma sbírala z řádků, následně řezala a pneumaticky dopravovala do velkoobjemových přívěsů připojených k rezačce. U nás se tento způsob sklizně rozšířil v šedesátých a sedmdesátých letech a nejvíce se používal v okrese Kolín.⁶ Vývoji rezaček se u nás věnovala firma Agrostroj Pelhřimov, odkud byl výrobní a vývojový program v roce 1974 převeden do Agrostroje Prostějov. Ten na dalším vývoji spolupracoval v rámci specializačního trendu výroby zemědělských strojů v zemích RVHP především s KMR Poznaň, MGV Békescsába a později i s podnikem Gomselmaš Gomel ze SSSR. Praxe v našich klimatických podmínkách však i díky náročné organizaci mobilní části linky při třířázkové sklizni ukázala při sklizni zrna větší jistotu použitím přímé sklizni kombajnové.

Daleko významnější roli sehrály v této oblasti žací mlátičky čili kombajny, kterých bylo v roce 1947 v našich zemích evidováno 79. Zastoupeny byly stroje firmy Claas a dále americké stroje IHC a Massey-Harris, které k nám byly dodány po roce 1945 v rámci dodávek UNRRA. Příznivější podmínky se u nás vytvořily po dobudování sítě STS a státních statků, a tak v roce 1952 již na našem území

6 TEMPÍR, Zdeněk, *Historie techniky sklizně obilnin, Prameny a studie 29*, Praha 1986, s. 153.

pracovalo 600 sklízecích mlátiček. Hromadné zavádění sklízecích mlátiček se datuje od roku 1953, k praktickému dovršení tohoto procesu dochází v sedmdesátých letech 20. století. Od padesátých let 20. století až do první poloviny let sedmdesátých dominovaly jednoznačně stroje dovážené ze SSSR, především S-4 a S-6, později SK-3, SK-4. Zvláště poslední jmenovaný typ prakticky vytlačil samovazače a v průběhu šedesátých let stouplou využívání sklízecí mlátičky při sklizni z 20 na 95 %. Pro tyto stroje však velkou konkurenci znamenaly německé žací mlátičky E-512 s vyšší průchodností a lepší přizpůsobivostí pro dálkový přesun díky odpojitelnému žacímu stolu, které se k nám dovážely od konce let šedesátých. Od poloviny sedmdesátých let byly v menší míře nakupovány i další sovětské stroje SK-5 a SK-6, které však v porovnání s německými stroji byly méně přizpůsobeny podmínkám intenzivního hospodaření. Zmodernizované verze strojů z NDR pod názvy E-514 a E-516 pak na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let převzala dominantní postavení na našem trhu.⁷

Nesmazatelnou, ale bohužel nostalgickou stopou v této oblasti zanechali i čeští vynálezci. Vývojem samojízdných sklízecích mlátiček vlastní koncepce na našem území byl pověřen Agrostroj Prostějov, kde byl již v roce 1949 zahájen vývoj sklízecí mlátičky. O rok později byl testován první prototyp stroje ŽM-18 se záběrem žacího ústrojí 1,8 metru a s výkonem cca 1 ha/hodinu. V roce 1952 spatřil světlo světa prototyp ŽM-21, který byl po složitých úpravách poháněn polovinou motoru Tatra 111. V téže roce se tento stroj zúčastnil srovnávacích zkoušek sklízecích mlátiček v JZD Olšany, kde byl porovnáván s typy S-6, S-4, Massey Harris 221 a 222, a náš ŽM-21 dosáhl v testu nejlepších výsledků. Bylo vyrobeno celkem asi 10 kusů ŽM-21. Agrostroj Prostějov pak představil v roce 1955 prototyp ŽM-300. Bylo vyrobeno pět exemplářů, u kterých byl poprvé v historii použit vzduchem chlazený naftový motor. Po úspěšných zkouškách byl pro sériovou výrobu zvětšen záběr žacího ústrojí na 330 cm a v roce 1956 se stroj objevil na našem trhu pod označením ŽM-330. V následujícím roce však byla výroba v rámci dohody zemí RVHP po maďarském povstání převedena do budapešťského závodu EMAG, odkud byly pak mlátičky dováženy i naše území. Při následných mezinárodních srovnávacích zkouškách v roce 1960 bylo zjištěno, že stroj zaostává za konkurencí, a z české strany byla požadována modernizace. Ta sice byla částečně provedena, ale pro nesplnění rozhodujících výkonnostních a provozních požadavků byl dovoz z Maďarska definitivně zastaven. Vniveč tak přišla konstrukce stroje, který předstihl svou dobu širokým uplatněním hydraulických prvků a principem samočinného kopírování terénu žacím válem, který se začal na jiných strojích používat až po roce 1960. V roce 1956 byl Agrostrojem Prostějov vyroben a testován závěsný model sklízecí mlátičky ŽMZ-180, na které bylo použito 33 % dílů shodných se strojem ŽM-330. Tento závěsný model byl poháněn od vývodového hřídele traktoru o výkonu 35 koní a pro export bylo uvažováno o pomocném motoru. Stroj měl záběr žacího ústrojí 1,8 metru,

7 Kolektiv autorů, Sklízecí mlátičky, řezačky a lisy na českém trhu, Praha 1995, s. 19–21.

4. Tažený sovětský kombajn S-6.

5. Sklízecí mlátička E-512 Fortschritt v roce 1968.

průměr bubny 550 mm a šířku mlátícího bubnu 888 mm. V roce 1957 byl vyroben a testován prototyp sklízecí mlátičky ŽMB-330 s bezvytřásadlovým separačním ústrojím. V téže roce byl zahájen v Agrostroji Prostějov vývoj univerzálního samojízdného podvozku PKUS-45, který byl koncipován jako univerzální nosič různé zemědělské mechanizace. Mezi stroje, které byly pro tento podvozek určeny, patřila i prostějovská sklízecí mlátička SMUNV-240 se záběrem

6. Závěsný kombajn ŽM-180 v činnosti v okrese Mariánské Lázně.

žacího ústrojí 2,4 metru a průchodností 2,5 kg/sec, představená poprvé v roce 1960. Potkal ji bohužel obdobný osud jako ŽM-330 a její výroba byla po předání do Maďarska definitivně ukončena v roce 1962. K vývoji sklízecích mlátiček se Agrostroj Prostějov naposledy vrátil v letech 1969–1972. Reagoval tak na požadavek vývoje sklízecích mlátiček s vyšším výkonem. Bylo vyrobeno 5 kusů prototypu označeného jako SM-500 (obr. 7). Ve srovnání s jinými stroji měl uvedený typ hydrostatické pohony hnacích kol, které umožňovaly bezestupňovitou změnu pojezdové rychlosti, a dále disponoval zcela uzavřenou a klimatizovanou kabinou. Stroj úspěšně prošel zkouškami, ale vzhledem k náročnosti výroby a nízké výrobní kapacitě v Agrostroji Prostějov, kde by restrukturalizace vyžadovala značné investiční náklady, byl jeden prototyp s kompletní dokumentací předán do NDR a tam se stal základem vývoje nové sklízecí mlátičky E-516.⁸ Poslední u nás vyvinutá a vyráběná parcelní sklízecí mlátička byla představena v osmdesátých letech podnikem Oseva Litomyšl. Stroj s označením OSEVAN SO 3-060 byl určen pro výzkumníky a šlechtitele, čemuž odpovídaly i jeho parametry. Záběr žacího ústrojí činil 1,5 metru, šířka mlátičích bubnu 800 mm a jeho průměr 375 mm. Stroj byl poháněn motorem Škoda 744 o výkonu 20 kW, který umožňoval maximální rychlost 16 km/hodinu.

V oblasti sklizně volně ložené slámy po sklízecích mlátičkách byly používány koptkovače, které bývaly zavěšeny ke sklízecí mlátičce, a stahovány, jimiž se koptky stahovaly ke stohu. Koptkování bylo výhodné při stohování slámy přímo na poli. Při vlastním stohování se používaly stohaře, výfuky a výfukové rezačky

8 TEMPÍR, Z., Historie techniky sklizně obilnin, c. d., s. 114–136.

7. Sklízecí mlátička samojízdná SM-500, Agrostroj Prostějov, n.p. v roce 1971.

využívající pneumatickou přepravu. Sklízecí rezačky, které se na našem území začaly používat v šedesátých letech 20. století, předznamenaly otevření prostoru pro sběrací návěsy. Tyto návěsy měly vlastní sběrací a podávací ústrojí, přičemž součástí podávacího ústrojí mohlo být i ústrojí řezací. Vynalezeny byly v NSR a velice rychle se rozšířily i u nás. V ČSSR výrobu těchto strojů zajišťoval Agrostroj Prostějov využitím licence firmy Steyer, a dále byla výroba zabezpečována formou sítě STS, které začaly montovat celou řadu typů vlastní konstrukce.

Předčištěné zrno se dočišťovalo a dosušelo v čistících a sušících stanicích mobilních i stacionárních. V padesátých letech 20. století se takové stroje objevily v SSSR, později i v NDR (stroje Petkus). U nás se jejich výrobou zabýval Agrostroj Prostějov, který počátkem šedesátých let vyvinul komplexně mechanizovanou linku pro ošetřování a skladování zrna. Počátkem let sedmdesátých se pak výrobou strojů pro posklizňové zpracování začal zabývat TMS Pardubice a Kovodružstvo Strážov.

Vzhledem ke stále se zvyšujícímu výkonu sklízecích mlátiček bylo nutno řešit i otázku příjmových zásobníků na zrno. Celosvětový trend jednoznačně vedl k tomu, že se vedle podlahových zásobníků stále častěji budovaly věžové velkokapacitní zásobníky.

V oblasti okopanin lze padesátá léta 20. století považovat za první průkopnické období komplexní mechanizace výroby cukrovky. Od nynějška hrál ve vývoji a výrobě strojů pro sklizeň cukrovky vedoucí roli podnik Agrostroj n. p. Jičín, vyrábějící v letech 1954–1956 na základě sovětské licence třířádkové sklízeče cukrovky, které se však příliš nerozšířily. Od roku 1954 se vývojem sklízečů řepy

zabýval i Výzkumný ústav zemědělských strojů v Praze. Na základě dokumentace VÚZS vyrobil Agrostroj Jičín celkem 35 kusů dvouřádkových sklízeců cukrovky, a protože se tyto stroje při zkouškách příliš neosvědčily, bylo rozhodnuto, aby další vývoj pokračoval přímo v Agrostroji Jičín. Zde lze nalézt počátky vlastního vývoje jednořádkového sklízec s čistícími a transportními válci z roku 1957, který byl následně v letech 1959–1961 modernizován a prodáván pod označením SCZ-1. V závěru roku 1959 nastaly v Agrostroji Jičín dvě významné události. Byl vytvořen dvouřádkový kombinovaný sklizeč řepy v několika variantách a zároveň bylo posíleno konstrukční oddělení jako reakce na rozdělení sklizně cukrovky do dvou fází. Pro každou fázi byl použit samostatný stroj – první měl sklízet chrást, druhý vlastní bulvy. Od počátku šedesátých let tak mluvíme o druhém období mechanizace zpracování řepy, kdy především uplatnění různých traktorových návěsných a přívěsných strojů, od secích po sklízecí, prakticky znamenalo odstranění ruční práce. Mechanizace setí cukrovky byla řešena od šedesátých let a výsledkem byl šestiřádkový a dvanáctiřádkový secí stroj, který byl od následujícího desetiletí nahrazen strojem pro pneumatické setí vybaveným pásovým postřikem herbicidů. V oblasti sklizně byl základ položen dvouřádkovým ořezávačem 2-OCN-1 a dvouřádkovým vyorávačem 2-VCZ. Tyto stroje vyrobené v Agrostroji Přerov se v tomto období začaly používat v zemědělské praxi a byly základem následně probíhajícího vývoje závěsných strojů na sklízecí řepy. Na přelomu šedesátých a sedmdesátých let vznikly třířádkové sklízecí stroje s novou převodovkou a hřídelem k pohonu ořezávacích jednotek, jejichž celková koncepce spočívala v absenci předního kola a zavěšení stroje na přestavitelný závěs traktoru.

Poválečné období lze také charakterizovat jako 2. etapu rozšiřování traktorového nářadí a strojů pro pěstování brambor, kdy místo univerzálního všerobu nastupují jednoúčelové poloautomatické i automatické traktorové sázeče, hrobkovače a plečky. V této době prochází vývojem také rozteč řádků brambor, která se mění ze 70 na 62,5 a posléze na 75 cm. Výrobou sázečů v rámci RVHP byl v roce 1967 pověřen Agrostroj Prostějov, což se odrazilo ve stavebnicovém systému dvouřádkových a šestiřádkových strojů s postupně zdokonalovanými radlicemi a řízeným rámem pro lepší práci ve svahovitém terénu. Sklízecí brambor bylo v poválečném období charakterizováno postupným rozšiřováním traktorových rozmetacích vyorávačů a především prosévacích vyorávačů TEK, dovážených ze Sovětského svazu, a polských dvouřádkových vyorávačů KEP-2 p. V našich vývojových pracovištích se na počátku padesátých let vyvíjelo několik jednořádkových a dvouřádkových sklízeců. V roce 1957 však byl tento vývoj v rámci RVHP převeden do NDR, kde byly vyráběny stroje určené pro dvoufázovou sklizeň brambor s postupně se zvyšující výkonností. Z tohoto období pochází i sklizeč brambor E-671, z pozdějších let pak typ E-675 (1962–1968). Tento typ sklízec byl určen pro mechanickou sklizeň brambor. Brambory vyorával současně ze dvou řádků, čistil je, zbavoval hrud a příměsí, dále prováděl poloautomatické rozdrůžování a brambory odkládal do přívěsu. Použití bylo možné

8. Dvouřádkový závěsný vyorávač cukrovky 2-VCZ z roku 1964 na zemědělské výstavě v Mladé Boleslavi, květen 1974.

9. Vyorávání brambor pomocí vyorávače TEK-2 v JZD Střítež, STS Havlíčkův Brod, 1954.

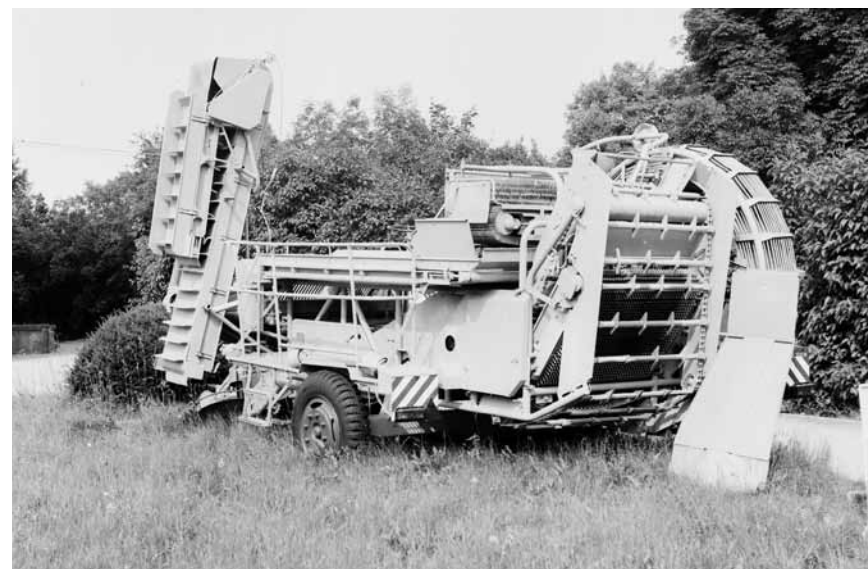
na syplé a lehké půdě. Pracovní výkon stroje dosahoval až 3 ha za směnu, terén mohl mít svažítost 12 stupňů. Pracovní ústrojí poháněl vývodový hřídel traktoru. Jako nejvýhodnější tahač byl používán ZETOR 50 Super s redukcí.

Problémy nové mechanizace s sebou přinesly i nutnost úzké spolupráce mechanizátorů a šlechtitelů. Vzhledem k širším pneumatikám výkonnějších traktorů byla upravena rozteč řádků. Ve své podstatě se v tomto období prakticky ustálila koncepce sklízeců brambor a následné změny probíhaly hlavně v oblasti mechanické.

Z dalších oblastí je třeba zmínit vývoj lisů, od nízkotlakových z padesátých let přes vysokotlaké z druhé poloviny let sedmdesátých až k balíčkovacím lisům z konce sedmdesátých let. Pokud jde o přepravní prostředky (velkokapacitní vozy), dominovala zde především oblast ochrany rostlin, tedy použití postřiků, a kromě méně známého prvního využití vrtulníku pro tyto účely v roce 1948 docházelo i k nasazení letadel. Pro sklizeň slámy z řádků byl koncem padesátých let u nás vyvinut sběrací lis SLK-130. Tento nízkotlaký lis pracoval v soupravě s traktorem Zetor 25K, měl však malou spolehlivost. O rozšíření sběru slámy sběracími lisy lze hovořit až s příchodem středotlakého lisu K-441 z bývalé NDR, který se k nám dostal počátkem sedmdesátých let a až do nástupu vysokotlakých lisů K-453 v roce 1976 byl rozhodujícím mechanizačním prostředkem na lisování slámy. Skutečnou revoluci představoval lis na kulaté balíky, který se začal používat v sedmdesátých letech, a na scénu opět vstupují čelní nakladače jako mechanizační prostředky, jež s obřími balíky mohly snadno manipulovat.⁹

V kontextu vývoje nových pesticidů a umělých hnojiv je třeba zmínit i vývoj práškování rostlin. Na práškování se v České a Slovenské republice používaly hlavně letadla Zlín Z-37 Čmelák a Zlín Z-137 Turbo Čmelák s kapacitou zásobníku 1000 litrů. Z dalších používaných strojů se jednalo o LET L-60 Brigadýr a sovětský letoun Antonov AN-2. Vývoj a nasazení těchto strojů spadají do období od konce čtyřicátých let (Antonov) přes léta padesátá (Brigadýr) až po šedesátá léta (Čmelák), přičemž výroba posledně jmenovaného stroje byla ukončena v roce 1984.

Nejstarší z uvedených letadel je Antonov AN-2, známý jako Andula. Toto letadlo, původně navržené na žádost sovětského ministerstva zemědělství a lesů, poprvé vzletlo 31. srpna 1947. Do sériové výroby a služby se dostalo následující rok. Výroba v Sovětském svazu pokračovala do poloviny šedesátých let a vzniklo mnoho variant. Kromě základní to byla AN-2 S a 2 M (práškovací), AN-2 VA (hasící vodní bombardér), AN-2 M (plováková) a AN-2 ZA pro výškový meteorologický průzkum. V šedesátých letech přešla výroba do polské firmy PZL Milec a první polský letoun vzletl 23. října 1960. V Polsku pak byly vyvinuty i jiné varianty, např. výsadková, zdravotní, televizní, nákladní, osobní, další zemědělská a verze pro dopravu VIP osob. Další kusy se vyráběly v čínském Š'-ťia-čuangu (firma Shijiazhuang Aircraft) pod označením Y-5. Poslední typ vyvinutý v Číně

10. Vyorávání brambor pomocí vyorávače TEK-2 v JZD Střítež, STS Havlíčkův Brod, 1954.

má označení Y-5 B a je to zemědělská verze (od roku 1989). Celkem bylo vyrobeno přibližně 5000 Andul na Ukrajině, 12 000 v Polsku a 1500 v Číně.¹⁰

LET L-60 Brigadýr byl navržen pro starty a přistání na velmi krátkých drahách a sloužil k vlečení kluzáků, výsadbám parašutistů, vyhlídkovým letům nebo postřikům polí. V roce 1951 vypsalo MNO soutěž na třímístný víceúčelový letoun. Soutěž vyhrál návrh konstrukční kanceláře Aera, označený jako XL-60. Vzhledem k vyřízení Aera licenční výrobou byla výroba prototypu předána do Chocně. Prototyp vzletl v prosinci 1953, ale ještě bez původně plánovaného nového motoru M-208 B. Druhý prototyp vzletl až v 22. 3. 1955. Stroj již nesl nádrž na chemikálie, dávkovač a rozmetací zařízení a také poprvé jméno Brigadýr. Třetí, vojenský prototyp vzletl 28. 6. 1955. Byl určen pro spojovací a průzkumné úkoly a oproti prvním prototypům byl značně přepracován technologicky, aerodynamicky, ale i tvarově. V roce 1955 prošel státními zkouškami a v Chocni bylo vyrobeno prvních 15 kusů. Celkem bylo vyrobeno 273 letadel, z toho 64 strojů používal k zemědělským pracím Agrolet. Letadla byla vyvážena do NDR, Maďarska, Bulharska, Rumunska, Jugoslávie, Polska, Rakouska, SSSR, Švýcarska, ale i na Kubu, do Egypta a na Nový Zéland.¹¹

Při sledování historie letounu Z-37 Čmelák se musíme vrátit do padesátých let 20. století, kdy RVHP udělila tehdejší ČSR gesci na vývoj a výrobu zemědělských

9 LÁZNIČKA, J. – MICHÁLEK, V., c. d., s. 96–125.

10 Dostupný online: <<http://www.antonov.estranky.cz/clanky/letadla/antonov-2.html>> [2013-03-29].

11 Dostupný online: <<http://www.valka.cz/10893-Vznik-a-vyvoj-L-60-Brigadyr>> [2004-11-17].

letounů. V soutěži, která se uskutečnila v roce 1960, byl vybrán společný projekt LETu Kunovice a Moravanu Otrokovice XZ-37. Prototyp byl zalétnut 29. 6. 1963. Následně se Čmelák vyráběl v několika verzích. Na výrobě kooperovaly Kunovice s Otrokovicemi, v Otrokovicích se vyráběl trup a aplikační zemědělské zařízení, v Kunovicích křídla a ocasní plochy.

Podvozek vyvinula a vyráběla Technometra Radotín. Finální výroba byla výhradní záležitostí LETu Kunovice. Do roku 1977, kdy výrobu zastavili, bylo smontováno 673 letadel. Po šestileté přestávce byla výroba obnovena a v letech 1983–1984 přibýlo k dosavadním strojům dalších 40. Kromě využití v ČSSR byl Čmelák vyvážen do tehdejší NDR a do Bulharska, několik strojů bylo dodáno i do Maďarska. Přestože původní záměr předpokládal vývoz do celé RVHP, Poláci si vyvinuli své zemědělské letouny PZL-106 Kruk a později PZL M-18 Dromader a Čmeláky nepřijal ani hlavní zadavatel úkolu Sovětský svaz.¹²

Práškování se však provádělo nejen pomocí letadel, ale byly využívány například vrtulníky. Zde je nutné zmínit vrtulník VTR-1. Tento stroj, licenční Focke Achgelis Fa-223, byl v roce 1948 zařazen do Bezpečnostního letectva, které vzniklo přejmenováním dřívějších Četnických leteckých hlídek. Uvedený vrtulník byl v červenci 1948 použit při řízení dopravy během X. všesokolského sletu, čímž získal světové prvenství v policejním nasazení. Zároveň si připsal i jedno československé prvenství. V téže době, kdy sokolové nacvičovali své vystoupení, shazovala posádka vrtulníku chemický posyp na pole napadená mandelinkou bramborovou. Vrtulník VR-1 tedy můžeme považovat i za první stroj tohoto typu, použitý v ČSR k práškování. Svou službu však zakončil neslavně, když v roce 1949 havaroval.¹³

Jako červená nit spojující jednotlivé technologické operace se samozřejmě popisovaným obdobím vine i vývoj pravděpodobně nejzásadnějšího zemědělského stroje, tedy traktoru. Ve většině zemí sovětského bloku se již od přelomu čtyřicátých a padesátých let, často pod vlivem počínající nucené izolace od západního světa, začal významně rozvíjet válkou přerušovaný vlastní traktorový průmysl. Se zvětšujícím se počtem traktorových firem se výrazně zvětšil i počet nových modelů traktorů uváděných na trh. Většina továren se snažila reagovat na měnící se požadavky zemědělské výroby i zúročit pokroky v technice a technologiích strojírenství jako celku, dosažené během válečných let.

V Československu obnovila výrobu traktorů Škodovka v Plzni. Již za války zde začal vývoj univerzálního traktoru UT-28. Jednalo se o moderní traktor s řemenicí a vývodovým hřídelem. Jeho výroba započala v roce 1946 pod označením Škoda 30. Motor byl opět dvouválcový diesel se startováním na benzin. Bohužel se tyto modernizované diesellové traktory vyráběly pouze do počátku padesátých let, kdy byla jejich výroba zastavena. Také firma Svoboda pokračovala ve výrobě stávajících typů DK-12 i D-22, které osadila svými motory

11. Letoun Z-37 Čmelák při postřiku zemědělských kultur.

12. Společné mlácení pomocí traktoru Škoda 30 u stodol v Bechyni nad Lužnicí.

odvozenými od již zmíněného Deutze. Mimo to přišla na trh i s novým modelem o výkonu 15 koní. Výroba nových traktorů započala i v Brně. Tamější Zbrojovka zařadila do výroby konstrukci Jaroslava Miksche a Františka Musila. Název vycházel z označení továrny a slova traktor. Stroj dostal název Zetor 25 a ještě do konce čtyřicátých let vyjel z bran továrny druhý typ, Zetor 15. V padesátých letech v Československu již existoval pouze jediný monopolní výrobce traktorů

12 Dostupný online: <http://www.slavetind.cz/stavba/letadla/Z-37_Cmelak.aspx> [2010-04-25].

13 Dostupný online: <<http://vztlak.net/cze/Monitor/Letecka-sluzba-policie-CR>> [2009-05-25].

– brněnský Zetor. Přišel na trh s modifikacemi již vyráběných Zetorů 25 a silnější řadou Super. Plzeňská výroba Škodovek byla ukončena a v STS Libice nad Cidlinou dobíhala jejich montáž. Firma Svoboda byla znárodněna, výroba traktorů ukončena a podnik předán Automobilovým závodům. V Prostějovském Wikovu již nebylo navázáno na předválečné typy, začala zde však licenční výroba malotraktorů Holder, později nahrazená výrobou motorobotu PF-6 vlastní konstrukce, jehož koncepce i konstrukční návrh vznikly ještě za okupace.¹⁴

Padesátá léta jsou obdobím, kdy se objevily nové konstrukce traktorů, jejichž některé prvky se užívají dodnes. Zatímco po válce stále ještě sloužily převážně traktory s benzínovými motory, v padesátých letech již jednoznačně převládly traktory s motory diesellovými. Původní Fergusonův hydraulický tříbodový závěs začal být postupně používán prakticky všemi firmami. Dělené brzdy a vybavení traktorů vývodovým hřídelem se již stalo samozřejmostí. Tomu byla uzpůsobena i konstrukce tažených a nesených pracovních strojů. Motory již byly standardně vybavovány elektrickými startéry a výrazně se u nich zvýšily otáčky. V padesátých letech se na trhu také stále častěji objevovaly traktory speciální, takzvané nosiče nářadí. I když byly známy již z meziválečného období a mohli bychom mezi ně zahrnout i motorové pluhy, byl to nový impuls vývoje pro velké množství firem. Počáteční nadšení spojené se zaváděním nosičů však záhy pominulo a dnes se v omezeném množství vyrábějí jako speciální traktory. V socialistickém bloku se na výrobu traktorových nosičů nářadí zaměřovala NDR. Vyráběly se od druhé půle padesátých let až do druhé poloviny let osmdesátých pod označení RS, později GT. U nás vyrobila univerzální samohodný podvozek PkUS-45 firma Agrostroj Prostějov, bývalý Wikov. Nejednalo se o klasický nosič nářadí, ale o speciální podvozek s motorem Zetor Super, na který byly namontovány samostatné sklizňové stroje.

Od přelomu padesátých a šedesátých let bylo pro výrobce traktorů typické, že již nepřicházeli s jednotlivými novými modely, ale snažili se představit veřejnosti vždy ucelenou řadu modelů. Tato výrobní, resp. prodejní strategie byla již známá z meziválečného, především amerického zemědělství, ale byl zde podstatný rozdíl. Zatímco dříve se jednalo o stroje odlišného výkonu, velikosti a mnohdy i konstrukce, nyní bylo využito unifikovaných dílů. Zmíněná strategie se stala osudnou i některým zaběhnutým firmám, které již kapitálově ani tvůrčím potenciálem nebyly schopny vyvinout novou modelovou řadu.

Rovněž další technická novinka, známá již před válkou, se nyní dostala na projekční prkna konstruktérů. Byl to pohon všech čtyř stejně velkých kol. Tehdy ho jako první uvedl do praxe Massey-Ferguson, následován dalšími firmami, ale doba ještě nedozrála a výrobci se prozatím museli vrátit k původnímu výrobnímu programu. Jejich doba nastala až v sedmdesátých a osmdesátých letech, kdy se tento pohon ve větší míře začal využívat pro nejtěžší zemědělské práce i mimo oblast zemědělství.

13. Kultivační zařízení D-420 na traktoru RS-09.

Trend slučování traktorových firem z padesátých let nadále pokračoval a celosvětově nabíral stále více na obrátkách. V zemích východního bloku byla situace s koncentrací obdobná, ale zapříčiněná převážně vývojem politických poměrů. Výroba traktorů podléhala společné hospodářské politice Rady vzájemné hospodářské pomoci a iniciativa podniků byla podvázána existujícím společenským systémem. Menší výrobci byli zlikvidováni, výroba soustředována do menšího počtu větších podniků a jednotlivé země dodávaly na trh určité typy strojů. Sovětský svaz produkoval především pásové traktory KD, DT a Stalince, z kolových traktorů Bělorus a Kirovec. Rumunsko vyrábělo traktory UTB v továrně Traktorul Braşov, Bulharsko dodávalo z traktorového závodu v Šumenu především viničné traktory Bolgar, NDR ve svých traktorových závodech v Nordhausenu a Brandenburgu produkovalo modely RS a KT. Tyto továrny nahradil v šedesátých letech moderní závod v Schönebecku, jenž zásoboval trh RVHP traktory řady ZT. Maďarsko obohatilo trhy východních zemí traktory Dutra. Polsko vyrábělo Ursusy, což byly v poválečné době převzaté traktory Lanz Bulldog.

14 BRÁCHA, Stanislav, *Industria Wichterlensis 1878–2008*, katalog výstavy, Prostějov 2008, s. 19.

14. Průjezd obcí traktorem DT-54 při orání mezí v JZD Kanín.

Tehdejší Československo přišlo o svých pět poválečných výrobců traktorů, a v padesátých letech tak již prakticky zůstal jen jediný – brněnský Zetor. K němu přibyla v sedmdesátých letech tradiční česká značka Škoda, vyrábějící těžké kolové traktory ŠT-180. Tyto tahače nepocházely z Mladé Boleslavi ani z Plzně, ale vyráběly je Liberecké automobilové závody.¹⁵

V období uplynulých padesáti let prošlo zemědělství v českých zemích etapou zásadních změn, které utvářely jeho charakter i jeho vliv na okolní přírodu a krajinu. Za mezník v tomto nedávném historickém vývoji je považována kolektivizace v padesátých letech minulého století, která vedla k úbytku ekostabilizačních prvků v krajině, vyznačujících se kromě stabilizační funkce také velkou biologickou rozmanitostí (meze, remízky, vlhké nívné louky atd.). Další závažnou etapou byla přeměna tradičního zemědělství na průmyslovou velkovýrobu v průběhu sedmdesátých let. Celé období je charakteristické radikálními změnami, které jsou v počátcích většinou importovány. Zvyšuje se mechanizace a chemizace a vznikají zcela nová konstrukční řešení strojů. Rychle postupující

¹⁵ TEMPÍR, Z. a kol., Historické traktory v Československu, Prameny a studie 27, Praha 1987, s. 66–95.

15. Orba strniska po kukuřici v JZD Kačina traktorem Kirovec-700.

16. Orba šestiradličním pluhem za traktorem Škoda 180. Velkovýrmy Smiřice.

vědeckotechnický pokrok se odrážel i v oblasti zprůmyslnění zemědělství. Přesto byla řada vynálezů likvidována, případně se výrobní program přesunul v rámci RVHP do jiné lokality. Změnou politické situace v roce 1989 se zemědělství, stejně jako další hospodářské sektory, otevírá světu a kooperuje s moderními vědeckými poznatky v této oblasti. Na dříve popsané vývojové řady mechanizace lze tudíž nahlížet ze dvou aspektů. Na straně jedné tyto stroje sehrály

klíčovou roli při zintenzivnění a zefektivnění hospodářství, na straně druhé to jsou monumenty zásadně ovlivňující trvale udržitelný rozvoj v dnešním pojetí zemědělství. Před konstruktéry stojí nyní nelehký úkol uvádět do života stroje, které budou spojovat konvergenci obou vizí.¹⁶

Prameny a literatura:

- BERANOVÁ, Magdalena – KUBAČÁK Antonín, Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě, Libri, Praha 2010.
- BRÁCHA, Stanislav, Industria Wichterlensis 1878–2008, katalog výstavy, Prostějov 2008.
- DÖRFLINGER, Michael, 1000 zemědělských strojů, Praha 2009.
- DOUDA, Miloslav a kol., Nové zemědělské stroje u nás i v zahraničí. Státní zemědělské nakladatelství, Praha 1958.
- Kolektiv autorů, Lidé, krajina a zemědělství, Profi Press, s. r. o., Praha 2006.
- Kolektiv autorů, Sklízecí mlátičky, řezačky a lisy na českém trhu, GT Club, Praha 1995.
- Kolektiv autorů, Studie o technice v českých zemích I. – VI., Sborníky NTM, Praha 1983–1995.
- Kolektiv autorů, Vývoj zemědělského nářadí, strojů a strojírenství u nás, Ústí nad Labem 1980.
- LÁZNIČKA, Jan – MICHÁLEK, Vladimír Historie zemědělské techniky v českých zemích, Profi Press, s. r. o., Praha 2012.
- NEUBAUER, Karel a kol., Zemědělské stroje, Státní zemědělské nakladatelství, Praha 1963.
- NOVÁK, Pavel, Historie zemědělské techniky, Profi Press, s. r. o., Praha 2004.
- PÁTEK, Jaroslav, Racionalizace zemědělské výroby mechanizací v českých zemích v první polovině 20. století, Československé zemědělské muzeum, Praha 1971.
- TEMPÍR, Zdeněk, Historie techniky sklizně obilnin, Prameny a studie 29, Praha 1986.
- TEMPÍR, Zdeněk a kol., Historické traktory v Československu, Prameny a studie 27, Praha 1987.

Internetové zdroje:

- <<http://www.valka.cz/10893-Vznik-a-vyvoj-L-60-Brigadyr>> [2004-11-17].
- <<http://vztlak.net/cze/Monitor/Letecka-sluzba-policie-CR>> [2009-05-25].
- <http://www.slavetind.cz/stavba/letadla/Z-37_Cmelak.aspx> [2010-04-25].
- <<http://www.antonov.estranky.cz/clanky/letadla/antonov-2.html>> [2013-03-29].

Obrazové přílohy článku jsou z Fotoarchivu NZM a archivu autora.

Předkládaný článek vznikl za podpory Ministerstva zemědělství na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace.

16 BERANOVÁ, M. – KUBAČÁK, A., c. d., s. 373–414.

Království lahůdek Josef Lippert

Josef Lippert's Delicatessen Empire

RUDOLF PÍŠA

Abstrakt: Činnost obchodu s lahůdkami a restaurace Josefa Lipperta trvala šedesát let a dá se rozdělit do tří základních částí. První od založení do okamžiku fúze s firmou Julius Meinl, druhá pod jejím vedením až do konce druhé světové války a třetí po roce 1945, kdy firma byla vedena pod národní správou a nakonec byla znárodněna. V tomto článku se spojuje osud rodiny a podniku. Samostatná firma zanikla fúzí s podnikem Julius Meinl, takže po právní stránce byla existence vlastní firmy Josef Lippert dlouhá jen 31 let. Druhou část své existence žila pod jménem Meinl, přestože v rámci této firmy měla zcela nezpochybnitelnou autonomii a vystupovala nadále jako samostatná jednotka. V rámci obchodní politiky to byla ve dvacátých letech neobvyklá anomálie, neboť do té doby bylo běžné, že po spojení firem přestaly spojované značky působit a pokračovala tradice pod jménem té, která menší firmu pohltila. Svět lahůdek je světem pomíjivým, vlastně je dílem okamžiku, závisí na trvanlivosti potravin. I to je možná jedním z důvodů, proč se v historických materiálech nedochovalo příliš dokladů k existenci firmy a její vlastní činnosti. Kromě několika dobových ceníků a artefaktů tu po firmě Lippert, ale i Meinl příliš nezbylo. Dalším důvodem byl původ a osudy rodiny Lippertů, zejména syna Viktora. Přihlášením k říšskoněmeckému občanství a přihláškou do NSDAP byl osud Viktora Lipperta v Československu po roce 1945 uzavřen a jako o Němci se o něm přestalo mluvit i psát. Od zániku firmy v roce 1948, ač ještě chvíli existovala jako Pramen, národní podnik, až do současnosti nikdo o historii Lippertů nejevil zájem. Proto také neexistují vzpomínky pamětníků zachycené písemně ani zvukově a zřejmě již nikdo z těch, kteří u Lipperta pracovali, nežije. Přesto se v archivech i u jednotlivců zachovala celá řada materiálů, ze kterých se podařilo částečně rekonstruovat historii této firmy.

Summary: Josef Lippert's restaurant and delicatessen shop was active in the market for sixty years and its development can be divided in three stages. The first dates from the foundation of Lippert's company until its merger with Julius Meinl's company, during the second stage the company under Meinl's administration continued its activities until the end of the Second World War, and in the third stage, after 1945, the company existed under national administration until nationalisation in 1948 and shortly after. This article traces both the fate of the company and the life of the family which founded it. Strictly speaking, Josef Lippert's independent company ceased to exist already by its merger with Julius Meinl, so from a legal perspective, it only existed for 31 years. During the second part of its existence it functioned under Julius Meinl's name but it did maintain a large degree of autonomy within the company and continued to present itself as a separate enterprise. This was in part due to the origin of the Lippert family and its attitudes, especially those of the founder's son. Viktor Lippert claimed Reich German citizenship and joined the NSDAP, which sealed his fate in Czechoslovakia after 1945. As a German, he disappeared from social life and became a persona non grata. After 1948, when Lippert's company ceased to exist both in law and in fact, no one seemed interested in its history. Even so, archives and various individuals have preserved various documents, which enabled us to reconstruct this company's history at least in part.

Keywords: Josef Lippert, Julius Meinl, Viktor Lippert, delicatessen.

Úvod

Pražské lahůdkářství Josefa Lipperta se stalo proslulým podnikem. Přestože řada pamětníků vzpomíná na tento podnik a občas se objeví letmé zmínky i v pamětech nebo dobovém tisku, přesto fakticky dochovaných údajů o této firmě, životě Josefa Lipperta a jeho syna Viktora mnoho neexistuje. Důvodů, proč dosud zůstala historie podniku nepopsaným listem, je vícero. Především to byla firma podnikatele-jednotlivce, který neměl povinnost archívovat své doklady. Spojením s firmou Julius Meinl ztratilo lahůdkářství vlastní právní subjektivitu a účetnictví bylo vedeno v rámci akciové společnosti. Zdejší archív se nedochoval v důsledku požáru továrny po bombardování v březnu 1945. Torzo účetních dokladů bylo podchyceno zejména díky kusým zprávám pro bankovní ústavy, které byly účastny na vedení a financování firmy. Za pomoci těchto dochovaných dokladů a spisů bývalého Krajského soudu obchodního v Praze se v kombinaci s velmi malou částí dochovaných dobových artefaktů Meinl a Lippert ze soukromých sbírek podařilo sestavit tento článek o existenci firmy.

O něco lépe byl již v minulosti zpracován stručný osud Viktora Lipperta, zejména v souvislosti s řadou článků o vile prezidenta Klause. V té době se novináři pokoušeli dohledat Lippertův osud po odsunu z Československa. Nepodařilo se jim to a po opadnutí senzace s vilou jejich zájem odezněl. I přes pokus spojit se s krajanskými spolky odsunutých Němců i žateckých rodáků jsem ani já nebyl úspěšný, pokud jde o osud Viktora Lipperta. Podobně nevalný výsledek se dostaví, osloví-li zájemce firmu Meinl ve Vídni. Ta s veřejností nekomunikuje. Důvodem je její snaha zapomenout na činnost během druhé světové války. Od počátku šedesátých let o své minulosti výrazně tlumí informace i ve vlastních propagačních materiálech. Také několik finančních afér současného představitelů rodu Meinlů vede k odmlčení firmy k čemukoliv, co nesouvisí s aktivní obchodní činností. Historie části firmy, která byla ve východní Evropě znárodněna, již současné vedení nezajímá. Jediným dalším zdrojem by mohly být osobní vzpomínky bývalých zaměstnanců firmy Meinl a Lippert, ovšem vzhledem k odstupu nejméně sedmdesáti let se přímých pamětníků už nebude tolik vyskytovat a otázkou by bylo, jak je dohledávat. Brání tomu i zákon na ochranu osobních údajů, kdy lze jen velmi těžko zjistit dosud žijící potomky těchto osob. Nejen firmy Lippert a Meinl, ale třeba i další z věhlasných restauračních a lahůdkářských podniků, jako např. Paukert nebo Vaňha, by si zasloužily někdy v budoucnu zpracovat svou historii. Přes neuvěřitelnou torzovitost podkladů se při práci na tomto článku i tak podařilo doplnit historii podniku řadou cenných informací a detailů, které doposud nebyly publikovány.

Víc než půl století měli Pražané možnost nakupovat nejvybranější lahůdky z celého světa v podniku, který nesl prosté jméno majitele – Josef Lippert.

1. Velkoobchodník Josef Lippert (1861–1936). Národní archiv, Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna 1941–1950, sign. L 1949/3, k. č. 6717.

2. Dr. Chem. Viktor Lippert (1899–?). Národní archiv, Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna 1931–1940, sign. L 1317/4, k. č. 8460.

Josef Lippert se narodil v Žatci v neděli 10. února 1861 v německé rodině Franze Lipperta a jeho ženy Marie, rozené Jakschové.¹ Z rodného domu č. p. 271 odešel v roce 1884 na zkušenou do Prahy a našel si byt na Senovážném náměstí č. p. 988. Odtud to měl kousek do obchodu Ferdinanda Wandase, který na Václavském náměstí vlastnil velkoobchod se zeleninou a ovocem a spolu se svou ženou a synem provozoval prodejnu s potravinami na Příkopě. Když nabyt Lippert první zkušenosti, požádal v roce 1888 o vydání vlastního živnostenského listu k provozování obchodního jednání se zbožím osadnickým, lahůdkami, kořením a vínem. Začínal tedy jako zprostředkovatel, bez vlastního krámu. Příležitost se mu naskytla v roce 1892. Ferdinand Wandas 20. června 1890 zemřel a jeho vdova a syn se chtěli věnovat jen zelenině. Pokračovatel obchodu, Ferdinand Wandas mladší, tedy v úterý 29. března 1892 uzavřel s Josefem Lippertem smlouvu, kterou mu prodal obchod s lahůdkami v ulici Na Příkopě č. p. 862 v domě U tří kaprů. Josef Lippert oznámil magistrátu města Prahy rozšíření své živnosti o provozování obchodu týden poté, 7. dubna 1892. Lahůdkářství pod hlavičkou Josef Lippert zahájilo svoji existenci. Dům U tří kaprů koupila v roce 1896 Živnostenská banka a spolu se sousedními domy ho zbořila, aby na jejich místě postavila svůj nový bankovní palác podle návrhu architekta Osvalda Polívky. Lippert svůj obchod přestěhoval naproti, do paláce České eskomptní banky č. p. 969.²

1 Sbirka matrik Severočeského kraje, Farní úřad Žatec, N 1860-1863, sign. 189/21, s. 34.

2 Státní oblastní archiv Praha (dále jen SOA Praha), fond Krajský soud obchodní v Praze, spis Jd. XI 195, nepaginované vyjádření F. Wandase a dále s. 2.

Otevřením obchodu prokázal, že dovede zajistit svoji nastávající rodinu, a v sobotu 28. října 1893 se v kostele Panny Marie Vítězné oženil s Emilií Franzovou. Narodila se 29. září 1870 v Karlových Varech v rodině úředníka. Spolu měli dvě děti, dceru Marii, která se narodila 21. února 1896, a syna Viktora, narozeného 28. července 1899.³

Obchod Josefa Lipperta se stal zakrátko velmi oblíbeným nejen mezi Pražany, ale i na venkově, kam zasílal své zboží na objednávku. Zásilky vyřizoval vlakem a poštou, čímž si získal hlavně mimopražskou šlechtu. Díky své všestrannosti a vysoké kvalitě zboží získal po roce 1900 titul c. k. dvorního dodavatele. Specializoval se na dovoz vín a lahůdek. Už v roce 1892 byla v jeho nabídce široká škála vín, šampaňského, francouzských a uherských koňaků. Nechyběl velký výběr ryb, čerstvé ústřice, mušle, švábští hlemýždi, astrachánský a americký kaviár nebo marinovaní úhoři. Jako jediný v Praze nabízel živé humry. Právě ti a šampaňské se staly charakteristickými pro jeho obchod. Prodával i salámy, sýry, vybrané čínské čaje. Zdaleka největší obrat zboží měl od podzimu do vánoc. Během deseti let vybuodoval nejpřednější podnik svého druhu v Čechách, který si své exkluzivní postavení udržel po celou dobu své existence.⁴

V letech 1915–1916 výrazně stavebně upravil a rozšířil prodejní místnosti o přilehlé prostory. Malou část obchodu, dříve využívanou jako vinárnu, přebudoval na prvotřídní vinný restaurant, který byl záhy jedním z nejoblíbenějších podniků v Praze. Skutečný rozkvet podniku nastal po vzniku Československa. Po letech válečného nedostatku přišla všeobecná poptávka po všem luxusním a obraty podniku v těchto letech to potvrzují. V roce 1918 činil roční obrat 5 208 057,41 K, v roce 1919 již 9 501 419,30 Kč a v roce 1920 dokonce 18 663 271,00 Kč.⁵ Velkou zásluhu na tom mělo umístění samotného obchodu. Byl na křižovatce čtyř nejdůležitějších ulic v Praze, v samém srdci města. Lippert díky oblibě svého podniku dostával ze zahraničí nabídky na převzetí výhradního prodeje výrobků pro celou republiku, což svědčilo o jeho dobré pověsti i v cizině. Už na počátku století zastupoval francouzskou firmu Heidsieck & Co z Remeše vyrábějící šampaňské Monopole. Právě tato firma stála u zrodu valtické vinařské firmy „Société Vinicole, spojené vinné závody akc. spol.“, kde se stal Josef Lippert v říjnu 1923 místopředsedou představenstva.⁶ Lippert zastupoval i další firmy a značky, koňak Courvoisier, žaludeční likér Boonekamp Underberg, pravý švédský chrupavý chléb Knäckebröd, firmu Gebrüder Aits N. V., výrobce eidamských sýrů a goudy. Nechyběly producenti moselských vín, francouzských vín z Bordeaux, anglického ginu, kanadské whisky. Exkluzivně nabízel

3 Národní archiv (dále jen NA) Praha, fond Policejní ředitelství v Praze, pobytové přihlášky, Josef Lippert a Viktor Lippert.

4 Muzeum cenných papírů (dále jen MCP), prodejní podmínky a ceník zboží firmy Josef Lippert, sbírka firemních tiskovin, dosud nezpracováno.

5 Archiv České národní banky (dále jen AČNB), fond ČEB, zakladatelská zpráva o zřízení společnosti Julius Meinl akc. spol., nepaginováno.

6 Srov. PÍŠA, Rudolf, Société Vinicole, spojené vinné závody akc. spol., Prameny a studie 55, 2015, s. 148–153.

3. Lippertův obchod před zbouráním domu č. p. 969. Archiv hlavního města Praha, Sběrka foto a negativů (1268), signatura I 4880, negativ X5275, autor Vojta, datace kol. 1925.

olivový olej z Nice, sardinky z Nantes, německé šproty, švýcarské sušenky nebo pravé anglické džemy a marmelády od firmy Chivers & Sons.⁷

Ve svém podniku a restauraci zaměstnával 45 osob a hodnota podniku byla odhadnuta na 1 804 509,50 Kč. Obchodní značku, jméno podniku i okruh zákazníků ocenil posudek na 1 445 490,50 Kč, celkem tedy šlo o 3 250 000 Kč. Posudek oceňující jeho podnik byl vytvořen v souvislosti s fúzí jeho podniku s firmou Julius Meinl. Plány na spojení podniků Lippert a Meinl a vznik akciové společnosti převzaly do rukou iniciativně banky, které získaly koncesi ke zřízení akciové společnosti. Povolení ke vzniku společnosti vydalo ministerstvo vnitra 14. září 1922 a na jeho základě byla na sobotu 14. října 1922 v 10 hod. dopoledne svolána ustavující valná hromada do místnosti České eskomptní banky.⁸ Podle stanov bylo účelem společnosti vlastnické nabytí podniků provozovaných firmou Julius Meinl společností s r. o. na území Československa, dále nabytí obchodu s vínem, lahůdkami a restaurátorské živnosti firmy Josef Lippert a další provozování a budování výše uvedených podniků, dovoz veškerých potravin, jejich výroba, velkoobchod, zařizování, nabývání, nájem či pronájem podobných podniků. Dosavadní firmy Lippert a Meinl vnesly své podniky včetně vybavení a veškerých práv do společnosti podle stavu k 31. prosinci 1920 a za to dle smlouvy získaly akcie.⁹

7 MCP, prodejní podmínky a ceník zboží firmy Josef Lippert, sbírka firemních tiskovin, dosud nezpracováno.

8 SOA Praha, fond KSO Praha, spis B XIII 630, žádost o zápis fol. 1–15, stanovy firmy a zápis ustavující valné hromady, fol. 1–37.

9 Tamtéž.

Základní kapitál společnosti byl 15 000 000 Kč, rozdělený do 37 500 ks akcií na majitele po 400 Kč. Josef Lippert obdržel za svůj přínos 6 090 akcií v ceně 2 436 000 Kč, firma Julius Meinl s. r. o. 9 840 akcií za 3 936 000 Kč. Původní ocenění firem bylo sníženo na přání bank, zejména pro vytvoření rezervního fondu. Lippert byl zkrácen o 814 000 Kč, Meinl dokonce o 1 314 000 Kč. Firma Julius Meinl s. r. o. Praha poskytla veškeré zařízení hlavního závodu a všech svých pobočných závodů a jednatelství na území ČSR dle stavu k 31. prosinci 1920, včetně všech svých známek a patentů. Za to obdržela v akciích 2 414 000 Kč za veškeré zařízení a závody, 600 000 Kč za patenty, práva a ochranné známky a 922 000 Kč za jméno firmy a její organizaci, okruh zákazníků a za zkušenosti. Josef Lippert vložil do společnosti obchod s lahůdkami, vínem a restauraci v Praze, za což obdržel v akciích 1 352 000 Kč za vybavení obchodu a restaurace a 1 084 000 Kč za organizaci, okruh zákazníků a své zkušenosti. Současně mohli Meinl i Lippert upsat za hotové další akcie. K úpisu zůstalo 21 570 akcií, které si rozdělil Meinl, Lippert a zakládající banky. Ve finále ovládl Meinl 46,03 % akcií a Josef Lippert 21,67 %, takže celá skupina Meinl-Lippert ovládala 25 386 akcií. Zbýlých 32,30 % držely banky.¹⁰

Josef Lippert se dostal do nové pozice. Z člověka plně rozhodujícího sám za sebe se dostal do pozice člena kolektivního orgánu, který se zodpovídal valné hromadě akcionářů. To se vztahovalo i na jeho příjmy. Jako jednotlivce byl zvyklý brát si, kolik potřeboval, ale jako placený člen byl závislý na rozhodnutí jiných. Kromě členství ve správní radě, kde pobíral odměny za účast na zasedání, měl hlavně pracovní smlouvu na řízení podniku, podobně jako Julius Meinl. Ten žil ve Vídni, odkud řídil své podniky v osmi zemích Evropy. Faktickou práci v Praze nevykonával, a proto měl plat jen 150 000 Kč ročně. Josef Lippert dostal 250 000 Kč. Kromě toho oba pravidelně dostávali dividendy ze svých akcií. Dividendy za roky 1921 až 1923 byly 4 %, v roce 1924 to bylo 5 % a za rok 1925 už 6 %. V dalších letech se dividendy vyšplhaly až na 10 % a i v letech krize neklesly pod 8 %. Přitom třeba maďarský Meinl vyplácel jen 1½–3 % a jugoslávský Meinl 5–7 % a po roce 1933 dokonce nic. Josefu Lippertovi za první roky přinesly dividendy „jen“ 130 000 Kč, a to mu bylo málo. Na schůzi výkonného výboru 12. června 1923 navrhl jeho člen, bankéř Mautner, aby se Josefu Lippertovi vyplatila zvláštní odměna za jeho činnost pro firmu ve výši 500 000 Kč vzhledem k tomu, že společnost vyplatila pouze malou dividendu. Také bylo navrženo zvýšení Meinlova platu na 350 000 Kč a Lippertova na 500 000 Kč ročně. Zvýšení nebylo schváleno, ale aby oba pánové nepřišli zkrátka, byla jim v roce 1926 přiznána zvláštní odměna: Meinlovi 160 000 Kč a Lippertovi 260 000 Kč. Firma si to mohla naštěstí dovolit. Bilance za rok 1925 uvádí čistý zisk 1 007 491,59 Kč a zásoby zboží za 18 664 255,48 Kč.¹¹

10 Tamtéž.

11 AČNB, fond Živnostenská banka, spis ŽB 3905/1, zpráva ředitelství z 14. 5. 1926.

Tlak na zvyšování platů a dividend spolu souvisel. Podle znění pracovních smluv, které byly uzavřeny s platností do 31. prosince 1931, bylo podmínkou, že zvýšení platů je vázáno jen na případné zvýšení vyplacené dividendy. Společnost nesměla být však ve ztrátě. Ročně tak Lippert získal na dividendách, zvláštěních odměnách a platu až milion korun. Pro představu, kvalifikovaný dělník v továrně či průměrný úředník si vydělal ročně asi 10 000 Kč a plat ministrů vlády činil 60 000 Kč ročně.¹² Od roku 1931 byl Lippertovi zvýšen plat na 600 000 Kč ročně. Přesto všechny tyto požitky a příjmy Josefu Lippertovi nestačily. Ve firmě Meinl měl zřízené zvláštní konto, ze kterého čerpal zálohy podle potřeby. Po jeho smrti zůstal na kontě dluh 3 076 620,85 Kč, který se jeho syn Viktor zavázal uhradit.¹³ Aby svůj závazek dodržel, musel nakonec část akcií zděděných po otci prodat Juliu Meinlovi, který tím zvýšil podíl ve společnosti.

Josefu Lippertovi zemřela v neděli 22. února 1925 žena Emília. Od té doby žil sám, jen svojí prací. V roce 1934 se nastěhoval do vily na Ořechovce č. p. 555, kde za dva roky zemřel. Smrt ho dostihla právě před 80 roky, v neděli 17. května 1936 v 18.30 večer.¹⁴

Vilu poté obývala dcera Marie, provdaná Knappová, a její muž dr. Rudolf Knapp, majitel velkostatku u Českých Budějovic. Marie vlastnila vilu spolu s bratrem Viktorem. Ten bydlel pár set metrů od ní, v ulici Na Dračkách č. p. 688, kde si pronajímal vilu od jedné české rodiny.¹⁵

Původně Viktor Lippert neměl být obchodníkem. Na pražské německé univerzitě a ve Vídni vystudoval chemii. Ve 24 letech se oženil s Annou Schramovou, dcerou továrníka Adolfa Schrama z Karlína. Patřily mu chemické továrny na kyselinu sírovou a hnojiva v Lovosicích a v Poštorné u Břeclavi. Svatba se konala v karlínském kostele v pondělí 11. června 1923 a Viktor by asi jednou továrny převzal. Manželství ale dlouho nevydrželo a v roce 1927 bylo rozvedeno. Anna se v červnu 1928 znovu provdala za Františka Brosche. Také Viktor se oženil. Občanský sňatek uzavřel v sobotu 2. prosince 1933 s Käthe Walterovou, operní pěvkyní původem z Pruska. Byla to skvělá sopranistka, která zářila v letech 1933–1938 na scéně Nového německého divadla v Praze. Hrála i ve filmu po boku tehdy populárního Rolfa Wanky. Následkem Mnichovské dohody a protiněmeckých nálad bylo 25. září 1938 divadlo uzavřeno a od té doby se její umělecká stopa vytrácí.¹⁶

12 PÍŠA, Rudolf, O Stříbrných a Tempu, in: Věstník MCP 1/2015, s. 6, též zákon č. 94/1918 Sb. o platech ministrů, § 1.

13 AČNB, fond Živnostenská banka, bilance firmy Julius Meinl za rok 1937, s. 8.

14 Národní politika č. 139 z 19. května 1936, inzerát, s. 13.

15 Vila patříci dnes Ministerstvu obrany byla připravována pro prezidenta Václava Klause. Ten po zjištění, že jde o majetek po odsunutých sudetských Němcích, vilu odmítl. Rozhovor Evropa nepotřebuje zrychlenou integraci, 23. 12. 2003, dostupný online: <www.klaus.cz> [2004-02-04]; KYZLINK, Jan, Temná vila ve Slunné ulici, dostupný online: <www.extrastory.cz> [2014-09-08]; NAVARA, Luděk – GROHOVÁ, Johanna, Neklidný život majitele Klausovy vily, dostupný online: <www.idnes.cz> [2004-02-04].

16 NA Praha, fond Policejní ředitelství v Praze, osobní spis Viktor Lippert, L1949/3, k. č. 671 a pobytové přihlášky Viktora Lipperta.

Po rozvodu nastoupil Viktor Lippert v roce 1928 do správní rady firmy Julius Meinl, kde působil spolu s otcem. I pod firmou Meinl mělo lahůdkářství Lippert svoji autonomii a stále existovalo pod jménem Josef Lippert, byla to až příliš zavedená a cenná značka, než aby se jí Meinl zřekl. Mělo vlastní propagaci a navenek působilo jako samostatná firma.

V roce 1928 došlo na další stěhování. Dům, kde Lippert sídlil, se Česká eskomptní banka rozhodla zbořit a nahradit novostavbou bankovního paláce. Nový obchod si Lippert našel jen 230 m odsud, v domě „U Černé růže“ Na Příkopě č. p. 853. Kromě výrazné úpravy došlo ke zpevnění domu traverzami, které umožnily získat mnohem větší obchodní místnosti. Náklady se vyšplhaly na neuvěřitelných 1 453 595,10 Kč.¹⁷ Autorem interiérů byl architekt Rudolf Hildebrand, který pro firmu Meinl navrhoval i jiné stavby. Celý zadní trakt domu prošel v letech 1929–1933 přestavbou. Vznikla tu obchodní pasáž do Panské ulice podle návrhu architekta Oldřicha Tyla. Sklobetonové klenby zastřešující pasáž byly v té době největšími svého druhu v Evropě. Nájemní smlouva byla uzavřena na dobu deseti let, přestože nájem byl údajně velmi vysoký. Vedle obchodu se rozkládal i vinný restaurant, kde se podávaly snídaně, obědy i večeře. Restaurace patřila k nejluxusnějším podnikům v Praze, čemuž odpovídaly i ceny. Polední menu, tedy polévka, předkrm, zvolené maso a příloha, moučník a mocca stálo 25 Kč. Večeře, doplněná navíc sýrem, stála 30 Kč. Přitom v lidové jídelně obchodního domu Baťa ve Zlíně stál slušný oběd, husa s knedlíkem a zelím pouhé 4 Kč.¹⁸

Josef a Viktor Lippertové byli hlavou podniku. Jeho nepostradatelnou duší ale byl František Heřmánek. Do firmy nastoupil v roce 1897 jako první obchodvedoucí a byl jím přes 40 let. Kdo znal Lippertův obchod, znal i „vševědoucího“ Heřmánka, který ve své říši lahůdek každému vždy ochotně poradil. Podle pamětníků si získal nejen důvěru, ale i oblibu zákazníků. U Lipperta strávil téměř celý svůj profesní život a teprve začátkem války asi odešel do penze.

Lippert si vždy zakládal na prvotřídní kvalitě zboží. V podniku bylo plno od časného rána až do nočních hodin. Také proto dostal mnohdy pokutu za porušení hodiny, kdy se měl podnik uzavřít. Chodila k němu vyšší společnost, bankéři, továrníci, politici nebo filmové hvězdy. S oblibou sem docházel herec Svatoopluk Beneš se svoji ženou Boženou, dcerou generálního ředitele Královských cementáren. Podnik navštěvoval i československý politik a generál Alois Eliáš. Jako předseda protektorátní vlády se zde ve služebním voze zastavil i ve čtvrtce 18. září 1941 ráno a koupil zde tučt chlebičeků se sardinkami, které podal v Kollátském paláci novinářům-aktivistům ve známé chlebičkové aféře.¹⁹

17 AČNB, fond Živnostenské banky, bilance firmy Meinl za rok 1934, s. 3.

18 IVANOV Miroslav, Sága o životě a smrti Jana Bati a jeho bratra Tomáše, Lípa 2000, s. 166.

19 Jejím výsledkem byla smrt aktivistického novináře Karla Lažnovského. Aféra urychlila odchod Konstantina von Neuratha z funkce říšského protektora na „zdravotní dovolenou“ a nástup zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha. Ten dorazil do Prahy 27. září 1941, ve stejný den dal Eliáše zatknout a po 1. říjnu 1941 odsoudit k trestu smrti. Ten byl vykonán až v době heydrichiády, 19. června 1942 v Kobyliské střelnici a Alois Eliáš se tak stal za svoji odbojovou činnost jediným popraveným předsedou vlády zemí okupovaných nacisty.

4. Dobová reklama z roku 1938.

Zdroj: soukromá sbírka autora.

Mnozí zákazníci si žádali dodávky jídla a pití domů, zejména na večírky. Lippert jim zajistil firemními vozy celý servis i s číšníky. Reklamním heslem firmy bylo ušetřit klientovi práci při přípravě slavností a společenských dýchánek a dodat vše na klíč. Zákazník kromě servisu zaplatil objednané jídlo, ale nápoje byly dodány do komise. Pokud zůstaly neotevřené a nepoškozené, vzala je firma zpět a odečetla je z celkové ceny zboží.²⁰

Velmi oblíbenými se staly dárkové koše. V nabídce bylo 12 různých druhů v cenách od 160 do 1 500 Kč. V malém byly dvě láhve vína, Cherry Brandy, kávová směs Meinl, bonbony, sardinky, datle, fíky, ementál, džem a balíček perníku. Otevřený koš s květinovou výzdobou byl o 10 Kč dražší. V největším koši byl krocán, pražská šunka, bažant, 8 lahví různých vín, 5 lahví lihovin, šampaňské, velká krabice kávy, sušenky, karlovarské oplatky, fíky, datle, džemy a kompoty, kandované ovoce, čokoládové bonbony, sardinky, paštika z husích jater. Květiny navíc stály 30 Kč.

Lippertovy podniky byly dle nájemní smlouvy v Černé růži deset let, až do září 1938, kdy se opět, a to již naposledy přestěhovaly. Vedle paláce České eskomptní banky vznikla podle projektu architekta Bohumíra Kozáka a Antonína Černého novostavba paláce s obchodní pasáží spojující ulici Na Příkopě s Celetnou. Palác pojišťovny Moldavia-Generali č. p. 988 se jmenoval původně dle

HOČKÁ, Eva, Rekonstrukce „chlebičkové aféry“ – atentát v režii odboje, dostupný online: <<http://www.mzone.cz/clanek/rekonstrukce-%E2%80%99Echlebicke-afery%E2%80%9C-%E2%80%93-atentat-v-rezii-odboje/>> [2016-12-16].

20 MCP, prodejní podmínky a ceník zboží firmy Josef Lippert, sbírka firemních tiskovin, dosud nezpracováno.

pojišťovny, ale veřejnosti je známější pod svým poválečným názvem Sevastopol, podle jména zdejšího kina. Dnes nese jméno Broadway.

Stěhování Lippertových podniků už probíhalo v chmurné atmosféře druhé republiky, kterou v březnu 1939 vystřídal marast Protektorátu Čechy a Morava. Příchodem Němců do Prahy nastal nebývalý obchodní ruch prakticky ve všech obchodech od Bílé labuti až po Meinlovy filiálky a Lippertovo lahůdkářství. Němci byli doslova v úžasu nad širokou nabídkou zboží, které v Německu nebylo. Jejich nakupování podpořil i kurs koruny vůči marce podhodnocený Říšskou bankou.²¹ Zvýšený prodej byl i na straně Čechů, kteří začali skupovat zásoby v přípravě na horší časy. Nakupovali dlouhotrvající potraviny, konzervy a také lihoviny, nabízené Lippertovým podnikem i jinými Meinlovými filiálkami. Vývoj jim dal záhy za pravdu. 1. září 1939 vypukla druhá světová válka a měsíc poté, od 2. října 1939, byl na území protektorátu zaveden přidělový lístkový systém nejprve na potraviny a od prosince 1939 i na textil a obuv.

Jediná součást Meinl, která měla stále dobrý prodej, a dokonce zvyšující se obrát, byly podniky Lippert a vinná restaurace. Došlo také na jejich další rozšíření o místnosti v 1. patře a zadní trakt, které vyšlo na milión korun. Restauraci si hodně oblíbili nacisté. S velkou oblibou sem chodíval státní tajemník Úřadu říšského protektora v Praze Karl Hermann Frank. Údajně sedával v tzv. moderním pokoji v 1. patře. Obchod i restaurace v rámci arizačních zákonů zakázaly vstup Židům a Viktor Lippert se plně zapojil do práce pro Říši.²² Pořádal oslavy premiér německých filmů, které se točily v Praze. V listopadu 1939 dostal novou pracovní smlouvu platnou do 31. prosince 1949, která obsahovala i penzijní nároky pro vdovu v případě jeho úmrtí. Jak šla válka, zhoršovalo se zásobování a od ledna 1943 byla restaurace uzavřena až do konce války.²³

Během roku 1941 došlo ke změně v organizaci koncernu Meinl. Do roku 1918 existovala mimo monarchii filiálka jen v Německu. To však jako spojenec mělo s Rakousko-Uherskem do jisté míry celní unii, a tak byla zdejší filiálka vedena jako pobočný závod. Rozpadem monarchie vznikly v jednotlivých státech národní pobočky a firma Meinl vybudovala své dceřiné společnosti v osmi zemích Evropy včetně Německa. Připojením Rakouska k Říši v roce 1938 najednou existovaly v jednom státě dvě firmy, ta v Berlíně a ve Vídni. Koncern se rozhodl ve firmě zavést německý tržní řád, který nepřipouštěl spojení maloobchodu

21 V Německu bylo od nástupu Hitlera řízené hospodářství, které se orientovalo na válečnou výrobu a zásobování obyvatel pokulhávalo. Mnohé luxusní zboží a mnohdy i základní potraviny nebyly volně k sehnání, a pokud ano, byly drahé. Před válkou byl kurs naší koruny silnější. Za 100 RM se dávalo asi 76 Kč. Říšská banka po 15. březnu 1939 stanovila nový kurs 1 RM za 10 K, čímž korunu devalvovala oproti reálné hodnotě o 30 %. Viz kursovní lístky Národní banky Československé z let 1938–1939, dobový denní tisk.

22 V Lippertově restauraci se vybíraly příspěvky na různé akce. Třeba na zimní pomoc (Winterhilfe) nebo Den německé policie, kdy osobně s kasičkou chodil po Praze i K. H. Frank. Blíže NA Praha, Archiv státního tajemníka K. H. Franka, fotoarchiv NAD 785, ev. č. 526, NAD 1322, snímky 1209, 1910, 1212.

23 AČNB, fond Živnostenská banka, spis ŽB 3905/1, zpráva ředitelství z 12. 7. 1944.

5. Interiér prodejny v Černé ruži, 1930, foto Atelier Mayer. Zdroj: soukromá sbírka autora.

s velkoobchodem. Od nynějška se berlínská firma měla věnovat velkoobchodu a vídeňská se starat o všechny prodejny. Kromě toho vznikl velkoobchod Hansa, který řešil velké dodávky třeba pro armádu. Podobné řešení vyčlenit z organizačního rámce velkoobchod bylo přijato i v Praze.

12. března 1941 byla třemi společníky založena firma Lippert Grosshandels Gesellschaft m. b. H. (Lippert, velkoobchodní společnost s r. o.) s kapitálem 4 000 000 K. Majoritní podíl 95 % držela firma Julius Meinl akc. spol. S podíly po 100 000 K byli „na oko“ podílčníky i dr. Viktor Lippert a ředitel českých závodů Meinl JUDr. Bedřich Bach.²⁴ V interních materiálech se vyskytla zmínka, že firma tyto podíly společníkům vlastně jen půjčí. Nakonec firma pod názvem Lippert nevznikla, protože jméno bylo registrováno pro lahůdkářství. Proto byl název změněn a místo Lippert znělo jméno firmy „Hansa“. Viktor Lippert pak svůj podíl prodal v roce 1943 firmě Julius Meinl A. G. Wien. Tím se jeho jméno i angažmá v Hanse ukončilo.²⁵

Prostory uzavřené restaurace posloužily jako útočiště pro úředníky. Do té doby byla centrálou ústřední továrna koncernu v Libni. Byla tu veškerá podniková administrativa od hlavní účtárny až po obchodní a prodejní oddělení. Továrna byla 25. března 1945 vážně poškozena při spojeneckém náletu na oblast Libně a Vysočan, kde byly stále funkční Českomoravské strojírny nebo továrny na letadla Aero, sloužící stále německé mašinérii. Nálet a následný požár budovy, který zničil část archivních podkladů a účetnictví, znemožnil úředníkům práci. Část kanceláří se podařilo opravit a kanceláře Hansy našly útočiště v zavřené Lippertově restauraci.

Řada Němců měla ke konci války obavy z příchodu Rusů a toho, co s nimi bude. Mnozí zaměstnanci koncernu Meinl našli smrt v řadách wehrmachtu, do něhož byli odvedeni jako říšští Němci. Takový osud potkal Karla Ulricha, který byl Viktorem Lippertem dosazen do správní rady firmy Julius Meinl akc. spol.²⁶

24 SOA Praha, fond KSO v Praze, spis C XXII 1, fol. 2–23.

25 Tamtéž, spis C XXII 1, fol. 80–101.

26 NA Praha, fond Policejní ředitelství v Praze, pobytová přihláška, Karl Ulrich.

Jiní byli na konci války zajištěni a zařazeni do transportu, například Eduard Kopp. Ten stál v čele Lippertových podniků a během pražského povstání byl 4. května 1945 zajištěn ve svém bytě a odvezen do sběrného tábora pro Němce. Následně byl zřejmě zařazen do transportu, což archivní dokumenty neuvádí.²⁷

Stejný osud čekal i Lippertovy. Otec pocházel z německé rodiny, ale s Čechy se údajně velmi dobře snášel. Jeho děti však tíhli k německví. Dr. Viktor Lippert, stejně jako jeho sestra a švagr, požádal záhy po vzniku protektorátu o členství v NSDAP a také o říšskoněmecké občanství, které získal 20. září 1939. Když vypuklo pražské povstání, pokusil se narychlo 5. května 1945 opustit Prahu. To se mu nepodařilo a byl se ženou a dalšími Němci internován v Malé pevnosti v Terézíně. Po několika měsících byli převezeni do sběrného střediska v Modřanech u Prahy, kde čekali na odsun. 16. května 1946 byl připraven transport E odvážející tisíce pražských Němců do Anglo-americké okupační zóny s cílovou stanicí Mnichov. V železničním vagonu č. 24 seděli vedle manželů Lippertových i jeho sestra Marie a její muž.²⁸

S nástupem do vlaku stopa po Viktoru Lipperovi v Čechách mizí, zůstalo jen jméno podniku. Veškerý majetek Viktora Lipperta byl konfiskován podle dekretu prezidenta republiky č. 108/1945 Sb. ze dne 25. října 1945 o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy. Nemajetný ale Lippert nezůstal. V roce 1943 koupil v Meiningenu hotel Saský dvůr, do něhož se po válce nastěhovalo místní velitelství Rudé armády. Na rozdíl od Československa nebyly v NDR drobný majetek a živnosti znárodňovány, a tak Lippertovi hotel stále patřil. Po Rudé armádě budovu obsadila německá pohraniční policie a hotel byl pro veřejnost uzavřen. Policii vystřídala stranická škola „Sozialistische Einheitsspartei Deutschlands“ (SED). Lippert hotel prodal městu Meiningen a údajně odešel do západní části Německa.²⁹ Käthe Lippertová se na divadelní prkna už nevrátila a její sláva upadla do zapomnění.

Samo jméno Lippert u nás ještě pár let nezapadlo. Ochranná známka registrovaná v prosinci 1938 byla platná po dobu 10 let, a to byla přibližně doba, kdy se opravdu používala. Po osvobození začala obnova země a jednou z nejdůležitějších aktivit byla obnova zásobování a vyživování obyvatel. Proto byla firma Julius Meinl, akc. spol. považována za klíčovou a dostalo se jí všemožné podpory, třeba zajištěním přednostních dodávek uhlí a elektřiny a výjimka při opravě továrny. To už řídil firmu národní správce Ing. Svatopluk Čech, jmenovaný 8. června 1945. Správce nechal okamžitě provoz podniků Lippert obnovit a ředitelem restaurace a prodejny jmenoval Antonína Podruha. Za tímto jmenováním stál nátlak KSČ, která Podruha do funkce prosadila, ačkoli neměl odbornou kvalifikaci. Podniky Lippert, které si stále držely své renomé, měly po válce téměř

monopolní postavení v dovozu a prodeji různých lahůdek. Stále exkluzivní restaurace byla hojně navštěvována cizinci a personál musel být na vysoké úrovni. Podruh měl původně nakročeno k vojenské kariéře, ale rozpadem Československa změnil své plány. Jak se přesně živil za protektorátu, dochované materiály neuvádí.³⁰ Po svém jmenování ředitelem podniků Lippert začal studovat, nikoli však hotelovou školu, nýbrž od ledna 1946 vysokou školu politickou. Současně dostal od ministerstva vnitřní povolení k cestě do švýcarského Lausanne, kde absolvoval dvoutýdenní kurs pro hoteliéry a restauratéry, který pro něj byl skutečnou nutností. Byl to klasický stranický kádr, který měl v podniku navazovat styk s cizinci a získávat informace pro stranu a její složky. Ústřední výbor KSČ konečně sídlil hned ve vedlejší budově, když zabral palác bývalé České eskomptní banky, v němž za války působila banka německá. Podruh jako ředitel nebyl rozhodně vzorem solidnosti. Dvakrát byl potrestán trestním oddělením cenového odboru magistrátu k pokutám 50 000 Kčs za předražování a černý prodej. V roce 1946 účtoval Společnosti pro obnovení Lidic 150 ks chlebičeků na jejich slavnost po 7 Kčs místo 4,42 Kčs za kus. V listopadu 1948 načerno koupil od pekaře Františka Doležala z Brna 612 kg pečiva a prodával je dál hostům bez potravinových lístků, čímž připravil vázané hospodářství o 459 kg hladké pšeničné mouky.³¹

Po obnovení činnosti život v podnicích Lippert utíchal jen na několik nočních hodin. Od časného rána se už v kuchyni pilně vařilo. V podniku pracovalo 160 lidí a za rok 1946 dostali na platech celkem 2 066 796,80 Kčs. Z toho většina připadla na personál restaurace, na prodejnu zbylo jen 323 672,50 Kčs. Usilovnou prací všech zaměstnanců bylo v roce 1946 dosaženo obratu téměř 24 milionů Kčs, což bylo 6,29 % ročního obratu firmy Meinl. Přitom vlastní výroba potravin firmy Meinl se na obratu podílela 11,60 %.³²

Přes veškerou snahu vedení podniku Meinl celkový obrat prodeje zboží stále klesal. Jedním z důvodů bylo snížení cen základních potravin za pomoci státního intervenčního fondu, platné od 1. dubna 1947. Svou roli hrály i zásobovací potíže, hlavně v důsledku nedostatku obilí z předcházející sklizně, způsobeného extrémním suchem.

Dlouhodobý pokles tržeb narušilo jen září 1947, kdy se pod vlivem davové psychózy skupovaly všechny potraviny. Revizní zpráva účetních doslova uvádí: „Příčina tkví v neobratném líčení vyživovací situace denním tiskem a neukázněnost spotřebitelů, která se projevila především v době před zavedením dalšího daňového zatížení lihovin koncem září 1947.“³³ Prodejna Lippert byla jednou z hlavních filiálék, které nabízely zboží v rámci pomoci UNRRA. Tato akce skončila doprodejem posledních zásob v roce 1947. Celý podnik Julius Meinl akc. spol. byl od dob svého vzniku zaměřen zejména na prodej kávy a čaje. To se u české pobočky po válce změnilo. V roce 1946 se na celkovém ročním obratu káva

27 NA Praha, fond Policejní ředitelství v Praze, pobytová přihláška, Eduard Kopp.

28 NA Praha, fond Policejní ředitelství v Praze, spis Viktor Lippert sign. L1949/3, k. č. 671, fol. 24, též AHMP, fondy novodobé správy, seznam odsunovaných Němců, PhDr. Ivana Dejmková.

29 NAVARA, Luděk – GROHOVÁ, Johanna, Neklidný život majitele Klausovy vily, dostupný online: <www.idnes.cz> [2004-04-02].

30 NA Praha, fond Policejní ředitelství v Praze, osobní spis, Antonín Podruh, P2443/16, k. č. 8798.

31 Tamtéž, k. č. 8798, folio 3 a 15.

32 AČNB, fond PÚB, spis 318/6, Zpráva o revizi firmy Julius Meinl z 12. 11. 1947, s. 18–24, 138–151.

33 Tamtéž, s. 19.

podílela jen z 3,97 % a čaj dokonce pouze 0,97 %, tj. částkou 3 685 747 Kčs. Pochopitelně problémy s dovozem a přidělový systém zde sehrály určitou roli, ale nejvýraznější prodejní komoditou se nyní stal alkohol, kdysi jen doplňkový sortiment. Měl podíl 24,74 %. Dále vedl prodej cukru, a dokonce i sýrů, vajec, mouky nebo i chleba a dalaňů před prodejem čaje a vlastních těstovin. Prodejna lahůdek Lippert se z tohoto rámce nevymykala. Jedině restaurace držela svůj standard stále na vysoké úrovni. Ceny však podléhaly cenovému odboru magistrátu, takže vysoké marže a zisky byly stále hůře dosažitelné.³⁴

Přišel únor 1948 a další vlna znárodnění. Vyhláškou ministerstva vnitřního obchodu byla 20. října 1948 znárodněna firma Julius Meinl akc. spol. a s ní i podniky Lippert. Ve stejný den byl zřízen Pramen, potravinářský maloobchod, národní podnik, který majetkovou podstatu znárodněných podniků převzal, a to zpětně k 1. lednu 1948. Prvním podnikovým ředitelem byl jmenován Josef Petrlíček, který Pramen vedl mnoho dalších let. Petrlíček nahradil 28. března 1949 ve funkci národního správce Ing. Svatopluka Čecha. Ten byl od roku 1948 členem KSČ a byl ředitelem Petrlíčkem pověřen vést komerční odbor Pramene n. p. V roce 1950 přešel do podniku VDP – Velkodistribuční podnik Praha 3.³⁵

Do činnosti podniků Lippert ještě drobně zasáhla bývalá velkoobchodní společnost Hansa, přejmenovaná v roce 1945 na Potravinu. V rámci přebírání moci po únoru 1948 požádala 26. března 1948 o provozování živnosti hostinské a výčepní. Důvodem bylo převzetí restaurace v domě č. p. 852 v ulici na Příkopě, známé jako podnik Savarin. Později byl ještě připojen malý bufet v budově Československých aerolinií. Oba tyto podniky nakonec převzal pod své ředitelování osvědčený a prověřený straník Antonín Podruh, který byl dokonce 25. května 1948 jmenován prokuristou firmy Meinl. V té době dále upevňoval svoji pozici a kromě podniku Lippert, Savarin a Restaurantu Aerolinií ještě převzal Národní klub a dokonce Restaurant Úřadu předsednictva vlády. To už nejen jméno podniku Lippert, ale i jeho faktická existence pomalu směřovaly k zániku.³⁶

Podniky Lippert sídlily v paláci akciové pojišťovny Moldavia-Generali-Securitas, která byla v říjnu 1945 znárodněna. Její majetek přešel na Pražskou pojišťovnu, n. p. Sousední palác bývalé banky obsadil ÚV KSČ, který zde měl své ústředí. V roce 1960 došlo k vystěhování ministerstva dopravy a Československých státních drah z budovy na dnešním nábřeží Ludvíka Svobody, které náhradou dostalo nejen bývalý objekt banky, ale i palác Sevastopol. To už tam podniky Lippert ani Pramen dávno nebyly. Z bývalé nejluxusnější restaurace v Praze se stala závodní jídelna pro železničáře. Její vybavení postupně odnesl čas, mobiliář zase ruce nenechavců.³⁷

Ani prodejna Pramen v paláci nevydržela dlouho a výrazně upadala. Západní luxusní zboží už nemělo být určeno pracujícím lidu a dostávalo se jen na stoly prominentů ve vládní prodejně. Prodejna Pramen byla po roce 1952 zrušena a nahrazena knihkupectvím zahraniční literatury podniku Kniha, n. p. V roce 1958 se prodejna změnila na Knihkupectví Slovanský dům, které tu existovalo až do konce devadesátých let 20. století.

Po tvrdém kurzu první poloviny padesátých let byl v rámci určitého uvolnění otevřen roku 1957 moderní Dům potravin. Ve své době byl špičkou socialistického obchodu, ale i přes velkou rozmanitost zboží a služeb nedosáhl té rozmanitosti, jíž se kdysi vyznačoval Lippert.

Prameny a literatura:

Archiv České národní banky:

- fond České eskomptní banky, zakladatelská zpráva o zřízení společnosti Julius Meinl akc. spol.
- fond Pražské úvěrní banky, spis 318/6.
- fond Živnostenská banka, spis ŽB 3905/1.

Muzeum cenných papírů, nadační fond:

- sbírka firemních tiskovin, dosud nezpracováno, prodejní podmínky a ceník zboží firmy Josef Lippert.

Národní archiv:

- fond Archiv státního tajemníka K. H. Franka, fotoarchiv NAD 785, ev. č. 526, NAD 1322, snímky 1209, 1910, 1212.
- fond Policejní ředitelství v Praze, osobní spisy Viktor Lippert, L1949/3, k.č. 671, Antonín Podruh P2443/16 k. č. 8798.
- fond Policejní ředitelství v Praze, pobytové přihlášky osob v Praze.

Státní oblastní archiv Praha:

- fond Krajský soud obchodní v Praze, spisy Jd. XI 195, B XIII 630, C XXII 1.

IVANOV, Miroslav, Sága o životě a smrti Jana Bati a jeho bratra Tomáše, Lípa 2000, s. 166.

PÍŠA, Rudolf, Société Vinicole, spojené vinné závody akc. spol. in: Prameny a studie 55, 2015, s. 148–153.

TÝŽ, O Stříbrných a Tempu, In: Věstník MCP 1/2015.

Internetové zdroje:

KYZLINK, Jan, Temná vila ve Slunné ulici, dostupný online: <www.extrastory.cz> [2014-08-09].

NAVARA, Luděk – GROHOVÁ, Johanna, Neklidný život majitele Klausovy vily, dostupný online: <www.iDNES.cz> [2004-04-02].

Předkládaný článek vznikl za podpory Ministerstva zemědělství na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace.

34 Tamtéž, s. 18–23.

35 NA Praha, fond Policejní ředitelství v Praze, osobní spis, Svatopluk Čech, C294/21, k. č. 1142; SOA Praha, fond KSO v Praze, spis B XIII 630, fol. 983–996.

36 Tamtéž, osobní spis, Antonín Podruh, P2443/16, k. č. 8798, fol. 28.

37 Dostupný online: <www.praga-magica.blog.cz/1303/pasaz-broadway> [21. 03. 2013].

Zemědělská škola v Loutí, Josef Zeman a Ludvík Vaculík

Agricultural School in Loutí, Josef Zeman and Ludvík Vaculík

MARTIN SLABA

Abstrakt: V roce 1957 vzniklo ve středočeském Loutí (farma neveklovského oddělení Státního plemenářského statku Benešov) internátní středisko mládeže určené zejména pro děti z kulackých rodin. V roce 1958 bylo středisko podle tzv. „učňovského zákona“ transformováno na dvouletou zemědělskou školu zaměřenou na učební obor pěstitel-chovatel. Internátní škola v Loutí byla zrušena na konci školního roku 1963/1964. Na přelomu padesátých a šedesátých let bylo Loutí oficiální propagandou často uváděno jako pozitivní příklad práce se zemědělskou mládeží. Středisko (školu) po celou dobu vedl svérázný komunista Josef Zeman, který se spíše než oficiálními pravidly řídil vlastním selským rozumem. Unikátní atmosféra Loutí uchvátila pražského novináře Ludvíka Vaculíka, který byl ve škole pravidelným hostem a napsal o ní několik novinových článků a obsáhlejší reportáž nazvanou „Na farmě mládeže“. Zeman se stal Vaculíkovým blízkým přítelem a jeho postava se jako symbol morální integrity po několik desetiletí objevovala v řadě Vaculíkových fejetonů a románů. Příspěvek zasazuje školu v Loutí do širšího kontextu problematiky nižšího zemědělského školství ve sledovaném období a dále sleduje vliv školy na životní osudy Josefa Zemana a Ludvíka Vaculíka.

Summary: In 1957, a boarding school for youngsters, mainly from rich farmers' families, was established in the Central Bohemian town of Loutí, at a farm of the Neveklov branch of State Breeding Farm Benešov. In 1958, based on the so-called 'apprentice law', the centre was transformed into a two-year agricultural school focused on educating animal breeders and keepers. The boarding school in Loutí was dissolved at the end of school year 1963/1964. In late 1950s and early 1960s, the official propaganda often presented Loutí as an example of positive work with youngsters from farming families. Throughout its existence, the school was headed by the somewhat eccentric communist Josef Zeman, who rather than official rules followed his own good sense. The unique atmosphere of the school impressed the Prague journalist Ludvík Vaculík, who was regularly a guest there. He wrote several articles and a more extensive report called "Na farmě mládeže" (At a Youth Farm) about the school. Zeman befriended Vaculík and when the journalist started writing fiction, Zeman appeared as a symbol of moral integrity in several his columns and novels. This article sets the school in Loutí in a broader context of lower agricultural education in the given period and follows its impact on the lives of both Josef Zeman and Ludvík Vaculík.

Keywords: Ludvík Vaculík, Josef Zeman, Loutí, Bezejovice, agricultural education.

Téměř ve všech románech a vydaných souborech fejetonů Ludvíka Vaculíka¹ vystupuje postava jeho svérázného přítele Josefa Zemana.² Se Zemanem se Vaculík seznámil patrně v květnu roku 1958, kdy jako zaměstnanec týdeníku *Beseda venkovské rodiny* připravoval reportáž o aktuálních problémech nižšího zemědělského školství. Víceméně náhodně si pražský redaktor vybral školu v Loutí³ na Benešovsku, kam se dalo z hlavního města pohodlně dojet autobusem.⁴ „*Příchod do Loutí na mne působil, jako bych se propadl do patriarchální rodiny, kde lidé a zvířata žijí podle klasického řádu. Tu děvčata pásala krávy, dojila a učila se o nich. Kluci se účastnili orby, setí, žní, mlátili obilí a učili se o tom. [...] Tento systém založil a řídil komunist Josef Zeman. [...] Ten Josef, jenž vystupuje skoro v celém mém psaní.*“⁵ Vaculík v Loutí našel nejen přítele, ale i azyl, kam často unikal a kde rád tvořil. Vzhledem k tomu, že malá škola čas od času bojovala o přežití, pomáhal jí Vaculík příležitostně pozitivními články na stránkách regionálního tisku.⁶ Jeho

- 1 Ludvík Vaculík (1926–2015) patří mezi nejvýraznější, nejosobitější a nejpłodnější české spisovatele druhé poloviny 20. století a počátku století následujícího. Proslavil se autobiografickými romány psanými často deníkovou formou, např. *Rušný dům* (1963), *Sekyra* (1966), *Morčata* (1970), *Český snář* (1981), *Jak se dělá chlapec* (1993), *Cesta na Praděd* (2001), *Loučení k panně* (2002) nebo *Hodiny klavíru* (2007). Neméně úspěšný byl jako autor fejetonů, které vycházely na stránkách periodik i souborně, např. *Jaro je tady* (1987), *Srpnový rok* (1990), *Stará dáma se baví* (1991), *Nad jezerem škaradě hrát* (1996), *Poslední slovo* (2002), *Dřevěná mysl* (2008), *Říp nevybuchl* (2012) nebo *Jsmem v nebi* (2015). Vaculík v roce 1945 vstoupil do komunistické strany, po kritickém projevu na IV. sjezdu československých spisovatelů v roce 1967 byl ze strany vyloučen. V sedmdesátých a osmdesátých letech pracoval v disentu a vydával samizdatovou edici *Petlice*. Po roce 1989 se vrátil do veřejného života a hojně publikoval.
- 2 Josef Zeman (1920–1999) pocházel z Brna-Králova Pole, vyučil se zámečnickem a pak pracoval na různých místech jako aranžér. Po druhé světové válce odešel na krátký čas „budovat“ pohraničí, po návratu žil v Hrnčířích u Prahy, kde pracoval jako zemědělec. Od roku 1957 vedl středisko mládeže v Loutí zřízené při Státním plemenářském statku v Benešově, od roku 1958 byl ředitelem Zemědělského učiliště v Loutí a od roku 1964 vedl Zemědělské učiliště v Bezejovicích. Byl vášnivým chovatelem koní, jezdcem a jezdeckým instruktorem. Amatérsky se věnoval fotografování. Fotografie z jeho pozůstalosti byly vystaveny v kabinetu fotografie v Muzeu umění v Benešově od 27. června do 31. října roku 2006. Výstava se jmenovala „Zemana Josefa a Vaculíka Ludvíka Cesta někam“. K výstavě více: PEŇÁS, Jiří, *Muž na koni, jeden na voze*. Zvláštní výstava o přátelství Ludvíka Vaculíka a koňáře Josefa Zemana, Týden, 2006, 12, 36, s. 72 an. Originální a poutavý obraz osobnosti Josefa Zemana podal Vaculíkův syn Ondřej: VACULÍK, Ondřej, *Podivuhodné přátelství spisovatele Ludvíka Vaculíka a (vy)chovatele koní Josefa Zemana*, Host, 2015, 31, 7, s. 6–9.
- 3 Loutí je součástí obce Rabyně v okrese Benešov u Prahy a leží nedaleko od východního břehu Slapské přehrady. V roce 1850 byla osada Loutě součástí obce Rabyně v neveklovském okrese, po roce 1869 byla osada Loutě nebo též Loutí součástí okresu Benešov. Jelikož osada byla za druhé světové války součástí vojenského cvičiště Waffen-SS, museli se všichni obyvatelé v roce 1942 vystěhovat.
- 4 „*Jiří Zajonc [...] zařídil mi místo redaktora v Besedě venkovské rodiny. Bylo to hrozné. Byl jsem tam půldruhého roku. Naší úlohou bylo psát o dobrých zemědělských družstvech, o ženách matkách-družstevnicích, byla tam rubrika o domácnosti, hygieně, dětech a také nějaká četba. Takto jsem se já dostal do toho Josefova výchovného institutu a psal o něm s dokonalým respektem a čistým svědomím.*“ VACULÍK, Ludvík, Vaculík 1968, Reflex, 2003, 14, 27, s. 58.
- 5 Tamtéž, s. 57.
- 6 „*Mínil jsem nad Josefovým institutem rozšířit clonu, aby v něm všechno zůstalo tak, jak jsem to našel. [...] Nad jeho školičkou visela totiž každého roku hrozba zrušení, ale vždycky se našli rodičové, kteří byli ochotni obětovat dítě státnímu zemědělství aspoň s podmínkou, že bude ve škole, o které četli*

novinářský zájem o Loutí vyvrcholil již v roce 1958, kdy v rámci *Knihovničky strannického novináře ve Státním nakladatelství politické literatury* vydal obsáhlejší reportáž nazvanou *Na farmě mládeže*.⁷ „*Tento spis byl příležitostí, abych také já jako mnozí psáči napsal něco, zač bych se mohl potom stydět. Ale nestydím se, a máje tu věc teď v rukou vidím, že to bylo dobré.*“⁸

Než se budeme detailněji věnovat vlastní škole v Loutí a jejímu vlivu na životní příběhy Josefa Zemana a Ludvíka Vaculíka, pokusíme se nejprve vystihnout základní mezníky složitého vývoje nižšího zemědělského školství v letech 1945–1962.⁹

Vývoj nižšího zemědělského školství v letech 1945–1962

Po druhé světové válce byla přejata dosavadní soustava zemědělského školství v podstatě beze změn. Počínaje rokem 1948 představovala oblast zemědělství zásadní politikum. Zemědělství a celý venkov postihly dramatické sociální, demografické a kulturní změny, jejichž symbolem se stala kolektivizace spojená s násilnostmi a represáliemi. Tento proces je již v základních konturách českou historiografií popsán, a proto na tomto místě odkážeme pouze na příslušnou literaturu.¹⁰ Novým poměrům na venkově se muselo přizpůsobit i zemědělské školství. Škola se stala politickým nástrojem vládnoucího režimu v zápase o socializaci venkova. Vývoj nižšího zemědělského školství na přelomu čtyřicátých a padesátých let byl značně živelný a nepřehledný a vyvolával rozpaky a nespokojenost vládnoucích kruhů.

Již 21. dubna 1948 byl vyhlášen zákon č. 95 *o základní úpravě jednotného školství*, který zařadil učební zařízení zemědělská do III. stupně jednotné školské soustavy. Důležitým cílem zákona bylo organizovat zemědělské školství ve stejném duchu jako školství průmyslové. Vedle výběrových čtyřletých vyšších škol rolnických byly zavedeny i tříleté odborné školy, aby bylo možné vzdělávat veškerou mládež do dovršení osmnáctého roku. Některá nařízení zákona o jednotné škole se však nikdy nepodařilo uvést do života a zemědělské školství jako celek silně pokulhávalo za školstvím průmyslovým. Zemědělství se důsledkem odchodu lidí do měst potýkalo s nedostatkem pracovních sil, což se odráželo

ten pěkný článek. Staral jsem se pak, aby se takový článek objevil v nějakých novinách v příslušné agrotechnické lhůtě každý rok.“ VACULÍK, Ludvík, *Cesta na Praděd*, Brno 2001, s. 11.

7 VACULÍK, Ludvík, *Na farmě mládeže*, Praha 1958.

8 VACULÍK, L., Vaculík, c. d., s. 57.

9 K vývoji československého zemědělského školství obecně: ČERNOHORSKÝ, Zdeněk, *Dějiny zemědělského školství v Československu*, Praha 1980 a TÝŽ, *Vývoj učňovského školství v Československu*, Praha 1973.

10 KAPLAN, Karel, *Proměny české společnosti 1948–1960. Venkov*, Praha 2012; ROKOSKÝ, Jaroslav – SVOBODA, Libor, *Kolektivizace v Československu*, Praha 2013; BLÁŽEK, Petr – KUBÁLEK, Michal (edd.), *Kolektivizace venkova v Československu 1948–1960 a středoevropské souvislosti*, Praha 2008.

i na zkracování docházky do zemědělských škol. Výuku dále komplikoval nedostatek školních budov, internátů a kvalifikovaných učitelů.

V roce 1952 prošlo zemědělské školství hlubokou reorganizací. Aby školství pružněji reagovalo na potřeby zestátněné zemědělské velkovýroby, přešla vrchní správa zemědělského školství (včetně budov, internátů a školních statků) na základě vládního nařízení č. 108/1952 do gesce ministerstva zemědělství. Zemědělské školství bylo organizováno po sovětském vzoru a jeho důležitou součástí se stala politická výchova. „*Rozvíjející se zemědělská velkovýroba potřebuje dostatek tříděně uvědomělých, politicky vyspělých odborných pracovníků, kteří by podle vzoru sovětského zemědělství budovali vysoce produktivní socialistickou zemědělskou velkovýrobu. Proto je třeba, aby v zemědělských školách byla vychovávána mládež vyšší z dělnické třídy a drobného a středního rolnictva.*“¹¹ Dětem z kulackých rodin bylo vysoké a střední zemědělské vzdělání odepřeno, měly šanci získat pouze základní vzdělání v oboru a zastávat manuální práce bez možnosti rozhodování.

Na úrovni nižšího zemědělského školství byla zřízena *střediska pracujících dorostu*, jež byla podle učebních oborů a délky učební doby rozdělena do tří kategorií. Dva roky se učili například strojní zámečníci, kováři, podkováři, sedláři, rybáři, ovocnáři nebo sadovníci, jeden rok pak traktoristé, chovatelé skotu, prasat, ovcí, koní nebo drůbeže, dále pak pěstitelé chmele, brambor nebo řepy, zelináři, vinaři či květináři. Ve třetí kategorii nebyly učební obory vymezeny, jejich smyslem bylo po dobu jednoho roku vychovávat v nově zaváděných střediscích se školními statky novou generaci uvědomělých družstevníků pro rostlinnou a živočišnou výrobu. Výuka podle nových pravidel započala ve školním roce 1952/1953. V polovině padesátých let byly některé obory zrušeny (např. chovatel ovcí) a u těch, které zůstaly, byla tendence prodlužovat délku učební doby.

V roce 1958 byl přijat zákon č. 89 Sb. *o výchově k povolání v učebním poměru* neboli *učňovský zákon*. Základní jednotkou výchovy učňovské mládeže se stala *odborná učiliště*. Pokud vnější okolnosti znemožňovaly zřízení učiliště, praktická výchova probíhala v *učňovském středisku* zřízeném příslušným podnikem a výuka teorie pak v *učňovské škole* spravované národním výborem. Konkrétní podobu nižšího zemědělského školství blíže upravovaly jednotlivé směrnice ministerstva zemědělství. Mládež byla přijímána do učební oboru na základě učební smlouvy. Výuka v pěstitelско-chovatelském oboru trvala dva roky a byla zakončena závěrečnou učňovskou zkouškou.

Teprve zákon č. 86 Sb. z roku 1960 *o soustavě výchovy a vzdělávání*, tzv. *školský zákon*, navrátil zemědělské školství do jednotné školské soustavy řízené ministerstvem školství a kultury, konkrétně pak mezi školy druhého cyklu. Na úrovni

11 Návrh zásad k provedení očisty zemědělských škol od dětí vesnických boháčů v době prázdnin z 2. 6. 1952 uveřejnil Milan Bárta. Viz BARTA, Milan, *Očista středních zemědělských škol od dětí „vesnických boháčů“ a jejich internace na státním statku Albrechtice*, in: BLÁŽEK, P. – KUBÁLEK, M. (edd.), *Kolektivizace, c. d.*, s. 196.

nižšího zemědělského školství byla převzata soustava *odborných učilišť a učňovských škol*, jak je definoval již učňovský zákon z roku 1958. Zemědělská učiliště byla koncipována jako učebně výchovné komplexy zahrnující teoretické vyučování, odborný výcvik a mimoučební výchovu. Školská reforma z roku 1960 byla završena vydáním nových učebních plánů a osnov, které vstoupily v platnost ve školním roce 1962/1963.

Farma mládeže

První „škola“ v Loutí vznikla v roce 1957, kdy se překotná a bolestivá proměna českého venkova v duchu socialistické velkovýroby blížila ke svému cíli. Centrální úřady se přesto ještě tehdy potýkaly s četnými problémy, které jim bránily plnit usnesení stranických sjezdů týkajících se zemědělské výroby a školství. Zemědělské podniky zápasily s velkou fluktuací zaměstnanců a s nezájmem mladých lidí o práci v oboru. Situaci se nepodařilo zvrátit ani zásluhou četných kampaní na školách a masivní agitací v celostátním i regionálním tisku či v rozhlasu. V tomto kontextu byl i dětem z kulackých rodin umožněn přístup k elementárnímu zemědělskému vzdělání a bylo jim dovoleno zastávat základní manuální práce v jednotných zemědělských družstvech a na státních státcích.

S nedostatkem pracovních sil a s nezájmem mladých lidí se potýkal i Státní plemenářský statek v Benešově. Na jeho farmách bylo zaměstnáno množství někdejších sedláků, kteří podle výměry svých polností patřili mezi kulaky.¹² Na základě směrnice o zřizování výcvikových středisek z prosince roku 1956 bylo na farmě v Loutí, patřící neveklovskému oddělení Státního plemenářského statku v Benešově, otevřeno internátní výcvikové středisko mládeže, kde měla být především soustředěna mládež z kulackých rodin. Na odlehle střediskové farmě měli chlapci i děvčata s ukončenou základní školní docházkou získat teoretické i praktické dovednosti a v neposlední řadě i nezbytnou politickou průpravu.

Někdejší osamělý statek v Loutí u Rabyně byl ideálním místem. Jednalo se o nenápadné a izolované místo na periferii benešovského okresu. Za druhé světové války se Loutí ocitlo ve Vojenském cvičišti Waffen-SS, odkud bylo v roce 1942 vystěhováno veškeré civilní obyvatelstvo. Majetek byl vyvlastněn až v roce 1953 a značná část polí byla asi patnáct let neobdělávána. Ještě na konci padesátých let zde zemědělci při práci na poli nalézali miny, granáty a další německou municí.

Před vyvlastněním statek číslo popisné jedna náležel rodině Stomeů. Jejím nejvýznamnějším členem byl Josef, který se na statku narodil na jaře roku 1876.¹³ Josef Stome po vzniku republiky udělal kariéru na ministerstvu zemědělství, kde

ve funkci ministerského rady zastával pozice švehlovské agrární politiky. Ačkoliv byl i majitelem statku ve Štáhlavech u Plzně, intenzivně se zajímal o dění ve středním Povltaví a nad rodným statkem v Loutí si vystavěl vilu. Po druhé světové válce statek v Loutí vlastnili manželé Otakar a Marie Stomeovi.

Středisko mládeže v Loutí bylo zřízeno z rozhodnutí Okresního výboru KSČ v Benešově jako místo, „kam by soustředili děti z kulackých rodin společně s dětmi družstevníků a soukromě hospodařících rolníků“.¹⁴ Financováno bylo z peněz státního statku a přes veškeré vložené úsilí bylo vybaveno velmi skromně. „Byl to kamenný stateček po nějakém rozkulačeném sedlákově, skládající se z obytného domu, stodoly, chléva a stáje. V přízemí domu nalézala se selská kuchyň, kde se i jedlo, spížírna s lednicí, umývárna se záchody, v patře pak byly dvě světnice – jedna pro chlapce, druhá pro děvčata – mezi nimi směšná kancelář, v níž byl Josef, soudruh ředitel. [...] Učebna byla v novém přístavku vedle stodoly. Budovy tohoto statku tvořily obvyklou podkovu s milým hnojištěm uprostřed. Dvůr byl uzavřen dřevěnou bránou.“¹⁵

Do prvního kursu v Loutí, jenž byl „na zkoušku“ otevřen mezi dubnem a srpnem 1957, se postupně zapojilo 17 chlapců a děvčat z řad „mladistvých dělníků“. Druhý kurs byl otevřen v září 1957 a skončil na jaře roku následujícího. Tento kurs absolvovalo sedm chlapců a čtyři dívky. V květnu 1958 měli patnáctiletí a šestnáctiletí farmáři na starosti 230 hektarů půdy, z toho 150 hektarů půdy orné. Vzhledem k tomu, že nebylo v silách mladých lidí zastávat některé těžké manuální práce a obsluhovat zemědělskou techniku, pracovalo na farmě stabilně asi deset dospělých z blízkého okolí. Řízením celé farmy byl pověřen mladý inženýr Josef Šimoník, ředitelem střediska, vychovatelem a instruktorem odborného výcviku byl jmenován Josef Zeman. Vedoucí farmy odpovídal za zemědělskou výrobu a plnění plánu, instruktor za odborný výcvik a za výchovu dětí. Na internátě byla zaměstnána ještě kuchařka.

Před transformací na odborné učiliště v duchu učňovského zákona z roku 1958 středisko fungovalo především jako specifická výrobní jednotka neveklovského oddělení státního statku. Specifičnost spočívala v soustředění mladistvých pracujících, kteří na farmě nejen společně pracovali, ale i žili. Děti praktické znalosti získávaly především během vlastní manuální práce na úseku rostlinné i živočišné výroby. Hromadnou teoretickou výuku zajišťovali instruktor, ředitel střediska a příležitostně další zaměstnanci statku. Během sezóny se děti k teoretické výchově scházely až po návratu z pracovních směn, v zimě byla teorie součástí pracovní doby. Od pondělí do soboty museli mladiství odpracovat 36 hodin, v neděli měli volno. V roce 1958 měli na starost asi 300 slepic, 20 dojníc, 12 telat, několik vepřů a 6 párů koní a obdělávali 150 hektarů orné půdy.

Konkrétní pracovní úkoly přiděloval chlapcům a děvčatům ráno během společné snídaně instruktor Zeman na základě požadavků vedoucího střediska

12 Vaculík ve své reportáži uvádí, že jich bylo 32 %. VACULÍK, L., Na farmě, c. d., s. 11.

13 K osobnosti Josefa Stomeho podrobněji: VOTÝPKA, Bedřich, Josef Stome, rada ministerstva zemědělství, padesátníkem, Vltavské proudy, 1925–1926, 5, č. 5, s. 3.

14 VACULÍK, L., Na farmě, c. d., s. 14.

15 VACULÍK, L., Cesta na Praděd, c. d., s. 9.

Šimoníka. Přes den děti pracovaly, pokud možno, samostatně bez pomoci dospělých – během kursu měly poznat co možná největší počet činností v rostlinné i živočišné výrobě. Mládež disponovala vlastním náradím a povozy, aby byla nezávislá na dospělých zaměstnancích. Nové činnosti měli dětem podle pravidel ukazovat výhradně instruktor nebo ředitel, nikoliv řadoví dospělí zaměstnanci, aby mladí nezískali nesprávné návyky. Po šesté se všichni scházeli na večeri, po které v sedm hodin Josef Zeman vyhodnotil nejen pracovní výkony uplynulého dne, ale i úklid na pokojích a pracovišti a chování. „*Lehce ironizujícími větami posuzoval, jak kdo poklidil krávy a koně. Probíral krávu za krávu.*“¹⁶ Po vyhodnocení následovalo zpravidla společné sledování televize.

Jelikož instruktor Zeman neměl k ruce žádného pomocníka na administrativní úkony, museli mu s nimi pomáhat mladí zaměstnanci. Postupně se střídali ve funkcích četaře, který ráno instruktorovi pomáhal rozdělovat práci a večer vyplňoval úkolové listy sloužící jako podklad k vyplácení mezd, a druhého pomocníka, jenž vedl například statistiky dojivosti mléka a snůšky vajec a sklad. Měsíčně si čtrnáctiletí až šestnáctiletí zaměstnanci vydělali podle druhu vykonávané práce asi 500 až 1000 korun hrubého, chlapci většinou více. Četaři za práci navíc náležel příplatek 50 korun.

I volný čas mladých zaměstnanců podléhal doзору instruktora. Důraz byl kladen na organizovanou zábavu a politickou výchovu. Charakteristická byla společná četba denního tisku nebo vybrané knihy (na internátě byla skromně vybavená knihovna). Odpoledne nebo v neděli děti sportovaly, k dispozici měly základní sportovní náradí, v zimě bruslily na nedalekém rybníku. Děvčata se scházela na kursu šití nebo společně s chlapci na kursu tanečním. Jelikož byl Josef Zeman vášnivý fotograf, pravidelně pořizoval fotografické vybavení a vedl děti k této zálibě. Další vášní instruktora Zemana, ve které podporoval i svěřenou mládež, bylo sportovní jezdeckví. Jak již bylo uvedeno, večery trávili společným sledováním televize, jejíž zákaz instruktor často užíval jako trest. Neděli využívali k výletům do okolí nebo až do Prahy k návštěvě divadla, zoologické zahrady nebo dostihů. Výlety si účastníci zpravidla hradili z vydělaných peněz.

V kontextu atmosféry druhé poloviny padesátých let se mladí zaměstnanci zavazovali k mimořádným pracovním výkonům. Například u příležitosti XI. sjezdu KSČ přijali v březnu 1958 závazek, že ošetří navíc dvacet hektarů luk, zhotoví pařeniště na pikýrování sazenic a vypěstují zeleninu pro kuchyň, zasejí a vypěstují jeden hektar kukuřice na siláž s výnosem 400 metrů hmoty, upraví zahradu, zřídí cvičiště a vysadí sto ovocných stromů.

Pražský novinář a venkovský koňák

Přestože středisko v Loutí mělo primárně sloužit k vymanění dětí z vlivu kulacských rodin a k jejich převýchově v socialistickém duchu, podařilo se instruktorovi

16 Tamtéž, s. 10.

Zemanovi vytvořit podmínky umožňující důstojný život. Unikátní atmosféra ve středisku, pozdějším učilišti, ohromila víceméně náhodně příchodního novináře Vaculíka natolik, že se do Loutí pravidelně vracel a hledal zde klid a inspiraci. Jelikož si uvědomoval křehkost zdejší komunity založené na pevné ruce Josefa Zemana, snažil se škole pomáhat pozitivními ohlasy v tisku a později i v rozhlasu. O prvním článku, který v souvislosti s Loutím publikoval, později uvedl: „*Josefova škola jevila se v něm jako průkopnické pedagogické pracoviště, kde se s výborným výsledkem užívá promyšlených výchovných metod. Ten článek byl však jen trik. Ve skutečnosti jsem už poznal, že Josef žádné pedagogické metody nezná a nepěstuje, ba že mu o výchovu ani tak nejde. Šlo mu prostě o to, aby se krávy nakrmily, koně opucovali a brána natřela. A učni, když už o svém osudu nesměli rozhodnout jinak, aby měli z toho nějaké výhody: zdravý pohyb, dobrou stravu, samostatnost při práci a možnost jezdit na koni. Kdeby pedagog! Osvícenější sedlák to byl a dělal si, co chtěl, protože nikdo nevěděl, co tam dělá. Bezvýznamně malá škola byla mezi lesy jak ztracená, učitelé z okresního města přijížděli sem odučit svoje hodiny a inspektor, když přišel, nepoznal pro svou hloupost a spěch nic.*“¹⁷

Přátelství Vaculíka a Zemana se rodilo velmi pozvolna. Josef Zeman na pražského novináře zprvu pohlížel s nedůvěrou a držel si odstup. „*Dlouho, snad čtyři roky jsme si vykali, ačkoliv jsme byli už tak důvěrnými přáteli, že jsme jeden druhého mohli nechat pro názory zavřít.*“ Vaculík i Zeman byli oba komunisté, v každodenním životě jim ovšem byl nad oficiální dogmata nadřazen vlastní názor a kritické myšlení. Ačkoliv měli zcela rozdílné povahy a životní zkušenosti, našli celou řadu společných témat jako lásku k přírodě, umění nebo k fotografování, která upevnila jejich vztah. Vaculík se v Loutí pravidelně objevoval a Zeman mu zde poskytoval ideální podmínky k práci i odpočinku. „*Ředitel mě už přestal vnímat jako novináře. Prošel jsem domem, stodolou, chlévem i stájí, nahlédl na jízďárnu za stodolou, pak jsem se vrátil do kuchyně, pojídal nabídnutý koláč s čajem nebo mlékem a dovidal se od kuchařky, co je nového.*“¹⁸ Vaculík dokonce někdy opravoval sešity nebo suploval v hodinách: „*Stal jsem se tu učitelem korekční občanské nauky a moravského zpěvu.*“¹⁹

Vaculík měl sám bohaté pedagogické a vychovatelské zkušenosti, neboť v letech 1949 až 1951 pracoval jako vychovatel na chlapeckých internátech v Benešově nad Ploučnicí a v Praze. Jako vychovatel se velmi horlivě snažil vést mladé hochy k aktivnímu a odpovědnému životu a snažil se z nich vychovat lidi zodpovědně přistupující k životu v socialistické společnosti. Kvůli své přímocnosti a zásadovosti se mladý a ještě nezkušený Vaculík dostával do častých konfliktů nejen s vedením škol a internátů, kteří socialistické ideály chápaly čistě formálně, ale občas i se svými svěřenci. Se svým zklamáním a rozčarováním se vyrovnával na stránkách textu, kterým se v roce 1963 úspěšně uvedl na české literární

17 VACULÍK, L., Cesta na Praděd, c. d., s. 10.

18 Tamtéž, s. 11.

19 Tamtéž.

scéně.²⁰ Část „Rušného domu“ napsal právě na přelomu padesátých a šedesátých let v uvolněné atmosféře školy v Loutí a je pravděpodobné, že své zkušenosti konfrontoval s přístupem, který pozoroval u přítele Josefa Zemana.

Dalším Vaculíkovým dílem, které s Loutím bezprostředně souvisí, je zmíněná, téměř padesátistránková propagační brožura z roku 1958 nazvaná „Na farmě mládeže“. Na úvod Vaculík líčí trápení šestnáctileté dívky Marie Šebkové, která se vyrovnává s příchodem do internátního střediska. Přes počáteční nelibost si Marie na náročnou práci zvyká a rychle si osvojuje péči o svěšené dojnice. Vše k radosti maminky, která jí do Loutí přijela zkontrolovat. Následně Vaculík líčí těžkosti, ve kterých se středisko rodilo. Konečný úspěch vysvětluje přístupem lidí z vedení statku, kteří na rozdíl od jiných správně chápou aktuální problémy a aktivně je řeší. Středisko vyhlášené pořádkem a kázní tudíž nemá problém s náborem dětí a rodiče sami přicházejí, aby své potomky do Loutí, které se má změnit v odborné učiliště, přihlásili. Následuje popis pracovních povinností, trávení volného času a politické výchovy. Vaculík si následně vyžádá auto a odjíždí do terénu prověřit, zda to, co slyšel, není jen chloubou. Náhodně oslovuje venkovany, mluví s nimi o jejich starostech a vyptává se na Loutí. Na závěr zdůrazňuje, že budoucnost socialistického zemědělství je nemyslitelná bez zodpovědné výchovy nejmladší generace, která si již osvojí socialistický způsob myšlení a práce. Úspěch Loutí podle Vaculíka spočívá v synergii aktivního vedení statku, nadšení mladého ředitele Šimoníka a obětavosti instruktora Zemana.

Vaculík chápal, že výjimečnost Loutí vyplývá především ze Zemanova rozvolněného vztahu k předpisům a instrukcím. Bylo mu sympatické, že instruktor se řídí vlastní intuicí a primárně mu jde o to, aby se mladí lidé řádně starali o svěšené hospodářství a dodržovali řád a kázeň. „Kdo na farmách státních statků viděl někdy špinu ubikací a v kouři hospod poznal životní ideály a kulturní projevy řadového zemědělského dělníka, musí z Loutí odcházet s pocitem, jako by rozhrnul záves času a zahlédl za ním kus budoucnosti.“²¹

Josefova škola

Ve druhé polovině padesátých let byla situace na českém venkově dosud neutěšená. Zemědělskou výrobu stále trápil nedostatek pracovních sil, jejich nekvalifikovanost a fluktuace. Nápravu si centrální úřady slibovaly od přijetí učňovského zákona v roce 1958 a otevření dvouletého učebního oboru pěstitel-chovatel na nově zřizovaných odborných zemědělských učilištích. K 30. červnu 1958 bylo evidováno celkem 21 516 učňů.

Na Benešovsku byla s novým školním rokem 1958/1959 zřízena odborná učiliště v Benešově, Kozmicích, Netvořicích, Nevekolově, Bezejovicích a v Loutí, z čehož pouze poslední dvě školy byly internátní.

Nábor mladých lidí do zemědělských škol měl na Benešovsku stejné špatné výsledky jako na celostátní úrovni. „Na našem okrese máme získat do těchto [učňovských zemědělských] škol přibližně 170 žáků. [...] Tento úkol správně chápou družstevníci v Petroupimi. Předseda JZD J. Škvor říká: ‚Každý zemědělský závod má být kryt pracovními silami.‘ Na druhé straně ovšem dochází k nesprávnému chápání. Tak například družstevník Cacák z Mladovic má jednoho syna, který právě ukončil školní docházku v Postupicích. [...] Otec důrazně žádá, aby syn šel do učení na automechaniku, s tím, že až rodiče nebudou moci pracovat, půjde za ně do JZD on. Kdyby družstevník Cacák hospodařil soukromě, syn by byl jistě doma, protože je nástupcem a dědicem a otec by jej jistě poslal alespoň do zimní školy.“²²

O proměně střediska mládeže v Loutí ve dvouleté zemědělské učiliště se dohodl okresní inspektor pro zemědělské školky se zástupci státního statku a ředitelem Mistrovské zemědělské školy v Nevekolově, která měla nadále garantovat výuku některých předmětů. Již od jara probíhaly v Loutí přípravy, aby podmínky odpovídaly potřebám nové školy.

Dvouletá Učňovská škola zemědělská v Loutí zaměřená na obor pěstitel-chovatel se otevřela na počátku školního roku 1958/1959. Josef Zeman, nově jmenovaný ředitelem, přivítal 1. září 27 chlapců a dívek s ukončenou povinnou školní docházkou. Podoba všedního dne i způsob organizace práce se v Loutí od základů změnily. Na rozdíl od předchozího střediska byl kladen důraz na společnou teoretickou výuku v učebnách a učni ani nesměli vykonávat tolik manuální práce jako někdejší mladiství zaměstnanci střediska. Novinkou systému byla praxe, kdy žák učební obor nesjednával se školou, ale přímo se státním statkem nebo zemědělským družstvem, ve kterém probíhal praktický výcvik a do kterého odcházal po vyučení pracovat.

Den ve škole byl rozdělen na dopolední praxi a odpolední teoretickou výuku.²³ Během praxe si učni osvojovali jednotlivé práce na úseku rostlinné i živočišné výroby. Skladba chovaných zvířat zůstala stejná jako v původním středisku: hovězí skot, koně, prasata a drůbež. Na rozdíl od mladistvích zaměstnanců střediska již učni nepracovali šest hodin denně, ale jen tři. Vlastní školní výuka probíhala po obědě a odpoledním odpočinku od půl druhé. Podle dochovaných třídních katalogů, uložených ve Státním okresním archivu v Benešově, skladbu předmětů tvořil chov hospodářských zvířat, pěstování rostlin, mechanizace, český jazyk, matematika, občanská nauka, civilní výchova, ekonomie

20 Román „Rušný dům“ vydalo poprvé nakladatelství Československý spisovatel v edici „Život kolem nás“ roku 1963 v Praze, podruhé jej vydal brněnský Atlantis až v roce 2011.

21 VACULÍK, Ludvík, Napřed 2 odpovědi... potom 5 otázek, Beseda venkovské rodiny, 1958, 10, 4, s. 3.

22 ZDERADIČKA, Josef, Mládež a zemědělství, Jiskra Benešovska, ze dne 4. července 1958, 9, 29 s. 1 an.

23 O každodennosti ve škole mnohé napovídá dopis, který žáci Zemědělského učiliště v Loutí zveřejnili na stránkách regionálních novin. Smyslem článku bylo vychválit školu a internát a přilákat další žáky. Dopis žáků Učňovské školy, Jiskra Benešovska, ze dne 4. dubna 1959, 10, 15, s. 1

a tělovýchova.²⁴ Mimoto děvčata měla vaření a šití a chlapci kolářství, sedlářství a kovoobor. Mezi nepovinné předměty patřily ruština, chemie nebo fyzika. Odbornou látku vyučovali zaměstnanci statku, ostatní předměty pak učitelé z nevklovské školy.

Důraz byl stále kladen na politickou výchovu. Výbor organizace Československého svazu mládeže se scházel každý týden: vyhodnotil uplynulé období, vypracoval nový plán, projednal organizační věci a přijímal závazky. Ve školním roce 1958/1959 se učni usnesli, že „společně zasadíme sto ovocných stromků a založíme 35 m³ kompostu. Děvčata si dala do závazku, že se budou starat o jeden hektar jednoklíčkové cukrovky. Zde si budou chlapci s děvčaty pomáhat. Chlapci zhotoví v rámci kovařiny raftový smyk a mříže na okna. Ošetří dva hektary kukuřice.“²⁵

Politická výchova ovlivňovala i mozaiku kroužků: vedle pěvecko-dramatického, fotoamatérského, vodáckého a jezdeckého docházeli učni i na „Fučíkův odznak“, „Učíme se o straně“ a Lidový kroužek ruského jazyka. Večer žáci sledovali televizi (oficiálně dvakrát týdně), příležitostně pořádali literární večery, na kterých se seznamovali s díly Julia Fučíka, Jaroslava Haška nebo Petra Bezruče. Svazácká organizace pořádala výlety do Prahy za divadlem, památkami, muzei nebo na odborné exkurze.²⁶

Po dvou letech žáci dělali závěrečné zkoušky, které se skládaly z písemné, ústní a praktické části. O podobě zkoušky vypovídají dochované protokoly.²⁷ V roce 1961 všichni žáci psali na téma „ošetření rostlin za vegetace“ a „způsoby úpravy krmiv před krmením“, ústně pojednali například o používaných typech traktorů nebo o rozdílech vlastnictví v JZD a státních statcích. Během praktických zkoušek o rok později museli předvést ošetření prasnic a selat a tetování telat.²⁸ Po zkouškách se mladí zemědělci rozešli do JZD a státních statků, se kterými před nástupem do školy uzavřeli smlouvy. Zpravidla se jednalo o družstva a statky z blízkého regionu, např. Státní statek Benešov, Státní statek Netvořice, JZD Lešany, JZD Mlékovice, JZD Nová Ves, JZD Václavice, JZD Chvojíněk, JZD Drachkov, JZD Pecarady atd. Učiliště o prospěchu a chování žáků pravidelně písemně informovalo zemědělské závody a dávalo případné doporučení

24 Státní oblastní archiv Praha (dále jen SOA Praha), Státní okresní archiv Benešov (dále jen SOkA Benešov), Zemědělské odborné učiliště Loutí 1958–1964, třídní katalogy z let 1958–1964.

25 Dopis žáků, c. d., s. 1.

26 „Byli jsme v Praze na divadle ‚windsorské paničky‘, ‚Král Václav IV. a navštívili jsme výstavu ‚Umění bojujících‘, Strahovskou knihovnu, technické muzeum, Betlémskou kapli a Staroměstskou radnici. Společně jsme byli také v Praze na divadle ‚Maryša‘ a na Velké pardubické. O zájezdy se stará soudruh vedoucí [Zeman], který nám věnuje všechny svůj volný čas. Do budoucna si plánujeme zájezd do Kladrub, na veletrh do Brna, exkurzi do Libuše a na výstavu hospodářských strojů v Praze.“ Dopis žáků, c. d., s. 1.

27 SOA Praha, SOkA Benešov, Zemědělské škola Loutí 1958–1964, Protokoly o závěrečných učňovských zkouškách.

28 Zkouška měla tyto části: přípravu krmiva, řezání směsky a míchání se šrotem, krmení a napájení, vypouštění prasnic na pastvu, ošetření podestýlky, přípravu krmiva pro selata, příkrmování selat, přípravu krmiva a krmení prasnic, desinfekci stáje, opravu kotců, přistýlání a čištění stáje, odstavení selat, přípravu krmení a krmení odstavených selat. Tamtéž.

k dalšímu studiu, například na zemědělské technické škole. Podobné doporučení vydával rovněž příslušný statní statek nebo JZD.

V rámci školského zákona z roku 1960 byla v novém benešovském okrese, jenž vznikl sloučením menších okresů Benešov, Vlašim a Votice, vytvořena nová síť zemědělských odborných učilišť. Vedle Loutí do ní z rozhodnutí zemědělské komise ONV a okresního výboru KSČ patřily i Jírovice, Soutice, Vlašim, Votice a Prčice. Jednotlivá zemědělská odborná učiliště se stala zařízeními ONV v Benešově.²⁹

V šedesátých letech agitátoři na stránkách regionálního tisku přiznávali neúspěch v náboru mladých lidí do zemědělství. Referovali, že jednou z příčin je nízká kultura práce v JZD a také fakt, že rodiče záměrně vychovávají v mladých dětech odpor k zemědělské práci a „rádi a často uvádějí jako hlavní příčinu to, že práce v zemědělství je práce nečistá, že jejich děti se takovéto práce štítí a podobně“.³⁰ Obdobné úvahy rodičů byly přirozené a pochopitelné, jelikož vyplývaly z násilného přetnutí letitých vazeb mezi sedláky a jejich půdou. V kontextu oficiální propagandy bylo učiliště v Loutí několikrát do roka v novinách uváděno jako pozitivní vzor práce se zemědělskou mládeží: „V Loutí si ustavili mladí skupinu ČSM. Spojuje je společná práce, společný zájem [...] socialisticky žít – socialisticky pracovat. Před mladými v Loutí vyvstal obraz člověka rovného, pracovitého, žijícího pro ideály míru a mírové práce. [...] Vedení školy má jedno přání, aby se z žáků pro radost rodičům a celé společnosti stali noví socialističtí lidé, mistři svého řemesla. Mládež v Loutí zvolila správnou cestu.“³¹

Bezejovice

Na konci školního roku 1963/1964 bylo Zemědělské odborné učiliště Loutí zrušeno. Z dostupných pramenů zatím nemůžeme příčiny zavření školy s jistotou určit. Je pravděpodobné, že skromné zázemí někdejšího statku v Loutí již nevyhovovalo nárokům, které na teoretickou výuku a odborný výcvik kladly standardy šedesátých let 20. století.

Josef Zeman byl k počátku školního roku 1964/1965 jmenován vedoucím Zemědělského odborného učiliště v Bezejovicích, které fungovalo jako pobočka vlašimské zemědělské školy.³² Bezejovice leží asi patnáct kilometrů jihovýchodně od Loutí, blíže k přirozenému centru regionu Benešovu. Do Bezejovic za Zemanem nadále z Prahy přijížděl v té době již prominentní redaktor Literárních novin Ludvík Vaculík: „Uviděl jsem soustavu mohutných hospodářských budov se třemi nádvořími, z nichž vedl do stájí, chlévů, stodol, sýpek a skladišť nepřehledný počet dveří, byly tu dlouhé betonové rampy, tlustými potrubími táhl mocný van vzduchu, vozíky zavěšené na kolejnici vyvážely velká množství mrvy na několik hnojišť,

29 ZDERADIČKA, Josef, Devět zemědělských škol zahájilo vyučování, Jiskra, ze dne 16. 9. 1960, 1 (11), 37, s. 2.

30 VOSOLIL, Miroslav, Všude tomu bylo jinak, Jiskra, ze dne 14. 5. 1964, 5 (15), 20, s. 3.

31 Loutí, Jiskra Benešovská, ze dne 23. 10. 1959, 10, 44, s. 1.

32 SOA Praha, SOkA Benešov, Zemědělské odborné učiliště Bezejovice 1952–1971.

opodál za plotem vysoko čněl kopec řezané slámy a vedle něho zela široká silážní jáma, do níž traktory jeden za druhým právě navážely zelenou píci. [...] Naštěstí se ukázalo, že Josef s tím nemá skoro nic společného. Jeho škola zabírala jen jednu budovu až na konci soustavy, na posledním dvoře bez hnojiště. [...] Měl teď zástupce, dva mistry, dvě vychovatelky, hospodářku, účetní a dvě kuchařky. Učňů však měl jenom dvakrát tolik co předtím a krávu žádnou.³³ Učiliště bylo na rozdíl od Loutí již odděleno od vlastní výroby a „učni chodili do kravína jako na exkurzi“.³⁴

V srpnu 1966 se Vaculíkovi se Zemanem podařilo zorganizovat romantický a téměř heroický počin. V doprovodu pěti dívek a jednoho chlapce se vydali s jedním povozem a několika koňmi na asi čtrnáctidenní pouť z bezejovického statku přes střední a východní Čechy a polské Kladsko na Moravu. Cílem byl víceméně náhodně vybraný symbolický bod: nejvyšší hora Jeseníků a celé Moravy Praděd.³⁵ Během cesty si přivydělávali promítáním dokumentárních filmů o koních a Vaculík posílal pravidelné reportáže do Literárních novin.

Ještě v šedesátých letech Vaculík reportáže upravoval do podoby románu, dílo však nedokončil a vrátil se k němu až po více než třiceti letech. Knihu „Cesta na Praděd“ doplněnou o řadu unikátních černobílých fotografií vydalo poprvé až v roce 2001 nakladatelství Atlantis. Josef Zeman se tak stal hlavním hrdinou jednoho z nejpůsobivějších Vaculíkových románů oslavujícího krásu české krajiny a popisujícího rozklad struktur tradičního venkova.

Krátce po návratu z velké cesty Vaculík razantně vstoupil do domácího politického života. Na IV. sjezdu československých spisovatelů v roce 1967 přednesl zásadní kritický projev a o rok později dal literární podobu manifestu *Dva tisíce slov*. V následné perzekuci vlně byl vyloučen z komunistické strany a nesměl oficiálně publikovat. Rovněž Zeman byl vyloučen z KSČ a v průběhu školního roku 1968/1969 byl odvolán z funkce vedoucího školy. Zeman ve škole nadále působil jako mistr odborného výcviku a po jejím zrušení v roce 1971 pracoval jako vedoucí jezdeckého oddílu, který organizačně spadal pod Československý svaz tělesné výchovy. Byl opět svým pánem a oddíl formoval podle svých představ. Vaculík a Zeman se nadále navštěvovali a postava bezejovického koňáře jako symbol morální integrity a zdravého selského rozumu pravidelně rytmovala Vaculíkovu samizdatovou tvorbu.³⁶ Vedle Vaculíka se v Bezejovicích objevovaly i další významné postavy neoficiální kultury: dramatik Václav Havel, spisovatelé Ivan Klíma a Jan Trefulka nebo herec Pavel Landovský.³⁷

Přátelství obou mužů ukončila až smrt Josefa Zemana na tehdy zdevastovaném statku v Bezejovicích v roce 1999. Na závěr se můžeme ztotožnit s názorem

33 VACULÍK, L., *Cesta na Praděd*, c. d., s. 18.

34 VACULÍK, O., *Podivuhodné přátelství*, c. d., s. 7.

35 K cestě více PEŇÁS, J., *Muž na koni*, c. d.

36 Josef Zeman se například objevuje v románu „Český snář“ (1981) nebo ve fejetonech „Raději o hnoji“ (1981) a „Konec léta“ (1982).

37 Na základě vzpomínek dcery Josefa Zemana Hany Maršálkové (* 1955). Hana Maršálková, rozená Zemanová, byla společně se svojí sestrou účastnicí cesty na Praděd v roce 1966.

Jiřího Peňáse, podle kterého „Josef Zeman se stal pro Ludvíka Vaculíka pravděpodobnou alternativou, tím, kým on sám chtěl a mohl být, kdyby nebyl novinářem, intelektuálním Pražanem, byť s náturou nevymazatelně vesnickou“.³⁸

Prameny a literatura:

Státní oblastní archiv Praha, Státní okresní archiv Benešov:

- fond Zemědělské odborné učiliště Bezejovice 1952–1971.
- fond Zemědělské odborné učiliště Loutí 1958–1964.

BÁRTA, Milan, Očista středních zemědělských škol od dětí „vesnických boháčů“ a jejich internace na státním statku Albrechtice, in: BLAŽEK, P. – KUBÁLEK, M. (edd.), *Kolektivizace venkova v Československu 1948–1960 a středoevropské souvislosti*, Praha 2008, s. 196–208.

BLAŽEK, Petr – KUBÁLEK, Michal (edd.), *Kolektivizace venkova v Československu 1948–1960 a středoevropské souvislosti*, Dokořán, Praha 2008.

ČERNOHORSKÝ, Zdeněk, *Vývoj učňovského školství v Československu*, Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1973.

TÝŽ, *Dějiny zemědělského školství v Československu*, Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1980.

Dopis žáků Učňovské školy, *Jiskra Benešovska*, 4. 4. 1959, 10, č. 15, s. 1.

KAPLAN, Karel, *Proměny české společnosti 1948–1960. Venkov, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR*, Praha 2012.

Loutí, *Jiskra Benešovska*, 23. 10. 1959, 10, č. 44, s. 1.

PEŇÁS, Jiří, *Muž na koni*, jeden na voze. Zvláštní výstava o přátelství Ludvíka Vaculíka a koňáře Josefa Zemana, *Týden*, 2006, 12, č. 36, s. 72 an.

ROKOSKÝ, Jaroslav – SVOBODA, Libor (edd.), *Kolektivizace v Československu, Ústav pro studium totalitních režimů*, Praha 2013.

VACULÍK, Ludvík, *Na farmě mládeže*, Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1958.

TÝŽ, *Napřed 2 odpovědi... potom 5 otázek*, *Beseda venkovské rodiny*, 1958, 10, č. 4, s. 3.

TÝŽ, *Cesta na Praděd*, Brno: Atlantis 2001.

TÝŽ, *Vaculík 1968*, *Reflex*, 2003, 14, č. 27, s. 56–59.

TÝŽ, *Rušný dům*, Brno: Atlantis 2011.

VACULÍK, Ondřej, *Podivuhodné přátelství spisovatele Ludvíka Vaculíka a (vy)chovatele koní Josefa Zemana*, *Host*, 2015, 31, č. 7, s. 6–9.

VOSOLIL, Miroslav, *Všude tomu bylo jinak*, *Jiskra*, 14. 5. 1964, 5 (15), č. 20, s. 3.

VOTÝPKA, Bedřich, *Josef Stome, rada ministerstva zemědělství, padesátníkem, Vltavské proudy*, 1925–1926, 5, č. 5, s. 3.

ZDERADIČKA, Josef, *Mládež a zemědělství*, *Jiskra Benešovska*, 4. 7. 1958, 9, č. 29, s. 1 an.

TÝŽ, *Devět zemědělských škol zahájilo vyučování*, *Jiskra*, 16. 9. 1960, 1 (11), č. 37, s. 2.

Předkládaný článek vznikl za podpory Ministerstva zemědělství na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace.

38 PEŇÁS, J., *Muž na koni*, s. 73.

1. Josef Zeman. Foto: soukromý archiv Hany Maršákové.

3. Titulní strana propagační brožury „Na farmě mládeže“ z roku 1958.

2. Ludvíka Vaculíka na statku v Bezejovicích vyfotografoval v roce 2006 novinář Jiří Peňás, kterému za souhlas s publikováním snímku patří poděkování. Foto: soukromý archiv Jiřího Peňáse.

4. Josef Zeman. Foto: soukromý archiv Hany Maršákové.

5–7. Farma v Loutí. Foto: soukromý archiv Hany Maršálkové

Management ve veřejné správě: zážitková funkce muzea ve vazbě na cestovní ruch

Management in Public Administration: the experience function of the museum as it relates to tourism

MILAN JAN PŮČEK, MICHAL PLAČEK, ANTONÍN ŠIMČÍK,
JIŘÍ HOUDEK

Abstrakt: Článek se věnuje problematice managementu muzeí z hlediska funkcí muzea ve vazbě na cestovní ruch. Management muzeí patří k neoddelitelným součástem muzeologie. Při zpracování článku se vycházelo zejména z teorie veřejné ekonomie (zvláště z New Public Managementu). Provedený výzkum si kladl následující dva cíle: (1) Na základě provedené analýzy vymezit funkce muzea a diskutovat o nich. (2) Vymezit zážitkovou funkci muzea ve vazbě na cestovní ruch. V rámci článku byly popsány a diskutovány tři funkce muzea: (1) paměťová funkce, (2) didaktická (vzdělávací) funkce, a (3) zážitková funkce. Muzea by neměla dělat zážitkovou funkci formou „zábavy pro zábavu“ (tak jako některé instituce v oblasti cestovního ruchu), ale jako nástroj pro vzdělávání. U návštěvníků by se pomocí zážitkové funkce mělo prosazovat vzdělávání v potřebných souvislostech, mělo by být podporováno prožívání a získávání vlastních zkušeností, radost z objevování a bádání nebo rozvíjení smyslu pro krásu. V tomto smyslu mohou muzea i v oblasti cestovního ruchu plnit jedinečnou roli.

Summary: This article deals with the issue of museum management from the perspective of the relation between museums and tourism. Management of museums is an integral part of museology. This contribution is based on the theory of public economy, especially the theory of new public management. The aim of our research was twofold: Firstly, to define, based on an analysis, the main functions of museums and to discuss them. Secondly, to define the experiential function of museums in relation to tourism. The authors describe and discuss three functions of museums: 1. their function related to memory and recollection, 2. their didactic (educational) function, 3. their experiential function. Museums should not try to offer experiences by providing ‘fun for fun’s sake’, like some tourist institutions do, but as an instrument of education. By providing memorable experience, museums should try to educate, support their visitor’s desire to gain new experiences, to experience joy stemming from discovery, research, or development of a sense of beauty. In this sense, museums can play a unique role even in tourism.

Keywords: museum management, tourism, experiential function.

1. Úvod

Pod pojmem „muzeum“ chápeme v tomto článku muzeum, galerii (za galerii považujeme muzeum umění) nebo památník (za který považujeme muzeum věnované konkrétní osobnosti nebo události). Řízení muzeí (řízení a management zde bereme jako synonymum) je v rámci tohoto článku považováno

za důležitou součást muzeologie. Za efektivní řízení muzea pokládáme v rámci článku cílevědomou (tedy záměrnou) regulační činnost představitelů muzeí (například ředitelů, vedoucích zaměstnanců nebo kurátorů), jejímž smyslem je usměrňovat dané procesy (činnosti muzea) tak, aby byly dosahovány stanovené cíle a naplňováno poslání dané zákonnými předpisy nebo pokyny zřizovatele.¹ Musí být přitom naplněna podmínka, že ukazatele jednotlivých cílů muzea jsou průběžně plněny, dosažené výsledky těchto ukazatelů odpovídají plánovaným cílům muzea a vynaložené zdroje potřebné k realizaci cílů jsou použity hospodárně, efektivně a účelně.² V porovnání se zahraničím, kde existuje řada vysoce vědeckých a respektovaných časopisů zabývajících se ekonomikou a managementem kulturních institucí,³ je téma managementu muzeí v České republice prakticky na okraji zájmu. Avšak v zahraniční literatuře, zejména ve vazbě na anglosaské země, je management muzeí poměrně dobře popsán (např. Genoways, Ireland 2003; Griffin, Abraham, 2000; Moore 1994). Za jednu z nejzásadnějších publikací můžeme považovat práci Ackersona a Baldvina (2014) s názvem *Leadership Matters*. Kniha přináší 36 rozhovorů s předními manažery v oblasti muzejnictví, zabývá se mytí přetrvávajícími v této oblasti managementu a definuje kritéria a cíle pro rozvoj jednotlivých organizací. Problematice marketingu muzeí se ze zahraničních autorů věnovali například Sandell a Janes (2007), Lang, Reeve a Woollard (2006) či Kotler (2008). V české nebo slovenské literatuře se tímto tématem zabývali, zejména ve vazbě na marketing nebo cestovní ruch, například Kesner (2005) a Johnová (2008); ve vazbě na výkonnost muzeí pak Šulc (2014).

Statistiku o činnosti muzeí shromažďuje a publikuje od roku 1991 Národní informační a poradenské středisko pro kulturu⁴ zřizované Ministerstvem kultury. Z této statistiky plyne, že k 31. 12. 2014 bylo v České republice celkem 509 muzeí, z toho bylo zřízeno obcemi, kraji nebo státem celkem 490, což činí 73 %. Vysoký počet těchto muzeí souvisí s účinností zákona č. 54/1959 Sb., o muzeích a galeriích a následné reformy veřejné správy k 1. 1. 2003.⁵ Historickému vývoji muzeologie se jako oboru věnovali například Z. Stránský a E. Stránská.⁶

Článek se soustřeďuje na problematiku funkcí muzea ve vazbě na cestovní ruch a provedený výzkum si kladl následující cíle: (1) Na základě provedené analýzy vymezit funkce muzea a diskutovat o nich. (2) Vymezit zážitkovou funkci muzea ve vazbě na cestovní ruch.

1 U soukromých muzeí pokyny vlastníka.

2 Viz zákon o finanční kontrole, který pojmy hospodárně, efektivně a účelně definuje.

3 Např. *Journal of Cultural Heritage, Museum Management and Curatorship, Journal of Museum Education, Journal of Museum Studies, Journal of Cultural Economics*.

4 NIPOS (2015), dostupný online <http://www.nipos.cz> [2015-08-25].

5 Podle Fialové (2003) kraje k 1. 1. 2003 zřizovaly celkem 91 muzeí, přičemž převod zřizovatelských kompetencí byl doprovázen i převodem majetku organizací včetně sbírkových fondů (sbírkové fondy tvořily 40 % veškerých sbírkových fondů v ČR).

6 STRÁNSKÁ, Edita – STRÁNSKÝ Zdeněk. *Základy studia muzeologie*. Dostupný online: <http://muff.uffs.net/skola/muzeo.php> [2015-08-25].

2. Teoretická východiska a metody

Při zpracování článku se vycházelo zejména z teorie veřejné ekonomie (zvláště z New Public Managementu – dále NPM). Koncept NPM je v příspěvku teoretickým i praktickým rámcem. Z českých a slovenských autorů se tématu NPM věnují například Nemeč a kol. (2012), Nekola a Ochrana (2009), Špaček a Neshybová (2010) a další. K předním tvůrcům konceptu NPM patří Aucoin (1990), Pollit (1990) a Walsh (1995). Pro naše účely nazíráme na funkce muzea optikou následujících principů NPM: (1) decentralizace, (2) zásady výkonnosti a efektivity, (3) možnosti volby a konkurence, (4) orientace na zákazníky, (5) zlepšení kooperace veřejného a soukromého sektoru.

Základní použitou metodou je desk research. Při prováděném výzkumu byly analyzovány strategické dokumenty Ministerstva kultury ČR, dokumenty krajů (s vazbou na kulturu a muzea), dokumenty státních příspěvkových organizací (muzeí) a dostupné dokumenty muzeí zřizovaných kraji. Též byla vyhodnocena a analyzována dostupná domácí i zahraniční literatura. Za účelem dosažení výzkumných cílů byl použit mix normativní a nenormativní metodologie a v rámci mixu pozitivní a normativní metodologie byla použita řada vědeckých výzkumných metod, zejména metoda analýzy (byla použita při zkoumání odborné literatury, dostupných zdrojů, dat). Z obecně vědních metod byla rovněž použita metoda dedukce, a to při vyvozování závěrů z již existujících přístupů, metoda indukce při vyvozování závěrů z analýzy primárních a sekundárních dat a metody srovnání, specifikace a analogie.

3. Výsledky výzkumu

3.1 Vymezení funkcí muzea – paměťová, vzdělávací a zážitková funkce

Činnost muzeí se v ČR řídí od roku 2001 zejména zákonem č. 122/2000 Sb., o ochraně sbírek muzejní povahy. Tento zákon nově stanovil standardy muzejní práce a také vymezuje pojem „muzeum“.⁷ Jeho definici lze srovnat s definicí mezinárodní asociace muzeí ICOM (International Council of Museums).⁸ Obě

7 Zákon o sbírkách a vymezil pojem „muzeum“ takto (§ 2 odst. 4): „Muzeem je instituce, která získává a shromažďuje přírodniny a lidské výtvořiny pro vědecké a studijní účely, zkoumá prostředí, z něhož jsou přírodniny a lidské výtvořiny získávány, z vybraných přírodnin a lidských výtvořin vytváří sbírky, které trvale uchovává, eviduje a odborně zpracovává, umožňuje způsobem zaručujícím rovný přístup všem bez rozdílu jejich využívání a zpřístupňování poskytováním vybraných veřejných služeb, přičemž účelem těchto činností není zpravidla dosažení zisku.“

8 Definice ICOM zní následovně: „Muzeum je stálá nevýdělečná instituce ve službách společnosti a jejího rozvoje, otevřená veřejnosti, která získává, uchovává, zkoumá, zprostředkuje a vystavuje hmotné doklady o člověku a jeho prostředí za účelem studia, vzdělávání, výchovy a potěšení.“ Srov. ICOM, Profesionální etický kodex muzeí. Mezinárodní rada muzeí (ICOM), 15. valné shromáždění konference ICOM v Buenos Aires v Argentině dne 4. listopadu 1986 ve znění 20. valného shromáždění konference ICOM ve španělské Barceloně dne 6. července 2001. Dostupný online: http://www.cz-museums.cz/web/deni_v_oboru/eticky-kodex-muzei [2016-03-15]; KESNER, Ladislav, *Marketing a management muzeí a památek*, Grada, Praha 2005, s. 27.

právní úpravy pracují s neziskovým charakterem muzea, s pojmem služba. Definice dle našeho zákona pracuje zejména s paměťovou a vzdělávací funkcí muzea. ICOM přidává slovo „potěšení“, které odkazuje na zážitkovou funkci muzea (Hájek, 2011). Muzeum dle definice ICOM má tak 3 funkce: paměťovou, vzdělávací (někdy nazývanou didaktická) a zážitkovou. Tři uvedené funkce neexistují izolovaně – typickým znakem produktu muzea je jeho komplexní charakter. Vedle stálých a krátkodobých výstav zahrnuje rovněž kulturní či osvětové akce, vzdělávací programy nebo celou řadu doprovodných služeb. S těmito definicemi je možné též srovnat vymezení muzea dle Asociace muzeí ve Velké Británii, která pracuje se slovy „inspirace, učení a zábava“⁹

Vymezení pojmu muzeum souvisí s funkcemi této instituce. V literatuře zabývající se managementem muzeí se mezi funkce muzea obvykle zařazuje:¹⁰ (1) uchovávání sbírek včetně shromažďování, (2) studium a (3) komunikace. Tento výčet je možné srovnat s vymezením funkcí podle Nobleho,¹¹ které pracuje s pěti základními kategoriemi.¹² Úkolem muzea je: (1) shromažďovat (zahrnuje akvizici a zpracování sbírkových předmětů), (2) uchovávat (jde o způsoby ochrany, vhodné preparování, konzervaci a zacházení se sbírkami), (3) studovat uchovávané (vědecký nebo badatelský výzkum), (4) vystavovat (zpřístupňování a prezentování sbírek veřejnosti, vzdělávání veřejnosti), (5) komunikovat (zahrnuje představování sbírek a sbírkových předmětů zainteresovaným skupinám – například veřejnosti, školám, médiím, vlastníkům muzea atd.). V rámci tohoto článku budeme pracovat s odlišným pohledem na funkce muzea, který vychází z definice muzea dle ICOM a kdy k funkcím řadíme: (1) paměťovou funkci, (2) didaktickou (vzdělávací) funkci, a (3) zážitkovou funkci.¹³ Ke klasické paměťové funkci muzea (která spočívá ve shromažďování, správě a ochraně sbírek) se řadí vzdělávací funkce (zejména vzhledem ke školám všech typů, ale obecněji vůči veřejnosti) a funkce zážitková, která umožňuje účelně prezentovat sbírku a také

9 „Muzea umožňují občanům, aby zkoumali sbírky pro inspiraci, učení a zábavu. Jsou institucemi, které sbírají, ochraňují a zpřístupňují doklady vývoje společnosti a přírody, které spravují v zájmu společnosti.“ FIALOVÁ, Dagmar, Profesionální a etické standardy a výkonnostní ukazatele muzejní práce, Praha 2003, s. 36.

10 Srov. GINSBURGH, Victor – MAIRESSE, François, Defining a Museum: Suggestion for an alternative approach, *Museum Management and Curatorship*, 1997, 16 (1), s. 15–33; FREY, S. Bruno – STEINER, Lasse, Pay as you go: a new proposal for museum pricing, *Museum Management and Curatorship*, 2012, 27 (3), s. 223–235.

11 J. V. Noble byl prezidentem Americké asociace muzeí. Názvy funkcí anglicky: to collect, to conserve, to study, to interpret, and to exhibit. NOBLE, V. Joseph, *Museum Manifesto*. *Museum News*, 1970, 48 (8), s. 16–20.

12 Srov. MERRYMAN, H. John, *The Public Interest in Cultural Property*, 1989, Vol. 77, Issue 2/3, s. 339; MOORE, Kevin, *Museum management*, Routledge, London 1994.

13 Srov. McLEAN, Fiona, A marketing revolution in museums, *Journal of Marketing Management*, 1995, 11/6, s. 601–616.

HÁJEK, Oldřich – PŮČEK, Milan – NOVOSÁK, Jiří, Marketing muzeí: případová studie muzeí Zlínského kraje, 2011, *Časopis Slezského zemského muzea, série B – vědy historické, Slezského zemského muzea, Opava*, vol. 60, no. 3, s. 201–212; význam zážitkové funkce zdůrazňoval například i KESNER, Ladislav, *Marketing a management muzeí a památek*, Praha 2005.

učit (vzdělávat) cílové skupiny atraktivním způsobem a v potřebných souvislostech. Zobrazení tří funkcí muzea uvádí obrázek na následující straně. Úspěšná muzea tak dokáží pomocí efektivního řízení zvětšovat průnik všech tří funkcí. Cílem je vhodným a šetrným způsobem využívat sbírkových předmětů (paměťová funkce) ve prospěch vzdělávání cílových skupin (dětí, veřejnosti atd.). Ke zvýšení účinnosti vzdělávání se využívají příběhy, zážitky a radosti z bádání (zážitková funkce).

Jak bylo řečeno, paměťová funkce zahrnuje shromažďování, uchovávání sbírky (lze též nazvat správou sbírky). Jde o odkaz minulosti pro současnost a budoucnost. V čem nás může minulost poučit v současnosti, jak nás může inspirovat z hlediska vědy, výzkumu a inovací pro budoucnost. Tato funkce je nejdůležitější směrem dovnitř muzea. Zahrnuje též vyčíslitelnou finanční hodnotu sbírky. Je-li muzeum zřízeno jen za účelem její paměťové funkce, není to nepravděpodobně. Většina zřizovatelů se však kromě hodnoty sbírky zajímá též o její smysluplné využití pro rozvoj společnosti. Proto jsou další dvě funkce muzea velmi důležité.

Druhá funkce je vzdělávací. Vzdělávání veřejnosti patří po celou dobu historie muzeí v ČR k neoddelitelné součásti jejich činnosti. Vzdělávací funkce zahrnuje studium sbírky pro vědecké nebo badatelské účely, ale zejména jde o funkci muzea jako vzdělávací instituce vůči školám (všech typů, od mateřské až po vysoké školy) a veřejnosti. Silnou stránkou muzea je schopnost vzdělávat v potřebných souvislostech. Cílovými skupinami pro vzdělávání jsou děti mateřských škol, žáci základních škol, studenti středních a vysokých škol, rodiny s dětmi a obecněji také veřejnost.

Třetí funkce je zážitková. Muzeum (ve shodě s definicí dle ICOM) by svým návštěvníkům mělo přinášet potěšení, zážitek či radost. Zážitková funkce je spojována též s problematikou cestovního ruchu (zvýšení atraktivity obce, kde muzeum sídlí, jako destinace cestovního ruchu) a také s trávením volného času (atraktivní nabídka pro obyvatele obce a regionu v podobě výstavy, expozice, akce atd.). Na rozdíl od klasických zábavních parků a podobných zařízení, kde jde převážně jen „o zábavu pro zábavu“, je smysl zážitkové funkce muzea jiný. Jde o to pomocí zajímavých příběhů, prožívání a získávání vlastních zkušeností, radosti z objevování a bádání nebo rozvíjení smyslu pro krásu učít se o konkrétních tématech prezentovaných muzeem.

V ČR lze považovat za nejstarší muzeum, které naplňuje všechny tři funkce muzea (paměťovou, vzdělávací i zážitkovou), Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm. Toto muzeum dokázalo naplňovat kontinuálně tyto tři funkce od svého vzniku, během komunistické totality až po současnost. K posilování zážitkové funkce muzeí též pomohly projekty financované z fondů EU. V posledních deseti letech byla v ČR vybudována řada expozic, kterým se více či méně podařilo tyto tři funkce naplnit. Výzkum postoje muzeí k trojici zmíněných funkcí byl proveden u pěti institucí zřízených krajem včetně krajské

1. Model tří funkcí muzea (Pramen: autoři)

Úspěch muzea vyžaduje zvětšovat průnik všech tří funkcí: jde o efektivní a šetrné využívání sbírkových předmětů (paměťová funkce) ve prospěch vzdělávání v souvislostech cílových skupin (děti, veřejnosti atd.) pomocí příběhů, zážitků a radosti z bádání (zážitková funkce).

galerie ve Zlínském kraji při zpracování marketingové strategie muzeí.¹⁴ Všechna muzea potvrdila, že usilují o uplatnění všech tří funkcí.¹⁵ V rámci prováděného šetření byli ředitelé dotazováni na cíle marketingu. Odpovědi shrnuje následující tabulka. Tři muzea se shodla na pořadí prvních dvou cílů (zvýšit návštěvnost nebo příjmy). U ostatních cílů již shoda nebyla. Jedno z muzeí odmítlo pořadí cílů stanovit, nicméně je třeba doplnit, že po odchodu ředitele do důchodu nové vedení postoj přehodnotilo a cíle marketingu hodnotilo obdobně jako ostatní muzea.

Tab. 1: Pořadí cílů marketingu muzeí Zlínského kraje podle významnosti

Cíl	KGUVZ	MJVM*	SMUH	MK	MVAL
Zvýšit počet návštěvníků	3	–	1–2	2	1
Zvýšit finanční příjmy	6	–	1–2	1	2
Posílit identitu muzea pomocí značky	4	–	4	5	3
Vytvořit široký rámec partnerství a kontaktů	5	–	6	3	6
Zlepšit pozici muzea jako vzdělávacího centra	1–2	–	3	4	5
Zlepšit pozici muzea jako komunitního centra	1–2	–	5	6	4

KGUVZ – Krajská galerie výtvarného umění ve Zlíně;

MJVM – Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně;

SMUH – Slovácké muzeum v Uherském Hradišti;

MK – Muzeum Kroměřížska; MVAL – Muzeum regionu Valašska.

* Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně nepovažovalo otázku cílů marketingu za relevantní.

Zdroj: Hájek (2011)

14 Ke strategii a dalším dokumentům viz stránky Zlínského kraje, dostupný online: <https://www.kr-zlinsky.cz/strategie-a-koncepcni-dokumenty-v-oblasti-kultury-cl-2011.html> [2015-08-25].

15 Srov. HÁJEK, Oldřich – PŮČEK, Milan – NOVOSÁK, Jiří, Marketing muzeí: případová studie muzeí Zlínského kraje, 2011, Časopis Slezského zemského muzea, série B – vědy historické, Slezské zemské muzeum, Opava, vol. 60, no. 3, s. 201–212.

3.2 Zážitek funkce muzea – vazba na cestovní ruch

Muzea jsou z hlediska managementu cestovního ruchu (případně destinačního managementu) chápána jako turistický cíl, který může zvyšovat atraktivnost regionu, pokud jsou expozice, výstavy a akce muzea pro návštěvníky zajímavé. Z toho hlediska není důležité, kolik expozic či výstav návštěvník vidí v jednom muzeu (toto statisticky zjišťuje v rámci muzejní statistiky NIPOS), ale kolik návštěvníků celkem muzeem navštíví. Řada zřizovatelů v ČR chápe muzea jako instituce cestovního ruchu, respektive jako nástroj pro zvyšování atraktivity území z hlediska cestovního ruchu.¹⁶ Muzea jsou tak v rámci tohoto pohledu přiřazena do stejné kategorie jako „zábavní parky“ či podobné atrakce (například strašidelná podzemí atd.). Tento přístup muzea degraduje na instituce, které by měly tvořit „zábavu pro zábavu“, bez nezbytného vzdělávacího kontextu (viz vzdělávací funkce muzea). Pro muzeum však má být zážitek chápán jinak – jako radost z bádání nebo potěšení z krásných věcí – a je jen nástrojem k naplňování vzdělávací funkce muzea a učení v potřebných souvislostech.

Zábavní parky přitom nejsou jediným „soupeřem“ muzeí v oblasti cestovního ruchu. Muzea soutěží také s důstojnými soupeři, jako jsou památky nebo zoologické zahrady. A lze říci, že v tom nejsou příliš úspěšná, což potvrzuje následující tabulka. V první desítku turistických cílů v ČR za rok 2014 je na osmém místě Židovské muzeum v Praze. Další muzeum je Národní galerie v Praze na 15. místě. Pro doplnění uvádíme, že v lednu 2013 správu Petřínské rozhledny (řádek 9) a Zrcadlového bludiště na Petříně (řádek 18) převzalo Muzeum hlavního města Prahy.

Tab. 2: Nejnavštěvovanějších 20 turistických cílů ČR za rok 2014¹⁷

č.	Objekt	Návštěvnost (tis.)	Kraj
1	Pražský hrad	1 799,3	Praha
2	Zoologická zahrada Praha	1 382,2	Praha
3	AquaPalace Praha	845,3	Praha
4	Dolní oblast Vítkovic, Lanek Park, Ostrava	808,9	Moravskoslezský
5	Staroměstská radnice	739,8	Praha
6	Pivovary a expozice Plzeňského Prazdroje	600,0	Plzeňský
7	Zoologická zahrada Zlín (Lešná)	585,1	Zlínský
8	Židovské muzeum v Praze	580,0	Praha
9	Petřínská rozhledna	557,4	Praha
10	Zoologická zahrada Ostrava	540,5	Moravskoslezský
11	Zoologická zahrada Dvůr Králové	464,2	Královéhradecký
12	Centrum Babylon Liberec (zahrnuje Aquapark a iQpark)	428,1	Liberecký
13	Zoologická zahrada Plzeň	427,4	Plzeňský

16 Vyplyvá to z provedené analýzy strategických dokumentů krajů a strukturovaných rozhovorů s představiteli krajů.

17 Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm se v rámci návštěvnosti umístilo na 29. místě.

č.	Objekt	Návštěvnost (tis.)	Kraj
14	Zoologická zahrada Liberec	414,2	Liberecký
15	Národní galerie v Praze	380,2	Praha
16	Státní zámek Lednice – NKP	378,1	Jihomoravský
17	Státní hrad a zámek Český Krumlov	367,6	Jihočeský
18	Bludiště na Petříně	363,7	Praha
19	Zoologická zahrada Olomouc	356,9	Olomoucký
20	Svět miniatur, Sklep strašidel a Slezskoostravský hrad, Ostrava	350,0	Moravskoslezský

Zdroj: Czechtourism (2015)¹⁸

Následující tabulka představuje 3 nejnavštěvovanější turistické cíle v každém kraji.

Tab. 3: Nejnavštěvovanější turistické cíle v jednotlivých krajích v roce 2014

Kraj	1. místo	2. místo	3. místo
Praha	Pražský hrad	Zoologická zahrada Praha	AquaPalace Praha
Středočeský	Kostnice Sedlec, Kutná Hora	Chrám sv. Barbory, Kutná Hora	Zámek a arboretum Průhonice
Jihočeský	Státní hrad a zámek Český Krumlov	Stezka v korunách stromů, Lipno	ZOO Ohrada, Hluboká nad Vltavou
Plzeňský	Plzeňský prazdroj	ZOO Plzeň	Techmania Centrum Plzeň
Karlovarský	Hrad Loket	Zámek Bečov nad Teplou	Jan Becher muzeum Karlovy Vary
Ústecký	Památník Tereziín	ZOO Chomutov	Edmundova soutěska
Královéhradecký	ZOO Dvůr Králové	Zámek Dětenice	Státní zámek Ratibořice
Pardubický	Východočeské muzeum v Pardubicích	Soubor lidových staveb Vysočina, Hlinsko	Státní zámek Litomyšl
Vysočina	ZOO Jihlava	Státní zámek Telč	Muzeum Vysočiny v Jihlavě (hrad Rotštejn)
Olomoucký	ZOO Olomouc	Muzeum umění Olomouc	Vlastivědné muzeum v Olomouci
Jihomoravský	Státní zámek Lednice	ZOO Brno	Katedrála sv. Petra a Pavla, Brno
Zlínský	ZOO Zlín (Lešná)	Valašské muzeum v přírodě, Rožnov p. R.	Muzeum regionu Valašsko ve Vsetíně
Moravskoslezský	Dolní oblast Vítkovic a Landek Park, Ostrava	ZOO Ostrava	Slezskoostravský hrad a MiniUni, Ostrava

Zdroj: Czechtourism (2015)

Z tabulky je zřejmé, že muzea mají z hlediska turistického ruchu pro jednotlivé kraje velký význam. V Pardubickém kraji bylo Východočeské muzeum v Pardubicích dokonce nejnavštěvovanější turistický cíl. V Olomouckém kraji se

Muzeum umění Olomouc a Vlastivědné muzeum v Olomouci umístilo na 2. a 3. místě. Ve Zlínském kraji se umístilo na druhém místě Valašské muzeum v přírodě a na 3. místě Muzeum regionu Valašsko ve Vsetíně. Třetí místo ve sledované kategorii zaujala i muzea v Jihlavském kraji a Karlovarském kraji.

Pokud muzea mají v rámci turistických cílů uspět, musí zvýšit svoji atraktivitu z hlediska návštěvníků. K tomu je dle názoru autorů článku třeba účelně naplňovat paměťovou, zážitkovou a vzdělávací funkci muzea.

4. Diskuse k třem funkcím muzea

Ne každý sbírkový předmět je vhodný pro vzdělávání nebo má potenciál pro zážitky. To však nijak nesnižuje hodnotu tohoto sbírkového předmětu z hlediska paměťové funkce. Kurátoři a muzejní pedagogové mají velmi důležitou a nesnadnou práci – vybrat sbírkové předměty, které jsou schopny účelně plnit tři funkce současně. V řadě případů to není možné z důvodu ochrany předmětu. Proto je nezbytné sbírkové předměty doplnit replikami, interaktivními exponáty nebo předměty z pomocného materiálu. Jedinečnost sbírky (respektive vystavených sbírkových předmětů) je jedním z významných a empiricky potvrzených faktorů velikosti poptávky po návštěvě muzea (například Luksetich, Partridge, 1997; Oster, Goetzmann, 2002). Nicméně je možné konstatovat, že muzeum, které rozvíjí převážně jen svoji paměťovou funkci, je zaměřeno dovnitř na péči o svoji sbírku. Návštěvníci (jejich vzdělávání a vzdělávací potřeby, zážitky, zájem atd.) jsou považováni za méně důležité. Muzeum se slabě prezentuje vůči veřejnosti, školám, sponzorům, zřizovateli. Z dlouhodobého hlediska to může vyvolávat otázky u zřizovatele a veřejnosti, zda je muzeum vůbec zapotřebí. Vzdělávací funkce muzea by měla vycházet z autentických sbírkových předmětů, jejich příběhů a z odborně řešených témat muzeem na straně jedné a ze vzdělávacích potřeb cílových skupin na straně druhé. Vzdělávací funkce by tak měla být středobodem činnosti muzea. Muzea si kladou za cíl vracet se k historickým kořenům a odkazu původních muzeí a nepůsobí jen jako kulturní instituce (zejména paměťová funkce – strážci tradic a paměti) nebo na straně druhé jen jako zábavní parky (zážitková funkce), ale plní všechny tři funkce včetně vzdělávací instituce. Příkladem dobré praxe je Valašské muzeum v přírodě, Rožnov pod Radhoštěm, které ve svém strategickém plánu akcentuje následující přístup: „Primárně je muzeum vnímáno jako instituce, která zvyšuje kvalitu života a úroveň sociální koheze společnosti tím, že utváří kulturní identitu jedince. Toto tvrzení má úzkou vazbu ke dvěma tradičním funkcím muzea – funkci paměťové instituce a vzdělávací funkci. Muzeum tak je současně považováno za instituci, která brání homogenizaci kulturní různorodosti regionů a lokalit v podmínkách stále intenzivnějšího setkávání a promíchávání kultur globalizovaného světa. [...] Vedle toho je muzeum stále intenzivněji chápáno jako významná instituce ekonomického a sociálního rozvoje území. Toto tvrzení je spojeno nejen s intuitivním chápáním muzea jako zážitkové destinace cestovního ruchu, ale rovněž s jeho

18 Dostupný online: <http://www.czechtourism.cz/pro-media/tiskove-zpravy/nejnavstevovanejsi-turisticke-cile-roku-2014/> [2015-08-25].

vnímáním ve smyslu rozvoje lidského a sociálního kapitálu v území. Zdůrazněme, že právě kvalita lidského a sociálního kapitálu je v moderních teoriích brána jako klíčová ingredience územního rozvoje. Lidský kapitál je přitom bezprostředně spojen s osobou člověka, zatímco sociální kapitál je utvářen na bázi interakce mezi lidmi. Muzeum z podstaty své vzdělávací funkce přispívá k formování jak lidského, tak sociálního kapitálu, a takto přispívá k socioekonomickému rozvoji území.¹⁹ Zážitek je u muzea neoddelitelně spjata s paměťovou a vzdělávací funkcí. Samotný zážitek však není vytvářen „pro zážitek“ jako takový, ale s cílem podpořit vzdělávací funkci muzea ve stylu Komenského zásad „škola hrou“. Zážitek, radost a potěšení mohou též posilovat paměťovou funkci muzea (budování kladného vztahu veřejnosti, dětí, zřizovatele, sponzorů), což zpětně může vést například k snadnějšímu získávání sbírkových předmětů, získávání prostředků pro jejich nákup či ochranu atd. Někteří autoři (např. Johnson, Thomas, 1991, 1998) upozorňují na potřebu zacházet se sbírkami tak, aby zážitek stávající generace nebyl na úkor budoucích generací, čili aby se sbírkové předměty nezničily nebo nepoškodily při kontaktu s návštěvníkem. Prozíravá muzea řeší tento konflikt používáním modelů (nebo duplikátů předmětů – v českých muzeích jde o předměty z takzvaného pomocného materiálu) nebo stanovením režimu nakládání se sbírkovými předměty v expozicích tak, aby režim umožňoval zážitek, ale nevedlo to k poškození sbírkového předmětu. Tento přístup má přispět k tomu, aby návštěva muzea byla atraktivní pro většinu populace a neplatila obecná charakteristika návštěvníků muzea – návštěvníci muzeí jsou vzdělanější, mají vyšší příjmy a sociální status, převažují ženy, etnické menšiny jsou zastoupeny jen marginálně. Návštěva muzea by tak měla být atraktivní pro většinu společnosti.

5. Závěr

Plnit účelně nejen paměťovou funkci muzea, ale také funkci vzdělávací a zážitkovou lze považovat za velkou výzvu efektivního řízení muzea pro 21. století. Není snadné vybrat sbírkové předměty, které jsou k tomu vhodné jak z hlediska svého fyzického stavu a nezbytnosti je chránit, tak z hlediska potenciálu pro vzdělávání cílových skupin v potřebných souvislostech a s využitím zážitků (atraktivních příběhů, možnosti být v kontaktu se sbírkovým předmětem a jeho funkcí atd.). Nicméně snaha představitelů muzeí tímto způsobem využívat bohatství sbírkových předmětů je z hlediska fungování muzeí v současnosti i budoucnosti nezbytnou. Muzea by neměla dělat zážitkovou funkci formou „zábavy pro zábavu“, ale jako nástroj pro vzdělávání. Návštěvníci by se pomocí zážitkové funkce měli vzdělávat v potřebných souvislostech (o předmětu si

19 Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, Strategie rozvoje do roku 2023. Dostupný online: <<http://www.vmp.cz/cs/odborna-cinnost/strednedoba-koncepce-rozvoje/strednedoba-koncepce-rozvoje-valasskeho-muzea-v-priode-v-roznove-pod-radhostem-2009-2013.html>> [2016-07-25].

nejen čtu nebo jej vidím, ale znám jeho příběh v potřebných vazbách, mohu též vyzkoušet jeho funkci, mohu zapojit další smysly atd.), měl by se podporovat faktor prožívání a získávání vlastních zkušeností, radost z objevování a bádání nebo rozvíjení smyslu pro krásu. V tomto smyslu mohou muzea i v oblasti cestovního ruchu plnit jedinečnou roli.

Prameny a literatura:

- ACKERSON, Anne – BALDWIN, Joan, Leadership Matters, AltaMyra Press, Maryland 2014, s. 2013.
- AUCOIN, Peter, Administrative Reform in Public Management: Paradigms, Principles, Paradoxes and Pendulums, Governance 1990, Volume 3, Issue 2, s. 115–137.
- FIALOVÁ, Dagmar, Profesionální a etické standardy a výkonnostní ukazatele muzejní práce, Asociace muzeí a galerií ČR, Praha 2003.
- FREY, S. Bruno – STEINER, Lasse, Pay as you go: a new proposal for museum pricing, Museum Management and Curatorship, 27 (3), Basel 2012, s. 223–235.
- GENOWAYS, Hugh H. – IRELAND, Lynne M. (edd.), Museum Administration. An Introduction, Altamira Press, Walnut Creek 2003.
- GINSBURGH, Victor – MAIRESSE, François, Defining a Museum: Suggestion for an alternative approach, Museum Management and Curatorship, 1997, 16 (1), s. 15–33.
- GRIFFIN, Des – MORRIS, Abraham, The effective management of museums: Cohesive leadership and visitor-focused public programming, Museum Management and Curatorship, 2000, 18 (4), s. 335–368.
- HÁJEK, Oldřich – PŮČEK, Milan – NOVOSÁK, Jiří, Marketing muzeí: případová studie muzeí Zlínského kraje, Časopis Slezského zemského muzea, série B – vědy historické, roč. 60, č. 3, Slezské zemské muzeum, Opava 2011, s. 201–212.
- JOHNOVÁ, Radka, Marketing kulturního dědictví a umění, Grada, Praha 2008.
- JOHNSON, Peter – THOMAS, Barry, The Economics of Museums: A Research Perspective, Journal of Cultural Economics, 1998, 22 (2–3), s. 75–85.
- KESNER, Ladislav, Marketing a management muzeí a památek, Grada, Praha 2005.
- KOTLER, G. Neil – KOTLER, Phillip – KOTLER, I. Wendy, Museum marketing and strategy: designing missions, building audiences, generating revenue and resources, John Wiley & Sons, New York 2008.
- LANG, Caroline – REEVE, John – WOOLLARD, Vicky (edd.), The responsive museum: working with audiences in the twenty-first century, Ashgate Publishing, London 2006.
- LUKSETICH, A. William – PARTRIDGE, D. Mark, Demand functions for museum services, Applied Economics, 1997, 29 (12), London, s. 1553–1559.
- McLEAN, Fiona, A marketing revolution in museums, Journal of Marketing Management, 1995, 11/6, s. 601–616.
- MERRYMAN, H. John, The Public Interest in Cultural Property, 1989, California Law Review, Vol. 77, Issue 2/3, s. 339–364.
- MOORE, Kevin, Museum management, Psychology Press 1994, Routledge, London.
- NEKOLA, Martin – OCHRANA, František, Economic evaluation of public programs, Ekonomický časopis, 2009, roč. 57, č. 5, s. 458–474.
- NEMEC, Juraj – DE VRIES, S. Michiel, Public Sector Dynamics in Central and Eastern Europe, NISPAcee, Bratislava 2012.

- NOBLE, V. Joseph, Museum Manifesto, Museum News, 1970, 48 (8), s. 16–20.
- OSTER, Sharon – GOETZMANN, N. William, Does Governance Matter? The Case of Art Museum, in: GLAESER, E. L. (ed.), The Governance of Non-for-Profit Organisation, University of Chicago Press, Chicago 2002, s. 71–99.
- POLLITT, Christopher, Managerialism and the Public Services: The Anglo-American Experience, Basil Blackwell, New Jersey 1990.
- SANDELL, Richard – JANES, Robert R. (edd.), Museum management and marketing, Routledge, New York 2007.
- ŠPAČEK, David – NESHYBOVÁ, Jarmila, Brief history and current trends of public administration reform in the Czech Republic, In Public Administration in Times of Crisis NISPA-CEE, Bratislava 2010, s. 1–18.
- WALSCH, P. James, Managerial and Organizational Cognition: Notes from a Trip Down Memory Lane. Journal Organization Science, 1995, Volume 6, Issue 3, s. 280–321.

Internetové zdroje:

- Czechtourism, Nejnavštěvovanější turistické cíle roku 2015, dostupný online: <<http://www.czechtourism.cz/pro-media/tiskove-zpravy/nejnavstevovanejsi-turisticke-cile-roku-2014/>> [2016-03-15].
- ICOM, Profesionální etický kodex muzeí. Mezinárodní rada muzeí (ICOM), 15. valné shromáždění konference ICOM v Buenos Aires v Argentině dne 4. listopadu 1986 ve znění 20. valného shromáždění konference ICOM ve španělské Barceloně dne 6. července 2001, dostupný online: <http://www.cz-museums.cz/web/deni_v_oboru/eticky-kodex-muzei> [2016-03-15].
- STRÁNSKÁ, Edita – STRÁNSKÝ, Zbyněk, Základy studia muzeologie, dostupný online: <<http://muff.uffs.net/skola/muzeo.php>> [2015-08-25].
- Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, Strategie rozvoje do roku 2023, dostupný online: <<http://www.vmp.cz/cs/odborna-cinnost/strednedoba-koncepce-rozvoje/strednedoba-koncepce-rozvoje-valasskeho-muzea-v-priode-v-roznove-pod-radhostem-2009-2013.html>> [2016-07-25].
- Zákon č. 122/2000 Sb., o ochraně sbírek muzejní povahy, 2001, dostupný online: <<http://www.mkcr.cz/scripts/detail.php?id=806>> [2016-03-15].

Předkládaný článek vznikl za podpory Ministerstva zemědělství na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace.

Orba – kulturní inspirace i téma výzkumu

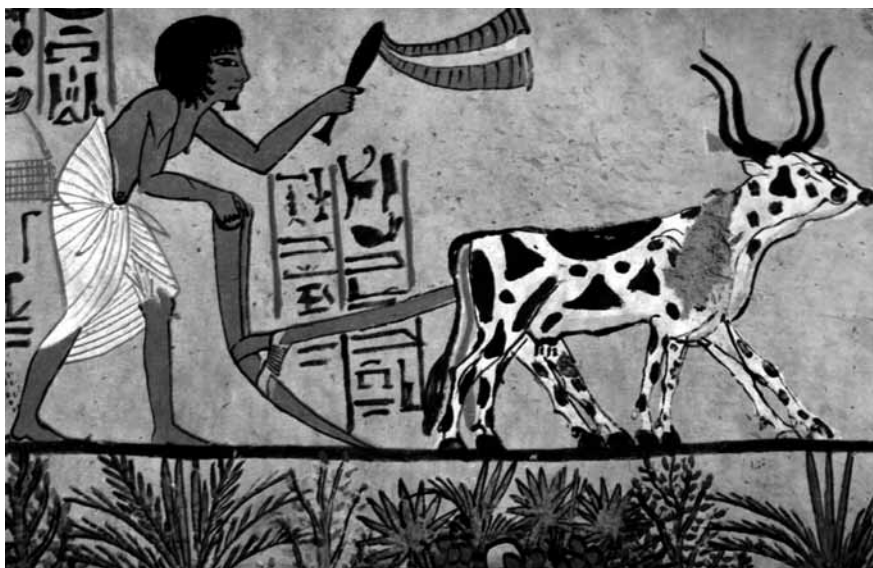
Ploughing as a Cultural Inspiration and Subject of Research

JAN LÁZNIČKA

Orba a její zdokumentování

Od dávných dob přitahovala půda člověka ze samotných existenčních důvodů. Její tajemství a netušená životní síla nutily lidi přemýšlet, jak její vlastnosti pro sebe co nejlépe zužitkovat. Je tak možné vysledovat snahu celých pokolení o zkypření půdy, od nejstarších kamenných motyk přes orací háky a jiné primitivní nástroje. Dlouhý historický vývoj pak znamenal první vynálezy v konstrukcích oradel, jejich postupné zdokonalování a v konvergenci s technickým pokrokem postupné zavádění jejich tovární výroby a zvyšování vlastní efektivity orby, to vše samozřejmě i s měnícím se vývojem potřebné potažní síly. S rozvojem orebních prací také samozřejmě souvisí i vzájemná propojenost teoretických a praktických poznatků. Prvním významným důkazem této kooperace byl vynález ruchtadla bratřenci Veverkovými. V dalším období dochází k rozvoji specializovaného školství a na inovovaných oradlech se odrážejí výsledky z oblasti vědy a výzkumu. V této souvislosti je třeba připomenout, že české země vždy stály v popředí tohoto vývoje. Nermalou zásluhu na rozšíření znalostí o zemědělských strojích a nářadí měly čile zakládané zemědělské školy, na nichž se žáci učili tuto techniku poznávat a s ní pracovat, dále pak zemědělské spolky a odborné časopisy, referující o všech novinkách. Důležitou úlohu také sehrála Společnost pro orbu a svobodná řemesla, založená již v roce 1766 v Praze a později přejmenovaná na Vlastenecko-hospodářskou společnost, která významně podněcovala technický pokrok v českém zemědělství.

Pro náležité zhodnocení významu a výsledků českého zemědělství, rovněž pak i pro poučení o působení našich předků v této oblasti, je třeba se obrátit do historie. Člověk je tvor, který bytostně svou historii znát potřebuje. Tato historie přinášela změny, jež utvářely různá společenství, a také změny, které vytvořily moderního evropského člověka. Zajisté známe technické vynálezy ovlivňující zásadním způsobem život lidí, od vlaků a automobilů až po počítače a internet. Všechny tyto vynálezy jsou však otázkou posledních dvou století. Nic z výše popsaného by nemohlo vzniknout, pokud by lidstvo nedokázalo v průběhu času postupně zvyšovat možnosti obživy. Je zde třeba konstatovat, že žádnému jinému zemědělskému nářadí nebyla při studiu jeho historie věnována taková pozornost jako vývoji oradel – nejdůležitějšímu nářadí bezprostředně spjatému se zemědělskou výrobou. Pro zájemce o tuto problematiku odkazují

1. Vůl táhnoucí oradlo. Obrázek pochází z Egypta a vznikl kolem roku 1200 př. n. l.

na použítou literaturu. Pro náš rozbor se zaměřím okrajově na nejstarší doklady používání oradel, zkušební orby některých z nich, a zmíněna budou i nejběžnější používaná oradla tovární výroby včetně základních technických parametrů.

Orba a artefakty

Dokladů o existenci orby a jejím způsobu provádění v různých časových obdobích nám etnografové a etnologové předkládají poměrně značné množství ve formě artefaktů a ikonografických zobrazení, z nichž některé zmíním.

V čínském ranném neolitu se vyráběly rýče a rycí lopaty z kamene. Kultura Pchej-li-kang v údolí řeky Chuang-che (Žlutá řeka), odkud nálezy pocházejí, je datována do doby od druhé poloviny 7. do druhé poloviny 6. tisíciletí př. n. l. Skalní kresba z Ramat Natref v Negevu dala vzniknout teorii o používání jakéhosi oradla v Palestině mezi lety 7000 a 5000 př. n. l., odkud se tento vynález šířil dále. Tato teorie však nemá formu ověřeného stavu.

Nejstarším dokladem o nářadí vykonávajícím rýhy v půdě na území střední a severní Evropy je použití tzv. dřevěných brázdíčů. Ve Švýcarsku byly brázdíče datovány do první poloviny 4. tisíciletí př. n. l., nebo dokonce podle korigovaného ¹⁴C do konce 5. tisíciletí př. n. l. Podobné nástroje byly později užívány i v Lotyšsku na severovýchodě Evropy, nebo v jihovýchodní Evropě v Bulharsku.¹ Vyobrazení rádel se dochovalo na různých předmětech, nejčastěji na pečetních válečcích a hliněných tabulkách. Na staroegyptském reliéfu ve skalní hrobce v al-Káb

z 2. tisíciletí př. n. l. (obr. 1.) je doložena jak orba se zvířecími potahy, tak i práce oradel tažených lidmi, pravděpodobně při zapravování osiva či pozdější kultivaci.²

Dalším dokladem orby jsou stopy brázd pocházející z období pozdního neolitu, které byly nalezeny v Polsku, v severních částech Německa, v Dánsku, v Anglii, v Irsku i v alpské oblasti. Můžeme je datovat v případech, že se tyto brázdny našly pod jinými objekty. Někdy se jedná o orbu rituální, jindy jsou tyto brázdny důkazem křížové orby, která se udržela na různých místech Evropy i v dalších tisíciletích.

Podobné stopy brázd se podařilo nalézt i na našem území, např. v Praze na Klárově, kde byly objeveny stopy po křížové orbě. Nejnověji pak v lednu 2012 archeologové v pražské Bubenči (obr. 2.) odkryli brázdny, pokládané za nejstarší doklad orby a za nejstarší pole v českých zemích. Vznikly v první polovině čtvrtého tisíciletí před naším letopočtem. Záchraný průzkum z druhé poloviny roku v Papírenské ulici a v ulici Ve struhách přinesl nad očekávání dobré výsledky. Archeologové se přitom domnívali, že v lokalitě již nic zajímavého nenajdou. Celkem se v ulici Ve struhách podařilo odkrýt čtyři nepravidelné souběžné brázdny široké až deset a hluboké osm centimetrů v délce devět metrů. Brázdny archeologové předběžně datují do starší fáze eneolitického období, tedy do let 3800 až 3500 před naším letopočtem. Nejstarší doklady používání háků a jednoduchých pluhů se v Evropě objevují v přibližně stejné době. Mluvčí Archeologického ústavu Akademie věd ČR Jana Maříková k této skutečnosti poznamenala: „Výjimečnost nálezu z Bubenče tkví ve skutečnosti, že nalezené paralelní linie (brázdny) pravděpodobně nelze pokládat za rituální orbu. Jednalo by se o nejstarší doklad pole na našem území.“³

Nálezy rádel a jejich vyobrazení jsou datovány již od počátku doby bronzové, o čemž svědčí nálezy v Itálii, v Dánsku nebo na Ukrajině. Vzácné nálezy bronzových radlic, které se uplatnily pouze v malém množství, pak pocházejí z Předního východu. Nástup doby železné znamenal vzhledem k používanému materiálu výrazný posun v životnosti částí oradel, což se odrazilo i v počtu jejich nálezů. Od konce 2. tisíciletí př. n. l. jsou doloženy na území Palestiny, z doby kolem poloviny 1. tisíciletí př. n. l. pocházejí nejstarší železné radlice i na území Evropy.

Nejstarší získané radlice na našem území pocházejí z Kolína a Nového Bydžova, a jejich datace spadá do 1. století př. n. l. Další známé nálezy pocházejí z Hrubčic (1. – 4. stol. n. l.) nebo keltská radlice z Lipan u Českého Brodu. Ze slovenských lokalit možno zmínit naleziště z Púchova (2. stol. n. l.), z Bratislavy (1. stol. n. l.). V období časného středověku se půda osídlená Slovany dala dobře rozrušit i celodřevěným oradlem. Archeologické doklady nás neinformují o celkové podobě oradel. Nálezy dřevěných koster jsou příliš vzácné a lze na nich rozpoznat pouze určité znaky (např. zda mělo rádo slupici, zakřivenou hřídel

1 BERANOVÁ, Magdalena – KUBAČÁK, Antonín, Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě, Praha 2010, s. 29.

2 TEMPÍR, Zdeněk, Vývoj oradel, Vědecké práce Zemědělského muzea 17, Praha 1977, s. 35.

3 Nejstarší české pole bylo nalezeno v Bubenči. Dostupný online: <http://www.tyden.cz/rubriky/relax/zabava/nejstarsi-ceske-pole-bylo-nalezeno-v-bubenci_222784.html> [2016-10-17].

2. Brázdy po orbě v Bubenči.

apod.). Z vymezeného období 6.–13. století pochází nejvíce nálezy kovových součástí oradel z doby 8.–10. století, přičemž největší koncentrace zahrnuje území Moravy a jihozápadního Slovenska. Radlice a krojidla nacházíme převážně v depotech spolu s jinými železnými předměty. Absence archeologických dokladů v 6.–7. století nám nedovoluje činit obecnější závěry o podobě nástrojů a charakteru orby v této době. Dřevěné součásti se na našem území nedochovaly a z kovových máme k dispozici pouze jedinou radlici, která pochází z depotu z Let u Dobřichovic. Pro dobu od 8. do 12. století je příznačný nárůst počtu nálezů radlic i krojidel. Za zmínku stojí lokality, z nichž pocházejí radličky se záměrně vykovanou asymetrií, např. Gajary – Stolička, Pohansko u Nejdku. Dále společné nálezy krojidel a radlic např. v Semonicích (Semonická radlice pochází ze zaniklé tvrze ze 14. století), v Žabokrekách, Sklabini. Radličky bývají jak asymetrické, tak symetrické (nejčastěji pětiúhelníkové). Pro dobu od 8. do 12. století je příznačný nárůst nálezů radlic i krojidel. Krojidlo existuje i jako pracovní část samostatného nástroje, tzv. předkroje – Rissu. Za nejstarší nálezy jsou považována velká skytská krojidla z východní Evropy datovaná do 6. století př. n. l., která se našla samostatně bez doprovodných radlic. I na našem území a na území sousedního Slovenska se v určitých nálezích vyskytla krojidla samostatně. Nalezené radlice i krojidla jsou mnohem větší než artefakty z předchozího období a lze je spojovat s pravým záhonovým pluhem, o jehož existenci nás mimo jiné hojně informují i ikonografické prameny, jak bude dále uvedeno. Krojidla ze 14.–15. století pocházejí např. z Konůvek, Mstěnic, Semonic atd. V období středověku nacházíme jen na vlastním území Čech, tedy bez moravských lokalit, další místa, kde se nacházely asymetrické pluhní radlice. Lze zmínit lokalitu Batňovice, Tábor, Libice, Tisová, Stříhov, Kostelní Lhota, Sezimovo Ústí nebo

Litoměřice. Z tohoto období jsou k dispozici i poměrně hojné ikonografické doklady, z nichž mnohé již dokládaly existenci záhonového pluhu (73 údajů) a rádla (8 údajů). Rádla a pluchy pak souběžně existovaly v celé Evropě.⁴

Oradla v obrazech a textech

Ikonografie přináší různá vyobrazení oradel a orby. Pravděpodobně nejstarší vyobrazení záhonového pluhu pochází z Číny z doby dynastie Tchang (618–907 n. l.). Zobrazený pluh se od evropských liší absencí krojidla a koleček. Jistým způsobem tak připomíná evropská „ruchadla“ z 19. století. Jedno z nejstarších evropských vyobrazení se nachází v rukopisu *Pentateuque de Tours* ze 7. století a představuje křivohřidelové rádlo s jednou klečí, tažené 2 voly se šipovým jhem. Z roku 809, respektive 818 pochází *Salcburské kalendárium*, kde je jako symbol měsíce června zobrazen orač se dvěma kusy hovězího dobytka. Z dalších je třeba zmínit vyobrazení orače s rádlem v díle *Utrechtský žaltář* z doby kolem roku 830, miniaturu ze španělské *Bibli Minada* z 11. století s vyobrazeným rádlem bez plazu, případně i britská kalendária z přelomu 10. a 11. století s obrázky rádel bez koleček a těžšího oradla s radlicí a krojidle. Často publikované je i oradlo pluhního typu z francouzského rukopisu *Morales de Saint Grégoire sur Job*, který je datován do poloviny 12. století, a jako poslední z celé řady nepřeborných ikonografických zobrazení zde uvádím španělské dílo *Breviari d'Amor* z 13. století s vyobrazeným oradlem bez krojidla a koleček, ale se šikmo umístěnou radlicí, plazem a klečí, podobně jako u oradel o tisíc let starších.

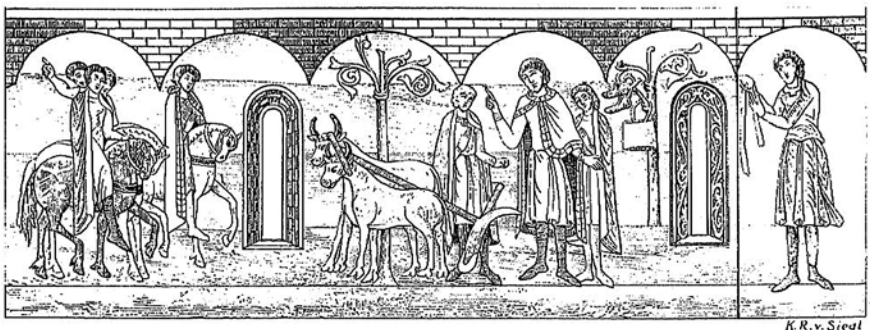
Na našem území pochází nejstarší zobrazení z doby kolem roku 1134, kdy je ve znojenské rotundě zachycena ve 3. pásu maleb oráčská scéna zachycující povolání Přemysla Oráče na trůn (obr. 3.). Freska zachycuje rádlo bez plazu, tedy jakýsi hák, okovaný pásem jako rýč, se 2 kusy hovězího dobytka zapřaženého za rohy (obr. 4.). Zvláštností je zobrazení nárožního jha, neboť na většině starších i mladších evropských miniaturách je použito jho šijové, nicméně zápřah za rohy je vyobrazen i v *Bibli Václava IV.* z let 1389–1400.⁵

Okolo znojenské fresky, konkrétně zmiňované oráčské scény, existuje i v řadách odborné veřejnosti celá řada výkladů symboliky kresby i přesného data vzniku. Není však účelem tohoto pojednání podrobně rozebírat zcela protichůdné názory celé řady historiků.

V krátkosti lze tuto problematiku shrnout do konstatování, že podle zastánců „moravského“ názorového proudu obrazuje freska příběh o historicky doloženém králi-oráči Rostislavovi (846–870), zakladateli mocné dynastie, samostatné moravské zemské církve a také moravského arcibiskupství – příběh, který se v původní písemné podobě nezachoval. Kristián (992–994) s ním však byl nepochybně obeznámen, jak je patrné z 1. kapitoly jeho legendy. My známe,

4 BERANOVÁ, M. – KUBAČÁK, A., c. d., s. 63.

5 Tamtéž, s. 61–62.

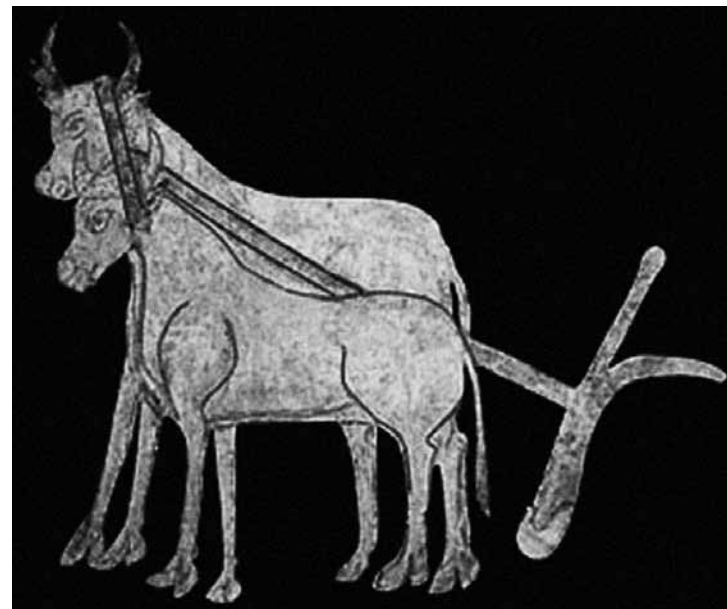

3. Oráčský výjev ve znojenské rotundě. Uprostřed nalezení Oráče blíženci, vlevo příjezd Oráče a vpravo předává Letní bohyně v krátké sukni chvarenu přijíždějícímu Oráčovi. Perokresba K. von Siegla ze sklonku 19. století.

kromě zmínek v *Životech sv. Konstantina-Cyrila a sv. Metoděje* a v *Chvalořeči o sv. Cyrilu a Metoději*, až jeho malovanou podobu, pocházející nejspíš z první třetiny 11. století, na stěnách (pozdější královské) kaple – rotundy Nanebevzetí P. Marie a sv. Kateřiny ve Znojme. Malby v rotundě potom Kosmas (1120) použil coby obrazový scénář pro svůj „libušopřemyslovský“ mýtus. Král-oráč Rostislav stojí společně s apoštoly Moravanů a Slovanů, Konstantinem a Metodějem za oradlem taženým souspřežím býků a symbolicky „radlicí [Božího] slova zúrodní uhořry srdcí pohanských“ (tak symboliku orby vysvětluje paradoxně ve své kronice Kosmas). Na stromě vpravo jsou zavěšeny střevíce, obutí, jež je součástí Boží zbroje, a mošna – dvě běžné potřeby apoštolů pro snadnější identifikaci postav za oradlem, aby nikdo nebyl na pochybách, kdo je zde vyobrazen. Tři oráči za oradlem symbolicky znázorňují zrod samostatné moravské zemské církve. Proto rovněž ne náhodou je oráčská scéna situována právě nad obrazem „Narození Ježíše Krista“. Ježíš jednomu ze svých následovníků řekl: „Kdo položí ruku na oradlo a ohlíží se zpět, není způsobilý pro království Boží.“ Ježíše a jeho apoštoly můžeme tedy označit za první křesťanské oráče. Také rolník musí nejdříve těžce pracovat, než sklídí úrodu. Jeho práce má smysl, pokud je dokončena. Avšak podle Kosmy Přemysl svoji „orbu“ nedokončil. Byl povolán od oradla na knížecí stolec, zatímco velkomoravský král-oráč Rostislav a oba věrozvěstové byli naopak povoláni k oradlu (863–867), ke křesťanské orbě. A jak víme z pramenů, svoji práci také úspěšně dokončili. Viz např. list papeže Hadriána II. „Sláva na výsostech Bohu“ (*Gloria in excelsis Deo*) králi Rostislavovi na Moravu (869). Křesťanská orba krále-oráče Rostislava tak byla završena získáním arcibiskupství.⁶

V „českém“ názorovém proudu, který předpokládá, že na fresce je zachycen Přemysl Oráč a poselstvo od kněžny Libuše, se vychází z díla A. Jiráska a jeho *Starých pověstí českých*, ve kterých čerpal především z Kosmovy *Kroniky české*

6 ŠIMÍK, Petr, Oráčská scéna na malbě ve znojenské rotundě, dostupný online: <http://www.moraviamagna.cz/symbolika/s_orac.htm> [2016-01-17].

4. Jednoduché rádlo zapřažené k páru dobytka pomocí nárožního jha (jařma) – rotunda sv. Kateřiny, 12. století, Znojmo.

sepsané nejspíše mezi roky 1119 až 1125. Kosmas v ní vkládá Libuši do úst následující slova: „Hle, za oněmi horami je nevelká řeka Bílina a na jejím břehu je viděti vesnici, jež slove Stadice. [...] Tam váš kníže oře s dvěma strakatými voly.“⁷

Ještě starším dokladem o existenci pověsti o Přemyslovi je Kristiánova legenda o životě a umučení sv. Václava a jeho báby sv. Ludmily. Byla totiž napsána zřejmě už na sklonku 10. století. Podle některých badatelů prý však Přemysl nebyl obyčejným sedlákem ale vlastně geometrem. Oháněl se přitom tvrzením Kosmy, podle něhož prý Přemysl oral u Stadice na velmi zvláštním místě. Podle toho by se vůbec nemuselo jednat o prosté orání, ale o vytyčování hranic území státu či kmene vyoranou brázdou. Přemysl prostě vyznačoval zemské hranice, zakládal území státu. Stejným způsobem, tedy vyoráním brázd, vytyčoval hranice města Říma jeho bájný zakladatel Romulus, podobně hrabě Welf, zakladatel německého panovnického rodu Welfů, prý odděloval hranice svého dědičného území dokonce zlatým pluhem. Jenže tohle všechno je jenom hypotéza, která tak trochu akceptuje naše dnešní přezírání rolnického povolání. Když řekneme oráč, vybavíme si nejčastěji pogramotného močůvkou páchnoucího chlapíka v botách vystlaných slámou, či tehdy v lýkových střevících, těch, které si pak Přemysl vzal s sebou na památku na Vyšehrad. Ale tento přezíravý pohled

7 KRUMLOWSKÝ, Felix, Ututlané dějiny, Praha 2008, s. 7.

vůbec neplatil v minulosti. Naopak. Tehdy se obdělávání polí stávalo základním zdrojem obživy a oproti lovu a pastevectví představovalo vlastně výrobní revoluci. Ostatně i pro dávné Slované bylo obdělávání polí ještě stále tou nejdůležitější činností, na níž byli svou existencí bezprostředně závislí. Proto také vyoraní první jarní brázdy v doposud panenské půdě, jak by tomu napovídalo Kosmovo tvrzení o úhoru, který nenáleží k žádnému poli, mívalo magický význam. Bývalo spojováno s obřadem, který měl zajistit budoucí bohatou úrodu. Sňatek Libuše a Přemysla mohl představovat záměrné politické spojení dvou slovanských knížecích rodů za účelem sjednocení jejich držav. Josef Sadílek v této souvislosti připomněl, že staří Slované říkali radlici lemeš, jak se to dodnes uchovalo ve slovenštině, a oráči pak říkali lemúz. Byl tedy kmen Lemúzů vlastně kmenem „oráčů“, což se na Přemysla až nápadně dobře hodí.⁸

Pověst o povolání Přemysla od pluhu na knížecí stolec někteří považují za báji či pohádku, jiní ji chápou jako historický fakt, další přemýšlejí o tom, proč vlastně vznikla a zda k něčemu podobnému přece jen nedošlo. Stadice a Přemyslovo pole přece existují. Legendu o panovníkovi, který byl povolán k vládě od pluhu, zná řada národů. Spojení oráče a panny mělo v pohanské mytologii symbolizovat a současně zajišťovat plodnost a snad i připomínat význam rolnictví jako základu pro získávání obživy.

Zřejmě nikoliv náhodou byla orba celá dlouhá staletí považována za významnou činnost hodnou i mocného panovníka. Dokonce to platilo ještě koncem 18. a na počátku 19. století. Zabrousíme-li jen do našich dějin, dozvíme se například, že sám císař Josef II. při své návštěvě Moravy vyoral jednu brázdu na poli u Slavíkovice a ruský car Alexandr I., jeden z vítězů nad Napoleonem, se zase chopil pluhu v jihočeském Hosíně. Oba tak zřejmě chtěli předvést jak svoji manuální zručnost, tak i úctu k práci zemědělců, v níž byla orba, obdělávání půdy, tou nejdůležitější činností.

Významná místa spojená s historií orby jsou často osazena zbudovanými památníky. Připomeňme si alespoň některé nejzajímavější, které se váží k dříve popsaným událostem.

V obci Stadice kousek od Ústí nad Labem stojí netradiční památník zpodobňující pluh (obr. 5.). Právě zde byl prý od onoho pluhu na trůn povolán zakladatel dynastie Přemyslovců, bájný Přemysl Oráč. Poprvé to výslovně uvádí na počátku 12. století Kosmova *Kronika česká*. Když pro Přemysla přišli Libušini poslové, oral právě pole, později nazvané Královské. Právě na něm dnes stojí pomník Přemysla Oráče s reliéfy od pražského sochaře Josefa Maxe, postavený roku 1841. Zbudovat jej nechal hrabě Nostic architektem F. Staumannem. Reliéfy na pomníku znázorňují příjezd Libušina poselstva k Přemyslovi a druhý jeho příchod na Vyšehrad. V místech, kde památník stojí, prý před staletími Přemysl Oráč zarazil do země prut, kterým poháněl volský potah. Z prutu vypučela líska, která byla u zdejších obyvatel ve velké vážnosti. Karel IV. dokonce

5. Památník v obci Stadice kousek od Ústí nad Labem zpodobňující pluh - právě zde byl prý od onoho pluhu na trůn povolán zakladatel dynastie Přemyslovců, bájný Přemysl Oráč.

osvobodil hned tři stadické usedlosti od roboty, jen aby mohly o tuto lísku řádně pečovat a její oříšky odevzdávat na Pražský hrad. Zvyk se udržel až do roku 1701, o něco déle se udržela povědomost o něm. Horší už to bylo s péčí o lísku samotnou, která na počátku 19. století definitivně zašla.

Pozoruhodný příběh, který zapříčinil zřízení několika pomníků, vypráví, jak dne 19. srpna 1769 byl Josef II. na cestě do vojenského tábora u Olšan a při zastávce na opravu kola přišel za oráčem a požádal ho, zdali by mohl vyorat na jeho poli brázdu. Stalo se to u obce Slavíkovice nedaleko Rousínova a záhy z toho byla legenda. Brzy poté na paměť této události nechala Josefova matka Marie Terezie vztyčit malý pomník, který ve Slavíkovicich vydržel stát až do roku 1804. Spolu s ním vybudovala obec Slavíkovice památník s nápisem o této události. Ten však byl již v roce 1788 vlivem povětrnostních podmínek i lidského přičinění zničen. Třetí pomník byl započat moravskými stavby v roce 1804, ale vlivem napoleonských válek dokončen až roku 1814. Již roku 1830 je uváděn jako značně zchátralý. Proto se v roce 1831 usnesli moravští stavové postavit na místě pomník (obr. 6.), který by vydržel po mnoho let. Iniciativy se ujal vlastník blanenských železáren a mecenáš starohrabě František Hugo Salm-Reifferscheidt, jenž navrhl, aby pomník byl litinový, čímž bude zaručena jeho dlouhá životnost. S realizací se starohrabě obrátil na ředitele sochařské školy vídeňské Akademie výtvarných umění Josefa Kliebera (1773–1850). Klieber nakonec stavům v roce

8 Tamtéž, s. 14.

6. Reliéf zpodobňující orajícího císaře Josefa II., který legendární brázdu vyoral na poli u Slavíkovíc nedaleko Rousínova.

1833 poslal dvě varianty návrhu pomníku, avšak dvorní stavební kancelář s nimi nebyla zcela spokojena a návrhy upravila. Z Klieberova díla zůstal nedotčený pouze reliéf zachycující událost císařské orby, kterou autor podle dobových reálií znázornil velice věrně. Klieber za svoje dílo dostal celkovou sumu 150 zlatých. Litinový pomník s reliéfem završila figura orlice, vytvořená berlínským sochařem Christianem Danielem Rauchem, jež byla umístěna na vrcholu. Pořizovací cena pomníku vysokého 6,6 metru se vyšplhala na 3 650 zlatých. Jako předloha pro zpracování formy na odlití litinové desky, jež byla součástí pomníku, sloužil dřevěný model reliéfu „Josef II. orající na poli u Slavíkovíc“, který se nachází ve sbírkách Moravské galerie v Brně. V květnu 1836 byl tento skvost odlitý v Blansku slavnostně odhalen. Pomník vydržel na svém místě stát až do roku 1921, kdy byl po první světové válce jako relikv habsburské říše rozzebrán. Zachráněna byla pouze deska s Klieberovým reliéfem, která byla uložena v Moravském zemském muzeu v Brně. Díky iniciativě rousínovských radních byla deska v roce 1995 v Blansku znovu odlita a po 159 letech ve Slavíkovících opět odhalena. Další kopii, tentokrát bronzovou, můžeme vidět na blanenském náměstí Svobody. Ve sbírce Moravské galerie v Brně se nacházel původní dřevěný model desky, který byl důkladně zrestaurován a v roce 2006 vystaven v Místodržitelském paláci.

7. Sousoší bratraců Veverkových v Pardubicích.

I vynálezci ruchtadla se zcela oprávněně dočkali svého pomníku. Záměr postavit v Pardubicích Veverkům pomník se objevil již v roce 1869. Iniciátorem byl Hospodářský spolek pro okresy pardubický, holický a přeloučský, především jeho předseda, profesor reálky F. V. Sova.

Důležitou roli měl také ředitel reálky Jiljí Vratislav Jahn. Zpočátku nebylo na pomník dost peněz, ale od roku 1882 se podařilo podnitit veřejnou sbírku po celých Čechách, která se setkala s velkou podporou veřejnosti, a tak bylo překročeno k vypsání soutěže na jeho postavení. Pětiletá porota, ve které mimo jiné zasedal i zakladatel Sokolstva Dr. Miroslav Tyrš, nakonec vybrala návrh sochaře Josefa Strahovského z Prahy (obr. 7.). Základní kámen byl položen dne 31. srpna 1883. Slavnostní odhalení pomníku v Pardubicích dne 8. září 1883 se stalo velkou národní a rolnickou manifestací, které se zúčastnilo více než 30 tisíc lidí za přítomnosti předních představitelů českého politického života v čele s F. L. Riegrem, a při této příležitosti Pardubice ozářilo i elektrické osvětlení instalované Františkem Křížlíkem. Následujícího dne byl před rybítevskou školou odhalen pomníček postavený samotnou obcí Rybitví. Zde byl pak ke stoletému výročí vynálezu ruchtadla odhalen obelisk za kovárnu, kde byla vyorána první brázda (obr. 8.). Jako poctu pomník postavil cech kovářů a slavnostního odhalení se 15. srpna 1927 zúčastnili zástupci nejrůznějších úřadů a korporací v čele s tehdejším ministrem národní obrany Františkem Udržalem, rodákem z nedaleké Dolní Rovně. A proč právě v roce 1927? Badatelé totiž studiem nejrůznějších dochovaných dokumentárních materiálů došli k závěru, že funkční „veverče“ spatřilo světlo světa v roce 1827.

8. Bratrance Veverkové, památník první vyorané brázdy v Rybitví za kovárnu.

Z široké řady doloženého používání oradel (obr. 9.) se v krátkosti zastavme u záhonového pluhu. Vyobrazení pluhu z našeho území patří k nejstarším v Evropě. Počínaje 14. stoletím je konstrukce, rozšíření i způsob práce se záhonovým pluhem prokázán četnými vyobrazeními a je častým námětem iluminací rukopisů i starých tisků. Kresby se objevují na pečetích, a oradla jsou zmiňována v archivních materiálech.⁹ Z tohoto bohatého materiálu lze uvést patrně dva nejstarší. Nepochybný záhonový pluh s jasně zobrazenou jednou odvalovou deskou a asymetrickou radlicí je zobrazen na nástěnné malbě v kostele ve Slavětíně nad Ohří (obr. 10.) a pochází z druhé poloviny 14. století. Na další miniatuře je v *Kodexu Jana z Jenštejna* z let 1396–1397 zachycen záprah 3 koní do pluhu. O oradlech pojednává též rukopisná literatura, od 16. století i literatura tištěná.

Masivní propagace oradel úzce souvisela s počátky jejich tovární výroby. Jednotliví výrobci vydávali katalogy vyráběných pluhů a zároveň se začalo rozšiřovat zemědělské výstavnictví. Pravděpodobně nejvýznamnějším propagátorem byl František Horský. Horský již od mládí dokazoval, že rozumí propagaci zemědělského pokroku. Vždy kladl důraz na praktickou stránku věci, stejně jako v dalších oblastech, do kterých svou prací zasahoval. Pořádání zemědělských výstav bylo v té době teprve na samém počátku. Začalo se pozvolna rozšiřovat až zásluhou Vlastenecko-hospodářské společnosti pro Království české, která pořádala pravidelné zemědělské výstavy po roce 1830, zejména v květnových

9 TEMPÍR, Z., *Expozice a sbírka oradel Zemědělského muzea, Vědecké práce Zemědělského muzea, Praha 1977, s. 44.*

9. Orba se strakátými volky, breviř křížovnického velmistra Lva, 1356.

termínech. Tak se výstavnictví postupně rozšiřovalo a včleňovalo do snah o zlepšení hospodaření. Výstavy měly podat věrný obraz zemědělské a lesnické kultury v Čechách. Tento svůj vytčený cíl však spolu se šířením pokroku nemohly, zejména do roku 1848, zcela plnit. Důvodem bylo to, že se jich v malém počtu zúčastňovali především drobní rolníci. Příčinou slabší účasti byla často značná vzdálenost, nedostatek finančních prostředků, vzdělání a samozřejmě i celková sociální a hospodářská situace v Čechách. Proto vznikaly první snahy o pořádání výstav přímo na venkově. Významnou roli v tomto úsilí hrál Horský, který v té době působil v jižních Čechách a významně se v průběhu let zasloužil o popularizaci pokroku také pomocí zemědělského výstavnictví. Například na výstavě v Praze dne 13. května 1834 předvedl některá vlastní zlepšení orebního nářadí. Obesílal četné výstavy doma i v zahraničí a roku 1841 na výstavě pořádané Vlastenecko-hospodářskou společností libějovické panství vystavoval 14 strojů, z nichž polovinu vynalezl, a jeho vynálezy vzbudily značnou pozornost. Zkušenosti z pražských výstav vedly Horského k soustavné popularizaci pokrokových myšlenek s cílem, aby tento zřejmý posun v celém zemědělství přijaly co nejširší vrstvy a byly přeformovány do praktických výsledků celého hospodaření. To sám dokazoval zejména v době svého působení v letech 1836–1857 na panství v Libějovicích. Tam začal od roku 1840 organizovat občasné výstavy strojů, nářadí pro rolníky a také přehlídky hospodářských zvířat. Tyto výstavy samozřejmě spojoval s praktickým předváděním nářadí při práci i s přednáškami o hospodaření a o cestách, jak dosáhnout zlepšených výsledků. Výstavnictví považoval za jeden z nejsilnějších činitelů při šíření zemědělského pokroku, ale také

10. Pluh na nástěnné malbě v kostele, Slavětín nad Ohří, 2. polovina 14. století.

za dobrou příležitost, jak poučit širší veřejnost a podat jí náměty ke zlepšení polního hospodaření, popularizovat jím vynalezené stroje a nářadí, nové způsoby obdělávání půdy, zavádění nových plodin, prezentovat dosažené výsledky celého hospodářství a také zemědělské pokusnictví. K průkopnické roli Horského při pořádání těchto výstav se vyjádřil roku 1842 časopis Moravsko-slezské hospodářské společnosti (Moravsko-slezský časopis pro lid o polním, lesním a domácím hospodářství), když připomínal výstavu z listopadu 1841: „Výstavy ve velkých městech nemají vliv na rolníky na venkově. Jen zámožný statkář má peníze obeslat dobytek do velkého města. Dokud i rolník nepřijme novoty, nemůže vzkvést národní hospodářství. Jen výstavy na venkově, krajiňské výstavy mohou šířit pokrok v širokém měřítku.“¹⁰

Zkušební a soutěžní orby, porovnávání oradel

O práci středověkých oradel si lze utvořit poměrně jasnou představu díky rekonstrukci laténských rádel. Pro tuto rekonstrukci byly využity repliky radlic z výrobního a obchodního střediska Hališ – Lovačka na Zakarpatské Ukrajině, které nebyly poničeny korozi. Návrhy replik zhotovil Ing. Zdeněk Tempír za spolupráce R. Pleichnera. Podle těchto návrhů bylo zhotoveno J. Kadeřábekem z Archeologického ústavu ČSAV v Praze jedno rýlové rádo (obr. 11.) a jedno rádo s plazem (obr. 12.). Jako materiál byly použity zčásti samorosty, dřevo bylo jasanové. Jedinými železnými částmi byly radlice, připevněné na násadu

10 Kolektiv autorů, Osobnosti zemědělství, Prameny a studie 46, Praha 2011, s. 7–25.

11. Rekonstrukce keltského rádla bez plazu podle návrhu Z. Tempíra.

svírající s půdou úhel asi 30°, přičemž úhel se dal dle potřeby mírně upravit. O vlastní zkušební orbě píše M. Beranová: „Orali jsme s nimi při různých příležitostech a na různých místech, a to v letech 1981–1985. Opakovaně oral Z. Tempír, později převzali tuto práci i jiní oráči, specialisté i archeologové. Při prvních zkouškách na konferenci ve Vozokanech na Slovensku táhli naše pokusná oradla dobrovolníci.“ V další fázi proběhla úprava v potažní síle. Je zajímavé, že nebyli zkoušeni koně ani dobytek, byl zkoušen kozel a zahradní malotraktor, jehož použití pravděpodobně nejvíce přibližovalo sílu tehdejšího zápřahu. Orby byly prováděny na různých typech půd, v různém ročním období a za různé vlhkosti. Beranová dále uvádí: „Brázdy však byly vždycky mělké, měřeno od původního povrchu nejčastěji 5 – 10 cm, i když od horního okraje zorané půdy se jevíly hlubší. Jejich hloubka nebyla nikdy rovnoměrná, možná z nedostatku pracovních návyků s oradlem tohoto typu. Délka radlice neměla na hloubku orby příliš velký vliv, menší i větší radlice oraly v podstatě stejně. Rozdíl byl především v tom, že se pracovní část radlice postupně opracovávala a ta delší se musela nahradit o něco později.“¹¹

Při výše popsaných zkušebních orbách a při rekonstrukci oradel mohl Ing. Tempír vycházet z poznatků dříve nabytých při zkušebních orbách s jinými oradly, kterých byl přímým účastníkem. V roce 1956 se na Kačíně ve spolupráci s VÚRV Praha uskutečnila zkušební orba s replikami háku valašského, háku trutnovského, ručadla, rádla a pražského pluhu. Jako potažní síla byl použit zápřah 2 koní, a po zjištění stavu zeminy sondovacími tyčemi a následným zavápněním pokusné části pozemku se vedle sledování hloubky a čistoty brázd, sledovalo i rozmělnění zeminy, počet hrud, a také námaha při práci a odpor tahu s použitím dynamometru.

11 BERANOVÁ, M. – KUBAČÁK, A., c. d., s. 44.

12. Rekonstrukce keltského rádlu s plazem podle návrhu Z. Tempíra.

Podobné pokusné orby se téhož roku konaly i v Činěvsi, aby se v roce 1959 vrátily opět na pozemky v okolí Kačiny, konkrétně do Svatého Mikuláše.

Vedle provádění zkušebních orob a rekonstrukcí oradel se Ing. Tempír společně s M. Friedmanem věnoval i analýze pracovních ploch radlic historických oradel i oradel továrně vyráběných. K základnímu zpracování půdy se téměř výhradně používaly radličné pluhy, jejichž dominance trvala celé časové období, které sleduje tato studie. Snahou výrobců bylo a je pokud možno snižovat energetickou náročnost orby vhodnou úpravou pracovního povrchu radlice, což korespondovalo s nutností výběru potažní síly. Je nasnadě, že tomuto výzkumu nemohla uniknout ani nejrozšířenější radlice, tedy ruchadlová. Analýza u historických radlic umožnila na základě vytvořeného profilogramu stanovit jejich potenciální pracovní možnosti a na základě dochovaných znaků i optimální zahloubení a záběr. Ze získaných průmětů radlic se pracovní plochy daly definovat s využitím deskriptivní geometrie. K určení tvaru radlic historických oradel byla použita metoda lineární regresní analýzy jako studie tvaru průsečnic pracovní plochy radlic s horizontálními rovinami.¹² Pro zájemce o podrobné výsledky těchto analýz odkazují na použitou literaturu. Nicméně byla potvrzena skutečnost, že ruchadlová radlice na původním ruchadle bratranců Veverkových měla schopnost určitého překlápění zeminy. Zajímavá skutečnost se však objevila při stanovení tvaru pracovní plochy, kdy bylo na základě statistického zpracování naměřených hodnot konstatováno, že tvar není přísně válcovitý. Z hlediska geometrického se jedná o zborcenou plochu konoidu s horizontálními povrchovými přímkami. Vzhledem k celkovému tvaru pracovní plochy bylo konstatováno, že se zakládá na pravdě

12 FRIEDMAN, Mikuláš – TEMPÍR, Zdeněk, Studie pracovních ploch radlic moderních pluhů a historických oradel, Praha 1989, s. 34.

předpoklad využití ruchadla především při orbě v lehkých půdách při optimální hloubce orby cca 20 cm a záběru 31 cm.¹³

Zkušební orby a moderními způsoby zdokumentované technické údaje o pracovních plochách radlic nám dávají poměrně dobrou představu o práci těchto oradel. Porovnávací údaje však máme i u továrně vyráběných oradel. Tato oradla byla vyráběna celou řadou firem, které od původně vyráběných univerzálních pluhů přecházely k pluhům specializovaným (tab. 1.). Pluhy tak byly konstruovány pro různé typy půd, pro různou potřebu potažní síly, měnil se počet radlic i jejich velikost. Pro porovnání jednotlivých výrobků pak sloužily různé soutěže, kdy si mohli jednotliví hospodáři vybírat pluhy dle specifických podmínek jejich hospodaření. Soutěžní orba má v České republice dlouholetou tradici. První písemně doložená soutěž v orbě na území Čech se konala v roce 1855 u příležitosti regionální zemědělské výstavy. V přizpůsobování zemědělského nářadí místním podmínkám hrály významnou roli Zemědělské rady. Německý odbor Zemědělské rady pořádal již před první světovou válkou soutěže nářadí v horských podmínkách. V roce 1922 navrhla firma Bächer Zemědělské radě pořádání obdobných soutěží i v hornatých krajinách jižních a jihovýchodních Čech. A tak se v lokalitě Vamberk u Ševětína konala v srpnu 1923 velká soutěž, kde vedle motorových pluhů své klání absolvovaly i pluhy potažní (tab. 2.). V jedné z dřívějších částí celého pojednání jsem se zmínil o rozmanitosti výrobců a jejich pluhů. Jako doklad technického zdokonalování orebního nářadí a jeho přizpůsobování přírodním a půdním podmínkám lze uvést výrobky firmy Vacek v Lysé nad Labem. Tyto pluhy byly vyrobeny z kvalitní konstrukční oceli, což umožnilo snížení jejich hmotnosti při zachování velké pevnosti. Vedle ocelových vysoko kroužených hřídelí a lisovaných ocelových těles byly desky vyráběny ze speciální pancéřové skelně zatavené oceli, a ocelové plazy byly vybaveny stavitelnými příplazky z tvrdé litiny. Jednotlivé typy vyráběných pluhů byly přizpůsobeny místním podmínkám a druhu práce. Pro podmítání strnišť byly vhodné pluhy „Super Ideal“ ND, NP a NT 3. Pluhy „Super Ideal“ NDO a NOS byly určeny pro hlubokou orbu a mohly být upraveny výměnou zadní části na tříradličný pluh NT 3. Další vyráběnou značkou byly pluhy „Alkron“, kterých bylo, podle druhu zpracovávané půdy, několik typů (tab. 3.). I přes celou škálu vyráběných pluhů pracoval Vacek na jejich dalším zdokonalování. Například v materiálech SÚA, zemědělsko-lesnické oddělení, fond ZÚÚS 2053 je uvedeno patentové číslo 77 059, pod kterým se skrývá zdokonalení uspořádání univerzálního předku, nové řešení ozubeného oblouku i dopravního zařízení a zejména zařízení umožňující výkyv orných těles v rámovém pluhu.¹⁴

Zde můžeme končit celou pouť časem, kdy jsme se věnovali jedné z nejdůležitějších lidských činností, která má fatální vliv na zajištění obživy obyvatelstva,

13 Tamtéž, s. 84.

14 PÁTEK, Jaroslav, Racionalizace zemědělské výroby v českých zemích v první polovině 20. století, Prameny a studie 10, Praha 1971, s. 84–86.

Tab. 1.: Přehled nejdůležitějších továrních pluhů

druh	firma	typ	technický popis	
jednoradličné	Agroferra	Titan 6	předek, krojidlo, zásobní ostří záběr 25 cm, hloubka 21 cm, váha 77 kg	
		Titan 7	předek, krojidlo, zásobní ostří záběr 28 cm, hloubka 23 cm, váha 85 kg	
		Titan 8	předek, krojidlo, zásobní ostří záběr 30 cm, hloubka 26 cm, váha 101 kg	
	Bächer	Regent 130	záběr 25 cm, hloubka 21 cm, váha 80 kg	
		Regent 140	záběr 27,5 cm, hloubka 23 cm, váha 87 kg	
		Regent 145	záběr 30 cm, hloubka 23 cm, váha 90 kg	
	Vacek	Alcron 750	záběr 30 cm, hloubka 24 cm, váha 84 kg	
		Alcron 900	záběr 31 cm, hloubka 26 cm, váha 90 kg	
	Červinka	PT P 6	záběr 24 cm, hloubka 6–18 cm, váha 65 kg	
		PT P 7	záběr 26 cm, hloubka 10–20 cm, váha 75 kg	
PT P 8		záběr 29 cm, hloubka 12–23 cm, váha 85 kg		
PT P 10		záběr 31 cm, hloubka 15–27 cm, váha 97 kg		
obracáky	Agroferra	Bezkyd 0	pojízdný, zásobní ostří, krojidlo, klíč záběr 28 cm, hloubka 18 cm, váha 127 kg	
		Bezkyd 1	pojízdný, zásobní ostří, krojidlo, klíč záběr 28 cm, hloubka 21 cm, váha 140 kg	
		Bächer	Roto-Agronom 130	otáčecí předek záběr 25 cm, hloubka 21 cm, váha 124 kg
	Roto-Agronom 140	otáčecí předek záběr 23 cm, hloubka 23 cm, váha 136 kg		
		Červinka	Epos	záběr 27 cm, hloubka 20 cm, váha 80 kg
	Epos	záběr 30 cm, hloubka 28 cm, váha 95 kg		
	dvouradličné	Bächer	Virtuos 210V	bez zadního kola a krojidla záběr 40 cm, hloubka 13 cm, váha 65 kg
			Favorit 220V	se zadním otáčecím kolem a krojidlem záběr 45 cm, hloubka 17 cm, váha 96 kg
			Matador 230V	se zadním otáčecím kolem a krojidlem záběr 50 cm, hloubka 20 cm, váha 135 kg
			Vacek	překlápěcí NP záběr 44 cm, hloubka 5–20 cm, váha 94 kg
překlápěcí NDOS		záběr 50 cm, hloubka 10–29 cm, váha 115 kg		
		Červinka	překlápěcí ND záběr 39 cm, hloubka 6–18 cm, váha 95 kg	
překlápěcí NP		záběr 42 cm, hloubka 21 cm, váha 110 kg		
		překlápěcí NDO	záběr 48 cm, hloubka 26 cm, váha 125 kg	
tříradličné		Bächer	PA 35	pákové řízení, zásobní ostří, určen pro těžší podmínky záběr 60 cm, hloubka 16 cm, váha 137 kg
			TL 5 K	určen pro lehčí podmínky záběr 50 cm, hloubka 14 cm, váha 95 kg
	Veselý		1 VT 3	záběr 58 cm, hloubka 5–16 cm, váha 115 kg
	Červinka	TLO	záběr 56 cm, hloubka 6–18 cm, váha 115 kg	

Tab. 2.: Výsledky zkoušek potahového orebného nářadí v Ševětíně r. 1923

druh orby	hluboká			mělká						
	Vacek	Štefl	Bächer	Vacek	Vacek	Bächer	Horák	Bächer	Štefl	Vacek
značka pluhu	P 10S	07 N	D 10 SN	P8A	PTP 7	ND	D 7	D 7 MN	O 5 N	NP
celk. prac. doba (min)	17	16	14,25	17,25	41	17,83	34,58	24,5	36,83	24
doba vlastní orby (min)	15,75	14,75	13,42	16	37	16,17	30,33	22,17	32,33	21,25
počet jízd	6	6	6	6	17	11	18	15	19	12
počet radlic	1	obratlivý	1	1	1	2	1	1	obratlivý	2
šířka brázdy (cm)	40	40	40	40	31,6	47,1	29,9	35,9	28,3	44,8
hloubka brázdy (cm)	19,4	21,5	20,8	19,9	16,4	12,6	15,7	12,6	14,6	14,2
rychlost orby (m/sec.)	1,25	1,32	1,46	1,23	0,92	1,36	1,19	1,35	1,18	1,13
zoraná plocha (ary)	4,75	4,75	4,75	4,75	6,46	6,46	6,46	6,46	6,46	6,46
zoráno za 10 hod (ha)	1,76	1,87	2,1	1,74	1,02	2,35	1,21	1,71	1,14	1,75
tažná síla (kg)	184	181	168	174	178	187	177	168	154	187
při hloubce (cm)	21	19,6	19,5	18,2	12,9	12,8	15,8	12,3	15,8	13,3
váha pluhu (kg)	105	90	102	93	82	100	64	82	80	115
cena pluhu (Kč)	675	660	670	640	540	725	370	540	600	810

Zdroj: Sestaveno z materiálů SÚA, fond MZ 1923, oddělení zemědělských strojů a elektrifikace, č. inv. 138

Tab. 3.: Technický popis pluhů Alkron a Super Ideal

Alkron – typ	550	650	750	900	
hloubka orby v cm	19	21	24	26	
šířka brázdy v cm	22	24	30	31	
váha v kg	63	68	84	90	
potah	2 krávy nebo 1 silný kůň	2 krávy nebo 1 silný kůň	2 silnější krávy nebo koně	2 koně nebo volí	
Super Ideal – typ	ND	NP	NDO	NDOS	NT 3
hloubka orby v cm	5–16	5–20	10–26	10–29	5–16
šířka brázdy v cm	42	44	46	50	58
váha v kg	90	94	110	115	115
potah	2 krávy	2 slabší koně nebo volí	2 silnější koně nebo volí	2 silné koně nebo volí	2 koně nebo volí

Zdroj: Sestaveno z materiálů SÚA, fond ZÚÚS 2053

tedy orbě. Tuto činnost podporuje a formou organizování soutěží laické i odborné veřejnosti přibližuje celá řada organizací. Novodobou historii soutěží v orbě lze spojit se založením Světové organizace pro orbu (World Ploughing Organisation – WPO) ve Velké Británii v roce 1952. Čeští oráči jsou členy WPO od roku 1961 a od té doby se pravidelně zúčastňují soutěží mistrovství světa v orbě. Po roce 1993, kdy byla rozdělena naše republika, se rozdělila i oráčská společnost a členská část se přejmenovala na Společnost pro orbu České republiky (The Czech Ploughing Organization). Tato společnost je dobrovolnou zájmovou organizací, která sdružuje zemědělské odborníky a organizace na celém území České republiky, mající zájem o tvůrčí práci a technický rozvoj v oblasti zpracování půdy, a to včetně praktických

13. Koňská orba v soutěži „Cena o ruchtadlo bratranců Veverkových“, Pardubice 2012.

soutěží (obr. 13.). A je symbolické, že již v prvním roce existence uspořádala tato společnost mistrovství republiky v orbě v Čáslavi, tedy ve městě, kde v současnosti sídlí jedna z poboček Národního zemědělského muzea, konkrétně Muzeum zemědělské techniky. Jak název napovídá, muzeum je svým sbírkovým fondem zaměřeno na techniku používanou v zemědělství, tedy mimo jiné i na stroje a nástroje určené k orbě, a jeho sbírka oradel patří k největším v Evropě.

Obrazové přílohy článku jsou z Fotoarchivu NZM a archivu autora.

Summary: Since ploughing is one of the basic ways in which humankind can produce food, references to it appear already in the oldest historical records. This article focuses on several artefacts related to the history of ploughing and presents a selection of textual and pictorial references which document its development. The final part of the article is dedicated to a description of trial and competitive ploughing by both traditional and factory-made ploughs. The author also briefly describes Czech participation in the work of international organisations dedicated to ploughing. The appendix presents results of ploughing competitions as well as technical data of selected factory-made ploughs.

Významní historici a znalci umění spojení se Šrobárovou sbírkou

Important Historians and Art experts Linked to Šrobár's Collection

MARTIN VLČEK

K nejcennějším částem sbírkového fondu Národního zemědělského muzea (dále jen NZM) náleží takzvaná Šrobárova sbírka. Tuto jedinečnou obrazovou kolekci v současnosti tvoří 153 děl realisticky orientovaných malířů, kteří reprezentují významné umělecké slohy, směry a školy spojované s historií evropského malířství v širokém časovém rozmezí od 16. do konce 19. století. Celou sbírku lze rozdělit na dvě základní části. První z nich se skládá převážně z kopií obrazů starých mistrů: v seznamu přibližně 50 autorů se objevují jména takových velikánů světového umění, jakými byli Hans Holbein mladší (1497/1498–1543), Anthonis van Dyck (1599–1641), Jacob Jordaens (1593–1678), Petrus Paulus Rubens (1577–1640), Rembrandt van Rijn (1606–1669), Jan van Goyen (1596–1656) nebo Bartolomé Esteban Murillo (1618–1682). Z umělecko-historického hlediska má větší hodnotu druhá část obrazové kolekce, jež představuje reprezentativní průřez evropským malířstvím 19. století. Ačkoliv v ní převažují originální díla tvůrců spojovaných se „salónním malířstvím“, nechybí zde ani práce připisované barbizonským mistrům Camillu Corotovi (1796–1875), Narcissu Virgilu Diazovi de la Peña (1807–1876), Henrimu-Josephu Harpigniesovi (1819–1916) a Théodoru Rousseauovi (1812–1867), kteří jsou spojováni s progresivnějšími proudy ve francouzském umění 19. století. Po tématické stránce jsou ve Šrobárově sbírce bohatě zastoupeny tradiční malířské žánry: díla s náboženskými, historickými, mytologickými a alegorickými náměty, žánrové výjevy, portréty, krajinomalby, zátiší i zobrazení zvířat. Sběrka je pojmenována po svém původním vlastníkovi, jímž byl významný prvorepublikový politik a člen agrární strany doktor Vavro Šrobár (1867–1950). Spletitou historií a dramatickými událostmi, za nichž se tato unikátní kolekce výtvarných děl dostala do Československého zemědělského muzea (předchůdce současného NZM), se zabýval můj starší příspěvek publikovaný v roce 2012 v *Pramenech a studiích*.¹

Vavro Šrobár chtěl mít jistotu, že vlastní originální práce slavných malířů, a tak na přelomu dvacátých a třicátých let 20. století pověřil přední evropské znalce a historiky umění provedením odborných expertíz u nejstarších a nejcennějších obrazů. Výsledky umělecko-kritického zkoumání byly shrnuty do stručných znaleckých posudků, z nichž se pětadvacet dochovalo v archivu NZM Kačina (viz tab. 1). Pod většinou expertíz (celkem 17) je podepsán Gustav Glück (1871–1952), rakouský umělecký historik a respektovaný znalec holandského malířství

¹ VLČEK, Martin, Historie Šrobárovy sbírky, *Prameny a studie*, 2012, 49, s. 214–224.

16. a 17. století. I další oslovení experti patřili k významným reprezentantům metodického znalectví; tři odborné posudky vypracoval Ludwig Wilhelm Abels (1867–1937), dva Max Jakob Friedländer (1867–1958) a po jednom Ludwig Burchard (1886–1960) a Wilhelm Emil Suida (1877–1959).

Tab. 1. Soupis dochovaných znaleckých posudků k obrazům ze Šrobárovy sbírky. Archiv NZM Kačina, fond Šrobárova sbírka.

Autor, datace a místo vzniku znaleckého posudku	Autor/autoři, název, technika, rozměry a inventární číslo obrazu, k němuž byl znalecký posudek vypracován
Ludwig Wilhelm Abels, bez datace a lokace.	Hans Holbein mladší (1497/98–1543), <i>Podobizna pána</i> , olej, dřevo, 59,5 × 79 cm, inv. č. 36 678. (viz obr. 3 a 4)
Ludwig Wilhelm Abels, bez datace, Paříž.	George Henry Harlow (1787–1819), <i>Podobizna dámy</i> , olej, plátno, 78 × 64,5 cm, inv. č. 36 590.
Ludwig Wilhelm Abels, bez datace, Paříž.	Bartolomé Esteban Murillo (1618–1682), <i>Sv. František z Assisi</i> , olej, plátno, 99 × 73 cm, inv. č. 36 651.
Ludwig Burchard, bez datace a lokace.	Jacob Jordaens (1593–1678), <i>Jak staří zpívají, tak mladí pískají</i> , olej, plátno, 115 × 158 cm, inv. č. 36 662. (viz obr. 5 a 6)
Max Jakob Friedländer, prosinec 1929, Berlín.	Cornelis van Poelenburgh (1594/95–1667), <i>Krajina s bohyní Dianou a nymfou Kallistó</i> , olej, dřevo, 20 × 33,5 cm, inv. č. 36 669. (viz obr. 7)
Max Jakob Friedländer, 15. listopadu 1928, Berlín.	Sebastian Vrancx (1573–1647), <i>Krajina s jezdci</i> , olej, plátno, 77 × 120 cm, inv. č. 36 640.
Gustav Glück, bez datace a lokace.	Anthonie Palamedes (1601–1673), <i>Hudební společnost</i> , olej, dubové dřevo, 41 × 49 cm, bez inv. č. (Pozn.: Obraz je od roku 1937 neznámý.)
Gustav Glück, 15. června 1930, Vídeň.	Jacob Jordaens (1593–1678), <i>Jak staří zpívají, tak mladí pískají</i> , olej, plátno, 115 × 158 cm, inv. č. 36 662. (Pozn.: Glückova expertiza se týká stejného Jordaensova obrazu, k němuž sepsal znalecký posudek Ludwig Burchard.)
Gustav Glück, 13. června 1930, Vídeň.	Simon de Vos (1603–1676), <i>Zahrada lásky</i> , olej, plátno, 166 × 222 cm, inv. č. 36 573.
Gustav Glück, 10. května 1930, Vídeň.	Jacob Grimm (kolem 1525–1590), <i>Zimní krajina s vražděním neviňátek</i> , olej, dřevo, 68 × 108 cm, inv. č. 36 649.
Gustav Glück, 10. května 1930, Vídeň.	Jan Lievens (1607–1674), <i>Stařec s knihou</i> , olej, dřevo, 20 × 16 cm, inv. č. 36 624. (Pozn.: Dodatek ke znaleckému posudku téhož autora z 19. dubna 1930. (viz obr. 9 a 10)
Gustav Glück, 9. května 1930, Vídeň.	Richard Brakenburg (1650–1702), <i>Scéna v hostinci</i> , olej, plátno, 33 × 41 cm, inv. č. 36 670.
Gustav Glück, 6. května 1930, Vídeň.	David Teniers mladší (1610–1690), <i>Dva sedláci s lahví</i> , olej, dřevo, 19 × 16 cm, inv. č. 36 704.
Gustav Glück, 6. května 1930, Vídeň.	David Teniers mladší (1610–1690), <i>Dva sedláci s dýmku</i> , olej, dřevo; 19 × 16 cm; inv. č. 36 704a.
Gustav Glück, 22. dubna 1930, Vídeň.	Sir Peter Lely (1618–1680), <i>Podobizna dámy</i> , olej, plátno, 60,5 × 46,5 cm, inv. č. 36 586.
Gustav Glück, 19. dubna 1930, Vídeň.	Jan Lievens (1607–1674), <i>Stařec s knihou</i> , olej, dřevo, 20 × 16 cm, inv. č. 36 624. (viz obr. 9 a 10)
Gustav Glück, 11. dubna 1930, Vídeň.	Ludolf de Jongh (1616–1679), <i>Krajina s osobami</i> , olej, plátno, 51 × 63,5 cm, inv. č. 36 668.

Autor, datace a místo vzniku znaleckého posudku	Autor/autoři, název, technika, rozměry a inventární číslo obrazu, k němuž byl znalecký posudek vypracován
Gustav Glück, 23. března 1930, Vídeň.	Johann Georg Platzer (1704–1761), <i>Slavnostní hostina</i> , olej, měď, 37 × 50 cm, bez inv. č. (Pozn.: Obraz je od roku 1937 neznámý.)
Gustav Glück, 15. února 1930, Vídeň.	Jan Mabuse, vlastním jménem Jan Gossaert (kolem 1478–1532), <i>Mars, Venuše a Amor</i> , olej, dubové dřevo, 55 × 46,5 cm, bez inv. č. (Pozn.: Obraz je od roku 1937 neznámý.)
Gustav Glück, 29. listopadu 1929, Vídeň.	David Teniers mladší (1610–1690), <i>Dva kouřící sedláci ve vesnické krčmě</i> , olej, dřevo, 22 × 33 cm, inv. č. 36 703.
Gustav Glück, 19. listopadu 1929, Vídeň.	Harmen Fransz. Hals (1611–1669), <i>Pijáci</i> , olej, dřevo, 25 × 37 cm, inv. č. 36 622.
Gustav Glück, 15. listopadu 1929, Vídeň.	Hendrik Verschuring (1627–1690), <i>Podobizna dámy</i> , olej, dřevo, 40,5 × 31 cm, inv. č. 36 683.
Gustav Glück, 6. dubna 1929, Vídeň.	Lucas van Uden (1595–1672)/ David Teniers mladší (1610–1690), <i>Krajina</i> , olej, dubové dřevo, 31 × 49 cm, bez inv. č. (Pozn.: Obraz je od roku 1937 neznámý.)
Neznámý autor, 11. června 1929, Londýn.	John Opie (1761–1807), <i>Dívka</i> , olej, plátno, 94 × 74 cm, inv. č. 36 717. (viz obr. 1 a 2)
Wilhelm Emil Suida, květen 1929, Vídeň.	Giovanni Maria Butteri (kolem 1540–1606), <i>Hudební společnost</i> , olej, plátno, 92 × 73 cm, inv. č. 36 646. (viz obr. 11 a 12)

Autorem jedné expertízy je anglický znalec, jehož totožnost se doposud nepodařilo odhalit (viz obr. 1 a 2). V této souvislosti je nutné říci, že přes nespornou odbornou erudici výše uvedených kunsthistoriků zůstává vypovídací hodnota jejich posudků značně problematická. Důvodem je fakt, že většina specialistů neviděla inkriminované malby na vlastní oči a své expertízy opírala pouze o stylový rozbor černobílých fotografických reprodukcí obrazů, které jim byly postupně zasílány. V následující části svého příspěvku chci čtenáře blíže seznámit s životními osudy výše uvedených historiků a znalců umění prostřednictvím pěti krátkých biografí. Na závěr doložím na příkladu znaleckého posudku Gustava Glücka, jenž se týká obrazu *Stařec s knihou*, mylnost závěrů některých expertíz.

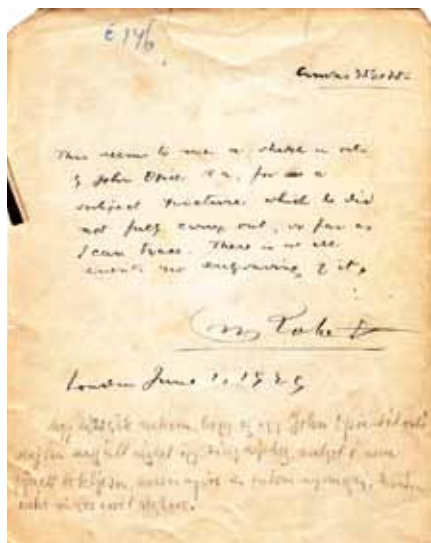
Ludwig Wilhelm Abels (1867 Vídeň–1937 Paříž)²

Autorem druhého největšího počtu dochovaných znaleckých posudků k obrazům ze Šrobárovy sbírky je Ludwig Wilhelm Abels (viz tab. 1, obr. 3 a 4). Tento v současnosti poněkud opomíjený umělecký historik patřil za svého života k nejznámějším rakouským novinářům a publicistům. Ludwig Wilhelm Abels se narodil jako Ludwig Abeles 16. března 1867 ve Vídni. Jeho otcem byl bohatý

2 KARAHAN, Barbara, Erika Abels-d'Albert (1896 Berlin – 1975 Paris), Malerin, Graphikerin, Modeschöpferin und ihr Vater, Dr. Ludwig W. Abels. Nepublikovaná diplomová práce. Universität Wien, Wien 2013, s. 29–36, dostupný online: <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:hbz:5:1-63862-p0011-9> [2016-05-31]; LOT-TISSIMO, Abels, Ludwig W. (Kunsthistoriker und Publizist). Drei Autographen an den Wiener Schriftsteller Paul Tausig, dostupný online: <https://lot-tissimo.com/de/i/8338176> [2016-05-31].

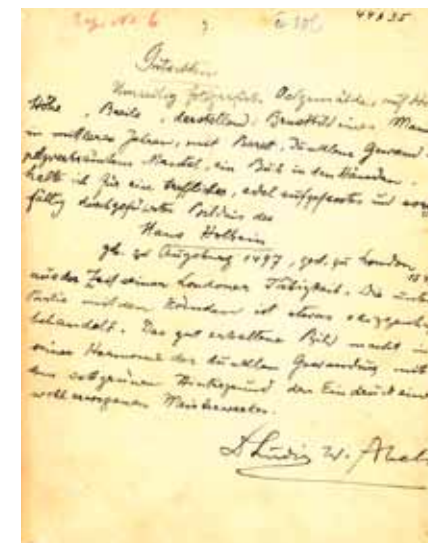
1. Fotografická reprodukce obrazu Johna Opieho *Dívka*, doplněná znaleckým posudkem neznámého anglického experta z 11. června 1929. Archiv NZM Kačina, fond Šrobárova sbírka.

2. Rubová strana fotografické reprodukce obrazu Johna Opieho s textem odborného posudku, jehož autorem je neznámý anglický znalec umění. Archiv NZM Kačina, fond Šrobárova sbírka.

3. Fotografická reprodukce obrazu Hanse Holbeina mladšího *Podobizna pána*, doplněná znaleckým posudkem Ludwiga Wilhelma Abelse. Archiv NZM Kačina, fond Šrobárova sbírka.

4. Rubová strana fotografické reprodukce obrazu Hanse Holbeina mladšího s textem odborného posudku, jehož autorem je Ludwig Wilhelm Abels. Archiv NZM Kačina, fond Šrobárova sbírka.

obchodník židovského původu Salomon Abeles. Jako „synek z lepší rodiny“ navštěvoval mezi roky 1877–1885 prestižní vídeňské gymnázium císaře Františka Josefa. Během gymnaziálních studií se nadchl pro moderní literaturu; obzvláště na něj zapůsobila díla Henrika Ibsena, Bjørnstjerne Bjørnsona a Jense Jacobse- na. Chlapcoví první nesmělé literární pokusy podporoval tehdejší ředitel vídeňského Burgtheateru Adolf von Wildbrandt a básník, historik a městský archivář Hermann Rollett, s nímž Abelse po celý život pojilo vroucí přátelství. Pevně rozhodnut, že se stane profesionálním spisovatelem, se na podzim roku 1885 zapsal na vídeňskou univerzitu, kde studoval germanistiku a klasickou filologii. Svou disertační práci na téma *Die natürliche Tochter von Goethe, Beiträge zur Erkenntnis von Goethes Kunststil* psal Ludwig Abels u literárního historika, specialisty na Goethovo dílo a tehdejšího profesora německého jazyka a literatury Jakoba Minora. Vysokoškolská studia úspěšně ukončil v červenci 1893, když složil rigorózní zkoušku.

Téhož roku odjel Ludwig Abels do Berlína, kde pracoval jako novinář a redaktor pro různá periodika (např. *Berliner Lokal-Anzeiger* nebo *Vossische Zeitung*). Díky své reportérské činnosti se seznámil s představiteli německého dělnického hnutí. Rovněž navázal řadu úzkých kontaktů s významnými reprezentanty německé moderny. Pohyboval se především v uměleckých kruzích spojovaných

s berlínským Svobodným divadlem (*Freie Bühne*), založeným v roce 1889. Abels také zasáhl do života dvou slavných básníků, Rainera Maria Rilkeho a Christiana Morgensterna. Jakožto odpovědný redaktor satirického týdeníku *Das Narrenschiff. Blätter für fröhliche Kunst* se totiž postaral o to, aby v zimě 1897/1898 na stránkách tohoto periodika pravidelně vycházely jejich příspěvky. Vedle literátů se Ludwig Abels v Berlíně spřátelil s mnoha sběrateli umění a výtvarnými umělci, včetně známého německého impresionistického malíře Maxe Liebermanna. V politické, hospodářské a kulturní metropoli Německého císařství se pravděpodobně seznámil i se svou budoucí ženou Augustou Emilií Annou Mewesovou, s níž se oženil na konci roku 1895. Následujícího roku se manželům Abelovým narodila dcera Erika, budoucí malířka, grafička a módní návrhářka, známější pod jménem Erika Abelsová-d'Albertová.

V roce 1898 byl Ludwig Abels podle vlastních slov natolik frustrovaný ze „severoněmeckého lidského plemena [...], jež nemá žádný cit pro umění a zajímá se pouze o lichvářské kšefty a povrchní zábavu“, že se rozhodl vrátit s celou rodinou do Vídně. Podle všeho se měl stát uměleckým sekretářem ve slavném vídeňském Burgtheateru (tuto pozici vytvořil speciálně pro něj divadelní ředitel August Schlenker). Nakonec se však začal živit jako umělecký kritik. Roku 1903

se definitivně vzdal svého starého příjmení (Abeles) a od této chvíle publikoval pod jménem Ludwig Wilhelm Abels nebo užíval pseudonymu „Plein-air“. Jeho odborné články a fejetony vycházely v mnoha výtvarně orientovaných tiskovinách. Své bohaté poznatky o historii a umění Vídně zúročil v knize *Alt-Wien: Die Geschichte seiner Kunst* (1909). Téhož roku se dostal do povědomí široké veřejnosti, když se zapojil do mezinárodní debaty ohledně pravosti *voskového poprsí Flóry*, které bylo připisováno slavnému renesančnímu umělci Leonardovi da Vinci. S velkým ohlasem se setkaly i jeho studie o Rembrandtovi a Donatellovi. Z Abelsova podnětu se v roce 1913 uskutečnila ve vídeňské galerii Arnot výstava děl malířů z Rembrandtova okruhu. Jeho hluboké odborné znalosti a bohaté kontakty mu otevíraly dveře do mnoha soukromých a veřejných sbírek po celé Evropě. Jelikož byl Abels považován za jednoho z nejlepších znalců umění, obraceli se na něj často domácí i zahraniční klienti, kterým radil s nákupem a prodejem výtvarných děl. Současně systematicky prozkoumával navštívené kolekce umění a vytvářel sbírkové katalogy, popřípadě zpracovával znalecké posudky.

Svou pozornost nevěnoval pouze tvorbě starých mistrů, jak dokládají jeho aktivity na poli soudobého umění. Po svém návratu do Vídně začal aktivně podporovat rodící se secesní hnutí. V roce 1900 založil časopis *Das Interieur. Wiener Monatshefte für angewandte Kunst*, první vídeňské periodikum zabývající se moderním uměleckým průmyslem. V tomto časopise uveřejňovali své návrhy interiérů nejvýznamnější architekti a návrháři z prostředí Vídeňské secese. Na přípravě jednotlivých vydání *Interieuru* se vedle Ludwiga Abelse podílel známý secesní architekt a designér Josef Hoffman a jeho žáci z Uměleckoprůmyslové školy ve Vídni. V téže době začal mediálně propagovat tvorbu tehdy ještě neznámého sochaře Antona Hanaka. Ludwig Abels patřil k několika málo rakouským kritikům umění, kteří od počátku podporovali impresionismus. Proto jistě nepřekvapí, že v roce 1903 s nadšením přivítal prezentaci tvorby impresionistických umělců na výstavě pořádané Vídeňskou secesí.

Určité nejasnosti panují ohledně Abelsova pedagogického působení. Lze přepokládat, že část svých vědomostí předal dceři Erice. V této souvislosti nabízí cenné indicie dochovaná Abelsova korespondence. Z ní vyplývá, že jeho potenciální žáci (a žáčky) mohli pocházet z nejvyšších společenských kruhů. Podle všeho byla Abelsovou studentkou například Editha Rockefellerová-McCormicková, čtvrtá dcera ropného miliardáře Johna Davisona Rockefellera staršího. S jistotou ale můžeme říci, že Ludwig Abeles se o své cenné znalosti z historie a umění podělil s mnoha návštěvníky Vídně. Od počátku 20. století až do dvacátých let totiž působil jako turistický průvodce po významných vídeňských památkách, muzeích a uměleckých sbírkách. Na konci svého života se Ludwig Wilhelm Abels usadil v Paříži, kde v roce 1937 zemřel.

Ludwig Burchard (1886 Mohuč–1960 Londýn)³

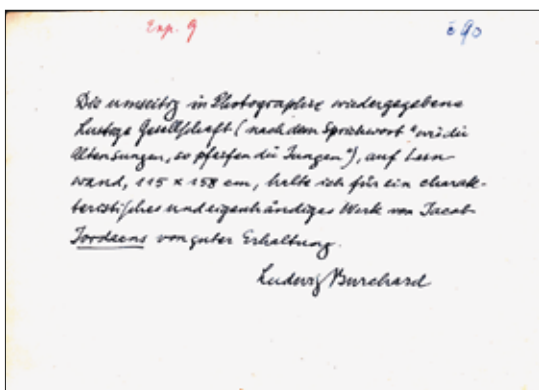
Pod jedním ze dvou znaleckých posudků, které se týkají obrazu připisovanému baroknímu malíři Jacobu Jordaensovi, je podepsán Ludwig Burchard (viz tab. 1, obr. 5 a 6). Není to nic překvapivého, uvážíme-li, že tento německý historik umění byl jedním z nejuznávanějších expertů na dílo Petera Paula Rubense, nejslavnějšího představitele vlámského malířství 17. století, do jehož okruhu je řazen i výše zmiňovaný Jordaens. Ludwig Burchard se narodil 31. května 1886 v Mohuči v rodině dvorního lékárníka Georga Burcharda. Středoškolská studia absolvoval na Velkovévodském gymnáziu v Karlsruhe, kde maturoval v roce 1904. V letech 1904–1911 studoval na univerzitách v Mnichově (klasická filologie), Heidelbergu (klasická filologie) a Halle-Wittenbergu (dějiny umění, archeologie, filozofie). Svou disertační práci *Die Holländische Radierer vor Rembrandt*, kterou sepsal v Halle pod vedením profesora Adolpha Goldschmidta, úspěšně obhájil v roce 1912. Během vysokoškolských studií se dobrovolně přihlásil na praxi do grafických kabinetů v Drážďanech a Berlíně, přičemž si vysloužil uznání od generálního ředitele Berlínských státních muzeí Wilhelma von Bode. Po vypuknutí první světové války narukoval do německé armády a sloužil u polního dělostřelectva.

V roce 1919 uzavřel Ludwig Burchard sňatek s Lily Stangeovou. Téhož roku začal v Lipsku pracovat jako redaktor známého *Thieme-Becker Künstler-Lexikonu* a rovněž se podílel na vydávání časopisu *Kunstchronik*. Po přestěhování do Berlína se stal editorem *Zeitschrift für bildenden Kunst* (1920–1922). Když v roce 1921 předčasně zemřel Rudolf Oldenbourg, byl Burchard pověřen, aby po něm dokončil rozpracovanou biografii věnovanou Rubensovi, která měla vyjít v rámci edice *Klassiker der Kunst*. Současně si vytkl za úkol vytvořit nový kritický katalog Rubensových prací, o jehož naplnění usiloval po zbytek svého života. Když se v roce 1933 chopili moci v Německu nacisté, dostal se Burchard do svízelné situace. Přestože se formálně hlásil k protestantské víře, jeho matka Henrietta (rozená Cahnová) byla židovského původu. Proto se rozhodl v roce 1935 emigrovat do Velké Británie, kam převezl i svůj velký archiv obsahující cenné materiály týkající se Rubense. Není bez zajímavosti, že do emigrace odešel i jeho syn Wolfgang, jenž se specializoval na obchod s čínským uměním. V exilu Ludwig Burchard nadále intenzivně pracoval na svém *Corpusu Rubenianum*. Na realizaci tohoto ambiciózního projektu se podíleli i další Němci a rakouští emigranti, včetně známého rakouského kunsthistorika Friedricha Georga Grossmanna nebo Gustava Glücka, který je autorem většiny znaleckých posudků k obrazům

3 Heslo Burchard Ludwig: Biographisches Handbuch deutschsprachiger Kunsthistoriker im Exil. Leben und Werk der unter dem Nationalsozialismus verfolgten und vertriebenen Wissenschaftler, I., München 1999, s. 78–83; Heslo Burchard Ludwig: The dictionary of art, V., London–New York 1996, s. 187; Heslo Burchard Ludwig: Dictionary of art historians. A biographical dictionary of historic scholars, museum professionals and academic historians of art, dostupný online: <<https://dictionaryofarthistorians.org/burchardl.htm>> [2016-05-31].

5. Fotografická reprodukce obrazu Jacoba Jordaense *Jak staří zpívají, tak mladí pískají*, doplněná znaleckým posudkem Ludwiga Burcharda. Archiv NZM Kačina, fond Šrobárova sbírka.

6. Rubová strana fotografické reprodukce obrazu Jacoba Jordaense s textem odborného posudku, jehož autorem je Ludwig Burchard. Archiv NZM Kačina, fond Šrobárova sbírka.

ze Šrobárovy sbírky. Roku 1939 uveřejnil Burchard prospekt, v němž oznamoval záměr publikovat šestisvazkový katalog *The Work of Peter Paul Rubens*. Avšak krátce nato se rozhořela druhá světová válka, která přerušila jeho veškeré vydavatelské plány. V roce 1940 byl navíc Burchard po určitou dobu internován kvůli svému německému původu.

Po skončení války se objevilo na trhu s uměním mnoho obrazů připisovaných Rubensovi a Burchard byl doslova zavalen žádostmi o posouzení jejich originality. Navíc prováděl důkladný průzkum aktuálního stavu Rubensových děl, která přečkala válečné běsnění v bezpečí protiletectkých krytů. Všechny tyto aktivity zaměstnaly Ludwiga Burcharda natolik, že byl opět nucen odložit vydání catalogue raisonné Rubensovy tvorby. V roce 1955 poprvé vedl odborný seminář věnovaný Rubensovi, který se uskutečnil v rámci každoročního letního Belgického semináře umění, u jehož zrodu stál ředitel Belgické královské knihovny Herman Liebaers. Následujícího roku, v němž Burchard oslavil své 70. narozeniny, tuto odbornou konferenci obohatila výstava Rubensových kreseb v antverpském muzeu Rubenshuis, které sídlí v bývalém Rubensově domě a ateliéru.

Katalog k této výstavě, který v roce 1963 přepracoval a rozšířil Roger d'Hulst, je dodnes považován za jednu z nejdůležitějších monografií na toto téma. Životní pouť Ludwiga Burcharda skončila 7. září 1960 v Londýně.

Burchard se tak nedočkal uskutečnění svého celoživotního snu, jímž bylo vydání soupisu Rubensových děl. Vedle velkého pracovního vytížení mu realizaci tohoto projektu ztěžovala také jeho vlastní nespokojenost s tehdejšími stavem bádání o Rubensovi. Burchard nadto celý výzkum zpomaloval svou neochotou podělit se o shromážděné dokumenty s dalšími odborníky. Po Burchardově smrti byl jeho rozsáhlý archiv, jehož součástí je i knihovna s více jak 8000 svazky a desítky tisíc snímků výtvarných děl, převezen do Antverp a stal se jádrem archivního a knihovního fondu Rubenianum, dokumentačního střediska pro studium Rubense a vlámského umění 16. a 17. století. Jedna z podmínek Burchardovy donace stanovovala, že na základě materiálů, které shromáždil za svého života, by měl vyjít Rubensov catalogue raisonné. Město Antverpy se proto dohodlo s Burchardovými dědici a Nationaal Centrum voor de Plastische Kunsten van de 16de en de 17de Eeuw (dnes Centrum voor de Vlaamse kunst van de 16de en 17de eeuw) na publikování ediční řady známé jako *Corpus Rubenianum Ludwiga Burcharda*.

Max Jacob Friedländer (1867 Berlín–1958 Amsterdam)⁴

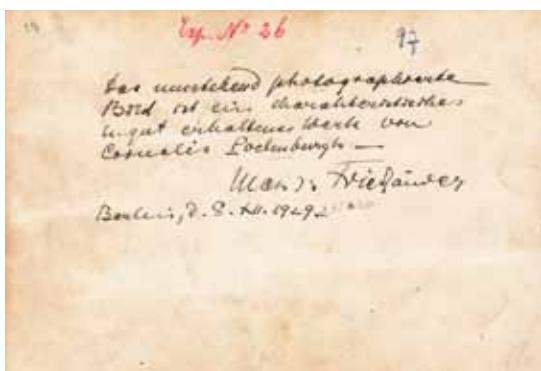
Max Jacob Friedländer patřil k nejrespektovanějším znalcům německého a holandského malířství 15. a 16. století. Je tedy poněkud překvapující, že původní majitel Šrobárovy sbírky se na něj obrátil ohledně určení autorství dvou maleb, spojovaných s barokními malíři Cornelisem van Poelenburghem a Sebastianem Vrancxem (viz tab. 1, obr. 7 a 8). Budoucí slavný německý kunsthistorik se narodil 5. července 1867 v Berlíně v zámožné rodině židovského bankéře Leopolda Friedländera. Už od útlého věku se zajímal o výtvarné umění, a proto nebylo divu, že se na mnichovské univerzitě zapsal na dějiny umění. O něco později zamířil z bavorské metropole do Florencie, kde se stal žákem Augusta Schmarsowa. Doktorský titul získal v Lipsku, když v roce 1891 úspěšně obhájil disertační práci *Albrecht Altdorfer, der Maler von Regensburg*, jejímž vedoucím byl Anton Springer.

Rozhodnutí Maxe Friedländera věnovat se dráze uměleckého znalce zásadním způsobem ovlivnili Wilhelm von Bode a Ludwig Scheibler. V roce 1891 jej

4 Heslo Friedländer Max J.: Biographisches Handbuch deutschsprachiger Kunsthistoriker im Exil. Leben und Werk der unter dem Nationalsozialismus verfolgten und vertriebenen Wissenschaftler, I., München 1999, s. 162–179; Heslo Friedländer Max Jacob: Deutsche biographische Enzyklopädie, III., München 1999, s. 452–453; Heslo Friedländer Max Jacob: The dictionary of art, XI., London–New York 1996, s. 777–778; Heslo Friedländer Max Jacob: Deutsche Biographie, dostupný online: <<http://www.deutsche-biographie.de/sfz17292.html>> [2016-05-31]; Heslo Friedländer Max Jacob: Dictionary of art historians. A biographical dictionary of historic scholars, museum professionals and academic historians of art, dostupný online: <<https://dictionaryofarthistorians.org/friedlanderm.htm>> [2016-05-31].

7. Fotografická reprodukce obrazu Cornelise van Poelenburgh *Krajina s bohyní Dianou a nymfou Kallistó, doplněná znaleckým posudkem Maxe Jacoba Friedländera z 8. prosince 1929. Archiv NZM Kačina, fond Šrobárova sbírka.*

8. Rubová strana fotografické reprodukce obrazu Cornelise van Poelenburgh s textem odborného posudku, jehož autorem je Max Jacob Friedländer. Archiv NZM Kačina, fond Šrobárova sbírka.

přijal Friedrich Lippmann jako dobrovolníka do grafického kabinetu Berlínských státních muzeí. Následně Friedländer mezi lety 1895 a 1896 vykonával funkci asistenta Ludwiga Scheiblera, ředitele Wallraf-Richartz muzea v Kolíně nad Rýnem a vyhlášeného znalce nizozemských primitivů. Díky Lippmannovu doporučení ho v roce 1896 jmenoval svým odborným asistentem Wilhelm Bode, ředitel berlínské obrazové galerie a jeden z nejvýznamnějších muzejních pracovníků všech dob. Roku 1904 se Friedländer stal Bodeho zástupcem a mezi roky 1908 a 1930 vedl grafický kabinet v Berlíně. Společně s Wilhemem von Bode (šlechtický predikát obdržel Bode v roce 1914) se zasloužil o řadu velkých akvizic, jež významným způsobem rozšířily sbírky Berlínských státních muzeí. Sám Friedländer obohatil berlínskou obrazárnu i kabinet grafiky mnoha díly z vlastní sbírky. Současně se vypracoval na pozici nejvýznamnějšího a nejžádanějšího znalce umění, jemuž mohl konkurovat pouze Bode.

V roce 1924 dosáhl Friedländer vrcholu své profesní kariéry, když byl jmenován generálním ředitelem Berlínských státních muzeí. Téhož roku začal publikovat své životní dílo *Altniederländische Malerei* (mezi roky 1924 a 1937 vyšlo celkem

14 svazků), které se pro detailní zpracování a množství shromážděných pramenů k jednotlivým umělcům nepodařilo do dnešní doby překonat. O čtyři roky později nahradil Wilhelma von Bode ve vedení obrazové galerie v Berlíně. Ačkoliv Friedländer po celý život inklinoval k tvorbě starých mistrů (mj. se významným způsobem zasloužil o rehabilitaci manýrismu), dokázal ocenit i kvality moderního umění. Pochvalně se vyjadřoval především o impresionistickém hnutí a velmi si vážil německého impresionistického malíře Maxe Liebermanna, o němž napsal monografii.

Max Friedländer odešel do penze v roce 1932, nadále však zastával funkci ředitele berlínské galerie. Po nástupu Hitlera k moci byl z této muzejní instituce okamžitě propuštěn. Nadále působil jako expert, „na volné noze“ a vypracovával znalecké posudky pro německé i zahraniční klienty. Přes svůj židovský původ se těšil přízni a ochraně druhého nejmocnějšího muže Třetí říše, vrchního velitele německého válečného letectva a vášnivého sběratele umění Hermanna Göringa, jemuž poskytoval cenné rady při budování soukromé sbírky. Díky Göringovi byl Friedländer varován před velkým protizhidským pogromem, jenž se do historie zapsal jako „Křišťálová noc“, a dokonce mu bylo umožněno vycestovat do Švédska. Po svém návratu do Německa se začal připravovat na emigraci, ale na rozdíl od ostatních Židů si mohl do exilu vzít celý svůj majetek. V roce 1939 nalezl „druhý domov“ v holandském Amsterdamu. Když následujícího roku německá vojska okupovala Nizozemí, ocitl se omylem ve vazbě. Před možnou deportací do koncentračního tábora ho zachránila intervence německého obchodníka s uměním Karla Haberstocka, který stejně jako Friedländer pracoval pro Göringa. Po skončení druhé světové války se Max Jacob Friedländer rozhodl zůstat v milovaném Amsterdamu, kde zemřel 11. října 1958.

Gustav Glück (1871 Vídeň–1952 Santa Monica)⁵

Jak již bylo zmíněno v úvodu tohoto příspěvku, většinu odborných posudků k obrazům ze Šrobárovy sbírky vypracoval rakouský historik umění Gustav Glück. Ačkoliv od jeho smrti uplynulo téměř 64 let, i v dnešní době je považován za jednoho z největších znalců holandského malířství 16. a 17. století (viz tab. 1, obr. 9 a 10). Gustav Glück spatřil světlo světa ve Vídni dne 6. dubna 1871. Jelikož byl synem bohatého židovského velkoobchodníka Moritze Glücka, mohl se v poklidu věnovat studiu na domácích i zahraničních školách. Po ukončení gymnázia

5 Heslo Glück Gustav: Biographisches Handbuch deutschsprachiger Kunsthistoriker im Exil. Leben und Werk der unter dem Nationalsozialismus verfolgten und vertriebenen Wissenschaftler, I., München 1999, s. 201–205; Heslo Glück Gustav: Deutsche biographische Enzyklopädie, IV., München 1999, s. 37.
Heslo Glück Gustav: Deutsche Biographie, dostupný online: <<http://www.deutsche-biographie.de/sfz21249.html>> [2016-05-31]; Heslo Glück Gustav: Dictionary of art historians. A biographical dictionary of historic scholars, museum professionals and academic historians of art, dostupný online: <<https://dictionaryofarthistorians.org/glueckg.htm>> [2016-05-31]; Heslo Gustav Glück: Die Arbeitslosen von Marienthal, dostupný online: <http://agso.uni-graz.at/marienthal/biografien/glueck_gustav.htm> [2016-05-31].

9. Fotografická reprodukce obrazu Jana Lievense Stařec s knihou, doplněná znaleckými posudky Gustava Glücka z 19. dubna a 10. května 1930. Archiv NZM Kačina, fond Šrobárova sbírka.

10. Rubová strana fotografické reprodukce obrazu Jana Lievense s texty odborných posudků, jejichž autorem je Gustav Glück. Archiv NZM Kačina, fond Šrobárova sbírka.

studoval klasickou filologii, archeologii a dějiny umění na univerzitách ve Vídni a Bonnu (1889–1894). Disertační práci na téma *Über Meister und Werke der Harlemmer Malerschule im 15. Jahrhundert* vypracoval u profesora Franze Wickhoffa.

Roku 1898 se oženil s Elsou Schönthanovou von Pernwald, s níž měl tři potomky. V této souvislosti stojí za zmínku, že Gustav Glück i jeho žena náleželi do okruhu mecenášky umění Jenny Mautnerové, jež byla chotí velkopřemyslníka Isidora Mautnera, majitele textilní továrny Marienthal. V roce 1899 získal Glück místo pomocného vědeckého pracovníka v grafickém kabinetu Vídeňské dvorní knihovny. Následujícího roku se stal asistentem, poté kustodem (1908), vedoucím (1911) a konečně roku 1916 ředitelem obrazové galerie Umělecko-historického muzea ve Vídni. Za jeho působení se rozšířily sbírky této prestižní kulturní instituce o řadu nových akvizic. Glück se především zaměřil na nákupy děl starých rakouských mistrů. Mezi roky 1901 a 1919 také zastával funkci sekretáře vídeňské Gesellschaft für vervielfältigte Kunst. Roku 1931 byl penzionován s titulem dvorního rady.

Po odchodu do penze se jako soukromý učenec věnoval znalectví a publikační činnosti. Když ale v roce 1938 nacistické Německo anektovalo Rakousko a následně začala perzekuce Židů, rozhodl se Gustav Glück se svou manželkou k emigraci do Velké Británie, kde již žila jeho dcera Elisabetha a zeť Paul

Henreid, známý filmový režisér a herec. V exilu pobýval i jeho mladší syn Gustav, který před svým odchodem do Argentiny vykonával funkci ředitele zahraničního odboru berlínského bankovního ústavu Reichskreditgesellschaft. Do Anglie přijel Glück vážně nemocný a bez finančních prostředků. Stálý zdroj obživy mu zajistila účast na Burchardově projektu *Corpus Rubenianum*. V roce 1940 odjel do Spojených států a americké občanství získal o devět let později. Během pobytu v Americe publikoval odborné články a napsal populární autobiografii *Der Weg zum Bild. Erlebtes, Erlauschtes, Erfundenes*. Od roku 1942 žil Gustav Glück v kalifornské Santa Monice, kde naposledy vydechl 18. listopadu 1952.

Wilhelm Emil Suida, též William Suida (1877 Neunkirchen–1959 New York)⁶

Posledním ze znalců umění, kteří zanechali svou stopu v archivu NZM Kačina, je Wilhelm Emil Suida. Jakožto uznávaný specialista na italskou renesanci sepsal odborný posudek k obrazu připisovanému florentskému manýristickému malíři Giovannimu Maria Butterimu (viz tab. 1, obr. 11 a 12). Wilhelm Suida přišel na svět 24. dubna 1877 v dolnorakouském Neunkirchenu. Jeho otcem byl Albert Suida a matkou Bertha Suidová (rozená von Heim), díky níž byl spřízněn se slavným německým hudebním skladatelem Richardem Wagnerem. Po dokončení gymnázia se zapsal na vídeňskou univerzitu, kde studoval dějiny umění u profesorů Aloise Riegla a Franze Wickhoffa. Poté odešel na univerzitu v Lipsku a svá vysokoškolská studia dokončil v Heidelbergu u svého strýce a historika umění Henryho Thodea. Pod jeho vedením sepsal svou disertační práci *Die Genredarstellungen Albrecht Dürers*, kterou úspěšně obhájil v roce 1900. Mezi roky 1902 a 1904 pracoval jako asistent v Německém umělecko-historickém institutu ve Florencii, kde shromáždil materiály pro svou habilitační práci. Docenturu získal v roce 1905 po obhájení monografie *Florentinische Maler um die Mitte des 14. Jahrhunderts*.

V hlavním městě habsburské monarchie působil jako soukromý docent a v akademickém roce 1909–1910 vyučoval dějiny architektury, malířství a sochařství na Vysoké škole technické ve Štýrském Hradci. Počátkem roku 1911 byl jmenován mimořádným profesorem dějin umění na univerzitě ve Štýrském Hradci a současně zastával funkci vedoucího obrazové galerie Zemského muzea Joanneum (1910–1921). Bojů první světové války se Suida účastnil v hodnosti rytmistra (kapitána). Od roku 1922 se podílel na vydávání výtvarného časopisu *Belvedere*. V meziválečném období učil na několika školách v Rakousku a Itálii, ale mezi roky 1934 a 1938 musel pedagogickou dráhu opustit a pobýval

6 GARDNER, James, Suida-Manning Collection at the Blanton Museum, The Magazine Antiques, dostupný online: <<http://www.themagazineantiques.com/news-opinion/current-and-coming/2014-11-01/old-masters-at-the-blanton/>> [2016-05-31]; Heslo Suida William: Dictionary of art historians. A biographical dictionary of historic scholars, museum professionals and academic historians of art, dostupný online: <<https://dictionaryofarthistorians.org/suidaw.htm>> [2016-05-31]; KIMMELMAN, Michael, Obituaries. Bertina Manning, 70, Art Scholar And a Collector of Italian Works, The New York Times, dostupný online: <<http://www.nytimes.com/1992/10/10/obituaries/bertina-manning-70-art-scholar-and-a-collector-of-italian-works.html>> [2016-05-31].

11. Fotografická reprodukce obrazu Giovannioho Maria Butteriho Hudební společnost, doplněná znaleckým posudkem Wilhelma Emila Suida z května 1929. Archiv NZM Kačina, fond Šrobárova sbírka.

12. Rubová strana fotografické reprodukce obrazu Giovannioho Maria Butteriho s textem odborného posudku, jehož autorem je Wilhelm Emil Suida. Archiv NZM Kačina, fond Šrobárova sbírka.

na nucené dovolené. Jakožto známý odpůrce nacistů krátce po anšlusu Rakouska Hitlerovou Třetí říší (12. března 1938) emigroval do Anglie. Následujícího roku opustil Britské ostrovy a odjel do Spojených států. V roce 1947 se Suida stal vedoucím oddělení uměleckohistorického výzkumu v Kressově nadaci. Zakladateli nadace, jímž byl bohatý americký obchodník, filantrop a významný sběratel umění Samuel Kress, radil v oblasti nákupu uměleckých předmětů. Wilhelm Suida (známější na druhé straně Atlantiku jako William Suida) rovněž asistoval při výběru 778 výtvarných děl, která v padesátých a šedesátých letech Kressova nadace darovala osmnácti muzeím umění po celých Spojených státech. Plodný život tohoto rakouského kunsthistorika skončil 29. října 1959 v New Yorku.

Během své profesní dráhy vytvořil Wilhelm Suida vlastní malou sbírku umění, kterou po jeho smrti zdědila dcera Bertina Suidová, absolventka New York University Institute of Fine Arts a kurátorka Chrysler Museum of Art. Jejím manželem byl historik umění a kurátor Kressovy nadace Robert Manning. Manželé Manningovi se rovněž aktivně zabývali sběratelstvím umění. Sloučením sbírek všech členů Suidovy rodiny vznikla tzv. Suida-Manning Collection, tvořená 240 obrazy a 390 kresbami. Tato unikátní kolekce děl italských renesančních malířů a francouzských barokních mistrů se v roce 1999 stala součástí sbírek Blantonova muzea umění v Austinu.

Závěr⁷

V úvodu svého příspěvku jsem se zmínil o rizicích spojených s nekritickým přijímáním tvrzení, jež se objevují ve znaleckých posudcích vypracovaných výše uvedenými autory. Tento problém se dá velmi dobře ilustrovat na expertize Gustava Glücka z 19. dubna 1930 (respektive 10. května 1930), v níž se zabývá otázkou určení autorství obrazu *Stařec s knihou* (viz tab. 1; obr. 9 a 10). Glück správně poukazuje na úzkou souvislost mezi touto deskovou malbou (20×16 cm) a Rembrandtovým obrazem *Čtoucí poustevník* (1630, olej na dřevě, 58,9×45,5 cm, inv. č. 2541 A) z pařížského Louvru. Současně označuje jako možného tvůrce drobné olejomalby Jana Lievense (1607–1674). Tuto Glückovu hypotézu měl následně potvrdit nález Lievensova monogramu, který se na obraze objevil během čištění jeho povrchu. Znalcová zmínka o objevu umělcových iniciál ale vyvolává určité pochybnosti, jelikož v dnešní době se monogram na malbě nenachází. Přesto se po dlouhou dobu zdálo, že připsání *Starce s knihou* uznávanému holandskému malíři nepostrádá svou vnitřní logiku. Mezi roky 1625 a 1632 totiž Jan Lievens provozoval v Leidenu malířskou dílnu společně s Rembrandtem Harmenszoonem van Rijn (1606–1669), jenž je považován za nejslavnějšího holandského malíře 17. století. Vzájemné soužití obou umělců vedlo nejen ke sblížení jejich malířských stylů, ale také k častému využívání obdobných kompozičních řešení a námětů. Jedno z oblíbených společných témat představoval meditující nebo čtoucí poustevník, jak v Lievensově případě dokládá dochovaná olejová skica zachycující *Sv. Jeronýma při meditaci v jeskyni* ze Stedelijk Musea De Lakenhal v Leidenu (kolem roku 1630) nebo kresba *Rozjímajícího poustevníka sedícího na židli* (asi z let 1630–1631), chovaná ve sbírkách londýnského The British Museum. Obě uvedená díla umělec později využil při tvorbě několika grafických listů.

7 Archiv NZM Kačina, fond Šrobárova sbírka, Fotografie obrazu *Stařec s knihou* (inv. č. 36 624), připisovaného Janovi Lievensovi, doplněná znaleckými posudky Dr. Gustava Glücka, Vídeň, 19. dubna 1930 a 10. května 1930.
BRUYN, J. – HAAK, B. – LEVIE, S. H. – VAN THIEL, P. J. J. – VAN DE WETERING E., A corpus of Rembrandt paintings. 1625-1631, I., The Hague–Boston–London 1982, s. 539–546.
DICEY, Stephanie S. – GIFFORD, E. Melanie – RUBINSTEIN, Gregory – VAN DER VEEN, Jaap – WHEELOCK JR., Arthur K. – DEWITT, Lloyd, Jan Lievens. A Dutch Master Rediscovered, Washington–New Haven–London 2008, s. 126–127, 200–203, 238.
After studio of Rembrandt, *Lezende heremiet*, na 1630, Whereabouts unknown, dostupný online: <[https://rkd.nl/en/explore/images/record?filters\[kunstenaar\]=Rembrandt&query=&start=968](https://rkd.nl/en/explore/images/record?filters[kunstenaar]=Rembrandt&query=&start=968)> [2016-14-10].
Follower of Rembrandt, *A Hermit reading*, ca. 1630, Paris, Musée du Louvre, inv./cat.nr. 2541a, dostupný online: <[https://rkd.nl/en/explore/images/record?filters\[kunstenaar\]=Rembrandt&query=&start=583](https://rkd.nl/en/explore/images/record?filters[kunstenaar]=Rembrandt&query=&start=583)> [2016-14-10].
Jeremiah Lamenting the Destruction of Jerusalem, Rembrandt Harmensz. van Rijn, 1630, dostupný online: <<https://www.rijksmuseum.nl/en/collection/SK-A-3276>> [14. 10. 2016].
Rembrandt, *Saint Peter in prison*, 1631 gedateerd, Jeruzalem (Israel), The Israel Museum, dostupný online: <[https://rkd.nl/en/explore/images/record?filters\[kunstenaar\]=Rembrandt&query=&start=1603](https://rkd.nl/en/explore/images/record?filters[kunstenaar]=Rembrandt&query=&start=1603)> [2016-14-10].

Rembrandtův *Čtoucí poustevník*, který posloužil jako předloha pro kompozici ze Šrobárovy sbírky, byl v roce 1968 a 1975 podroben důkladnému uměleckohistorickému a restaurátorskému průzkumu. Zveřejněné výsledky průzkumu byly nekompromisní: obraz z Louvru nelze v žádném případě považovat za originální Rembrandtovo dílo. Nic na tom nezměnila ani skutečnost, že díky svému formátu, kompozičnímu řešení, způsobu práce se světlem a využití stejného modelu má velmi blízko ke dvěma Rembrandtovým pracím z počátku třicátých let 17. století: *Jeremiášovu vidění zkázy Jeruzaléma* z amsterdamského Rijksmuseum a *Svatému Petrovi ve vězení* (The Israel Museum, Jeruzalém). Naproti tomu bylo bezpečně prokázáno, že *Čtoucí poustevník* se od výše uvedené dvojice Rembrandtových obrazů zásadně odlišuje nejen svým malířským přednesem, ale i barevným schématem. Současně vyšlo najevo, že malířův podpis na obraze je zfalšovaný. Následně byly odmítnuty všechny pokusy o připsání tohoto díla konkrétnímu umělci z Rembrandtova okruhu; v této souvislosti se rovněž uvažovalo o autorství Jana Lievense. Odborníci nakonec došli k závěru, že tvůrcem *Čtoucího poustevníka* je neznámý umělec z Rembrandtova nejbližšího okolí, který se pravděpodobně inspiroval Rembrandtovou neznámou figurální studií nebo nedochovaným obrazem.

Ve světle nových poznatků o kompozici z pařížského Louvru je nutné přehodnotit i Glückovo autorské určení *Starce s knihou*. V současnosti jsou totiž známy další dvě kopie *Čtoucího poustevníka*, které nejsou přisuzovány Janu Lievensovi, nýbrž neznámým umělcům reprodukcijícím díla spojená s produkcí Rembrandtovy dílny. Jistě není bez zajímavosti, že na jedné z těchto kopií se mají údajně nacházet zbytky monogramu, jenž stejně jako v případě malby ze Šrobárovy sbírky, odkazuje k osobě Jana Lievense. Možné vysvětlení přítomnosti Lievensových iniciál na obou obrazech nabízí kauza jejich francouzské předlohy: podle všeho byla obě díla dodatečně opatřena nepravým podpisem známého malíře. Navíc se kompozice ze Šrobárovy sbírky v mnoha detailech odlišuje od své předlohy. Z tohoto důvodu je vhodnější označovat *Starce s knihou* za volnou kopii obrazu z Louvru, kterou vytvořil neznámý umělec.

Summary: The so-called Šrobár's collection is one of the most valuable parts of collections of the national Museum of Agriculture. This unique group of pictures is named after its original owner, Vavro Šrobár (1867–1950), an import interwar politician. At the moment, it includes 153 works of realist painters. Šrobár wished to make sure that he owns the original works of famous painters, which is why in late 1920s and early 1930s he commissioned leading European connoisseurs and art historians to carry out expert examinations of the oldest and most valuable pictures in his possession. The results of this critical examination were summarised in brief expert opinions, 25 of which survive in the archive of the National Museum of Agriculture at Kačina. This contribution presents short biographies of five authors of these expert opinions.

Expozice lesnictví Národního zemědělského muzea – historie a současnost

Forestry Displays in the National Museum of Agriculture: The Past and the Present

JANA MELCROVÁ

Dějiny lesnického muzejnictví na území ČR

S rozvojem lesnictví a rostoucím zájmem o lesnické vzdělání se objevila potřeba nějakým způsobem prezentovat výsledky hospodaření i výsledky rozvíjející se výzkumné činnosti. Velkou zásluhu na prezentaci lesnictví a šíření pokroku měly zpočátku především lesnické spolky, které pořádaly při svých sjezdech lesnické výstavy¹ a připravovaly lesnické expozice v rámci hospodářských a všeobecných výstav.² Prvním počinem v lesnickém muzejnictví bylo v roce 1842 založení schwarzenberského loveckého a lesnického muzea v loveckém zámku Ohrada u Hluboké nad Vltavou, kde však byly v prvé řadě představeny sbírky zoologických a ornitologických preparátů a pouze v menší míře exponáty z lesnictví. V roce 1900 přibyl k ohradskému muzeu lovecko-lesnické muzeum na zámku v Úsově,³ které prezentovalo bohaté sbírky zvířeny z lichtenštejnského panství a z loveckých výprav Jana II. z Lichtenštejna.

Myšlenka na založení samostatného lesnického muzea se poprvé objevila v programu Jednoty českých lesníků zemí koruny české, založené v Praze 6. ledna 1907.⁴ Pro nedostatek vlastních financí a v podstatě žádné státní ani zemské podpoře se samostatné české lesnické muzeum Jednotě nikdy nepodařilo založit. V září 1918 nabídla Jednota přípravnému výboru spolku „České zemědělské muzeum“ pomoc při vybudování lesnicko-mysliveckého odboru muzea,⁵ ale teprve 25. února 1924 se podařilo ustanovit výbor autonomní sekce lesnického a mysliveckého muzea v rámci Československého zemědělského muzea, která měla být základem budoucího muzea lesnictví. Lesnickou sbírku poté od roku

- 1 Výstavy lesnického náradí, různých přístrojů a dalších lesnických zajímavostí na sjezdech v Opavě (1850), v Olomouci (1852), v pražské Stromovce (1856) a v Karlově Studánce (1858).
- 2 Velká lesnická expozice na světové výstavě ve Vídni (1873), na jubilejní výstavě v Praze (1891) a na národopisné výstavě československé (1895).
- 3 V roce 2007 byla v areálu zámku v Úsově v budově „Staré školy“ otevřena stálá expozice lesnického školství. V této budově působila od roku 1852 lesnická škola, jedna z nejstarších škol středního typu na Moravě, která byla po 15 letech přestěhována na Sovinec a poté do nové budovy v Hranicích na Moravě.
- 4 K Jednotě českých lesníků zemí koruny české více FRIČ, Jan, 20 let české lesnické organizace, 1927.
- 5 MAŇAS, Jan, Zemědělské muzeum 1891–1991, Praha 1991, s. 8.

1926 prezentovalo ČZM v omezených prostorách domu v zahradě Kinských společně s rostlinnou a živočišnou výrobou, myslivostí, zahradnictvím a zemědělským průmyslem. Kromě aktivit směřujících k založení lesnického muzea se Jednota snažila i o zachování duševní lesnické práce. Nejprve v roce 1910 zřídila svůj odbor s názvem Matice lesnická, který podporoval soukromé nakladatele při vydávání českých lesnických knih a časopisů. Později vzniklý spolek Československá matice lesnická (1920) se mimo svou vlastní vydavatelskou činnost zabýval i sběrem lesnických knih, časopisů, dopisů, obrazů a map, z nichž vznikla lesnická knihovna a lesnický archiv.⁶

Činnost muzeí byla logicky utlumená ve válečném období 1939–1945, v padesátých letech pak docházelo k různým převodům a přesunům majetku a sbírek muzeí, k jejich slučování, případně i rušení. Až do roku 1989 kontroloval činnost muzeí stát. V současnosti si určují svou činnost sama muzea po dohodě se zřizovatelem, a tak se na našem území nachází kromě tradičních muzeí lesnictví a myslivosti na zámku Ohrada a zámku Úsov i několik dalších muzeí, ale také informačních center, případně středisek ekologické výchovy, která prezentují lesnictví. Z mnohých je to např.:

Lesnické a myslivecké muzeum Šindelka, Harrachov (KRNAP) – celá lesnická problematika, od těžby, přibližování a odvozu dřeva, po následnou obnovu a péči o les.

Muzeum Schwarzenberského plavebního kanálu Chvalšiny (obec Chvalšiny) – historie a současnost plavebního kanálu a život jeho autora Josefa Rosebauera. Těžba dřeva pro plavení, historie dřevovýroby na Šumavě a ukázky lidových výrobků ze dřeva.

Muzeum lesnictví a myslivosti Chřibů, Buchlovice, Centrum environmentálního vzdělávání a lesní pedagogiky (LČR) – stylizovaná „fořtova kancelář“ z třicátých let 20. století, navazuje na ni arboretum s keři a stromy podle biotopů, které se na Chřibech vyskytují. Muzeum je přístupné pouze po dohodě.

Muzeum Bruntál, Kosárna Karlovice ve Slezsku (Moravskoslezský kraj) – stálá expozice lesnictví od roku 1992. Sbíрка pochází ze severní Moravy a Slezska. Je obohacena o historii lesnictví a díla umělců inspirovaných Jeseníky.

Infocentrum a Muzeum v Ratajích nad Sázavou (obec Rataje nad Sázavou) – expozice dřevorubeckého náčiní, pil a seker ze soukromé sbírky Ing. Jiřího Vorlíčka.

Hrad Roštejn – součástí prohlídkové trasy je pracovní polesného, jak asi mohla vypadat na počátku 20. století. Okolí hradu je již od 16. století úzce spjato s lesním hospodářstvím a myslivostí (bývalá obora).

Jistě by se našly mnohé další instituce a soukromí sběratelé, kteří se věnují sběratelství a prezentaci lesnictví.

6 Lesnickou knihovnu předala Matice lesnická v roce 1927 Ústřední slovenské zemědělské knihovně a čítárně České akademie zemědělské (nynější Zemědělská a potravinářská knihovna), archiv předala do správy „Lesnického a mysliveckého muzea v Praze“, které bylo součástí Zemědělského muzea.

Československé zemědělské muzeum Praha

První myšlenky na zřízení veřejných muzeí se u nás objevují koncem 18. století zřejmě pod vlivem francouzské revoluce. V té době začínají vznikat i první zemědělské sbírky.⁷ Na Zemské jubilejní výstavě Království českého v Praze v roce 1891 byla prezentována unikátní kolekce předmětů se vztahem k historii i současnosti zemědělství a lesnictví. Tyto předměty byly po ukončení výstavy shromážděny a část z nich se později dostala do sbírek Zemědělského muzea.⁸ Tento rok je všeobecně považován za rok vzniku Zemědělského muzea, ale teprve po první světové válce se podařilo získat potřebné povolení k utvoření spolku „České zemědělské muzeum“, což lze považovat za skutečné založení samostatného zemědělského muzea. Ustavující schůze spolku se konala 28. září 1918 a po vzniku republiky byl spolek přejmenován na „Československé zemědělské muzeum“.⁹ Finančně ho dostatečně zajišťovalo těsné spojení s agrární stranou, která v té době patřila k nejlivnějším politickým subjektům. Hlavním problémem byly prostory na prezentaci sbírek. Po dlouhých jednáních získalo muzeum od Národopisné společnosti československé prostory pro depozitáře, pracovní a tři výstavní sály v budově v zahradě Kinských na Smíchově, kde byly po několika kratších výstavách v roce 1926 otevřeny první expozice, mj. i lesnictví. Kvůli nedostatečným prostorám usiloval spolek o vybudování vlastní reprezentativní ústřední budovy. Nakonec se podařilo realizovat projekt architekta Babušky¹⁰ v Praze na Letné. Během druhé světové války obsadila budovu německá armáda a zpět ji muzeum získalo až v září 1945. Po nutných opravách se v roce 1948 muzeum slavnostně otevřelo a představilo veřejnosti nové expozice, z nichž zhruba třetina byla věnována exponátům lesnického a mysliveckého oddělení. Speciálně pro lesnickou a mysliveckou expozici byl vyroben nový výstavní mobiliář. Na úvodní historickou retrospektivní část navazovala expozice současného lesnictví a myslivosti.

Brzy ale došlo, zřejmě s politickým pozadím a díky atraktivnosti budovy muzea, k rozhodnutí tzv. dislokační komise (komise pro přestěhování úřadů, ústavů

7 MAŇAS, Jan, Zemědělské muzeum 1891–1991, Praha 1991, s. 7.

8 Byl ustanoven přípravný výbor zemědělského muzea, v jehož čele stáli kníže Bedřich Schwarzenberg, poslanec Jan Radimský a profesor Vyšší hospodářské školy v Táboře Dr. Sitenský. Snaha vytvořit samostatné zemědělské muzeum však nebyla zatím úspěšná. Sbířky se různé přesouvaly a po Národopisné výstavě československé v roce 1895 se rozdělily a odevzdaly různým institucím. Největší část získalo Československé národopisné muzeum, ve kterém se podařilo založit zemědělské oddělení a roku 1908 otevřít první muzejní expozici umístěnou v budově v zahradě Kinských. Více o zemědělském oddělení Národopisného muzea československého STEINOVÁ, Šárka, Osudový příběh československého zemědělského muzea (1891) 1918–1952, Národní zemědělské muzeum, Praha 2013.

9 Antonín Švehla (předseda spolku ČZM, později předseda agrární strany) prosadil dovětek: ČZM – ústav pro studium a povznesení venkova.

10 Prof. Ing. Arch. Dr. Milan Babuška (1884–1953), český architekt, absolvent ČVUT, působil také jako dirigent České filharmonie. Specializoval se na projekty škol a průmyslových staveb. Mezi jeho nejvýznamnější uskutečněné projekty patřila stavba funkcionalistických budov Zemědělského a Technického muzea v Praze.

a podniků), že se lesnické a myslivecké sbírky vystěhují do konce března 1950 do části zámku Konopiště¹¹ a zemědělské do zámku Kačina u Kutné Hory. Stěhování bylo prakticky ukončeno 21. května. Malé ústředí muzea zůstalo v Praze v činžovním domě ve Střešovicích. V roce 1952 byl pak spolek ČZM zrušen a jako státní bylo muzeum začleněno do Československé akademie zemědělských věd.

Pobočky ČZM

Od dvacátých let 20. století zřizovalo ČZM své zemské pobočky v Brně, Opavě a Bratislavě jako základ celostátní sítě zemědělských muzeí. K výstavbě a zřízení muzea v Mukačevě, které se také připravovalo, nikdy nedošlo. V rámci všech zemských poboček se budovala samostatná lesnická oddělení (lesnická muzea).

V Opavě byl v roce 1930 zakoupen pro muzeum tzv. Blücherův palác.¹² V jednom ze sálů v prvním patře se nacházela i expozice soudobého lesnictví. Po okupaci však byla v roce 1938 práce této pobočky ČZM ukončena. Mimořádnou pozornost věnovalo ČZM zřízení pobočky na Slovensku. Na Vajanského nábřeží v Bratislavě byla vystavěna nová budova muzea, která se slavnostně otevřela 4. května 1930. Lesnictví a lovectví představovaly expozice těžby a dopravy dřeva s modely a fotografiemi, expozice ochrany lesa, pěstování lesa se sbírkami lesních semen a používaných nástrojů, zpracování dřeva, lesnické osvěty, kynologie, lovectví a pytláctví. Se vznikem Slovenského státu v roce 1939 došlo k oddělení bratislavské pobočky ČZM a vzniku Slovenského muzea, které převzalo i sbírky. V Brně získalo zemědělské muzeum v roce 1926 budovu Hauptova paláce,¹³ ale až v roce 1933 zpřístupnilo expozice. V části věnované lesnictví a myslivosti byly vystaveny staré porostní a těžební mapy, vzácné myslivecké výuční listy, zbrojní pasy, sbírky ochrany lesa, biologie hlavních lesních škůdců, preparáty hub, nemoci dřeva, sbírka dřev, průměrky, lovecké obrazy a trofeje a další.¹⁴ Po roce 1939 zůstala tato jediná pobočka přístupná veřejnosti, i když byly sbírky z větší části přestěhovány do Předklášteří u Tišnova, kde údajně utrpěly velké škody bombardováním. Po válce bylo vše, co se ze sbírek brněnské i opavské

pobočky podařilo zachránit, svezeno do Prahy a zemské pobočky již nebyly obnoveny.

Pobočka Zemědělského muzea na Konopišti

Snaha Stavebních podniků, n. p. (Stavoprojektu) získat budovu ČZM na Letné byla jedním z impulzů rychlé dislokace Zemědělského muzea v roce 1950.¹⁵ Omezený prostor na zámku Konopiště umožnil přestěhovat pouze autonomní lesnické a myslivecké oddělení a velikost výstavních sálů dovolila instalovat pouze polovinu někdejší pražské expozice. Veřejnosti se muzeum otevřelo 1. dubna 1951 a bylo přístupno pouze sezonně, od 1. dubna do 30. září (později do 15. října).

Dle stručného průvodce zámek Konopiště z počátku padesátých let se expozice lesnictví postupně věnovala **stavu našich lesů** (doplněno o rytiny Antonína Mánesa, reprodukce Julia Mařáka a kartografický materiál), **přírodním činitelům**, kteří ovlivňují tvorbu lesů a růst dřevin (především kůrovci a mnišce), **pěstování lesních dřevin** včetně přístrojů k jejich měření a mapování lesních pozemků (vynálezy českých lesníků). V poslední místnosti byl přehled **těžby lesních produktů**, dopravy a zpracování dřeva. Dále pokračovala expozice myslivosti nejdůležitější pernatou zvěří, srstnatou zvěří, sbírkou předmětů z mysliveckého provozu, loveckých trofejí a preparátů. V místnosti č. 46 v 1. poschodí, zapojené do prohlídky zámku, byla umístěna Sallačova¹⁶ sbírka parožít jelenovitě zvěře.¹⁷

Nevyhovující prostory (tmavé nepravidelné místnosti, nevhodně umístěný depozitář v někdejší zámecké kuchyni (výskyt rzi, plísně, červotoč) a problém s dodávkami elektrického proudu vedly k velkému úsilí o návrat do muzejní budovy v Praze na Letné. Bohužel, jednání o navrácení budovy nebyla úspěšná. Památkáři nabídli muzeu náhradou k využití několik objektů s mysliveckou tradicí. Nakonec se sbírky i výstavní mobiliář v letech 1961–1963 přestěhovaly na zámek Ohrada a v roce 1964 lesnické a myslivecké oddělení ČZM Konopiště definitivně opustilo.

11 Zámek Konopiště vlastnil podnik Československé státní lesy. Na základě dekretu Krajského národního výboru v Praze ze dne 3. 4. 1950 byly Zemědělskému muzeu přiděleny prostory v přízemí (9 místností a veranda), v suterénu (4 místnosti) a ve druhém patře (chodba).

12 Blücherův palác je barokní palác z 16. století, který současnou podobu získal při přestavbě roku 1737. Od roku 1832 byl v majetku rodu Blücherů. V současnosti slouží jako depozitář a výzkumné pracoviště Slezského zemského muzea.

13 JUDr. Stefan Viktor Leopold Haupt von Buchenrode (1869–1954), honorární konzul Německa pro Moravu a Slezsko (1910), kurátor Moravskoslezského slepeckého ústavu v Brně, poslanec Moravského zemského sněmu, člen Moravské zemské kulturní rady. Vlastnil několik domů v Brně.

14 STEINOVÁ, Šárka, Osudový příběh československého zemědělského muzea (1891) 1918–1952, Národní zemědělské muzeum, Praha 2013, s. 80–83.

15 K dislokaci Zemědělského muzea: MAŇAS, Jan, Zemědělské muzeum 1891–1991, Praha 1991, s. 19.

16 Vilém Sallač, (1852–1927), profesor na lesnickém učilišti v Bělé pod Bezdězem, shromáždil rozsáhlou sbírku parožít jelenovitých z celého světa. Většinu exemplářů získal z evropských zoologických zahrad a přírodovědných institutů, koupil od preparátorských firem nebo darem od šlechticů, kteří mu je přivezli z loveckých výprav do exotických zemí. Poprvé sbírku vystavoval v roce 1908 v Praze na 60. valné schůzi České lesnické jednoty. Sbírkou zakoupila po Sallačově smrti Československá myslivecká jednota. Od roku 1967 se sbírka nachází v loveckém zámku Ohrada v Hluboké nad Vltavou.

17 SLABA, Martin, Pobočka Zemědělského muzea na Konopišti. Příspěvek k dějinám českého muzejnictví v 50. letech 20. století, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 48, 2008, s. 297–312.

Vznik loveckého a lesnického muzea – schwarzenberské sbírky

Původně lovecký zámek Ohrada¹⁸ proměnil ve veřejné lesní a lovecké muzeum již v roce 1842 kníže Jan Adolf II. ze Schwarzenbergu.¹⁹ Po Národním muzeu se tak stalo druhým nejstarším v Čechách a prvním specializovaným muzeem v Evropě. Jeho založení je spojeno především s lesnickým adjunktem Václavem Špatným,²⁰ který se pokoušel preparovat ptáky a zvěř ulovené na schwarzenberském panství, což se mu velmi dařilo. Velké množství preparátů podpořilo myšlenku jejich zpřístupnění veřejnosti a stalo se tak základem pozdějších ohradských sbírek, které se postupně rozšiřovaly o další předměty z myslivosti a lesnictví (např. předměty ze zrušené schwarzenberské lesnické školy ve Zlaté Koruně).

Již v roce 1849 byl vytištěn první průvodce ohradskými sbírkami, popisující jednotlivé sály. Jednu z místností, tzv. **lesnický kabinet**, tvořila expozice přírodovědného charakteru.

Expozice obsahovala: a) sbírku semen lesních stromů a keřů, b) herbář se šesti sty druhy domácích i dovezených lesních rostlin (zvláště upozorňuje na zajímavou sbírku tajnosnubných – výtrusných – cizopasných rostlin), c) knihovnu dřevin; v pouzdech ve tvaru knihy potažené kůrou dřevin se nacházejí větve a listy, plod, semena, květy, semenáček, výřez dřeva, kořenové výhonky atd., d) sbírku pupenů, e) sbírku brouků, motýlů, vos, molů atd., škodlivých i užitečných v lese a chodbičky kůrovců v kůře škodících obzvláště na jehličnatých stromech.

Ze zajímavých předmětů tu byl ještě přechodný vápenec s výběžky, vřes obecný, lýkovec jedovatý (z pralesů Vimperka), břecťan a jako výzdoba stěn hlava gazely, dvě hlavy jednorozců a několik hlav divokých prasat.²¹

Během let byly expozice upravovány podle vývoje daných odvětví a potřeb prezentace předmětů, které se neustále doplňovaly. Podle průvodce z roku 1934 zůstala zachována místnost s originální knihovnou dřevin a sbírkami semen (původní lesnický kabinet) doplněná sbírkou hornin a kolekcí voskových modelů ovoce. K této místnosti přibyla **expozice dřevařského průmyslu**, kde bylo možné vidět výrobky ze dřeva, převážně ze Šumavy. Jednalo se o rezonanční desky, vzorky parket, dřevitou vlnu z různých dřevin a modely plotů stavených na schwarzenberských statcích. Určitě zajímavý byl na stěně zavěšený

svazek sirkového drátu, 16,5 m dlouhý z 500 ks ručně strouhaného materiálu. V téže místnosti se nacházela expozice fotografií, diagramů, meteorologická data a postup prací při zpracování větrného polomu z 29. září 1917 a 16. ledna 1918 na polesích Arnoštov a Křišťanov. Tato expozice byla vystavena i na hospodářské výstavě v Praze v roce 1928, kde získala druhou státní cenu. Nově byly v roce 1929 vytvořeny dvě **oddělení**, z nichž tzv. **zřizovací** obsahovalo 9 porostních map z polesí Radonice z let 1852–1923, 2 porostní mapy z Boubína z let 1869 a 1880 a 3 porostní mapy z rozdílných nadmořských výšek a dále různé fotografie škod na lesích a způsobů dopravy dříví na Šumavě. Druhé, **oddělení entomologické**, vystavovalo především cennou sbírku brouků inženýra Deworetzkého²² z Českého Krumlova a bionomii lesních škůdců, jak brouků, tak i hub. Tato oddělení však nebyla přístupná veřejnosti, „*ježto jsou rázu ryze lesnický odborného a mohou zajímati výhradně odborníky*“.²³ Jako živá složka muzea byla ještě v roce 1938 otevřena u zámku malá zoologická zahrada.

Schwarzenberská expozice z 19. a počátku 20. století budila obdiv. Jednalo se spíše o „otevřený depozitář“ umožňující veřejnosti vidět maximální množství předmětů jak z myslivosti a zoologických sbírek, tak i v menší míře z lesnictví. Část věnovaná lesnictví však nebyla při likvidaci dostatečně zdokumentována.

Lesnické expozice Zemědělského muzea na zámku Ohrada

Zámek Ohrada s muzeem byl Schwarzenbergům na základě kontroverzního zákona č. 143/1947 Sb., známého jako „Lex Schwarzenberg“, bez náhrady vyvlastněn. Od roku 1949 ho včetně sbírek převzaly do správy Československé státní lesy, lesní závod Hluboká nad Vltavou. Koncem padesátých let požádalo vedení Zemědělského muzea o možnost přestěhovat lesnické a myslivecké oddělení z nevyhovujících prostor na Konopišti. Z několika nabídek památkového ústavu padla nakonec volba na zámek Ohrada, kde existovaly bohaté sbírky někdejšího schwarzenberského muzea a zoologická zahrada. K 1. lednu 1961 získalo tedy muzeum od státních lesů objekt loveckého zámku se sbírkami, přílehlými pozemky a živým inventářem zoologické zahrady. Lesní závod si ve smlouvě vyhradil právo využívat některé části zámku a ponechal si z původního ohradského sbírkového fondu trofeje zapsané do padesáté strany inventární knihy a 50 srncích parůžků, 15 jeleních parohů a 15 dančích lopat k výzdobě lovecké chaty ve Staré oboře.²⁴ Ohradská pobočka Zemědělského muzea dostala oficiální název Muzeum lesnictví, myslivosti a rybářství. Specializovala se výhradně na tyto obory, proto bylo z původního ohradského sbírkového fondu vyřazeno

18 Barokní lovecký zámek Ohrada nechal v letech 1708–1713 vystavět Adam František ze Schwarzenbergu podle návrhu pražského architekta Pavla Ignáce Bayera. Sloužil jako reprezentativní zázemí pro lovecké akce. Středem loveckého zámku je lovecký sál s nástrojnou freskou od Georga Werleho a výzdobou od štukatéra Franze Carrobia a kameníka Oldřicha Mánesa. K výstavbě zámku: IVANEGA, Jan, Ohrada, Lovecký zámek Ohrada, Stavební dějiny, NZM, Praha 2014.

19 Jan Adolf II. ze Schwarzenbergu (1799–1888), představitel tzv. schwarzenberské primogernitury, se intenzivně zabýval hospodářskou problematikou a reformami hospodaření. Lesnictví se stalo největší chloubou panství. Inicioval přestavbu zámku Hluboká do romantického stylu anglické neogotiky a stavbu rodové hrobky u Třeboně.

20 Václav Špatný (1807–1882), první správce muzea, výborný preparátor, vedoucí revíru Borek a správce bažantnice.

21 Das Forst Museum im fürstlich Schwarzenberg'schen Jagdschlosse Wohrad. Ein kleines Undenken für Freunde der Natur und Kunst, České Budějovice 1849.

22 F. D. Deworetzký, schwarzenberský stavitel, autor projektu rodové hrobky u Třeboně (1877), se od roku 1861 podílel na přestavbě zámku Hluboká nad Vltavou.

23 JANOVSÝ, František – MARKUS, Antonín, Zámek Hluboká n. Vlt. a zámek Ohrada s lesním a lovcím muzeem, Průvodce dějinami, stavbou a sbírkami, České Budějovice 1934, s. 32–40.

24 SLABA, Martin, Počátky pobočky Zemědělského muzea na Ohradě, Prameny a studie 50, NZM, Praha 2013, s. 18–29.

a převedeno do jiných muzeí mnoho cenných předmětů.²⁵ Prozatímne byly staré expozice trofejí a vycpanin doplněny o lesnickou a rybářskou část z předmětů převezaných z Konopiště a z Kačiny a připravoval se plán nových expozic.

První lesnickou prezentací ještě nebyla stálá expozice lesnictví, ale zatím „pouze“ velkolepá výstava „**Lesy musí žít**“, která byla převzata z Prahy z domu U Hybernů. Cílem výstavy bylo seznámit veřejnost s úsilím lesního hospodářství o zvýšenou produkci dřeva a zdůraznit význam šetření dřevem. Byl zde vyzdvížen i význam lesů pro zadržování srážek, jeho rekreační a estetický význam. Názorně byla tato problematika představena grafy a schémata, které doplňovala ukázka různého nářadí, lesních semen, ochranných prostředků a fotografie. Druhou část výstavy tvořily exponáty, které prezentovaly, čím vším jde nahradit dřevo. Bohužel, exponáty z lesnictví byly dost necitlivě umístěny v reprezentativním sále zámku, kde překrývaly cennou architektonickou výzdobu, především nástropní fresku od J. G. Werleho „Kratochvíle olympských bohů“.²⁶ Převážná část návštěvníků s tím projevovala „jemný“ nesouhlas prostřednictvím návštěvních knih: „*Se zámečkem, okolím i průvodcem jsme byli spokojeni. Doufáme však, že při příští návštěvě zde již instalovaná výstava nebude. Dle našeho názoru narušuje prostředí – zvláště hrubě narušuje vzhled krásného a vzácného stropu. Žďárské stroj. a slév.* [podpis].“²⁷

Objevily se ale i „drsnější“ názory: „*Výstava nám zkazila náladu. Úprava se stále a stále zhoršuje a je silně pod úrovní minulých let. Velký sál, jeho výstava je jako pěst na oko. Jsme velmi zklamáni a doufáme, že se úprava zámečku dostane do stavu, aby zapůsobila alespoň dobrým dojmem. Posluchači lesnické technické školy.*“²⁸

Přestože se ve vyjádřeních návštěvníků objevily i pozitivní názory,²⁹ vedení muzea konstatovalo, že výstava není srozumitelná, a „ačkoli byla dílem předních architektů, nezapadá do prostředí loveckého zámečku, zakryla dokonce překrásnou nástropní malbu ve velkém sále a nasetkala se s porozuměním návštěvníků“.³⁰ Bylo tedy nutné připravit nové expozice podle běžných muzejních zásad.

V šedesátých a sedmdesátých letech se postupně otvíraly nové expozice. Na přípravě expozic spolupracovali mimo odborných zaměstnanců muzea i externí specialisté, jako např. Dr. Jan Frič.³¹ Instalaci zpravidla zajišťoval státní podnik Výstavnictví Praha. Z lesnických expozic byly nově instalovány: Vývoj

1. Muzeum lesnictví, myslivosti a rybářství Ohrada (1962), výstava „Lesy musí žít“ v hlavním sále.
Zdroj: Fotoarchiv NZM Praha.

pěstování lesů v českých zemích (1966), Život lesa, současné lesnictví a význam lesa, Vývoj těžby a doprava dřeva, Zpracování dřeva (1967), Lesy v pravěku (1969), Vývoj lesnictví (1972) a Sociální vývoj lesního dělnictva (1973). Do průjezdu zámku byly umístěny výřezy šumavských stromů až 450 let starých, včetně boubínské „krále smrků“, v severní chodbě prvního poschodí byly umístěny exponáty lesní těžby, dopravy a zpracování dřeva s ukázkami starých lesních řemesel, jako je pálení dřevěného uhlí nebo kolomaznictví. První místnost severního křídla obsahovala množství nástrojů pro zalesňování, školkařství, sběr semen, pěstění a ochranu lesa, ale také přístroje pro vyměřování a řády Marie Terezie. Menší místnost severního křídla byla věnována lesnické osvětě a školství, pokračovala zde výstava exponátů pro zařízení lesů a nářadí pro ochranu

25 Např. africké trofeje a etnografický materiál z třicátých let 20. století, které nashromáždili Adolf a Hilda Schwarzenbergovi.

26 Více k výzdobě loveckého zámku Ohrada: IVANEGA, Jan, Ohrada, Lovecký zámek Ohrada, Stavební dějiny, NZM, Praha 2014, s. 49–90.

27 Muzeum lesnictví, myslivosti a rybářství, Návštěvní kniha 1962–1963.

28 Tamtéž.

29 „*Velmi krásně a názorně uspořádaná výstava našich lesáků. Jsme velmi spokojeni. Děkujeme* [podpis] + P. Zikeš.“ Tamtéž.

30 Národní zemědělské muzeum, Zpráva o činnosti ČZM v loveckém zámku Ohrada 1962.

31 Jan Frič (1883–1971) významný český lesník, výzkumník, lesnický historik a muzejník, spisovatel, pedagog. Spoluzakladatel Jednoty českých lesníků zemí Koruny české (1907) a Čs. matice lesnické (1920), zakladatel lesnické sekce ČZM (1923), v letech 1933–1953 jednatel Zemědělského muzea, koordinátor Naučného slovníku lesnického, autor mnoha knih a studií. Podílel

se na zpracování libret k lesnickým expozicím v oblasti lesnického školství, výzkumu a zákonodárství.

2. Muzeum lesnictví, myslivosti a rybářství Ohrada (2015), expozice „Doprava dřeva“ z roku 1967. Zdroj: Fotoarchiv NZM Praha.

3. Muzeum lesnictví, myslivosti a rybářství Ohrada (1972), expozice „Vývoj lesnictví“, semenářství, školkařství, pěstování lesa a taxační přístroje. Zdroj: Fotoarchiv NZM Praha.

lesů. Severní část východního křídla tvořily expozice přirozených lesních typů, včetně půdních profilů a typické fauny a flory, v další místnosti pokračovaly těžební nářadí a končily výrobky ze dřeva s ukázkami jeho zpracování. Tyto expozice v upravené podobě představovaly základ ohradských expozic ještě do nedávné doby.

4. Muzeum lesnictví, myslivosti a rybářství Ohrada (1972), expozice „Vývoj lesnictví“, taxační přístroje, lesnické školství a osvěta. Zdroj: Fotoarchiv NZM Praha.

5. Muzeum lesnictví, myslivosti a rybářství Ohrada (2015), expozice „Život lesa“ z roku 1967, přirozené lesní typy s typickou faunou a florou. Zdroj: Fotoarchiv NZM Praha.

Jedním z velkých projektů v rámci vědecko-výzkumného úkolu o vývoji vodní dopravy, který muzeum realizovalo, byla rekonstrukce přípravy a splavení vltavského voru provedená v roce 1971. Na akci spolupracovalo několik organizací i jednotlivců. Z této plavby byl Českou televizí natočen dvoudílný

dokumentární film³² a některé předměty byly převzaty do sbírek. Poslední z ukázkových akcí, které lze také považovat za krátkodobé expozice byla stavba milíře a pálení dřevěného uhlí přímo před zámekem v roce 2007.

Nová lesnická expozice NZM Ohrada

Poslední expozice lesnictví v loveckém zámku Ohrada byla vytvořena v sedmdesátých letech 20. století. Na svou dobu byla velice moderně a zajímavě řešena. Z různých ohlasů lze soudit, že ji laická i odborná veřejnost velmi pozitivně přijímala. Původně byla tato expozice plánovaná zhruba na 15 let. Tuto dobu s menšími obměnami však značně překročila. Stala se víceméně fyzicky i morálně zastaralou a zájem o ni v posledních letech upadal. Rozvoj technických možností i nové pojetí muzejnictví urychlily rozhodnutí vytvořit novou, zajímavou a poutavou expozici lesnictví s využitím bohatého sbírkového fondu muzea. I když nejde o nové téma, lze tuto novou expozici posunout více směrem k návštěvníkům neotřelou formou prezentace historických souvislostí ve vývoji lesa a lesnictví a v návaznosti na to představit aktuální témata, potažmo i problémy současného lesnictví. Lesnictví je souborem velkého množství různých podoborů potřebných k celkové péči o les, tudíž je i mnoho možností jak ho prezentovat. Již v minulých letech mělo muzeum připravené podklady k nové expozici, bohužel z finančních důvodů se expozici „vlastními silami“ nepodařilo realizovat.

NZM vstoupilo do jednání s Lesy České republiky o možnostech spolupráce při vytvoření nové výstavy lesnictví. Po sjednocení představ získalo muzeum v LČR strategického partnera. Společným cílem se stalo vytvoření zajímavé a poutavé expozice.

Nová expozice lesnictví bude umístěna v prvním patře severovýchodního křídla zámku Ohrada ve stejných prostorách, kde se nacházela její předchůdkyně. Cílovou skupinu návštěvníků by měly tvořit převážně rodiny s dětmi a školy, k čemuž logicky vybízí sousedství se zoologickou zahradou Ohrada, kde jsou tyto skupiny návštěvníků nejběžnější. Z pohledu muzea by však bylo dobré, kdyby expozice oslovila i odbornou veřejnost, vzhledem k tomu, že se jedná o specializované, odborné muzeum. Architektonický návrh a následně projektovou dokumentaci vypracovala firma ARS Fabrica, s. r. o., Praha. Expozice se podle dispozičního řešení výstavních prostor dělí na tematické celky. Patří k nim:

Vývoj lesa a lesnictví (les a jeho proměny) – v prvním řadě navodí atmosféru a uvede do tématu lesa a lesnictví, představí nejdůležitější etapy vývoje za pomoci sbírkových předmětů, jako např. zkamenělého dřeva, výřezu druhého

nejstaršího smrku v ČR, řádů Marie Terezie a dalších, dále představí nejčastější a nejdůležitější dřeviny ČR a další funkce lesa.

Pracovna lesníků – vytvoří iluzi pracovny fořta z počátku 20. století a pracovny soudobého lesníka za pomoci předmětů typických pro danou dobu a zároveň formou dobových materiálů představí lesnické školství a lesnické spolky.

Hospodářská úprava lesa – je jedním z nejdůležitějších podoborů lesnictví založeným na měření různých veličin stromů a porostů a zároveň mapování. Tematicky v podstatě navazuje na předchozí pracovnu lesníků. Představí celou škálu převážně historických měřících přístrojů a staré lesnické mapy v porovnání s novodobými mapami.

Těžba a zpracování dřeva – přiblíží vývoj těžebního nářadí (sekery, pily) a možnosti využití dřeva jak v historických dobách, tak i v současnosti.

Doprava dříví – dokumentuje hlavní směry v dopravě dříví s důrazem na voroplavu a sáňkování, které jsou zajímavé jak z technického hlediska, tak i dostupností autentických exponátů.

Zakládání, pěstování a ochrana lesa – nejširší téma zahrnuje semenářství, školkařství a pěstování, jejich vývoj z hlediska používaných nástrojů, opět za pomoci bohatého sbírkového fondu a návazně představuje ochranu lesa, především hmyzí škůdce a dřevokazné houby a jejich současný vliv na lesní prostředí.

Celou expozicí bude procházet jakási pomyslná, tzv. „schwarzenberská linka“, kterou budou pro jednotlivá témata tvořit vybrané lesnické předměty z původních ohradských sbírek. Jak již bylo uvedeno, původně byla Ohrada loveckým zámekem rodu Schwarzenbergů, významného šlechtického rodu, který se dlouhodobě věnoval rozvoji lesnictví (to bylo na přelomu 19. a 20. století největší chloubou jejich panství). Dojde tím tedy k propojení expozice s historickou budovou zámku.

Expozici doplňují mechanické interaktivní prvky k ověření, jak sbírkový předmět, který je po hmatové a funkční stránce návštěvníkovi přirozeně nedostupný, funguje, jaké má vlastnosti. Mezi tyto prvky patří i navržené mechanické panoramatické obrazy vytvořené z několika vrstev kulis a představující jednotlivé tematické celky. Nechybí ani návrh interaktivit za použití audiovizuálních technik. Celkově je návrh expozice svým výtvarným zpracováním velmi odvážný a originální. Zatím zůstává otázkou, jestli autentický historický objekt loveckého zámečku, který je navíc národní kulturní památkou, takovou expozici se zcela „specifickým vizuálním stylem“ unese.

Nová lesnická expozice NZM Praha

Při přípravě nové expozice lesnictví v NZM Praha bylo postupováno stejným způsobem. Opět se jedná o spolupráci s Lesy České republiky, které budou mít v této expozici svůj informační stánek. Architektonický návrh firmy ARS Fabrica, s. r. o. Praha, je v současné době rozpracován do podoby projektové dokumentace.

32 Více o akci: LANDA, Miroslav, Vory na Vltavě, Sborníček z prací členů Národopisného kroužku při Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích, Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, 1981, číslo XXXVIII.

Pražská expozice je koncipována tak, aby se vzájemně doplňovala s expozicí na Ohradě. Základní myšlenkou bylo, aby návštěvníci z pražského muzea měli motivaci navštívit Ohradu a naopak. Jednotlivá témata se mají postupně prolínat, ale zároveň se nerušit, takže návštěvník bude moci zapojit všechny své smysly. Expozice se zaměřuje více na současné lesnictví, i když s jakýmsi exkurzem do historie. Je určena běžným návštěvníkům muzea i školám.

Ústředním tématem a centrem expozice je **les, jeho fauna a flóra**, to vše prezentováno prostřednictvím čtyř ročních období. Klíčovou roli má válec s otočnými lamelami uprostřed místnosti, který vytváří prostor pro různé projekce a klidné místo při komentovaných prohlídkách. Po jeho obvodu se představí lesní zvěř a ptáci a v druhé polovině pak nástroje a pomůcky k těžbě. Od vstupu do expozice se potom jednotlivá témata odvíjí proti směru hodinových ručiček. **Les a jeho vývoj** je prezentován pomocí lesních vegetačních stupňů, zastoupení dřevin i vývojem vlastnictví lesů. Následuje oblast **pěstování lesa**, kde jsou vysvětleny základní postupy lesnických prací (sběr semen, zalesňování, výchova atd.) a s nimi související pojmy (kultura, oplocenka, MZD, okus atd.). K této části patří i stylizované stromy hlavních dřevin v přední části sálu s jejich typickými znaky. Logicky navazuje část **těžba a doprava dřeva** a jeho **zpracování**, především současné technologie podpořené simulací dopravy dřeva po vodě, která u nás byla ve své době velký fenomén. Menší část bude věnována i **myslivosti**, a to především z pohledu chovu zvěře (přikrmování, obory atd.). Předpokládám, že přitažlivou roli budou mít hlavně **badatelské koutky**, kde si budou moci návštěvníci vyzkoušet své znalosti i šikovnost na základě různých úkolů. Kromě „výrobní činnosti“ nezapomíná tato expozice ani na **les a lesnictví v umění**. Tomu by měl být věnován koutek v zadní části, odrušený od okolí, aby si návštěvník mohl v klidu poslechnout úryvky z literatury nebo hudebních děl, prohlédnout vizualizovaná výtvarná díla, památná místa v krajině apod. Dále je představena **hospodářská úprava lesa**, která využívá mimo současných i starší měřicí přístroje (sbírkové předměty) a staré mapy jako pojítka s připravovanou expozicí na Ohradě. V neposlední řadě se představí i **lesnické školství**, bez něhož by nebyla možná odborná stránka lesnictví. Expozici uzavírá více než současné téma **ochrany lesa a jeho další funkce**.

Výstava je pojata velmi intuitivně a veškeré doplňující a rozšiřující informace budou předávány pomocí interaktivních bodů. Mimo statické výstavní složky bude v expozici i kousek „živé“ přírody. Tuto živou část přírody představují gelová plantaria, kde bude možné sledovat klíčení a růst rostlin a která doplní tzv. antquarium určené pro sledování a studium života mravenců.

Nová expozice, tak jak je navržena, má velký potenciál především pro školní skupiny, a nejen pro ně, protože ji lze prezentovat ve formě lektorovaných prohlídek. Ve spolupráci s LČR zde bude přítomen tzv. „lesní pedagog“, který bude zajišťovat prohlídky a odborné programy a který by měl spolupracovat s dalšími pracovníky na propojení teoretické části s terénní environmentální výchovou.

Seznam použitých zkratek:

ČR	Česká republika
ČZM	Československé zemědělské muzeum
KRNAP	Krkonošský národní park
LČR	Lesy České republiky, s. p.
LZ	Lesní závod
MZD	meliorační a zpevňující dřeviny
NZM	Národní zemědělské muzeum
ÚVTIZ	Ústav vědeckotechnických informací v zemědělství

Summary: In the Czech Lands, the earliest museum exhibitions dedicated to forestry appear in mid-19th century, at first in the Ohrada hunting lodge, later in the Museum of Agriculture. Museum presentation of forestry had to struggle to win its place in museum collections because forestry was for a long time seen as 'merely' part of game keeping or perhaps something that may be included in collections of natural history. Gradually, however, it gained recognition and nowadays it is commonly seen as one of the traditional areas covered by museum exhibitions. New exhibitions and displays dedicated to forestry are created both in museums and exhibition spaces in information centres and centres dedicated to ecology. This article maps the origin and development of forestry exhibitions in the National Museum of Agriculture in the context of presentation of forestry in Czech museums. Within this framework, the article describes the creation of new forestry expositions both in Ohrada and in Prague, where they could now form the basis of modern forestry presentation which should open to visitors in late 2016.

Autoři příspěvků:

PhDr. Jitka Balcarová, Ph.D.

Národní zemědělské muzeum, s.p.o.
jitka.balcarova@nzm.cz

Ing. Jiří Houdek

Národní zemědělské muzeum, s.p.o.
jiri.houdek@nzm.cz

Mgr. Jana Jírovcová

Národní zemědělské muzeum,
zámek Kačina
jana.jirovcova@nzm.cz

doc. PhDr. Jaroslav Krameš, CSc.

Vysoká škola ekonomická v Praze
jaroslav.krames@vse.cz

Ing. Jan Lázníčka

Národní zemědělské muzeum,
Čáslav, muzeum zemědělské techniky
jan.laznicka@nzm.cz

Ing. Jana Melcrová

Národní zemědělské muzeum,
zámek Ohrada
jana.melcrova@nzm.cz

PhDr. Pavel Novák, CSc.

Národní zemědělské muzeum,
zámek Kačina
pavel.novak@nzm.cz

Rudolf Píša

Muzeum cenných papírů, nadační fond
pisa@das-mcp.cz

Ing. Michal Plaček Ph.D., M.Sc.

Soukromá vyšší škola ekonomická Znojmo
placek@svse.cz

doc. Ing. Milan Jan Půček, MBA, Ph.D.

Národní zemědělské muzeum, s.p.o.
milan.pucek@nzm.cz

Mgr. Martin Slaba

Národní zemědělské muzeum,
zámek Ohrada
martin.slaba@nzm.cz

Ing. Dana Strnadová

Národní zemědělské muzeum,
zámek Kačina
dana.strnadova@nzm.cz

Mgr. Antonín Šimčík

Národní zemědělské muzeum, s.p.o.
antonin.simcik@nzm.cz

Mgr. Martin Vlček

Národní zemědělské muzeum,
zámek Kačina
martin.vlcek@nzm.cz

Prameny a studie č. 58

Redakční rada:

PhDr. Jitka Balcarová, Ph.D., prof. Ing. Ivana Boháčková, CSc., prof. PhDr. Jana Burešová, CSc.,
PhDr. Pavel Douša, Ph.D., PhDr. Miloš Hořejš, prof. PhDr. Irena Korbelářová, Dr., Mgr. Lucie Kubásková,
prof. PhDr. Eduard Kubů, CSc., Ing. Michal Plaček Ph.D., M.sc., doc. PhDr. Jiří Šouša, CSc.,
doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.

Adresa redakce:

Národní zemědělské muzeum, s.p.o.
Kostelní 44
170 78 Praha 7
E-mail: redakce@nzm.cz
Web: <http://www.nzm.cz/prameny-a-studie/>

Recenzovali:

PhDr. Jitka Balcarová, Ph.D.
PhDr. Pavel Douša, Ph.D.
PhDr. Pavel Dufek, Ph.D.
Ing. Jiří Dusbaba
PhDr. Jan Hozák
Bc. Jana Jakubská
Mgr. Kristýna Kaucá
Mgr. Pavel Koblasa
Mgr. Lucie Kubásková
prof. PhDr. Eduard Kubů, CSc.
PaedDr. Jan Luštinec
Ing. Vladimír Michálek
PhDr. Pavel Novák, CSc.
Ing. Martin Sobotka, Ph.D.
Mgr. Silvie Stanická, Ph.D.
PhDr. Adriana Šmejkalová
doc. PhDr. Jiří Šouša, CSc.
PhDr. Barbora Štolleová, Ph.D.

Odpovědný redaktor: PhDr. Miloš Hořejš

Jazykové korektury: Mgr. Jiří Ohlídál

Obálka: Kateřina Řezáčová akad. malířka

Sazba a grafická úprava: Dauphin

Překlady: Anna Pilátová, Ph.D.

ISSN 0862-8483

Vydalo: Národní zemědělské muzeum, s.p.o.

Tisk: tiskárna Calamarus, s. r. o., Praha 9 - Hrdlořezy

Prameny a studie č. 58

2016

